

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Dajana Ćosić

**IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U HRVATSKOME
CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU**

DOKTORSKI RAD

mentor: ak. Milan Mihaljević

sumentorica: prof. dr. sc. Sanja Bogović

Rijeka, 2026.

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL STUDIES

Dajana Ćosić

**EXPRESSING FUTURE IN CROATIAN CHURCH SLAVONIC
LANGUAGE**

DOCTORAL THESIS

Rijeka, 2026.

SAŽETAK

U ovome se radu donosi sustavan pregled glagolskih oblika i konstrukcija za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku (prezent, *včnu/načnu/počnu*, *imamь*, *hoću*, *budu* + infinitiv, *budu* + *l*-particip) te se istražuju njihove funkcije i distribucija. Budući da su hrvatski crkvenoslavenski tekstovi uglavnom prijevodi s latinskoga te (u manjoj mjeri) grčkoga jezika, potvrđena gramatička sredstva uspoređuju se s grčkim i latinskim odgovarajućim tekstovima s ciljem utvrđivanja mogućega utjecaja jezika izvornika na odabir pojedinoga sredstva za izražavanje budućnosti. Također, s obzirom na to da je hrvatski crkvenoslavenski u velikoj mjeri oblikovan unošenjem elemenata hrvatskoga narodnog (prvenstveno čakavskog) govora, ispituje se koliki je i kakav utjecaj govornoga jezika na uporabu sredstava za izražavanje budućnosti.

Istraživanje pokazuje da je osnovno sredstvo za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome perfektivni prezent. Osim perfektivnoga prezenta, u istoj se funkciji – iako znatno rjeđe – javlja i imperfektivni prezent. Od složenih se glagolskih tvorbi za izražavanje apsolutne budućnosti gotovo isključivo rabe oblici *včnu* + infinitiv te *budu* + infinitiv, što potvrđuje i usporedba s grčkim i latinskim odgovarajućim tekstovima u kojima na istome mjestu redovito stoji futur. Spomenuti složeni oblici (*včnu* + inf. i *budu* + inf.) pritom pokazuju sličan obrazac ponašanja: tvore se s infinitivima glagola nesvršenoga vida ili glagola bez jasno određene vidske vrijednosti te oba mogu imati ingresivno značenje. Nasuprot tomu, uporaba sveza *imamь* + infinitiv te *hoću* + infinitiv u velikoj je mjeri potaknuta utjecajem jezika izvornika, odnosno grčkoga i latinskoga. Na taj zaključak upućuje činjenica da se u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima navedeni opisni izrazi uglavnom (ali ne isključivo) rabe kao prijevodni ekvivalenti istovrijednih latinskih i grčkih konstrukcija kojima se u tim jezicima izražava buduća radnja, obično s dodatnom značenjskom nijansom obvezatnosti, nužnosti, predodređenosti, namjere i slično.

Futur drugi (*budu* + *l*-particip) pretežito se rabi u zavisnim pogodbenim, vremenskim te odnosnim rečenicama za izražavanje radnje koja prethodi drugoj budućoj radnji, pri čemu – ovisno o kontekstu – poprima i modalnu značenjsku nijansu. Iznimno su potvrđeni i primjeri uporabe futura drugoga u drugim vrstama zavisnih, ali i u nezavisnim rečenicama.

Budući da se navedena gramatička sredstva osim za izražavanje buduće radnje koriste i u drugim funkcijama svojstvenim futurskim oblicima općenito – primjerice, kao predikati zavisnih (uglavnom namjernih) rečenica te u imperativnoj funkciji, u radu su izdvojeni i

primjeri takve uporabe. Oni su, naime, važni utoliko što mogu ukazati na stupanj razvoja pojedinoga futurskog oblika.

Iako razvoj futura nije glavnim predmetom ovoga rada, ondje gdje je to moguće iznose se određeni zaključci koji mogu poslužiti kao polazište za daljnja istraživanja razvoja gramatičkih sredstava za izražavanje budućnosti u slavenskim jezicima, osobito na južnoslavenskome jezičnom području.

Ključne riječi: hrvatski crkvenoslavenski jezik, glagolsko vrijeme, glagolski vid, izražavanje buduće radnje, futur I., futur II., gramatikalizacija

ABSTRACT

In Croatian Church Slavonic, there was no single grammatical future tense; instead, future action was expressed in various ways. The primary objective of this study is to provide a systematic overview of the verbal forms and constructions used to express future action in this language (the present tense, *včnu/načnu/počnu*, *imamъ*, *hoću*, *budu* + infinitive, *budu* + *l*-participle), to investigate the functions in which these forms appear, and to analyze their distribution. Furthermore, as texts written in Croatian Church Slavonic are mostly translations from Latin and, to a lesser extent, Greek, the attested grammatical means are compared with their corresponding Greek and Latin source texts in order to determine the potential influence of the source language on the choice of a specific means for expressing future action. Additionally, given that Croatian Church Slavonic was heavily shaped by the incorporation of elements from the Croatian vernacular (primarily Chakavian), this study examines the extent and nature of the vernacular idiom's influence on the use of these future expressions.

A more systematic investigation of the grammatical means for expressing future action in Croatian Church Slavonic, viewed from a broader linguistic perspective, has yielded new insights into the status of future forms in this language. Namely, the perfective present emerges as the primary means for expressing future action. Apart from the perfective present, the imperfective present also occurs with a future meaning, although much less frequently. Among the complex verbal constructions used to express absolute futurity, the forms *včnu* + infinitive and *budu* + infinitive are employed almost exclusively. This is further supported by comparison with the corresponding Greek and Latin texts, where a future tense regularly appears in the same positions. These complex forms (*včnu* + infinitive and *budu* + infinitive) display a similar pattern of behaviour: both are formed with imperfective infinitives or infinitives that lack a clearly defined aspectual value, and both can express ingressive meaning.

On the other hand, the use of the constructions *imamъ* + infinitive and *hoću* + infinitive was largely influenced by the source languages, namely Greek and Latin. This conclusion is supported by the fact that in Croatian Church Slavonic texts, these periphrastic expressions are mostly, though not exclusively, used as translational equivalents of corresponding Latin and Greek constructions that express future action with additional semantic nuances of obligation, necessity, destiny, intention, and similar concepts.

The future perfect (*budu + l*-participle) is mostly used in subordinate conditional, temporal, and relative clauses, where it expresses an action occurring prior to another future action; depending on the context, it also acquires a modal nuance, most frequently conditional or eventual. Exceptionally, examples of future II can also be found in other types of subordinate clauses and in independent clauses.

Since the aforementioned grammatical means are used not only to express future action but also in other functions inherent to future forms in general – for instance, as predicates in subordinate (mainly final/purpose) clauses and in an imperative function – examples of such usage have also been excerpted in this paper. These are significant insofar as they can indicate the stage of development of a particular future form.

Although the diachronic development of the future tense is not the primary focus of this study, certain conclusions are presented where possible. These findings may serve as a starting point for further research into the development of grammatical means of expressing future action in other Slavic languages, particularly within the South Slavic linguistic area.

Key words: Croatian Church Slavonic, tense, aspect, expressing the future action, Future I, Future II, grammaticalization

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. GRAMATIČKA KATEGORIJA VREMENA I VIDA	8
2. 1. Gramatička kategorija vremena	8
2. 1. 1. Apsolutno vrijeme	9
2. 1. 2. Relativno vrijeme	9
2. 2. Gramatička kategorija glagolskoga vida	12
2. 3. Gramatička kategorija futura	15
2. 3. 1. Postanak futura	16
2. 4. Futur u suvremenim slavenskim jezicima – tipološki pregled	19
2. 4. 1. Istočnoslavenski jezici	20
2. 4. 2. Zapadnoslavenski jezici	20
2. 4. 3. Južnoslavenski jezici	21
3. IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U GRČKOME, LATINSKOME I STAROČRKENOSLAVENSKOME	24
3. 1. Izražavanje buduće radnje u grčkome jeziku	24
3. 1. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje	24
3. 1. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje	27
3. 2. Izražavanje buduće radnje u latinskome jeziku	31
3. 2. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje	31
3. 2. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje	33
3. 3. Izražavanje buduće radnje u starocrkvenoslavenskom	38
3. 3. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje	38
3. 3. 1. 1. Present glagola svršenoga i nesvršenoga vida	38
3. 3. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje	40
3. 3. 2. 1. <i>Imamь</i> + infinitiv	41
3. 3. 2. 2. <i>Hoštq</i> + infinitiv	43
3. 3. 2. 3. <i>Načnq/vьčnq</i> + infinitiv	44
3. 3. 2. 4. <i>Bqdq</i> + <i>I</i> -particip	46
3. 3. 3. Odnos s grčkim predloškom	47
4. KORPUS ISTRAŽIVANJA, TEORIJSKI OKVIR I METODOLOGIJA	49
4. 1. Korpus	49
4. 2. Teorijski okvir	51
4. 3. Metodologija	53
5. IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU	55
5. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje	57

5. 1. 1. Perfektivni prezent	57
5. 1. 1. 1. Prethodna istraživanja	57
5. 1. 1. 2. Perfektivni prezent u funkciji futura prvoga	64
5. 1. 1. 3. Perfektivni prezent u funkciji futura drugoga	75
5. 1. 1. 4. Perfektivni prezent u funkciji imperativa	77
5. 1. 2. Imperfektivni prezent	79
5. 1. 3. Odnos s grčkim predloškom	82
5. 1. 4. Odnos s latinskim predloškom	84
5. 1. 5. Zaključak	84
5. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje	86
5. 2. 1. - <i>čnu</i> + infinitiv	87
5. 2. 1. 1. Prethodna istraživanja	88
5. 2. 1. 2. <i>Včnu</i> + infinitiv u funkciji futura prvoga	92
5. 2. 1. 3. <i>Včnu</i> + infinitiv u funkciji futura drugoga	113
5. 2. 1. 4. <i>Včnu</i> + infinitiv u funkciji imperativa	117
5. 2. 1. 5. <i>Včnu</i> + infinitiv u namjernim rečenicama	120
5. 2. 1. 6. Neobična uporaba <i>včnu</i> + infinitiv oblika	124
5. 2. 1. 7. Odnos s grčkim predloškom	126
5. 2. 1. 8. Odnos s latinskim predloškom	127
5. 2. 1. 9. Zaključak	128
5. 2. 2. <i>Budu</i> + infinitiv	131
5. 2. 2. 1. Prethodna istraživanja	131
5. 2. 2. 2. <i>Budu</i> + infinitiv u funkciji futura prvoga	139
5. 2. 2. 3. <i>Budu</i> + infinitiv u funkciji futura drugoga	152
5. 2. 2. 4. <i>Budu</i> + infinitiv u funkciji imperativa	155
5. 2. 2. 5. <i>Budu</i> + infinitiv u namjernim rečenicama	156
5. 2. 2. 6. <i>Budu</i> + infinitiv u posljedičnim rečenicama	160
5. 2. 2. 7. Odnos s grčkim predloškom	164
5. 2. 2. 8. Odnos s latinskim predloškom	165
5. 2. 2. 9. Zaključak	166
5. 2. 3. <i>Imamь</i> + infinitiv	169
5. 3. 3. 1. Prethodna istraživanja	169
5. 3. 3. 2. Zanimljani oblik sveze <i>imamь</i> + infinitiv	171
5. 3. 3. 3. Potvrdni oblici sveze <i>imêti</i> + infinitiv	185
5. 3. 3. 3. 1. <i>Imamь</i> + infinitiv na mjestu grčkoga ili latinskoga futura	185
5. 3. 3. 3. 2. <i>Imamь</i> + infinitiv u funkciji imperativa	190

5. 3. 3. 4. <i>Imamъ</i> + infinitiv u vremenskome značenju s modalnom nijansom	191
5. 3. 3. 4. 1. <i>Imamъ</i> + infinitiv na mjestu latinske perifrastične konjugacije aktivne	191
5. 3. 3. 4. 2. <i>Imamъ</i> + infinitiv na mjestu <i>debeo</i> + infinitiv	195
5. 3. 3. 4. 3. <i>Imamъ</i> + infinitiv na mjestu <i>έχω</i> + infinitiv i <i>habeo</i> + infinitiv	198
5. 3. 3. 4. 4. <i>Imamъ</i> + infinitiv za <i>μέλλω</i> + infinitiv	201
5. 3. 3. 5. Odnos s latinskim predloškom.....	203
5. 3. 3. 6. Odnos s grčkim predloškom	204
5. 3. 3. 7. Zaključak	205
5. 3. 4. <i>Hoću</i> + infinitiv	208
5. 3. 4. 1. Prethodna istraživanja	208
5. 3. 4. 2. <i>Hoću</i> + infinitiv u vremenskome značenju s modalnom nijansom	211
5. 3. 4. 2. 1. Glagol <i>hotêti</i> u participu + infinitiv + pomoćni glagol <i>biti</i>	213
5. 3. 4. 2. 2. Glagol <i>hotêti</i> u participu + infinitiv	218
5. 3. 4. 2. 3. Glagol <i>hotêti</i> u finitnome obliku + infinitiv	221
5. 3. 4. 3. <i>Hoću</i> + infinitiv u vremenskome značenju.....	227
5. 3. 4. 3. 1. <i>Hoću</i> + infinitiv u funkciji futura prvoga	227
5. 3. 4. 4. Odnos s grčkim predloškom	231
5. 3. 4. 5. Odnos s latinskim predloškom.....	232
5. 3. 4. 6. Zaključak	233
5. 3. 5. <i>Budu</i> + <i>I</i> -particip.....	235
5. 3. 5. 2. <i>Budu</i> + <i>I</i> -particip u vremenskim rečenicama	236
5. 3. 5. 3. <i>Budu</i> + <i>I</i> -particip u pogodbenim rečenicama.....	238
5. 3. 5. 4. <i>Budu</i> + <i>I</i> -particip u odnosnim rečenicama	239
5. 3. 5. 5. <i>Budu</i> + <i>I</i> -particip u dopusnim rečenicama	241
5. 3. 5. 6. Pojedinačni slučajevi uporabe futura drugoga	242
5. 3. 5. 6. <i>Budu</i> + <i>I</i> -particip u funkciji imperativa.....	246
5. 3. 5. 7. Redoslijed riječi.....	247
5. 3. 5. 9. Zaključak	249
6. ZAKLJUČAK.....	251
POPIS LITERATURE.....	255

1. UVOD

Univerzalna gramatička kategorija s pomoću koje se događaji u jeziku smještaju u vremenski okvir u odnosu na određenu referentnu točku (obično je to trenutak govorenja) jest glagolsko vrijeme, pri čemu se razlikuju tri osnovna vremena: prošlost, sadašnjost i budućnost (COMRIE 1985: 9). Valja pritom naglasiti da se vremenski sustavi većine jezika zapravo temelje na dvjema osnovnim oprekama: prošlost – ne-prošlost i budućnost – ne-budućnost (COMRIE 1985: 49; FLEISCHMANN 1985: 22). Vremenski sustavi većine svjetskih jezika, uključujući i (indo)europske, temelje se na opreci prošlost – ne-prošlost što znači da u njima postoji jasna gramatička razlika između izražavanja prošlosti i ne-prošlosti (pod pojmom ne-prošlost podrazumijeva se izražavanje sadašnjosti i budućnosti), dok gramatička razlika između izražavanja sadašnjosti i budućnosti ne postoji ili gotovo ne postoji (COMRIE 1985: 49; FLEISCHMANN 1985: 22; WACKERNAGEL 2009: 246). To konkretno znači da se u takvim jezicima prezent, osim za izražavanje sadašnjosti, može sasvim prirodno rabiti i za izražavanje budućnosti (kao primjerice u hrvatskom: *Idem u kino večeras.*). S obzirom na to da se buduća radnja u takvim jezicima može izraziti i bez posebnoga gramatičkog sredstva za futur, sama je gramatička kategorija futura – ako uopće postoji – često nestabilna i sklona promjenama.

Mogućnost izražavanja buduće radnje prezentskim oblicima prisutna je u gotovo svim indoeuropskim jezicima (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 276). Stoga se većina istraživača slaže da u praindоеuropskome nije postojala zasebna gramatička kategorija futura (BEEKES 2011: 252), već se budućnost najvjerojatnije izražavala već postojećim jezičnim sredstvima.¹ Iz toga se može zaključiti da se gramatička kategorija futura naknadno razvila u indoeuropskim jezicima. S obzirom na to da buduće vrijeme podrazumijeva događaje koji se tek trebaju dogoditi te događaje koji su često rezultat govornikova predviđanja, htijenja, namjere, želje i sl., oblici futura nastajali su na različite načine, bilo preoblikovanjem načinskih kategorija bilo stvaranjem složenih oblika uporabom različitih modalnih glagola, osobito onih kojima se izražava nužda, obveza, htijenje ili namjera (FLEISCHMANN 1982: 24; MATASOVIĆ 2017: 162). To je rezultiralo pojavom različitih oblika za futur u pojedinim indoeuropskim jezicima zbog čega je futur u indoeuropeistici istican kao kategorija u kojoj se najbolje vidi tipološka raznolikost jezičnoga razvoja.² Sve što je rečeno ukazuje također na

¹ U gotskome se, primjerice, buduća radnja izražavala prezentom, dok se u klasičnome armenskome u tu svrhu rabio konjunktiv aorista (MATASOVIĆ 2017: 162).

² Tipološka raznolikost u tvorbi futura jasno se vidi na primjeru jezika koji su u fokusu ovoga rada: grčkome, latinskome, starocrkvenoslavenskome i hrvatskome crkvenoslavenskome. U starogrčkome je, primjerice, futur postao od praindоеuropskoga deziderativa (s-futur), a u latinskome od konjunktiva. U starocrkvenoslavenskome i

bliskost futura modalnoj kategoriji zbog čega se često u lingvističkim istraživanjima postavlja pitanje ima li futur čisto temporalnu ili (i) modalnu funkciju (COMRIE 1985: 43–44; FLEISCHMANN 1985: 24–26).

Iz svega je navedenog jasno da je pitanje izražavanja budućnosti u pojedinome jeziku, pa tako i u hrvatskome crkvenoslavenskome, izrazito složen problem. Kada je riječ o hrvatskome crkvenoslavenskome, valja istaknuti nekoliko njegovih specifičnosti koje toj složenosti dodatno doprinose i moraju se uzeti u obzir prilikom jezičnih istraživanja toga jezika. Naime, hrvatski crkvenoslavenski liturgijski je i književni jezik koji s jedne strane baštini starocrkvenoslavensko nasljeđe, a s druge je strane u određenoj mjeri oblikovan unošenjem elemenata hrvatskoga narodnog – u prvome redu čakavskog – govora (HCJ 2014: 11). Nadalje, tekstovi napisani hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom prijevodi su s latinskoga ili grčkoga jezika, što otvara također mogućnost utjecaja jezika izvornika na sintaksu jezika na koji se prevodi, odnosno – konkretno u ovome slučaju – na odabir i uporabu pojedinoga sredstva za izražavanje buduće radnje. Povezano s tim, u obzir svakako treba uzeti i činjenicu da su hrvatski crkvenoslavenski tekstovi u više navrata prošli kroz revizije, prilikom čega su u velikoj mjeri prilagođivani latinskoj *Vulgati* (VELA 2018: 13). To znači da u većini tekstova valja pretpostaviti znatniji utjecaj latinskoga (koji nije u istoj mjeri izražen u svim spomenicima), dok su prijevodi s grčkoga sačuvani u manjem broju tekstova.

S obzirom na to da izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome dosada nije bilo predmetom sustavnoga istraživanja već se futur obrađivao usputno kao dio većih studija o glagolskome sustavu u pojedinome tekstu općenito (v. primjerice ĆOSIĆ, MIHALJEVIĆ 2026; GALIĆ 2023; ZUBČIĆ 2021) ili u okviru proučavanja pojedinih sintaktičkih pojava u hrvatskoglagoljičnim tekstovima, primjerice infinitiva (VELA 2018), ovim se radom nastoji dati sustavan pregled gramatičkih sredstava kojima se izražavala buduća radnja u hrvatskome crkvenoslavenskome te utvrditi njihovu funkciju, značenje i distribuciju. Na taj se način želi doprinijeti poznavanju sintakse toga jezika koja je, unatoč činjenici da je u posljednjih nekoliko godina objavljeno više važnih monografija (v. primjerice GALIĆ 2023; KOVAČEVIĆ 2016; MIHALJEVIĆ 2020) ili radova iz toga područja (v. primjerice GALIĆ, MIHALJEVIĆ 2023;

hrvatskome crkvenoslavenskome futursko je značenje proizlazilo iz glagolskoga vida. U kasnijim se razdobljima povijesti tih jezika pojavljuju složeni glagolski oblici za izražavanje budućnosti, obično tvoreni od modalnih glagola kojima se izražava namjera, htijenje, želja, posjedovanje i sl., koji su konačno u suvremenim jezicima izgubili svoje izvorno modalno značenje i razvili se u pomoćna sredstva za tvorbu futura (grč. $\theta\alpha$ (< $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ 'željeti') + prezent; franc. *appellerai* (< *avoir* < lat. *habere* 'imati'); hrv. *pisat ću* (< *htjeti*).

KOVAČEVIĆ 2013, 2016; A. MIHALJEVIĆ 2019, 2022; M. MIHALJEVIĆ, ŠIMIĆ, VELA 2021, 2023), i dalje nedovoljno istražena.

U gramatici *Hrvatski crkvenoslavenski jezik* (HCJ 2014) očekivano su samo ukratko opisani osnovni načini izražavanja buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome. Buduću je radnju bilo moguće izraziti jednostavnim (sintetičkim) i složenim (analitičkim) oblicima (HCJ 2014: 210). Jednostavnim se futurom smatraju oblici svršenoga prezenta koji su se rabili u funkciji označavanja buduće radnje. Složenim futurom prvim nazivaju se oblici tvoreni od glagola *včeti/načeti/početi*, *imêti* ili *hotêti* i infinitiva te trenutnoga prezenta glagola *biti (budu)* i infinitiva (HCJ 2014: 253–256). Složeni futur drugi tvorio se od trenutnoga prezenta glagola *biti (budu)* i *l*-participa (HCJ 2014: 210; 256–257). Svi su navedeni načini izražavanja buduće radnje naslijeđeni iz starocrkvenoslavenskoga, osim oblika futura prvoga složenog od glagola *biti (budu)* i infinitiva, za koji se smatra da je u hrvatski crkvenoslavenski ušao posredstvom narodnoga čakavskog govora (HCJ 2014: 255; VELA 2018: 63). U gramatici se također ističe i to da pomoćni glagoli *včeti/načeti/početi*, *imêti* i *hotêti* u hrvatskome crkvenoslavenskome (kao ni u starocrkvenoslavenskome) nisu u potpunosti izgubili svoje značenje pa se oblikom s pomoćnim glagolom *-četi (včeti/načeti/početi)* naglasak stavljao na početak vršenja buduće radnje, oblikom s glagolom *imêti* izražavala se neizbježnost ili obvezatnost izvršenja buduće radnje, a glagolom *hotêti* poželjnost ostvarenja buduće radnje (HCJ 2014: 253). Za razliku od starocrkvenoslavenskoga, u kojemu se od složenih futurskih oblika najčešće rabio *imamъ* + infinitiv (BIRNBAUM 1958: 192–194), u hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima od složenih futurskih tvorbi najčešće pojavljuje oblik s pomoćnim glagolom *včeti* (rjeđe *načeti* i *početi*). Nadalje, s pomoću glagola *imêti* osobito se često tvore zanijekani oblici za izražavanje budućnosti (HCJ 2014: 253), kao što je to bio slučaj i u starocrkvenoslavenskome (BIRNBAUM 1958: 197). Futur drugi (*budu* + *l*-particip) određivao se kao oblik kojim se izražava radnja koja se događa prije druge buduće radnje te se obično rabio u pogodbenim rečenicama (HCJ 2014: 210).

Složeni su glagolski oblici u čijoj tvorbi sudjeluje infinitiv (*včnu/načnu/počnu*, *imamъ*, *hoću*, *budu* + infinitiv) djelomično obrađeni u disertaciji Jozе Vele u okviru proučavanja sintakse infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome (VELA 2018). Analiza složenih futurskih tvorbi predstavljena u spomenutoj disertaciji uglavnom je potvrdila ono što je dosad bilo poznato: u hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima od futurskih oblika tvorenih s infinitivom najčešće pojavljuje *včnu* + infinitiv (gotovo polovica), zatim *imamъ* + infinitiv (najčešće zanijekani oblici), slijedi *budu* + infinitiv, dok se najrjeđe u funkciji futura rabi

pomoćni glagol *hotěti*. Međutim, kako su u istraživanje kao pomoćni korpus uključeni i neliturgijski tekstovi, napisani mješavinom čakavskoga i hrvatskoga crkvenoslavenskoga, analiza je pokazala potpuno drugačije stanje u tim tekstovima: u zbornicima je najzastupljeniji oblik *imamь* + infinitiv (s napomenom da prevladavaju potvrdni oblici), a zatim i *hoću* + infinitiv, čija uporaba u odnosu na liturgijske tekstove naglo raste. Često je zastupljen i *budu* + infinitiv, dok se oblik *včnu* + infinitiv pojavljuje iznimno rijetko (VELA 2018: 75).

Na osnovi izdvojenih primjera i statističke analize, Vela iznosi određene zaključke o uporabi složenih futurskih oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome: svezu *včnu* + infinitiv vidi kao izrazitu jezičnu crtu hrvatskoga crkvenoslavenskoga (naime, rijetko je potvrđena u starocrkvenoslavenskim i neliturgijskim tekstovima); uporabu zanijekanih *imamь* + infinitiv oblika smatra starocrkvenoslavenskim naslijeđem, a porast uporabe te sveze (uglavnom potvrdnih oblika) u neliturgijskim zbornicima povezuje s utjecajem romanskih jezika; *hoću* + infinitiv postaje uobičajeno sredstvo za izražavanje apsolutne budućnosti tek u zborničkim tekstovima, a uporaba sveze *budu* + infinitiv očekivano raste u tekstovima iz mlađega razdoblja, koji su pod većim utjecajem govornoga jezika (VELA 2018: 76). Važno je istaknuti i to da Vela posebno naglašava kako je futursko značenje oblika *včnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv bilo jednostavno i lako odrediti, dok je kod sveza *imamь* + infinitiv i *hoću* + infinitiv katkad bilo teško razlučiti modalno od futurskoga značenja (VELA 2018: 74). Ta napomena upućuje na to da se oblicima *včnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv izražavalo više futursko značenje, dok su sveze *imamь* + infinitiv i *hoću* + infinitiv izražavala uglavnom modalno značenje, što je potvrđeno i u ovome istraživanju.

Do sličnih zapažanja dolazi i Johannes Reinhart u svojoj habilitaciji (REINHART 1993) posvećenoj sintaksi hrvatskoglagoljičnoga misala. Autor je istražio kako se futurski oblici u hrvatskoglagoljičnim misalima ponašaju u odnosu na starocrkvenoslavenske tekstove. Usporedba paralelnih mjesta u starocrkvenoslavenskome i hrvatskoglagoljičnome misalu pokazala je da se u hrvatskome crkvenoslavenskome na mjestu starocrkvenoslavenskoga jednostavnog futura često nalazi složena glagolska tvorba: najčešće je to sveza *včnu* + infinitiv, zatim svršeni prezent s prefiksom *vbz-* te u zavisnim rečenicama katkad i futur drugi (*budu* + *l-*particip). Uočava također i to da u hrvatskoglagoljičnim misalima sveza *hoću* + infinitiv ne igra gotovo nikakvu ulogu u funkciji futura te uglavnom služi kao prijevodni ekvivalent latinskoj perifrastičnoj konjugaciji aktivnoj (REINHART 1993: 233). Takav status sveze *hoću* + infinitiv pokazuje i istraživanje načina izražavanja buduće radnje provedeno na tekstu *Brevijara Vida Omišljanina* (BrVO), u kojemu *hoću* + infinitiv redovito stoji na mjestu latinske perifrastične

konjugacije aktivne te izražava radnju koju netko hoće, kani ili namjerava izvršiti. Pomoćni glagol *hotêti* pritom često stoji u participu (ĆOSIĆ 2025: 70–71).

Iz studija o glagolskome sustavu u pojedinim hrvatskoglagoljičnim spomenicima mogu se izdvojiti zapažanja o futurskome obliku *budu* + infinitiv. Naime, uočeno je da se *budu* + infinitiv, o kojemu se u hrvatskome crkvenoslavenskome obično govori u kategoriji futura prvoga, u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima pojavljuje i u funkciji futura drugoga (ĆOSIĆ, MIHALJEVIĆ 2025; GALIĆ 2023; MIHALJEVIĆ 2008; ZUBČIĆ 2021). Takva je njegova uporaba zabilježena i u BrVO, najčešće u rubrikama, inače pisanim govornim jezikom (ĆOSIĆ 2025: 72).

Za razliku od složenih tvorbi za izražavanje buduće radnje, uporaba prezentskih oblika u funkciji izražavanja buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome dosada nije bila predmetom sustavnijega istraživanja. Već spomenuta analiza sredstava za izražavanje buduće radnje u BrVO pokazala je da je upravo svršeni prezent osnovno sredstvo za izražavanje apsolutne budućnosti (ĆOSIĆ 2025: 61–63). U istome su istraživanju izdvojeni i rijetki primjeri koji ukazuju na mogućnost izražavanja buduće radnje i nesvršenim prezentom. Njegova je uporaba u funkciji izražavanja buduće radnje u velikoj mjeri uvjetovana kontekstom, u smislu da je njegovo futursko značenje moguće odrediti samo ako postoji druga buduća referenca (ĆOSIĆ 2025: 63–64), za razliku od svršenoga prezenta kod kojega je mogućnost izražavanja buduće radnje proizlazila iz njegova gramatičkog značenja, odnosno nemogućnosti izricanja aktualne sadašnjosti (KAMPHUIS 2020: 151; POLANČEC 2024: 52). Pritom se oblici svršenoga prezenta u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima osobito često pojavljuju s prefiksom *vbz-/vbs-* (REINHART 1993: 233), koji je postao svojevrsnim morfološkim formantom za tvorbu svršenoga prezenta u funkciji futura (KLENOVAR 1990: 42–43). Na to upućuje i činjenica da se ti prefigirani oblici pojavljuju samo u prezentu, redovito na mjestu latinskoga i grčkoga futura, što navodi na zaključak da su prezentski oblici s prefiksom *vbz-/vbs-* nastali kao rezultat težnje da se na neki način napravi morfološka razlika futurskih i prezentskih oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome (KLENOVAR 1990: 47). Pojava i širenje složenih futurskih tvorbi postupno dovodi do povlačenja svršenoga prezenta u funkciji futura, o čemu svjedoči i podatak da je u tekstovima iz 15. stoljeća uporaba svršenog prezenta gotovo isključivo ograničena na biblijske tekstove (DAMJANOVIĆ 1984: 148).

Dosadašnja istraživanja o izražavanju buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome pokazuju da o tom složenom pitanju postoje određene spoznaje, no jasno je da je ta tema samo djelomično obrađena. Stoga se nametnula potreba za iscrpnijim i sustavnijim istraživanjem

kako bi se dobila potpunija slika o tome pitanju. Ovaj rad, čiji je osnovni cilj, podsjećamo, dati pregled gramatičkih sredstava za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome te utvrditi njihovu funkciju, značenje i distribuciju, predstavlja prvo sustavnije takvo istraživanje.

U radu se u velikoj mjeri oslanjamo na relativno nedavna općelingvistička istraživanja futura (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994; DAHL 1985; DAHL 2000) koja su pokazala da je supostojanje više različitih jezičnih sredstava za izražavanje buduće radnje opća tipološka pojava. Posljedica je to – kako istraživanja pokazuju – neovisnog razvoja futurskih oblika iz različitih jezičnih izvora u različitim razdobljima povijesti određenoga jezika te činjenice da se svako od tih sredstava u pravilu rabi u drugačijoj funkciji (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243). Od te pretpostavke polazimo i u ovome istraživanju: supostojanje više različitih gramatičkih sredstava za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome ((svršeni) prezent, *včnu* (*načnu/počnu*) + inf., *budu* + inf., *imamъ* + inf., *hoću* + inf., *budu* + *l*-particip) rezultat je razvoja futurskih tvorbi iz različitih jezičnih izvora u različitim razdobljima povijesti toga jezika te činjenice da su se ta sredstva rabila u drugačijim funkcijama. Nadalje, polazeći od osnovnih parametara procesa gramatikalizacije (HEINE, KUTEVA 2005), nastojat će se utvrditi gramatički status jezičnih sredstava za izražavanje budućnosti.

Istraživanje se temelji na analizi odabranoga korpusa hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova napisanih u razdoblju od 12. do 17. st. U istraživanju se polazi od glagolskih oblika koji se u hrvatskome crkvenoslavenskome ostvaruju u funkciji označavanja buduće radnje: (svršeni) prezent, *včnu/načnu/počnu* + inf., *budu* + inf., *imamъ* + inf., *hoću* + inf., *budu* + *l*-particip, a zatim se na temelju izdvojenih primjera ispituje njihova funkcija, značenje i distribucija. Uz hrvatske se crkvenoslavenske primjere navode i odgovarajući grčki i latinski tekst, ako je takav potvrđen.

Rezultati istraživanja bit će prikazani deskriptivnom metodom, kojom će se nastojati sustavno opisati relevantne jezične značajke. Nadalje, s obzirom na to da je riječ o prijevodnim tekstovima, u radu će se primijeniti i komparativna metoda s ciljem utvrđivanja odnosa jezika izvornika, tj. latinskog i grčkog, i jezika prijevoda. Uz navedene će se dvije metode koristiti i komparativno-historijska metoda s ciljem usporedbe stanja u hrvatskome crkvenoslavenskome sa starocrkvenoslavenskim jezikom.

U radu će najprije s teorijskoga aspekta biti obrađene gramatičke kategorije bez kojih je nemoguće govoriti o izražavanju budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskome – riječ je o

gramatičkoj kategoriji vremena i gramatičkoj kategoriji glagolskoga vida. U istome će se poglavlju razmotriti tipološka istraživanja o postanku i razvoju futura kao gramatičke kategorije te će se na primjeru suvremenih slavenskih jezika pokazati tipološka raznolikost u tvorbi futura. Među njima se posebno ističu upravo južnoslavenski jezici, koji pokazuju znatne razlike u tvorbi futura ne samo u odnosu na ostale skupine slavenskih jezika (zapadnoslavenske i istočnoslavenske) već i međusobnome odnosu unutar same skupine (poglavlje 2.). Nadalje, s obzirom na to da ćemo u radu ispitivati mogući utjecaj jezika izvornika, detaljno je opisana tvorba i uporaba futura, kao i drugi (opisni) načini izražavanja buduće radnje u grčkome i latinskome (poglavlje 3.). Cilj je najprije na primjeru tih jezika prikazati tipološku raznolikost u tvorbi i uporabi futura (za grčki je karakterističan s-futur, u latinskome je futur postao od konjunktiva), a zatim i supostojanje više perifrastičnih konstrukcija nastalih od različitih modalnih glagola, kojima se izražava buduća radnja s dodatnim značenjskim nijansama. S obzirom na to da hrvatski crkvenoslavenski baštini starocrkvenoslavensko naslijeđe, u istome su poglavlju detaljnije opisani i načini izražavanja buduće radnje u starocrkvenoslavenskome. Nakon toga slijede osnovni podatci o hrvatskome crkvenoslavenskome, korpusu i metodologiji. predstaviti će se korpus istraživanja, teorijski okvir i metodologija. Sa šestim poglavljem započinje središnji dio rada, odnosno sustavni pregled i analiza gramatičkih sredstava kojima se izražava buduća radnja u hrvatskome crkvenoslavenskome. Najprije će biti predstavljeni jednostavni oblici za izražavanje buduće radnje, odnosno prezent (svršenoga i nesvršenoga vida), a zatim i složeni (analitički) oblici: *včnu* (*načnu/počnu*) + infinitiv, *budu* + infinitiv, *imamь* + infinitiv i *hoću* + infinitiv te na kraju *budu* + l-particip.

Cilj je ovoga rada pružiti dodatni doprinos poznavanju sintakse hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika koja je, unatoč znatnome napretku posljednjih desetljeća, i dalje nedovoljno istražena. Nadalje, rad može dati odgovore na pitanja važna i za paleokroatistiku, odnosno doprinijeti boljemu razumijevanju razvoja futura u različitim razdobljima povijesti hrvatskoga jezika.

2. GRAMATIČKA KATEGORIJA VREMENA I VIDA

2. 1. Gramatička kategorija vremena

U gotovo svim svjetskim jezicima postoji mogućnost smještanja događaja u vrijeme. Jezična sredstva koja se rabe u tu svrhu mogu se podijeliti u tri osnovne skupine: a. složeni (prijedložni) izrazi (*prije pet minuta*), b. vremenski prilozi (*sada, jučer*) i c. gramatička kategorija vremena (*prezent, perfekt*) (COMRIE 1985: 7–8). I dok leksički izrazi (a. i b.) mogu biti različiti i mnogobrojni te nemaju utjecaj na gramatičku strukturu jezika, gramatička kategorija vremena podrazumijeva postojanje izričitoga gramatičkoga sredstva čija je funkcija smještanje događaja u vrijeme. Glagolsko se vrijeme stoga jednostavno može definirati kao gramatikalizirani morfološki izraz s pomoću kojega se događaji smještaju u vrijeme (COMRIE 1985: 9). Gramatički marker, odnosno morfem koji ukazuje na gramatičku funkciju morfološkoga izraza, označen je na glagolu. Taj morfem može biti vezan, što podrazumijeva sufix ili prefiks označen na glagolu³ ili slobodan, kada tu funkciju vrše pomoćni glagoli pridruženi glavnome glagolu⁴ (COMRIE 1985: 12). Većina svjetskih jezika ima gramatičku kategoriju vremena,⁵ razlika je samo u njihovu broju u pojedinome jeziku.⁶

Najjednostavniji način za objašnjavanje kako funkcioniraju glagolska vremena (i druga jezična sredstva), koja se u prirodnim jezicima rabe za smještanje događaja u vremenski okvir, jest s pomoću linearnoga prikaza tijeka vremena.⁷ Prema linearnome se modelu vrijeme shvaća kao niz događaja koji slijede jedan iza drugoga (od prošlosti prema budućnosti), pri čemu sve što se na zamišljenoj vremenskoj crti nalazi lijevo od sadašnjega trenutka pripada prošlosti, a sve što je desno pripada budućnosti (COMRIE 1985: 2). Kada se događaji u jeziku smještaju u vremenski okvir, potrebno je odrediti točku u odnosu na koju će se na zamišljenoj vremenskoj crti odrediti njihova vremenska lokacija. U lingvistici se ta točka naziva *deiktčko središte*. U

³ Primjer glagolskih oblika s vezanim gramatičkim markerom su oblici *loves* i *loved* u engleskome jeziku. Morfem *-s* ukazuje na sadašnje vrijeme (ujedno označava i kategoriju 3. lica), a morfem *-ed* kod pravilnih se glagola rabi kao oznaka za prošlo vrijeme (COMRIE 1985: 12).

⁴ U hrvatskome se primjerice perfekt tvori od oblika pomoćnoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog: *radio/-la sam*.

⁵ Comrie navodi primjer burmanskoga jezika kao onoga koji ne posjeduje gramatičku kategoriju vremena (COMRIE 1985: 50–53).

⁶ U suvremenome hrvatskome razlikujemo sedam glagolskih vremena: prezent, aorist, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt, futur prvi i futur drugi, dok se u češkome primjerice razlikuju samo tri: prezent, preterit i futur.

⁷ Comrie napominje da postoje određeni prigovori za uporabu linearnoga kao univerzalnoga modela za objašnjavanje funkcioniranja glagolskih vremena u jeziku. Oni se prvenstveno odnose na činjenicu da određena društva imaju znatno drugačiju konceptualizaciju vremena (istočnjačke kulture primjerice imaju ciklički model) te na to da postoje društva koja uopće nemaju koncept vremena. Međutim, Comrie ističe da podatci prikupljeni iz različitih svjetskih jezika pokazuju da drugačija konceptualizacija tijeka vremena u različitim kulturama nema utjecaj na izražavanje vremena kao gramatičke kategorije te tvrdi da je i u takvim slučajevima najprikladniji linearni prikaz tijeka vremena (COMRIE 1985: 3–5).

jeziku se za deiktičko središte u pravilu uzima sadašnji trenutak, odnosno trenutak govorenja (zajednički govorniku i slušatelju), ali deiktičko središte može biti i druga referentna točka, različita od trenutka govorenja (COMRIE 1985: 36, 56). Ovisno o tome uključuje li deiktičko središte trenutak govorenja ili drugu referentnu točku, u jeziku se razlikuju apsolutno i relativno vrijeme, koji će detaljnije biti objašnjeni u nastavku rada.

2. 1. 1. Apsolutno vrijeme

Kao što je ranije već spomenuto, pri smještanju se događaja u vrijeme u jezicima za deiktičko središte u pravilu uzima trenutak govorenja. Sve što se dogodilo prije trenutka govorenja pripada prošlosti, a ono što će se dogoditi poslije toga trenutka pripada budućnosti. Stoga se u jeziku razlikuju tri osnovna vremenska okvira, koja se u lingvistici nazivaju *apsolutna vremena*: sadašnje (prezent), prošlo (preterit) te buduće vrijeme (futura). Primarno je njihovo značenje smještanje događaja u vrijeme u odnosu na trenutak govorenja. Kada se oni rabe u tome značenju (trenutak govorenja podudara se s vremenom odvijanja radnje u rečenici), tada se takva uporaba naziva *apsolutnom uporabom vremena*.⁸ Apsolutnu uporabu vremena ilustrirat ćemo primjerima iz hrvatskoga književnog jezika, u kojemu se gramatička sadašnjost izražava prezentom (*Upravo pišem pismo.*), gramatička prošlost perfektom (*Jučer je posjetio prijatelja.*), a gramatička budućnost futurom prvim (*Sutra će padati kiša.*).⁹

Kao što se iz navedenih primjera može vidjeti, prošlost i budućnost u hrvatskome mogu se izražavati i svršenim ili perfektivnim (*je posjetio*) i nesvršenim ili imperfektivnim (*će padati*) glagolima. S druge strane, valja istaknuti da se sadašnjost može označavati samo glagolima nesvršenoga vida, koji označavaju radnju koja je započela prije trenutka govorenja te se do toga trenutka nije završila. Svršeni glagoli, o čemu će više riječi biti kasnije u radu, ograničeni su u svome trajanju te se ne mogu rabiti za izražavanje prave sadašnjosti. U hrvatskome je jeziku primjerice gramatički neispravno izreći rečenice tipa **Upravo napišem pismo.* (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 191).

2. 1. 2. Relativno vrijeme

Osim apsolutnoga postoji i relativno vrijeme, koje podrazumijeva smještanje događaja u vremenski okvir u odnosu na referentnu točku određenu kontekstom – to može biti trenutak govorenja ili druga referentna točka, različita od trenutka govorenja (COMRIE 1985: 58).

⁸ U gramatikama suvremenoga hrvatskog jezika uvriježeni su termini *apsolutiv* i *apsolutna uporaba vremena* (KATIČIĆ 1986: 46; SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2007: 190).

⁹ Svi su primjeri preuzeti iz gramatike SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005.

Prema tome, unutar pojma relativnoga vremena razlikuju se dvije potkategorije. Jedna potkategorija obuhvaća uporabu glagolskih vremena u značenjima koja im nisu primarna. To znači da se onim glagolskim vremenima, kojima je osnovno značenje smještanje događaja u vrijeme u odnosu na trenutak govorenja, izražava radnja čije se odvijanje ne podudara s trenutkom govorenja. Takva se uporaba naziva *relativnom uporabom vremena*.¹⁰ Tako primjerice prezent u hrvatskome jeziku u relativnoj uporabi može izražavati sljedeće: a. svevremenost (*Sava teče kroz Zagreb.*), b. iterativnost (*Svako jutro pere/opere zube.*), c. radnju koja se odvijala u prošlosti – tzv. historijski prezent (*Jučer sjedimo u kavani i razgovaramo.*), d. buduću radnju (*Sutra rano putujemo.*), e. predbuću radnju u zavisnim rečenicama (*Ako padne kiša, sve će propasti.*) i sl. (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 191).

Druga potkategorija uključuje glagolska vremena koja imaju funkciju smještanja događaja u vrijeme u odnosu na drugu referentnu točku, različitu od trenutka govorenja.¹¹ Njihovo značenje u sebi sadržava informacije o tome je li referentna točka smještena prije, poslije ili u trenutku govorenja te ujedno je li radnja smještena prije, poslije ili istovremeno s referentnom točkom (COMRIE 1985: 65). Relativna glagolska vremena nisu prisutna u svim jezicima. Standardni hrvatski ih ima, iako se zapravo rijetko koriste i zamjenjiva su drugim glagolskim oblicima (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 193–194). U tu se kategoriju ubrajaju pluskvamperfekt i futur drugi. Njihova je uporaba u pravilu ograničena na složene rečenice zato što uvijek iskazuju radnju koja se događa u odnosu na drugu radnju. Pluskvamperfekt označava radnju koja prethodi drugoj radnji u prošlosti: *Kad je ušao, oni su već bili završili glavni dio posla.* (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 193), a futur drugi označava buduću radnju koja se događa prije druge buduće radnje.¹² *Ako ga budeš sreo, pozdravi ga.* (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 194).

¹⁰ U gramatikama hrvatskoga u uporabi su termini *relativ* i *relativna uporaba vremena* (KATIČIĆ 1986: 46; SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 190).

¹¹ Comrie takva vremena naziva apsolutnim relativnim vremenima (*absolute-relative tense*) te ih razlikuje kao posebnu kategoriju unutar nadređenoga pojma *relativno vrijeme* (COMRIE 1985: 65).

¹² Iako se u hrvatskim gramatikama futur drugi obično određuje kao predbuće vrijeme, u radovima posvećenima futuru drugome navodi se da se tim oblikom (*budem* + gl. pridjev radni), osim radnje koja se događa prije radnje glavne rečenice, može označavati i radnja koja se događa istodobno ili nakon radnje glavne rečenice, osobito u zavisnim vremenskim rečenicama (GRICKAT 1956: 90–91; VUKOVIĆ 2014: 81–94). Nadalje, naznačeno je i to da futur drugi, uz temporalno, često izražava i modalno (hipotetičko) značenje (GRICKAT 1956: 91), a najnovija istraživanja njegove uporabe u suvremenome hrvatskome pokazuju da je futur drugi u velikoj mjeri izgubio svoje temporalno značenje te da je bliži kategoriji glagolskoga načina nego glagolskoga vremena (BENIĆ 2024: 273–302).

Relativno se vrijeme u jeziku može izražavati i drugim glagolskim oblicima – kako određenim, primjerice glagolskim načinima,¹³ tako i neodređenim, poput participa¹⁴ (COMRIE 1985: 56).

U ovome će se radu istraživati gramatička sredstva za izražavanje buduće radnje, odnosno radnje koja se događa poslije trenutka govorenja. U hrvatskome crkvenoslavenskome, kao i u starocrkvenoslavenskome, postoji više različitih gramatičkih sredstava s pomoću kojih se izražava budućnost: (svršeni) prezent, *včnu (načnu/počnu)* + inf., *budu* + inf., *imamь* + inf., *hoću* + inf., *budu* + *l*-particip (HCJ 2014: 253–257). Zatečeno stanje stoga upućuje na to da se futur ni u hrvatskome crkvenoslavenskome još uvijek nije ustalio kao gramatička kategorija te da je *in statu nascendi* (HCJ 2014: 256). Međutim, s obzirom na to da supostojanje više različitih jezičnih sredstava za izražavanje budućnosti nije posve neuobičajena pojava u jeziku,¹⁵ jedan je od ciljeva ovoga istraživanja ispitati međusobni odnos spomenutih jezičnih sredstava za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome te utvrditi koja se od njih mogu smatrati gramatičkim oblicima futura.¹⁶

Nadalje, s obzirom na to da se u istraživanju općenito ispituju funkcije u kojima se glagolski oblici i konstrukcije za izražavanje budućnosti pojavljuju, u radu će se prikazati i slučajevi relativne uporabe pojedinih oblika, ako je takva potvrđena.

¹³ U hrvatskome se, primjerice, prošlo relativno vrijeme, iako je takva uporaba rijetka i zastarjela, može izraziti imperativom (historijski imperativ): *Mi ih stignemo pa udri po njima.*, a kondicionalom radnja koja se ponavljala o prošlosti: *Ustajali bismo rano i odlazili prije sunčeva izlaska.* (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 195).

¹⁴ U tu kategoriju se u hrvatskome svrstavaju glagolski prilog sadašnji i prošli. Glagolski prilog sadašnji označava radnju istovremenu s drugom radnjom: *Čitajući, zastajkuje.*, a glagolski prilog prošli radnju koja prethodi drugoj radnji: *Pročitavši, zastane.*

¹⁵ Više će riječi o tome biti u poglavlju 2. 3.

¹⁶ Valja napomenuti da je takozvani futur drugi (*budu* + *l*-particip) u hrvatskome crkvenoslavenskome (kao i u starocrkvenoslavenskome) formalno stabilna kategorija.

2. 2. Gramatička kategorija glagolskoga vida

O izražavanju se buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome (i općenito u slavenskim jezicima) ne može govoriti bez gramatičke kategorije glagolskoga vida ili aspekta. Za razliku od glagolskoga vremena, deiktiske kategorije s pomoću koje se radnja smješta u vremenski okvir u odnosu na određenu referentnu točku, glagolskim se vidom izražava unutarnja vremenska struktura radnje (primjerice, je li radnja završena ili traje), neovisno o njezinu odnosu prema drugoj vremenskoj točki (COMRIE 1985: 14).

Glagolski se vid u jeziku obično određuje metaforički, odnosno kao način promatranja protoka radnje (KAMPHUIS 2020: 18; POLANČEC 2024: 9).¹⁷ Temeljni način na koji vid pruža uvid u protjecanje radnje jest kroz opreku svršenoga i nesvršenoga vida (POLANČEC 2024: 9). S obzirom na to da se na spomenutoj opreci (svršeno-nesvršeno) temelji i glagolski sustav većine slavenskih jezika, uključujući i hrvatski crkvenoslavenski, u ovome će se radu razmatrati samo ta vidska opreka.¹⁸

Nesvršeni vid ili imperfektiv podrazumijeva promatranje radnje iznutra jer se radnja još uvijek odvija: *Čitao je knjigu.*, dok svršeni vid ili perfektiv podrazumijeva promatranje radnje izvana jer je radnja završila: *Pročitao je knjigu.* (POLANČEC 2024: 9). Međutim, glagolski vid u slavenskim jezicima obilježuju brojne posebnosti zbog čega se u literaturi obično govori o slavenskome tipu glagolskoga vida (KAMPHUIS 2020: 31; POLANČEC 2024: 79).

Osnovna razlika slavenskoga glagolskog vida u odnosu na druge sustave s vidskom oprekom svršeno-nesvršeno u najvećoj se mjeri odnosi na morfološke (formalne) osobitosti, odnosno na način na koji se izražava vid (POLANČEC 2004: 80). I dok se u drugim sustavima glagolski vid izražava gramatičkim oblikom glagola,¹⁹ u slavenskim je jezicima vid prvenstveno povezan s njegovim leksičkim značenjem. To konkretno znači da su glagoli u slavenskim jezicima po

¹⁷ Detaljnije određenje glagolskoga vida izneseno je u knjizi Jurice Polančeca *Glagolski vid – uvod u aspektologiju* (POLANČEC 2024: 9–21), u kojoj se donosi i kritički pregled relevantne hrvatske i strane znanstvene literature o glagolskome vidu. S obzirom na to da je riječ o znanstvenoj monografiji u kojoj su osnovni lingvistički pojmovi iz područja aspektologije precizno definirani i objašnjeni na hrvatskome jeziku, u prikazu ovoga poglavlja ponajviše ćemo se oslanjati upravo na tu knjigu.

¹⁸ Postoje i druge mogućnosti izražavanja glagolskoga vida, primjerice kroz opreku progresivnosti i neprogresivnosti. Više o tome vidi u: POLANČEC 2024: 62–77.

¹⁹ Vidski sustav kod kojega se vidska opreka izražava gramatičkim oblicima naziva se flektivnim. Takav način izražavanja vida imaju mnogi europski jezici, a u njima se po vidu najčešće razlikuju isključivo prošla vremena (primjerice, lat. *amavisti* (prošlo svršeno vrijeme) / *amabas* (prošlo nesvršeno vrijeme) (POLANČEC 2024: 79, 186). Prema Kamphuisu, takav se tip vidskoga sustava susreće i u nekim slavenskim jezicima, uključujući i starocrkvenoslavenski, u kojima se vidska opreka svršeno-nesvršeno izražava različitim gramatičkim oblicima, odnosno aoristom i imperfektom (KAMPHUIS 2020: 28). S druge strane, u grčkome se jeziku vid izražava različitim glagolskim osnovama: nesvršeni vid izražava se prezentskom, a svršeni aorisnom osnovom. Valja istaknuti i to da futurska osnova u grčkome nema vidsku vrijednost, već samo vremensku (BOAS et al. 2019: 406).

svojemu značenju inherentno ili svršeni ili nesvršeni, uz mali broj tzv. dvovidnih glagola koji su prisutni u svim slavenskim jezicima (POLANČEC 2024: 81). Zbog toga je za izražavanje vidске opreke u slavenskim jezicima potreban par leksema, odnosno vidski par. Obično se svršeni glagoli od nesvršenih tvore prefiksacijom (*gledati – u-gledati*), a nesvršeni od svršenih sufiksacijom (*ispitati – ispit-ivati*). Budući da se vidska opreka označuje izvođenjem (tj. deriviranjem) novih leksema, takav se tip vidskog sustava naziva derivacijski. Pri tome svaki član vidskoga para ima posebnu paradigmu glagolskih oblika (KAMPHUIS 2020: 31; POLANČEC 2024: 81–82).

S druge strane, u značenjskome smislu vid u slavenskim jezicima funkcionira na sličan način kao u drugim jezicima s vidskom oprekom svršenosti i nesvršenosti, mada ni u tome pogledu ne postoji potpuno podudaranje (POLANČEC 2024: 80). Osnovna je razlika u tome što se glagoli svršenoga vida u većini slavenskih jezika ne mogu rabiti u delimitativnome značenju (jednomo od dvaju osnovnih značenja svršenoga vida), koje podrazumijeva izražavanje radnje koja je »trajala neko vrijeme i zatim prestala, ali bez opipljivoga rezultata« (POLANČEC 2024: 31, 84).²⁰ U većini će se slavenskih jezika u tome slučaju uporabiti glagol nesvršenoga vida, primjerice: *Pisao/*napisao je pismo jedan sat.*; *Čitao/*Pročitao sam tu knjigu od dva do četiri.* (POLANČEC 2024: 58).²¹ Svršeni glagoli u slavenskim jezicima stoga izražavaju isključivo kompletivno značenje, koje podrazumijeva izvršenost radnje koja rezultira posljedicom koja se odnosi na subjekt (*Snijeg je s ulica nestao u par dana.*) ili objekt (*Izgradili su kuću u godinu dana.*) (POLANČEC 2024: 29). Zbog toga svršeni vid u slavenskim jezicima imaju samo telični glagoli, odnosno glagoli koji iskazuju radnju koja ima inherentan cilj (POLANČEC 2024: 89).

Za razliku od svršenoga vida, čije je osnovno obilježje omeđenost radnje, nesvršeni vid izražava neomeđenu radnju (eng. *unbounded*). Osnovna je njegova funkcija izražavanje aktualne radnje koja se događa u određenome trenutku: *Upravo sada pišem email.* (POLANČEC 2024: 33). Osim toga, nesvršenim se vidom može izražavati i radnja koja se ne događa u nekom točno određenome trenutku, već se primjerice događa redovito: *Emailove pišem isključivo popodne.* (habitualna uporaba), zatim radnja koja vrijedi kao opća ili sivevremenska istina: *Tigrovi jedu*

²⁰ Iznimku predstavljaju neki prefigurirani svršeni glagoli koji imaju delimitativnu funkciju. U hrvatskome su takvi glagoli tek rijetko posvjedočeni (primjerice: *pošutjeti, potrajati, pričekati, poživjeti*: *Pošutio je neko vrijeme.*), dok su primjerice u ruskome takvi glagoli znatno šire rasprostranjeni (POLANČEC 2024: 31, 86).

²¹ U romanskim se jezicima, s druge strane, u delimitativnoj funkciji rabi svršeni prošli oblik: franc. *Il a écrit une lettre pendant une heure.* / *Pisao je pismo jedan sat.*; *J'ai lu ce livre hier de 2 heures à 4 heures.* / *Čitao je tu knjigu od dva do četiri.* (POLANČEC 2024: 86). U grčkome se za izražavanje istoga značenja može uporabiti aorist, kojim se također izražava svršeni vid: *Ἐβασίλευσε δέκα ἔτη.* / *Vladao je 10 godina.* (COMRIE 1976: 17, prema KAMPHUIS 2020: 33).

meso. (generička uporaba), te radnja koja označava trajno obilježje koje se pripisuje subjektu: *Znam francuski*. (stativna uporaba) (POLANČEC 2024: 33–34).

Opreka svršeno-nesvršeno u slavenskim jezicima može se izražavati u gotovo svim glagolskim oblicima, primjerice: infinitivu (*platiti – plaćati*), prezentu (*plaćam – platim*), futuru (*platit ću – plaćat ću*), perfektu (*platio sam – plaćao sam*), kondicionalu (*platio bih – plaćao bih*), imperativu (*plati! – plaćaj!*) (POLANČEC 2024: 51). Međutim, valja napomenuti da posebno značenje ima prezent glagola svršenoga vida. Naime, tim se oblicima, iako su formalno prezent, ne može izražavati prava sadašnjost već se rabe u specifičnim funkcijama (KAMPHUIS 2020: 151): za izražavanje historijskoga prezenta (*Prevrne zemlju i posije pšenicu*), za izražavanje habitualnoga ili sivevremenskoga prezenta (*Svakog dana iza podneva ovamo dođe povorka gradske sirotinje*) te za izražavanje budućnosti (u pogodbenim rečenicama) (*Ako me pokušaš prevariti, čuvaj se!*) (POLANČEC 2024: 52).

Iz nemogućnosti svršenoga prezenta da izražava aktualnu radnju proizlazi i njegova sposobnost izražavanja buduće radnje, koja se po svemu sudeći može pretpostaviti već za kasni praslavenski (VEČERKA 1993: 176). U starocrkvenoslavenskome se takav način izražavanja budućnosti može promatrati kao slavenska inovacija u odnosu na praindoeuropsko stanje (u kojemu, podsjećamo, nisu postojali posebni gramatički oblici futura), a istodobno i kao općeslavenski arhaizam koji se očuvao u suvremenim sjevernoslavenskim jezicima, dok se na južnoslavenskome jezičnom području razvio složeni futur i za glagole svršenoga vida (VEČERKA 1993: 176).

U poglavljima koja slijede detaljnije će se razmotriti tipološka istraživanja razvoja futurskih oblika, koja su pokazala da je izražavanje buduće radnje glagolskim oblicima kojima se izražava prezent te svršeni ili nesvršeni vid opća tipološka pojava (tzv. aspektualni futuri), prisutna kod svih indoeuropskih jezika koji su obuhvaćeni spomenutim istraživanjem (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 275–278).

2. 3. Gramatička kategorija futura

Futur bi se, prema onome što je ranije izneseno, najjednostavnije mogao odrediti kao gramatička kategorija s pomoću koje se događaji smještaju u vrijeme nakon trenutka govorenja. Osnovna je njegova funkcija pritom izricanje predviđanja da će se iskazana radnja doista ostvariti (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 244; COMRIE 1985: 43).

Iako je prema navedenome određenju buduće vrijeme istovjetno prošlom u tome što ima mogućnost smještanja događaja u vrijeme u odnosu na trenutak govorenja, ono se ipak u određenome pogledu jasno razlikuje od prošloga, kao i sadašnjega vremena (COMRIE 1985: 43–44; FLEISCHMANN 1985: 22). Naime, za razliku od prošloga i sadašnjega, koji upućuju na događaje govorniku (i slušatelju) iskustveno i kognitivno bližima, buduće vrijeme podrazumijeva događaje koji se tek trebaju izvršiti – pa njihovo ostvarenje nije u potpunosti sigurno – te događaje koji su često proizvod govornikove namjere, želje, htijenja, obveze i sl. (COMRIE 1985: 43–44; DAHL 1985: 103). Sve to ukazuje na poseban status futura te na njegovu bliskost modalnoj kategoriji, koja se očituje kako na formalnoj razini – futur u većini jezika nastaje iz modalnih izraza, bilo preinakom glagolskih načina ili aspekata, bilo stvaranjem glagolskih oblika s pomoću modalnih glagola, tako i na semantičkoj – futurski oblici često imaju mogućnost izražavanja modalnoga značenja²² (FLEISCHMANN 1985: 23), o čemu će više riječi biti niže u radu. Zbog svega navedenog u općoj lingvističkoj teoriji postoji rasprava povezana s određenjem futura: osnovno je pitanje treba li gramatička sredstva za izražavanje buduće radnje uvrstiti u kategoriju glagolskoga vremena ili u kategoriju glagolskoga načina (COMRIE 1985: 43–44; FLEISCHMANN 1982: 24–26). Comrie ističe da se odgovor na to pitanje može dati jedino proučavanjem gramatičkih sredstava kojima se u pojedinim jezicima izražava buduća radnja.²³ Suzanne Fleischman proučavala je primjerice razvoj futura u romanskim jezicima te došla do zaključka da buduće vrijeme, formalno i semantički gledano, predstavlja spoj gramatičkih kategorija vremena i načina (FLEISCHMANN 1985). Također, o futuru se, kao što je već ranije nagoviješteno u prethodnome poglavlju (2. 2.), ne može govoriti ni bez gramatičke kategorije vida (DAHL 2000: 313), osobito u slučaju slavenskih jezika.

²² Na primjeru se hrvatskoga jezika lijepo može vidjeti kako se futur, osim za jednostavno označavanje radnje koja se događa poslije trenutka govorenja: *Sutra ćemo putovati za Split.*, rabi i za označavanje dodatnih značenja, primjerice, namjere: *Zvat ću Ivana i reći mu sve što znam.*, predviđanja: *Ta će se zgrada graditi više godina.*, pretpostavke: *Bit će da se razboljela.*, zapovijedi: *Sutra ćeš odnijeti pismo na poštu.*, nužnosti ili obveze: *Svi ćemo pomrijeti u ovome stoljeću.* i sl. (SILIĆ, PRANJKOVIĆ 2005: 193–194).

²³ *Therefore, the question of whether future time reference is subsumed under tense or mood, whether in general linguistic theory or in some specific language, is an empirical question that can only be answered on the basis of the investigation of grammatical expressions of future time reference across a number of languages* (COMRIE 1985: 44).

2. 3. 1. Postanak futura

Iako se u općoj lingvističkoj teoriji razlikuju tri osnovna apsolutna vremena – prošlost, sadašnjost i budućnost²⁴ – vremenski se sustavi većine jezika zapravo temelje na dvjema oprekama: prošlost – ne-prošlost i budućnost – ne-budućnost²⁵ (COMRIE 1985: 49; FLEISCHMANN 1985: 22–23). Jezici u kojima postoji vremenska opreka budućnost – ne-budućnost iznimno su rijetki.²⁶ S druge strane, opreka prošlost – ne-prošlost svojstvena je vremenskim sustavima većine svjetskih jezika, pa tako i (indo)europskih. To konkretno znači da u takvim jezicima postoji jasna gramatička razlika između izražavanja prošlosti i ne-prošlosti (pojam 'ne-prošlost' odnosi se na sadašnjost i budućnost), ali gramatička razlika između izražavanja sadašnjosti i budućnosti ne postoji ili gotovo ne postoji. Drugim riječima, u takvim se jezicima prezent, osim za označavanje sadašnjosti, sasvim prirodno može rabiti i za označavanje buduće radnje, iako istodobno u jeziku nerijetko postoji i zasebna futurska paradigma.²⁷ U pojedinim je takvim jezicima prezent najuobičajenije sredstvo za izražavanje budućnosti²⁸ (COMRIE 1985: 49; DAHL 1985: 109; WACKERNAGEL 2009: 246).

Jedna je od osobitosti jezika čiji se vremenski sustav temelji na opreci prošlost – ne-prošlost i to da futur (ako uopće postoji kao zasebna gramatička kategorija) u njima pokazuje određenu formalnu i semantičku nestabilnost²⁹ (FLEISCHMANN 1985: 23). Naime, gramatička sredstva za izražavanje futura razvijaju se obično iz modalnih ili apektualnih sredstava koja tijekom jezičnoga razvoja poprimaju vremensku vrijednost,³⁰ a potom – nakon što postanu gramatičkim

²⁴ Usp. poglavlje 2. 1.

²⁵ Fleischmann za sustave koji se temelje na opreci prošlost – ne-prošlost rabi termin *prospective systems*, a one koji se temelje na opreci budućnost – ne-budućnost naziva *retrospective systems* (FLEISCHMANN 1985: 162).

²⁶ Comrie navodi jezik Hua s Nove Gvineje kao primjer jezika s jasnom gramatičkom oprekom između izražavanja budućnosti i ne-budućnosti (COMRIE 1985: 49).

²⁷ U hrvatskome je jeziku primjerice sasvim ispravno izreći rečenicu: *Sutra rano putujemo.*, u kojoj se prezentom upućuje na buduću radnju, iako u hrvatskome postoji futur prvi kao zasebno glagolsko vrijeme.

²⁸ U finskome i estonskome, primjerice, ne postoji gramatička kategorija futura (postoje, međutim, određene glagolske konstrukcije s pomoću kojih se upućuje na budućnost koje se ne mogu smatrati gramatičkim oblicima futura) već se buduća radnja u pravilu izražava prezentom (COMRIE 1985: 44–45; DAHL 1985: 108–109). Dahl također iznosi pretpostavku da područje sjeverne Europe čini areal jezika koji izvorno nisu imali gramatičku kategoriju futura. Tom arealu, uz već spomenute ugrofinske jezike (finski i estonski), pribraja i germanske (izuzev engleskog) te ističe i slavenske jezike kao moguću skupinu koja mu je izvorno pripadala (DAHL 2000: 325–326).

²⁹ Valja istaknuti da u mnogim jezicima u pravilu postoji usustavljena i formalno stabilna gramatička kategorija tzv. futura drugoga (eng. *future perfect*) (FLEISCHMANN 1985: 162), kao što je to slučaj i u hrvatskome crkvenoslavenskome (vidi bilješku 17).

³⁰ Takav je razvoj dobro vidljiv na primjeru grčkoga, latinskoga i hrvatskoga crkvenoslavenskoga. U grčkome se futur razvio iz deziderativa, u latinskome iz konjunktiva, a u hrvatskome se crkvenoslavenskome buduća radnja najprije označavala svršenim prezentom. Nadalje, u svim se spomenutim jezicima u određenome trenutku razvijaju i složeni glagolski oblici za izražavanje budućnosti, koji se primarno tvore od modalnih glagola, npr. *ἐχω/habeo/imam* + infinitiv, *θέλω/volo/hoću* + infinitiv. Međutim, samo se neki od njih razvijaju u pravi futur (u suvremenome grčkom i hrvatskom futur se razvio iz konstrukcije *θέλω/hoću* + infinitiv, a u romanskim jezicima od *habeo* + infinitiv), dok su se drugi složeni oblici nastavili rabiti u modalnome značenju. Više će riječi o tome biti u poglavljima koji slijede.

oblicima futura – često gube vremensku vrijednost i poprimaju modalno značenje³¹ (FLEISCHMANN 1985: 23). Nadalje, u mnogim se jezicima buduća radnja ne izražava isključivo gramatičkim futurom već u pojedinome jeziku u pravilu postoji više različitih morfoloških sredstava koji se mogu rabiti u funkciji označavanja buduće radnje.³² Posljedica je to njihova neovisnog razvoja iz različitih jezičnih izvora u različitim razdobljima povijesti pojedinoga jezika te činjenice da se svako od tih sredstava u pravilu rabi u drugačijoj funkciji³³ (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243).

Tipološka istraživanja provedena u posljednjih nekoliko desetljeća (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994; DAHL 1985; DAHL 2000) pokazala su da se gramatička sredstva za izražavanje budućnosti u jezicima svijeta razvijaju iz različitih jezičnih izvora, koji se mogu podijeliti u dvije osnovne skupine. Jednu skupinu čini razmjerno ograničen, ali iznenađujuće postojan skup leksičkih izvora: a. glagolske konstrukcije složene od glagola kretanja³⁴ (eng. *I'm going to call her tomorrow*), b. glagolske konstrukcije s pomoćnim glagolom *biti* ili *postati* (hrv. štok. *Ako bude telefon zvonit', javi se*; njem. *Ich werde sie morgen anrufen*), c. glagolske konstrukcije s modalnim glagolima koji izražavaju želju (hrv. *Nazvat ću je sutra*), obvezu ili sposobnost (franc. *Je l'appellerai demain*³⁵), d. vremenski prilozi³⁶ (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 253). Future koji nastaju iz leksičkih izvora Bybee i suradnici nazivaju primarnim futurima (*primary futures*) (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 244). Valja pritom naglasiti da navedeni jezični izvori iz kojih se razvijaju gramatička sredstva za

³¹ Takav obrazac ponašanja, primjerice, pokazuje oblik futura drugoga, koji je u suvremenome hrvatskom jeziku u velikoj mjeri izgubio svoje izvorno vremensko te poprimio modalno značenje (vidi bilješku 13.).

³² Tipološko istraživanje morfoloških sredstava za izražavanje buduće radnje koje su proveli Bybee, Pagliuca i Perkins pokazalo je da 49 od ukupno 70 analiziranih jezika raspolaže s dva ili više načina za izražavanje budućnosti. Od toga broja, u 16 jezika prisutna su tri različita oblika, u trima jezicima su zabilježena četiri oblika, a u četirima pet oblika, dok je u trima jezicima zabilježeno čak šest različitih načina izražavanja buduće radnje (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243).

³³ Primjerice, za izražavanje neposredne budućnosti odnosno radnje koja se upravo treba dogoditi (eng. *immediate future*), za izražavanje stupnja (ne)sigurnosti u ostvarenje buduće radnje (eng. *epistemic qualification of future*), određene ili neodređene budućnosti (eng. *definite and indefinite future*) te očekivane ili unaprijed zakazane buduće radnje (eng. *expected future*) (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 244–251). Supostojanje gramatičkoga futura i drugih morfoloških sredstava za izražavanje buduće radnje te njihova uporaba u različitim (ili povremeno istim) funkcijama u različito vrijeme pojava je jasno uočljiva na primjeru grčkoga i latinskoga, pa i starocrkvenoslavenskoga (vidi poglavlje 5., 6. i 7.).

³⁴ Što se tiče europskih jezika, uočeno je da je futur koji se tvori s pomoću glagola kretanja ('ići') osobito čest u jezicima Zapadne Europe, posebno germanskoj i romanskoj skupini (DAHL 2000: 317).

³⁵ Oblik *appellerai* nastao je spajanjem glagola *avoir* (< lat. *habeo* 'imati') i infinitiva glavnog glagola.

³⁶ Futur nastao iz složenih vremenskih izraza (od eng. *by and by*) potvrđen je primjerice u jeziku Tok Pisin (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 271).

izražavanje buduće radnje primarno nemaju temporalno značenje već se ono razvija tijekom procesa gramatikalizacije³⁷ (DAHL 2000: 313).

Osim primarnih, Bybee i suradnici razlikuju i takozvane aspektualne future (*aspectual futures*) (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 244). Kod njih se označavanje buduće radnje pojavljuje kao jedna od uporaba gramatičkih sredstava čija je osnovna funkcija označavanje prezenta ili svršenoga (perfektivnog) odnosno nesvršenoga (imperfektivnog) vida. Za razliku od primarnih futura, futursko značenje tih gramatičkih sredstava nije rezultat jezičnoga razvoja izvorno leksičkoga materijala, već je ponajprije kontekstualno uvjetovano. Osobito se važnim kontekst pokazuje kod uporabe nesvršenoga prezenta, koji zahtijeva izričitu vremensku referencu koja upućuje na budućnost jer bi se u suprotnom tako izražena radnja mogla tumačiti kao sadašnja (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 275).³⁸ Valja pritom naglasiti da gotovo svi jezici u kojima se bilježi mogućnost izražavanja buduće radnje prezentskim oblicima imaju i druga, neposrednija gramatička sredstva koja se rabe u tu svrhu.³⁹ To upućuje na zaključak da je izražavanje budućnosti prezentom, iako široko rasprostranjena, ipak sporedna njegova uporaba. Pri tome se prezent uglavnom rabi u specijaliziranome značenju, odnosno obično izražava neposrednu ili unaprijed zakazanu buduću radnju (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 276).

Prema spomenutome se istraživanju gramatička sredstva za izražavanje svršenoga vida u futurskome značenju rabe rjeđe od onih kojima se izražava nesvršeni vid. Bybee i suradnici tako navode samo mali broj jezika u kojima se u istraženom uzorku budućnost izražava gramatičkim sredstvima čija je primarna funkcija izražavanje svršenosti (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 278),⁴⁰ ne spominjući pritom slavenske jezike u kojima se svršeni prezent pojavljuje kao osnovno sredstvo izražavanja buduće radnje od prvoga književnog jezika, starocrkvenoslavenskoga, pa sve do suvremenih sjevernoslavenskih jezika, u kojima se sačuvao kao način izricanja futura svršenih glagola. Nije u potpunosti jasno zašto je tomu tako.

³⁷ Gramatikalizacija je termin koji označava stupnjevitu promjenu tijekom koje nekoć samostalne riječi ili sveze riječi u određenim jezičnim kontekstima poprimaju gramatičke uloge te, jednom gramatikalizirani, razvijaju nove gramatičke funkcije (HOPPER, TRAUGOTT 2008: XV).

³⁸ Bybee i suradnici ističu da svi indoeuropski jezici koji su bili dijelom uzorka istraživanja (belučki, maithili, latinski, suvremeni grčki i danski) pokazuju mogućnost izražavanja buduće radnje prezentskim oblicima. Napominju da je mogući razlog tomu to što indoeuropska deskriptivna tradicija zahtijeva spominjanje te (obično manje važne) uporabe prezenta, dok se u drugim tradicijama ona jednostavno ne bilježi (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 275–276).

³⁹ Iznimku predstavlja samo belučki jezik (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 276).

⁴⁰ Tahićanski, abhaski i baining jezici (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 278).

Mogućnost izražavanja buduće radnje prezentskim oblicima svojstvena je u većoj ili manjoj mjeri gotovo svim indoeuropskim jezicima (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 276; WACKERNAGEL 2009: 246). Stoga se većina istraživača slaže da u praindoeuropskome nije postojala zasebna gramatička kategorija futura (BEEKES 2011: 252), već se isprva budućnost najvjerojatnije izražavala već postojećim jezičnim sredstvima. Tako se, primjerice, u gotskome buduća radnja izražavala prezentom (koji se u prijevodu *Biblije* redovito rabio za prenošenje grčkoga futura), dok se u klasičnome armenskome u tu svrhu rabio konjunktiv aorista (MATASOVIĆ 2017: 162; WACKERNAGEL 2009: 246).

Sve navedeno upućuje na to da se futur u indoeuropskim jezicima razvio naknadno kao zasebna gramatička kategorija, što je rezultiralo pojavom različitih oblika za izricanje futura u pojedinim jezicima. Upravo se gramatička kategorija futura smatra onom kategorijom u kojoj su razlike među slavenskim jezicima najuočljivije. S obzirom na to da su predmetom ovoga rada načini izražavanja buduće radnje u jednome od slavenskih jezika, tj. u hrvatskome crkvenoslavenskome, u nastavku će se iz tipološke perspektive predstaviti tvorba futura u suvremenim slavenskim jezicima kako bi se hrvatski crkvenoslavenski smjestio u širi slavenski kontekst te kako bi se uočile zajedničke i razlikovne tendencije u razvoju i uporabi futurskih oblika i konstrukcija.

2. 4. Futur u suvremenim slavenskim jezicima – tipološki pregled

U suvremenim su slavenskim jezicima prisutni futuri koji su se, prema gore navedenoj raspodjeli (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994), razvili iz sljedećih jezičnih izvora: gramatičkih sredstava kojima se izražava svršeni vid (svršeni prezent), glagolskih konstrukcija s pomoćnim glagolom *biti* te glagolskih konstrukcija s modalnim glagolima kojima se označava želja, obveza ili sposobnost (*htjeti* i *imati*). Pritom se u tvorbi i uporabi futura uočavaju znatne razlike između sjevernoslavenske i južnoslavenske skupine. Naime, dok istočnoslavenski i zapadnoslavenski jezici futur izražavaju na isti način (svršenim prezentom te složenim futurum koji se tvori od tematskoga prezenta glagola *biti* i infinitiva, rjeđe *l-participa*), južnoslavenski se jezici u tome pogledu znatno razlikuju kako u odnosu na navedene skupine slavenskih jezika tako i međusobno (POLJAKOV 2009: 65). Naime, za većinu je južnoslavenskih jezika karakterističan futur koji se tvori od pomoćnoga glagola *htjeti* (tzv. 'balkanski' futur), ali su prisutne i druge tvorbe (složene od tematskoga prezenta pomoćnoga glagola *biti* i infinitiva ili

l-participa te pomoćnoga glagola *imati*⁴¹). Sve navedene tvorbe pokazuju različitu arealnu distribuciju.

2. 4. 1. Istočnoslavenski jezici

U svim se jezicima istočnoslavenske skupine (ruskome, bjeloruskome i ukrajinskome) buduća radnja izražava na isti način: glagoli svršenoga vida futur izražavaju perfektivnim prezentom (rus. *пойду / poïdu*), a glagoli nesvršenoga vida imaju složeni futur, koji se tvori s pomoću glagola *biti* i infinitiva (rus. *буду работать / budu rabotat*). Drugi načini izražavanja budućnosti potvrđeni su samo u dijalektalnoj uporabi – u pojedinim sjevernim ruskim dijalektima zabilježeni su oblici futura koji se tvore s pomoću stsl. glagola *ęti* 'uzeti, imati' (*имѹ делать / imu delat*), a iznimno se rijetko pojavljuju i oblici s glagolom *stati* (*веткой дѹть стану / vetkoy dut stanu*) te s glagolom *poęeti/uęeti*⁴² (*учнѹ реветъ / uęnu revet*) (ANDERSEN 2006: 28; POLJAKOV 2009: 66). U jugozapadnim dijalektima bjeloruskoga također su potvrđeni oblici s glagolom *ęti*, kod kojih je, za razliku od onih zabilježenih u ruskome, došlo do spajanja pomoćnoga glagola i infinitiva: bjrus. *гулацімѹ / gulacimu* (< *имѹ гулаць*) (POLJAKOV 2009: 66). U pojedinim se izoliranim dijalektima iznimno rijetko mogu pronaći i složeni oblici tvoreni od stsl. glagola *imęti*: *маю рабіць / maju rabić* (POLJAKOV 2009: 66), koji se pojavljuju i u susjednome ukrajinskom jezičnom području, kako u analitičkome: *му косити / mu kositi*, tako i u sintetičkome obliku: *робитимѹ / robitimu* (ANDERSEN 2009: DAHL 2009: 319; POLJAKOV 2009: 66–67).

2. 4. 2. Zapadnoslavenski jezici

Zapadnoslavenski jezici (poljski, češki, slovački, lužičkosrpski, kašupski) tvore futur na gotovo isti način kao istočnoslavenski jezici: futur svršenih glagola izražava se perfektivnim prezentom, a futur nesvršenih glagola tvori se od pomoćnoga glagola *biti* i infinitiva (polj. *będę pracować*, češ. *буду pracovat*, sl. *budem pracovat'*, ls. *буду дзѣлаць*). Izuzetak predstavljaju samo poljski i kašupski, kod kojih se pojavljuje i futur koji se tvori od oblika glagola *biti* i *l*-participa (polj. *będę pracował*), a koji nije potvrđen u istočnoslavenskim jezicima (ANDERSEN 2006: 14; POLJAKOV 2009: 67). U poljskome su futuri složeni s *l*-participom i

⁴¹ Futur s pomoćnim glagolom *imati* sporadično je posvjedočen i u pojedinim dijalektima istočnoslavenske skupine.

⁴² Prema Andersenu, tip futura tvoren s pomoću ingresivnih faznih glagola – potvrđen još samo u starocrkvenoslavenskome i hrvatskome crkvenoslavenskome – isključivo je istočnoslavenski način tvorbe futura (ANDERSEN 2006: 12–13). Njegovu pojavu u starocrkvenoslavenskome Andersen smatra mogućim dokazom migracije istočnoslavenskoga stanovništva na područje južnoga Balkana, o čemu – kako autor navodi – svjedoče i neki toponimi srednjovjekovnih slavenskih naselja u Grčkoj (ANDERSEN 2006: 31). U ruskome su glagoli *poęeti* i *uęeti* postupno zamijenjeni glagolom *naęeti* (ANDERSEN 2006: 28).

infinitivom načelno funkcionalno jednaki, ali valja napomenuti da određeni modalni glagoli u poljskome tvore futur samo s *l*-participom, a to su *musieć* 'morati' i *móc* 'moći': *będę musiał*, *będę mógł* (POLJAKOV 2009: 67). Infinitivna i participska dopuna redovito su nesvršenoga vida, osim u lužičkosrpskome u kojemu su dijalektalno potvrđeni i primjeri s infinitivom i svršenoga i nesvršenoga vida (ANDERSEN 2006: 16; WHALEY 2009: 39).

2. 4. 3. Južnoslavenski jezici

Tvorba futura u južnoj grani slavenskih jezika znatno je složenija u usporedbi s ostalim grupama, a razlike u izražavanju buduće radnje vidljive su i unutar same skupine. U istočnim je južnoslavenskim jezicima (bugarskome i makedonskome) posvjedočen futur koji se tvori od pomoćnih glagola *htjeti* i *imati*. Valja pritom napomenuti da se pomoćni glagol *imati* rabi za tvorbu zanijevanoga futura, dok se glagol *htjeti* rabi za tvorbu potvrdnih futurskih oblika. Razliku u tvorbi zanijevanoga i potvrdnoga futura poznaju samo bugarski i makedonski. Futur tvoren s pomoćnim glagolom *htjeti* svojstven je svim jezicima koji pripadaju tzv. balkanskome jezičnom savezu pa se njegova široka rasprostranjenost u slavenskim jezicima objašnjava upravo jezičnim kontaktom s ostalim balkanskim jezicima (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 87–88). U slavenskim se jezicima takav futur razvio najprije na istoku južnoslavenskoga govornog područja (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 89), odakle se postupno širio prema zapadu zahvaćajući cijelo južnoslavensko jezično područje osim slovenskoga i kajkavskoga. U njima se, naime, futur tvori s pomoću tematskoga prezenta glagola *biti* i infinitiva ili *l*-participa, a oblik s infinitivnom sastavnicom posvjedočen je također u čakavskome i nekim štokavskim dijalektima hrvatskoga jezika.

U slovenskome se, dakle, futur tvori s pomoću reduciranih oblika tematskoga prezenta glagola *biti* i *l*-participa svršenoga i nesvršenoga vida: *bom delal* / *bom naredil* (ANDERSEN 2006: 19; POLJAKOV 2009: 69). Isti je tip futura posvjedočen i u kajkavskome dijalektu hrvatskoga jezika, koji graniči sa slovenskim jezičnim područjem: *došel bum* / *bom* (ANDERSEN 2006: 20; LONČARIĆ 1996: 109). Osim složenim futurom, budućnost se u kajkavskome može izražavati i prezentom svršenih glagola (LONČARIĆ 1996: 109). U drugim je južnoslavenskim jezicima uporaba svršenoga prezenta u funkciji označavanja buduće radnje uglavnom ograničena na zavisne rečenice, osobito pogodbene i vremenske s pogodbenim značenjem (POLJAKOV 2009: 69).

Futur tvoren od pomoćnoga glagola *biti*, ali s infinitivnom sastavnicom – inače svojstven sjevernoslavenskim jezicima – posvjedočen je u čakavskome te u nekim štokavskim dijalektima

hrvatskoga jezika: zapadnome, istočnobosanskome i istočnohercegovačko-krajiškome (LISAC 2003: 57, 85, 103). Za razliku od istočnoslavenskih i zapadnoslavenskih jezika, u kojima je infinitivna dopuna isključivo nesvršenoga vida, u čakavskome i štokavskome u tvorbi futura bilježi se infinitiv i svršenoga⁴³ i nesvršenoga vida⁴⁴ (ANDERSEN 2006: 20; KRAVAR 1978: 23; WHALEY 2000: 28). Futur *budem* + infinitiv najčešće se pojavljuje u zavisnim rečenicama za izražavanje relativne (obično istovremene) buduće radnje (LISAC 2009: 27; KRAVAR 1978: 23), mada se u čakavskome – češće nego u drugim hrvatskim dijalektima u kojima je potvrđen – pojavljuje i u glavnim rečenicama za izražavanje apsolutne buduće radnje (KRAVAR 1978: 259–260). Inače se za izražavanje apsolutne buduće radnje u čakavskome i štokavskome rabi futur tvoren od pomoćnoga glagola *htjeti* i infinitiva. Za izražavanje se buduće radnje (u glavnim i zavisnim rečenicama) u čakavskome mogao rabiti i svršeni prezent (ANDERSEN 2006: 20), čija je uporaba u drugim južnoslavenskim jezicima uglavnom ograničena na zavisne kontekste (usp. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 87). U literaturi se još spominje i oblik koji se tvori od futura prvoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog⁴⁵, kojim se označava radnja koja se događa prije druge buduće radnje (LISAC 2009: 27).

Hrvatski standardni jezik, koji se temelji na štokavskome narječju, raspolaže s dvama futurima: futurom prvim i futurom drugim. Futur prvi tvori se od enklitičnih oblika prezenta pomoćnoga glagola *htjeti* i infinitiva: *uradit ću* (ANDERSEN 2006: 21; POLJAKOV 2009: 69–70). Futur drugi, složen od tematskoga prezenta glagola *biti* i *l*-participa, u gramatikama se obično određuje kao apsolutno relativno vrijeme kojim se označuje radnja koja se događa prije druge buduće radnje⁴⁶. Pritom se obično rabi u zavisnim rečenicama, najčešće pogodbenim. U srpskome se također razlikuje futur prvi i futur drugi. Futur prvi i futur drugi tvorbeno su i formalno jednaki onima u hrvatskome. Nadalje, u nekim se dijalektima srpskoga jezika pomoćnom glagolu umjesto infinitiva pridodaje čestica *da* + prezent: *ću da uradim*. Također, u jugoistočnim je dijalektima pomoćni glagol postao česticom za tvorbu futura: *će (da) idem*.

Glagolski je sustav u suvremenome bugarskom jeziku poprilično složen. Što se tiče tvorbe futura, uočavaju se određene novine u usporedbi s ostalim (južno)slavenskim jezicima, koje se još mogu pronaći i u srodnome mu makedonskome (POLJAKOV 2009: 70–71). Futur se tvori na dva načina: potvrdni se oblici tvore s pomoću indeklinabilne čestice *уе* / *сте* (< stsl. *hotěti*

⁴³ Primjerice: *Reći ću ti kad budeš doći*. (KRAVAR 1978: 23).

⁴⁴ *Uzet ću ti ako mi bude trebati, Dok budemo živjeti, nećemo to zaboraviti, Kako budete raditi, onako će vam se i platiti*. (KRAVAR 1978: 23). Također u govornome štokavskom: *Ostavi tu pa ću prat' kad bude dolaziti' na red*.

⁴⁵ *Ja misli(n) da će biti doša* (LISAC 2009: 153).

⁴⁶ O drugačijem statusu futurskoga oblika *budu* + *l*-particip u suvremenome hrvatskom jeziku vidi bilješku 13.

'htjeti') i prezenta glavnoga glagola u odgovarajućem licu: *ѿе рабоѿа* / *ѿте рабоѿја*_{1.sg.}, *ѿе рабоѿиѿѿѿ* / *ѿте рабоѿиѿѿ*_{2.sg.}, itd., a odrični se futurski oblici najčešće tvore s pomoću čestice *нѿма* / *нѿјама* (< stsl. *imêti* 'imati'), iza koje slijedi *ѿа* i prezentski oblik u odgovarajućem licu: *нѿма ѿа рабоѿа* / *нѿјама ѿа рабоѿја*_{1.sg.}, *нѿма ѿа рабоѿиѿѿѿ* / *нѿјама ѿа рабоѿиѿѿ*_{2.sg.}, itd. (ANDERSEN 2006: 24; IVANOVA-MIRČEVA 1962: 194–195; POLJAKOV 2009: 71). U obama su slučajevima čestice za tvorbu futura postale od modalnih glagola (*ѿе* / *ѿте* < stsl. *hotêti*⁴⁷, *нѿма* / *нѿјама* < stls. *ne* + *imêti*), koji su u procesu gramatikalizacije izgubili svoja dotadašnja morfološka i fonološka obilježja te se gramatikalizirali u česticu za tvorbu futura⁴⁸. Osim navedenih futurskih oblika, u bugarskome su prisutni još i oblici futura egzaktnoga ili budućega prethodnog vremena (*futurum exactum*) te budućega prošlog vremena (*futurum praeteriti*). Futur egzaktni gradi se s pomoću futura glagola *сѿм* ili *бѿѿа* i *l*-participa: *ѿе сѿм* (*бѿѿа*) *рабоѿил* / *ѿте s'm рабоѿил*, *ѿе сѿ рабоѿил* / *ѿте si рабоѿил*, a odrično se oblici tvore na isti način kao futurski – uz pomoć zanijevanoga futura glagola oblika glagola *сѿм* i *l*-participa: *нѿма ѿа сѿм рабоѿил* / *нѿјама ѿа s'm рабоѿил*. Buduće prošlo vrijeme (*futurum praeteriti*) tvori se od imperfekta pomoćnoga glagola *htjeti* u odgovarajućem licu, čestice *ѿа* i prezenta: *ѿѿѿ ѿа рабоѿа*_{1.sg.}, *ѿѿѿѿѿ ѿа рабоѿиѿѿѿѿ*_{2.sg.}, itd. (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 195).

U makedonskome je situacija s tvorbom futura slična bugarskome: potvrđni se futurski oblici tvore od indeklinabilne čestice *ѿе* (< stsl. *hotêti* 'htjeti') i prezenta glagola svršenoga ili nesvršenoga vida: *ѿе рабоѿам*_{1.sg.}, *ѿе рабоѿаѿѿѿ*_{2.sg.}, itd., a odrični s pomoću čestice *нема* (stsl. *ne* + *imêti*) + *ѿа* + prezent: *нема ѿа рабоѿам*_{1.sg.}, *нема ѿа рабоѿаѿѿѿ*_{2.sg.}, itd. (POLJAKOV 2009: 72).

Razlika u tvorbi potvrdnoga i zanijevanoga oblika futura u slavenskim je jezicima poznata samo u bugarskome i makedonskome (POLJAKOV 2009: 71–72).

Situacija u starocrkvenoslavenskome, južnoslavenskome jeziku na temelju kojega je nastao hrvatski crkvenoslavenski, bit će detaljnije prikazana u poglavlju 7. Prije toga, u sljedećim dvama poglavljima (5. i 6.) prikazat će se jezična sredstva za izražavanje buduće radnje u jezicima predložaka hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova – grčkome i latinskome.

⁴⁷ I u grčkome je, primjerice, pomoćni glagol istoga značenja (θέλω 'htjeti') u procesu gramatikalizacije postao česticom za tvorbu futura: θα πάω ('ići ću'). Vidi više u poglavlju 5. 2. 3.

⁴⁸ Oblici za tvorbu odričnoga futura preuzeti su iz starocrkvenoslavenskoga u kojemu se pomoćni glagol *imêti* (kao i u hrvatskome crkvenoslavenskome) u svezi s infinitivom najčešće pojavljuje u zanijevanome obliku: npr. *не имамъ глаголати* (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 96). Više će riječi o tome biti u poglavlju 5. 2. 3.

3. IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U GRČKOME, LATINSKOME I STAROCRKVENOSLAVENSKOME

3. 1. Izražavanje buduće radnje u grčkome jeziku

U grčkome se jeziku buduća radnja mogla izraziti na dva osnovna načina: gramatičkim (sintetičkim) oblicima futura (futura aktivni, medijalni i pasivni te futur egzakti) te perifrastičnim konstrukcijama koje su se tvorile od modalnih glagola μέλλω 'namjeravati', ἔχω 'imati', ἐθέλω 'htjeti' i infinitiva. Za razliku od gramatičkoga futura, koji je od najranijih grčkih književnih tekstova pa tijekom cijeloga klasičnog razdoblja bio osnovno sredstvo za izražavanje apsolutne budućnosti, navedene se perifrastične konstrukcije u funkciji označavanja buduće radnje počinju rabiti tek u helenističkome grčkome⁴⁹, zadržavajući pritom u toj ranoj fazi i različita modalna značenja koja su proizlazila iz leksičkoga značenja upravnoga glagola. Od spomenutih se perifrastičnih konstrukcija samo (ἐ)θέλω + infinitiv procesom gramatikalizacije razvila u gramatičko sredstvo za izražavanje budućnosti u suvremenome grčkom jeziku.

U nastavku će biti prikazana tvorba i uporaba navedenih glagolskih oblika i konstrukcija s pomoću kojih se izražavala buduća radnja u grčkome. Pri opisu gramatičke kategorije futura uglavnom ćemo se služiti gramatikama grčkoga jezika (BOAS et al. 2019; DUKAT 1983; MUSIĆ–MAJNARIĆ 2004), dok ćemo se pri opisu glagolskih konstrukcija u najvećoj mjeri oslanjati na monografiju *The Future in Greek. From Ancient to Medieval* (MARKOPOULOS 2009), u kojoj je detaljno opisan razvoj triju konstrukcija (μέλλω, ἔχω, (ἐ)θέλω + infinitiv) koje su služile za označavanje buduće radnje u grčkome. Posebna će se pozornost obratiti na situaciju u helenističkome i srednjovjekovnome grčkom, s obzirom na to da su u tim razdobljima napisani tekstovi koji su s grčkoga prevedeni na hrvatski crkvenoslavenski – prvenstveno *Septuaginta* i *Novi zavjet*.

3. 1. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje

Futur aktivni i medijalni: Aktivni i medijalni⁵⁰ futur tvore se dodavanjem primarnih⁵¹ aktivnih i medijalnih nastavaka na takozvanu futursku osnovu. Ona se u grčkome jeziku

⁴⁹ Povijest se grčkoga jezika tradicionalno dijeli na sljedeća razdoblja: arhaisko (9. – 6. st. pr. Kr.), klasično (5. – 3. st. pr. Kr.), helenističko (3. st. pr. Kr. – 4. st. po. Kr.), srednjovjekovno (5. – 15. st. po. Kr.), koje Markopoulos dijeli na rani srednjovjekovni grčki (5. – 10. st. po. Kr.) te kasni srednjovjekovni grčki (10. – 15. st. po. Kr.).

⁵⁰ U grčkome jeziku razlikuju se tri glagolska stanja: aktiv, medij i pasiv. Posljednja se dva morfološki razlikuju samo u futuru i aoristu, dok u ostalim glagolskim vremenima postoji jedna paradigma koja pokriva značenje i medija i pasiva – takozvani mediopasiv (BOAS et al. 2019: 448).

⁵¹ Primarni se nastavci, među kojima se razlikuju aktivni i medijalni, rabe za tvorbu takozvanih glavnih vremena: prezenta, perfekta i futura, dok se za tvorbu historijskih vremena – imperfekta, pluskvamperfekta i aorista – rabe takozvani sekundarni nastavci, također aktivni i medijalni.

oblikuje s pomoću sufiksa *-σ/-εσ-*, koji se kod većine glagola dodaju glagolskoj osnovi⁵². Mnogi istraživači smatraju da su ti sufiksi varijacije praindoeuropskoga sufiksa (**-h₁s-*) s pomoću kojega se tvorio deziderativ, koji je u mnogim indoeuropskim jezicima prešao u futur⁵³ (SIHLER 1995: 556; THOMPSON 2017: 307). Dodavanjem tog sufiksa osnovi glagola vjerojatno su se već u praindoeuropskome dogodile određene glasovne promjene uslijed čega su u grčkome nastale dvije naizgled različite tvorbe futura – sigmatski i kontraktni futur (MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 85–87). Naime, kad se praindoeuropski sufiks **-h₁s-* dodavao glagolskoj osnovi koja je završavala na praskavi suglasnik (takvi glagoli pripadaju takozvanoj *verba muta* skupini) ili samoglasnik (*verba vocalia*), laringal **-h₁* se gubio, a sigma se zadržala i ostala vidljiva u osnovi⁵⁴. Zato se takav futur naziva sigmatski futur. S druge strane, kada se isti sufiks **-h₁s-* dodavao osnovi koja je završavala na λ, μ, ν, ρ (*verba liquida*⁵⁵), pretpostavlja se da se laringal nije gubio već je prelazio u sufiks *-εσ-*, koji se potom dodavao osnovi. Međutim, kada se na taj sufiks dodaju nastavci s tematskim vokalima, sigma se nađe između dvaju samoglasnika te dolazi do njezina gubljenja i stezanja samoglasnika: primjerice: gl. φαίνω → glagol. osn. φαν + εσ + ω > φανέσω > φανέω > φανῶ. Stoga se takva tvorba naziva kontraktnim futuro⁵⁶ (THOMPSON 2017: 307).

Tvorba osnove sigmatskoga futura uvelike nalikuje tvorbi osnove sigmatskoga aorista (fut. osn. πεμψ-, aor. osn. πεμψ(α)-), koji – kao što je već ranije istaknuto – jedini još, uz futur, razlikuje aktivnu i medijalnu paradigmu (BOAS et al. 2019: 180). Zbog toga su mnogi istraživači smatrali da su ti oblici postankom konjunktiv sigmatskoga (slaboga) aorista. Tu tvrdnju dodatno potkrepljuje činjenica da se u nekim dijalektima, kao primjerice u jonskome, oblici konjunktiva aorista i futura često nisu formalno razlikovali, pogotovo u poeziji (često kod Homera), osobito u situacijama u kojima je konjunktiv aorista imao kratki umjesto uobičajenoga dugog tematskog vokala za konjunktiv (Hom. βήσομεν, ἄμειψεται) (SMYTH 1956: 170). Međutim, ta je teorija kasnije uglavnom odbačena te se smatra da su te sličnosti slučajnost zato što se kod nekih

⁵² Iznimka su glagoli 2. razreda koji futursku osnovu tvore dodavanjem *-σ-* prezentskoj (φεύγ-), a ne glagolskoj osnovi (φύγ-). Više o tome i općenito o glagolskim razredima vidi u: MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 81–83, 145–161.

⁵³ Deziderativ se kao takav zadržao u vedskome i sanskrtu, a u tragovima se u tvorbi futura sačuvao još, primjerice, u staroirskome, litavskome (MATASOVIĆ 2017: 161).

⁵⁴ Sigma uzrokuje određene glasovne promjene – kod *verba muta* guturali κ, γ, χ u dodiru sa sigmom prelaze u ξ (ἄρχω → ἄρξω), labijali π, β, φ prelaze u ψ (πέμπω → πέμψω), a dentali τ, δ, θ u σ (ψεύδω → ψεύσω); kod *verba vocalia* dolazi do duljenja vokala osnove: -ά- se dulji u -η- (τιμάω → τιμήσω), osim iza ε, ι, ρ kada prelazi u -ᾱ- (ἔάω → ἔάσω), -έ- se dulji u -η- (ποιέω → ποιήσω), -ό- u -ω- (δουλόω → δουλώσω), a -ύ- → -ῠ- (μηνύω → μηνύσω) (MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 86).

⁵⁵ Osim *verba liquida*, istu tvorbu futura imaju i višesložni glagoli na -ίζω.

⁵⁶ Taj se futur naziva još i atičkim zato što se takvi oblici uglavnom ne pojavljuju u koine dijalektu (BOAS et al.: 2019: 188; SMYTH 1956: 171; THOMPSON 2017: 307).

glagola (primjerice, kod *verba liquida*) osnova od koje se tvori futur u potpunosti razlikuje od one od koje se tvori aorist: fut. osn. ἀγγελ(ε)-, aor. osn. ἀγγειλ(α) (usp. BOAS et al. 2019: 180; SIHLER 1995: 556).

Futur pasivni: Pasivni se futur u grčkome tvori od takozvane slabe i jake pasivne osnove⁵⁷ tako da prema tome postoji slabi i jaki pasivni futur. Slaba pasivna osnova nastaje dodavanjem sufiksa *-θη-* glagolskoj osnovi⁵⁸: λύω → glagol. osn. λυ + *-θη-* > λυθή-. Oblici slaboga pasivnog futura tvore se dodavanjem *-σ-* na slabu pasivnu osnovu te primarnih medijalnih nastavaka: λύω → glagol. osn. λυ- > λυ + *θη* + *σ* + *ο* + *μαι* > λυθήσομαι. Ispred sufiksa *-θη-* kod *verba vocalia* produljuje se krajnji samoglasnik osnove, a kod suglasničkih se osnova također događaju određene glasovne promjene prema pravilima u grčkome jeziku (više u: MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 104–105).

Jaki pasivni futur tvori se od jake pasivne osnove, koja nastaje tako što se na glagolsku osnovu dodaje glas *-η-*: γράφω → glagol. osn. γραφ- + *-η-* > γραφη-. Prvi tvorbi se futura toj osnovi također dodaje *-σ-* te medijalni završetci: γραφη- + *σ* + *ομαι* > γραφήσομαι.

Futur u grčkome ima indikativ i optativ, a nema imperativ i konjunktiv (BOAS et al. 2019: 183).

Futur u grčkome označava radnju za koju se uzima da će se (gotovo) sigurno dogoditi u budućnosti, odnosno nakon trenutka govorenja, neovisno o tome radi li se o svršenoj ili nesvršenoj radnji (BOAS et al. 2019: 425; DUKAT 1983: 280; MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 2016). Također, futurom se mogu označavati opće i svrevremenske istine, pretpostavke o mogućem zbivanju ili stanju stvari⁵⁹, zaključci temeljeni na dokazima iz konteksta ili na općem znanju⁶⁰, namjera, obećanja, zapovijedi⁶¹ i sl. U takvim slučajevima radnja nije nužno smještena u budućnosti, već futur označava da će se istinitost iskaza moći utvrditi u nekom budućem trenutku (BOAS et al. 2019: 425–426).

⁵⁷ Slaba i jaka pasivna osnova također služi za tvorbu slaboga i jakoga pasivnog aorista (MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 102, 104).

⁵⁸ Glagoli 2. razreda i u ovoj tvorbi taj sufiks dodaju prezentskoj, a ne glagolskoj osnovi (MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 104).

⁵⁹ Θηβαῖοι δ' ἔχουσι μὲν...ἀπεχθῶς, ἔτι δ' ἐχθροτέρως σήσουσιν (Dem. 5. 18) / Tebanci su sada neprijateljski nastrojeni, a postat će još i veći neprijatelji. (BOAS et al. 2019: 425).

⁶⁰ λείπεται δὴ ἐκεῖνος μόνος...φίλος τῷ τοιούτῳ, ὃς ἂν ὁμοίῃθις ὦν...οὗτος μέγα ἐν ταύτῃ τῇ πόλει δυνήσεται, τοῦτον οὐδεὶς χαίρων ἀδικήσει οὐχ οὕτως ἔχει; (Pl. Grg. 510c) / preostaje dakle jedino onaj kao prijatelj takvu čovjeku, koji mu je po naravi sličan...taj će u ovome gradu imati veliku moć i nitko mu neće drage volje učiniti nepravdu (BOAS et al. 2019: 426).

⁶¹ οὐ μὴ φρενώσεις μ', ἀλλὰ δέσμιος φυγὼν σώσῃ τόδ'; (Eur. Bacch. 792) / Ne drži mi prodikey, nego, sada kad si pobjegao iz zatvora, drži se toga. (BOAS et al. 2019: 426).

Futur egzakti: Futur egzakti tvori se tako što se na perfektu osnovu (od koje se tvore još i perfekt i pluskvamperfekt) dodaje -σ-, pri čemu se događaju iste glasovne promjene kao i kod sigmatskoga futura (vidi bilješku 44), te medijalni završetci⁶²: γράφω → redupl. osn. γεγραφ- + σ + ομαι > γεγράψομαι. Osnovna je karakteristika perfektne osnove reduplikacija koja se zadržava u svim načinima, infinitivima i participima⁶³ (BOAS et al. 2019: 197, MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 91).

Futur egzakti rijetko je zabilježen u grčkim tekstovima. Za razliku od latinskoga futura drugoga ili egzaktinoga, kojim se u većini slučajeva označava radnja koja prethodi drugoj budućoj radnji (iako su sporadično zabilježeni i oni u kojima izražava dovršenu radnju⁶⁴), grčki futur egzakti ne izražava anteriornost u odnosu na drugu buduću radnju. On, naime, izražava stanje koje nastaje kao rezultat dovršetka određene buduće radnje ili da će učinci dovršene radnje biti relevantni u budućnosti⁶⁵. U grčkome se taj oblik rabi samo u glavnim rečenicama⁶⁶ (BOAS et al. 2019: 427; MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 216).

Futur egzakti može se izražavati i perifrastičnim oblikom koji se sastoji od participa perfekta aktivnoga i oblika glagola *biti* u futuru: λύω > λελυκώς ἔσομαι (BOAS et al. 2019: 198).

3. 1. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje

Unatoč postojanju gramatičkoga futura, u grčkome se jeziku buduća radnja mogla izražavati i glagolskim konstrukcijama sastavljenima od modalnih glagola μέλλω 'hoću, kanim, namjeravam', ἔχω 'imam', (ἐ)θέλω 'želim' i infinitiva. Te su se konstrukcije tijekom duge povijesti grčkoga jezika u funkciji izražavanja buduće radnje rabile u različitim razdobljima i različitim književnim registrima, izražavajući pritom – ovisno u stupnju njihove gramatikaliziranosti u pojedinome razdoblju – i različita modalna značenja.

Μέλλω + infinitiv: Glagolska konstrukcija μέλλω + infinitiv (najčešće infinitiv futura, zatim infinitiv prezenta te iznimno rijetko aorista) za označavanje se buduće radnje s modalnom značenjskom nijansom upotrebljavala već u prvim književnim ostvarenjima na grčkome, u Homerovim epovima, a u istome se značenju u različitim oblicima sačuvala i u suvremenome

⁶² Dva su glagola koja u futuru egzaktom imaju aktivne nastavke: ἵστημι (fut. ἐστήξω) i θνήσκω (fut. τεθνήξω).

⁶³ Detaljnije o reduplikaciji i perfektnoj osnovi vidi u: BOAS et al. 2019: 199–202; 123–125; MUSIĆ–MAJNARIĆ 2004: 93–94.

⁶⁴ Vidi više u poglavlju ?.

⁶⁵ σὲ δ' ἄλλη τις γυνὴ κεκτήσεται (Eur. Alc. 181) / a tebe će imati (razabire se: zadobit će te i trajno imati) druga žena (BOAS et al. 2019: 427).

⁶⁶ Radnja koja se u zavisnim rečenicama u latinskome izražava futurom drugim, u grčkome se označava konjunktivom aorista s modalnom česticom ἄν (MUSIĆ–MAJNARIĆ 2004: 216).

grčkome (MARKOPOULOS 2009: 20). Upućivanje na buduću radnju proizlazilo je iz leksičkoga značenja glagola μέλλω⁶⁷ pa se tako tom konstrukcijom izražavala namjera da se radnja izvrši (ako je subjekt živ)⁶⁸ ili da se radnja treba uskoro izvršiti (ako subjekt nije živ)⁶⁹. Stoga, konstrukcija μέλλω + infinitiv nije bila ni semantički ni funkcionalno istovrijedna futuru jer se njome nije izražavalo predviđanje da će se radnja doista ostvariti već se redovito nazirala i modalna značenjska nijansa (MARKOPOULOS 2009: 21).

Osobito se često glagol μέλλω pojavljivao u obliku participa kao zamjena za particip futura. Naime, participom se futura u grčkome izražavala svrha te se on rabio za označavanje cilja radnje izražene u glavnoj rečenici (uglavnom je to bio glagol kretanja): Παρελήλυθα συμβουλευέσων / Došao sam da udijelim savjet (MARKOPOULOS 2009: 23). Zbog toga dolazi do specijalizacije značenja participa glagola μέλλω, uslijed čega se tim oblikom počela označavati vremenska naknadnost, odnosno radnja koja se događa poslije druge radnje (MARKOPOULOS 2009: 23). Takva je uporaba glagola μέλλω postupno dovela do toga da je ta konstrukcija u klasičnome razdoblju (5. – 3. st. pr. Kr.) počela zamjenjivati futurske oblike i u drugim funkcijama. Međutim, s obzirom na zadržavanje leksičkoga značenja te mogućnost tvorbe i drugih, neodređenih oblika, konstrukcija μέλλω + infinitiv u tom je razdoblju još uvijek u početnom stadiju gramatikalizacije (MARKOPOULOS 2009: 45).

U helenističkome se grčkome (3. st. pr. Kr. – 4. st. po. Kr.) konstrukcija μέλλω + infinitiv nastavlja rabiti u sličnoj funkciji kao i u prethodnome razdoblju. Valja pritom istaknuti da je u helenističkome grčkome zabilježeno i nekoliko primjera koji ukazuju na to da je ta konstrukcija poprimila deontičko značenje te se njome izražavala nužnost ili obvezatnost vršenja radnje – potvrđeni primjeri pokazuju da se ta semantička promjena mogla dogoditi u 1. stoljeću po. Kr. S obzirom na to da je deontičko značenje usko povezano s izražavanjem buduće radnje te ukazuje na viši stupanj gramatikalizacije, navedena semantička promjena zabilježena kod μέλλω + infinitiv nije iznenađujuća (MARKOPOULOS 2009: 48). U funkciji se označavanja obvezatnosti ili nužnosti vršenja radnje (u budućnosti) μέλλω + infinitiv nastavlja rabiti i u srednjovjekovnome razdoblju (5. – 15. st.), s tim da se u kasnijem srednjovjekovlju bilježi pad uporabe te konstrukcije te njezino ograničavanje na tekstove srednjega i višega registra, osobito

⁶⁷ Glagol μέλλω, kada upućuje na buduću radnju, ima značenje: *namjeravati, namjeran biti, kaniti se, smjerati, htjeti; što je suđeno, što je neizbježno*, te, osobito u imperfektu: *morati, trebati, htjeti* (SENC 1910: 595–596).

⁶⁸ Ἀκούω τινὰ διαβάλλειν, ὃ ἄνδρες, ἐμὲ ὡς ἐγὼ ἄρα ἐξαπατήσας ὑμᾶς μέλλω ἄγειν εἰς Φᾶσιν. (*Anabasis* 5.7.5) / Čujem, ljudi, da me netko kleveće da vas, nakon što vas prevarim, namjeravam odvesti u Fasis. (MARKOPOULOS 2009: 21).

⁶⁹ Ἡμεῖς πορευόμεθα ὅπου μέλλει ἔξειν τὸ στράτευμα τροφήν (*Anabasis*, 7.3.8) / Mi idemo onamo gdje će vojska imati hranu.

religijske tekstove, dok se u nižim registrima bilježi porast uporabe drugih dviju konstrukcija: ἔχω + infinitiv i (ἐ)θέλω + infinitiv (MARKOPOULOS 2009: 84–85).. Valja istaknuti i to da glagol μέλλω – za razliku od ἔχω i (ἐ)θέλω – nije nikada u potpunosti gramatikaliziran i desemantiziran, već je njegova mogućnost označavanja buduće radnje u najvećoj mjeri proizlazila iz leksičkoga značenja glagola (MARKOPOULOS 2009: 138–139).

U imperfektu se rabila za izražavanje takozvane budućnosti u prošlosti.

Ἐχω + infinitiv: Konstrukcija glagola ἔχω⁷⁰ i infinitiva potvrđena je, kao i μέλλω + infinitiv, već u klasičnome grčkome. Međutim, ona u tome razdoblju nije služila kao sredstvo s pomoću kojega se upućuje na buduću radnju, već prenosi modalno značenje, odnosno sposobnost ili mogućnost (mentalnu ili materijalnu) da se određena radnja izvrši (MARKOPOULOS 2009: 33–38).

U futurskome se značenju konstrukcija ἔχω + infinitiv počinje rabiti tek u helenističkome razdoblju, a prvi primjeri semantičke promjene iz modalne u vremensku, iako iznimno rijetki, potječu već iz 1. i 2. stoljeća po. Kr.⁷¹ (MARKOPOULOS 2009: 60). U široj se uporabi u funkciji označavanja buduće radnje konstrukcija ἔχω + infinitiv pojavljuje u 3. i 4. stoljeću. Međutim, i tada se, uz primjere u kojima se tom konstrukcijom upućuje na buduću radnju, mogu pronaći i oni u kojima se izražava modalno značenje sposobnosti ili mogućnosti izvršenja radnje – u takvim se primjerima ἔχω + infinitiv osobito često pojavljuje s negacijom (MARKOPOULOS 2009: 60). Za razliku od μέλλω + infinitiv, koja se u futurskome značenju mogla rabiti u svim registrima, konstrukcija ἔχω + infinitiv u futurskome je značenju najprije potvrđena u tekstovima nižega registra, a zatim postupno prodire i u one srednjega registra (MARKOPOULOS 2009: 113). U ranome srednjovjekovnom grčkom ἔχω + infinitiv postaje dominantnom konstrukcijom za označavanje buduće radnje, dok u stoljećima koja su uslijedila (10. – 15. st.) dolazi do njezinog povlačenja, uslijed čega se postupno zamjenjuje konstrukcijom glagola θέλω i infinitiva. Upravo je pojava i dominantna uporaba druge futurske konstrukcije (θέλω + infinitiv) jedan od mogućih razloga njezinog povlačenja. U uporabi se zadržala isključivo u modalnome značenju, a s istim se značenjem i danas rabi u novogrčkome jeziku (MARKOPOULOS 2009: 155–156).

⁷⁰ Osnovno značenje glagola ἔχω je: *čvrsto držati, imati, posjedovati*, ali u svezi s infinitivom ima značenje: *sadržavati snagu, sredstvo, znanje za što ili čega u sebi imati, moći, znati* i sl. (vidi detaljnije u: SENC 1910: 385–387).

⁷¹ Markopoulos napominje da postoje i drugačija mišljenja o tome pitanju prema kojima se ta semantička promjena dogodila u nešto kasnijem razdoblju, točnije u 3. i 4., pa čak i u 5. stoljeću (MARKOPOULOS 2009: 60).

Konstrukcijom ἔχω + infinitiv u imperfektu se, isto kao i s μέλλω + infinitiv, mogla izražavati budućnost u prošlosti.

(E)θέλω + infinitiv: Konstrukcija (ἐ)θέλω⁷² + infinitiv (prezenta ili aorista, rijetko futura) u klasičnome se grčkome najviše upotrebljavala u modalnome značenju. Mogućnost označavanja buduće radnje proizlazila je, kao i kod glagola μέλλω, već iz leksičkoga značenja glagola (ἐ)θέλω te se tom konstrukcijom označavala radnja koju netko hoće, želi ili namjerava učiniti. Valja pritom naglasiti da su primjeri takve uporabe posvjedočeni uglavnom u dramskim književnim djelima, osobito u dijaloškim dionicama, što upućuje na zaključak da se konstrukcija (ἐ)θέλω + infinitiv ponajviše rabila u govornome jeziku (MARKOPOULOS 2009: 42). U tekstovima je helenističkoga razdoblja konstrukcija (ἐ)θέλω + infinitiv i dalje rijetko zabilježena u futurskome značenju, s tim da joj je uporaba bila ograničena isključivo na tekstove nižega registra. Takvo stanje dodatno potvrđuje pretpostavku da se ona u futurskome značenju osobito često rabila u govornome jeziku (MARKOPOULOS 2009: 85). U kasnome srednjovjekovnom grčkom (11. – 15. st.) (ἐ)θέλω + infinitiv postaje dominantna glagolska konstrukcija za izražavanje buduće radnje te se počinje rabiti i u tekstovima višega stila⁷³ (MARKOPOULOS 2009: 165). Pretpostavlja se da je širenju konstrukcije (ἐ)θέλω + infinitiv u ovome razdoblju najprije doprinijelo povlačenje konstrukcija s glagolima ἔχω i μέλλω, a zatim u znatnoj mjeri i jezični kontakt sa slavenskim jezicima (MARKOPOULOS 2009: 172). Markopoulos kao glavni argument navodi činjenicu da je futurska konstrukcija tvorena s glagolom htijenja potvrđena u starocrkvenoslavenskome (stsl. *hotěti* + infinitiv), prvome slavenskom književnom jeziku. Starocrkvenoslavenski su tekstovi nastali prevođenjem grčkih crkvenih knjiga u 9. stoljeću, ali sačuvani su tek tekstovi iz 10. i 11. stoljeća (dodaj literaturu). U njima se konstrukcija *hotěti* + infinitiv pojavljuje uglavnom kao prijevodni ekvivalent grčke μέλλω + infinitiv. S obzirom na to da se s pomoću *hotěti* + infinitiv prevodi grčka konstrukcija koja joj nije u potpunosti semantički istovrijedna (μέλλω + inf.), Markopoulos pretpostavlja da takvo stanje upućuje na to da je *hotěti* + infinitiv morala biti u uporabi u govornome jeziku kod Slavena (MARKOPOULOS 2009: 172). Markopoulos također ostavlja otvorenom mogućnost grčkoga utjecaja na slavenske jezike, međutim, s obzirom na to da grčki tekstualni svjedoci ne donose nikakve dokaze o raširenoj uporabi konstrukcije (ἐ)θέλω + infinitiv u ranome

⁷² U grčkome se pojavljuju dvije inačice istoga glagola: ἐθέλω (Hom. rabio samo oblik ἐθέλω, koji je također u jonsko-atičkoj prozi, atičkoj poeziji i bukolikama češći nego θέλω) i θέλω: *odlučan, spreman, voljan biti, htjeti, namjeravati* (za ljude); *podoban, moguć biti, trebati, običavati* (za stvari) (SENC 1910: 244).

⁷³ ἐθέλει δῆλον γενέσθαι τῷ δικαστηρίῳ δι' ἡμεδαποῦ σημειώματος τὸ ἐλευθέραν πάντη καὶ αὐτοδέσποτον εἶναι τὴν τοιαύτην μονήν (MM, Vol. IV, 7) / sudu će iz našega pisma biti jasno da je ovaj samostan potpuno slobodan i samoupravan (MARKOPOULOS 2009: 166).

srednjovjekovlju (5. – 10. st.), takvu mogućnost ipak smatra malo vjerojatnom (MARKOPOULOS 2009: 172). Konstrukcija (ἐ)θέλω + infinitiv jedina se od triju opisanih konstrukcija razvila u gramatičko sredstvo za izražavanje buduće radnje u suvremenome grčkom jeziku. Glagol θέλω tijekom procesa gramatikalizacije izgubio je svoja fonološka i morfološka svojstva te je u suvremenome grčkom postao čestica za tvorbu futura: θα + prezent.

Poznato je dakle da je futur tvoren s pomoću glagola htijenja jedno od prepoznatljivih obilježja balkanskoga jezičnog saveza (MATASOVIĆ 2008: 287) te da se na južnoslavenskome jezičnom području takav futur razvija najprije na istoku (u bugarskome, makedonskome, istočno-štokavskome), odakle se postupno širi prema zapadu (VELA 2018: 73). Iako u znanstvenoj literaturi još uvijek nije do kraja razjašnjeno porijeklo te konstrukcije te pravci njezina razvoja (MARKOPOULOS 2009: 172), jasno je da je jezični kontakt svakako doprinio širenju i nametanju toga tipa futura na balkanskome jezičnom području (usp. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 98).

Pregled sredstava za izražavanje buduće radnje u grčkome jeziku potvrđuje već ranije spomenutu nestabilnost i promjenjivost gramatičke kategorije futura. Naime, unatoč postojanju morfoloških oblika futura, u helenističkome razdoblju u kojemu grčki jezik doživljava promjene na svim jezičnim razinama, dolazi do postupnoga povlačenja tih oblika i porasta uporabe perifrastičnih konstrukcija za izražavanje buduće radnje. Spomenute su se konstrukcije sastojale od infinitiva i različitih modalnih glagola: μέλλω 'hoću, kanim, namjeravam', ἔχω 'imam', (ἐ)θέλω 'želim' i infinitiva. U grčkome su se jeziku rabile u različitim funkcijama i stilskim registrima, a samo se jedna od njih ((ἐ)θέλω + inf.) gramatikalizirala u pomoćno sredstvo za izražavanje futura u suvremenome grčkome.

3. 2. Izražavanje buduće radnje u latinskome jeziku

Buduća se radnja u latinskome mogla izraziti uporabom različitih glagolskih oblika i konstrukcija: futurom prvim, futurom drugim, zatim perifrastičnom konjugacijom aktivnom i pasivnom te složenim glagolskim oblicima koji su se tvorili od modalnih glagola (*habeo, volo, incipio, debeo, volo, possum*) i infinitiva.

3. 2. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje

Futur prvi: Futur prvi najuobičajenije je sredstvo za izražavanje radnje koja će se dogoditi nakon trenutka govorenja, i u toj se funkciji rabio u svim razdobljima povijesti latinskoga jezika. Dva su načina tvorbe futura prvoga: glagoli 1. i 2. konjugacije oblike futura prvoga tvore

tako što na prezentsku osnovu dodaju sufiks *-b-*,⁷⁴ a zatim uobičajene nastavke s tematskim vokalima (*amo*, 1. > 1. *amabo*, 2. *amabis*, 3. *amabit*), a glagoli 3. i 4. konjugacije na prezentsku osnovu dodaju samoglasnik *-e-*,⁷⁵ a zatim nastavke (*dico*, 3. > 1. *dicam*,⁷⁶ 2. *dices*, 3. *dicet*). Oblici futura prvoga glagola 3. i 4. konjugacije postankom su zapravo oblici indoeuropskoga konjunktiva, koji je izgubio modalno značenje i prešao u futur (FLEISCHMAN 1982: 33; MATASOVIĆ 2017: 161).

Zbog same prirode futura, futur prvi u latinskome mogao je osim čisto vremenskoga izražavati i dodatna, modalna značenja. To podrazumijeva uporabu futura prvoga u funkciji izražavanja: a. općih i sivevremenskih istina (gnomski futur), b. pretpostavke o mogućem zbivanju ili stanju stvari (katkad se takav futur naziva potencijalni futur), c. zaključaka temeljenih na dokazima iz konteksta ili na općem znanju, d. dvojbe u upitnim rečenicama⁷⁷ i sl. (usp. PINKSTER 2015: 425–427). Razlike u navedenim značenjima ovisne su isključivo o kontekstu te ne postoje točno određeni kriteriji prema kojima bi se primjeri mogli svrstati u jasno razgraničene kategorije.⁷⁸ Futur prvi također se rabio u izjavnim rečenicama s direktivnom rečeničnom snagom. U njima govornik usmjerava sugovornika da nešto učini, neovisno o tome je li to zapovijed, molba, preklinjanje, upozorenje. Futur prvi se u takvim rečenicama rabio kada je govornik bio siguran da će se ono što želi doista ostvariti – bilo zbog njegova autoriteta, prethodnoga dogovora ili bliskoga odnosa sa sugovornikom. U sličnoj se funkciji futur prvi rabi u didaktičkim te pravnim tekstovima, često u kombinaciji s drugim jezičnim sredstvima s direktivnim značenjem, poput imperativa (PINKSTER 2015: 427–429). Direktivna uporaba futura prvoga česta je u latinskim prijevodima *Biblije*. Za razliku od ranije opisane uporabe, futur prvi se u biblijskim prijevodnim tekstovima u direktivnome značenju rabi pod utjecajem grčkoga izvornika – pojavljuje se na mjestu grčkoga futura u istoj funkciji, kojim se nastojalo što doslovnije prenijeti hebrejski oblik zabrane (PINKSTER 2015: 429).

⁷⁴ Pretpostavlja se da je sufiks *-b-* po postanku konjunktiv ili prezent pomoćnoga glagola *biti* (*b^hu(H)–), što upućuje na to da je futur prvi ranije bio perifrastični oblik. Ipak, najraniji zabilježeni primjeri uporabe toga oblika pokazuju stanje u kojemu je sufiks već pripojen osnovi (FLEISCHMAN 1982: 33–34; MATASOVIĆ 2010: 204–205).

⁷⁵ Samoglasnik *-e-* nastao je stezanjem tematskoga samoglasnika osnove i formanta za tvorbu indoeuropskoga konjunktiva (MATASOVIĆ 2010: 229).

⁷⁶ U 1. licu jednine glagola 3. i 4. konjugacije preuzet je konjunktivni završetak *-am* (MATASOVIĆ 2010: 229).

⁷⁷ U latinskome se dvojba ili sumnja može izražavati i konjunktivom prezenta (*dubitativni* ili *deliberativni konjunktiv*), koji se u toj funkciji rabi znatno češće nego futur (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 266; PINKSTER 2001: 427). U latinskome se, dakle, futur katkad može rabiti u kontekstima u kojima je uobičajenija uporaba konjunktiva (PINKSTER 2001: 427).

⁷⁸ Usp. „there are no decisive criteria by which to assign the examples to clear-cut categories“ (PINKSTER 2015: 423).

Futur drugi: Futur drugi (*futurum exactum*) relativno je glagolsko vrijeme koje označava radnju koja će se dogoditi prije određene referentne točke u budućnosti. Ta je referentna točka najčešće izražena futurom prvim (obično u glavnoj rečenici) ili vremenskim priložnim oznakama (PINKSTER 2015: 462). Uporaba futura drugoga ograničena je uglavnom na zavisne rečenice, najčešće pogodbene, koje se uvode veznikom *si*. Ako se futur drugi upotrebljava i u glavnoj rečenici zavisne pogodbene, tada se kombinacijom dvaju oblika futura drugoga želi naznačiti da je jedan događaj uzrokovao ili neizbježno doveo do drugog. U rijetkim se primjerima može naći i u jednostavnim rečenicama – u njima se tim oblikom označava sigurnost ili jamstvo da će se radnja izvršiti (PINKSTER 2015: 465, 467). Futur drugi je po podrijetlu konjunktiv aorista (FLEISCHMAN 1982: 34; MATASOVIĆ 2010: 232–233). Čini se da je najprije označavao trenutnu, dovršenu radnju u budućnosti⁷⁹ – odatle naziv *futurum exactum*, a kasnije se razvio u relativno glagolsko vrijeme kojim se u zavisnim rečenicama označavala prijevremenost radnje u odnosu na drugu buduću radnju. Ipak, valja napomenuti da se u nekim slučajevima futurom drugim ne označava prijevremenost već se on rabi za izražavanje dovršene radnje u budućnosti ili se jednostavno rabi kao varijanta futura prvoga. To se uglavnom događa kod određenih skupina glagola, poput *esse* 'biti', *habeo* 'imati', *volo* 'htjeti', *possum* 'moći', *licet* 'dopušteno je' i sl. (PINKSTER 2015: 465–466).

U kasnijim je razdobljima povijesti latinskoga jezika futur drugi izgubio funkciju označavanja prijevremenosti radnje i počeo se koristiti u istome značenju kao futur prvi. Do konačnoga gubitka tih oblika vjerojatno je došlo zbog formalne istovjetnosti futura drugoga s konjunktivom perfekta⁸⁰. U romanskim su se jezicima oblici futura drugoga zadržali samo u tragovima – i to u funkciji futura prvoga – u dalmatskim i dijalektima južne Italije (FLEISCHMAN 1982: 34).

3. 2. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje

Perifrastična konjugacija aktivna: Perifrastična konjugacija aktivna tvori se od participa futura na *-urus* i finitnoga oblika glagola *biti*. Ta se konstrukcija može pojaviti u svim glagolskim vremenima i načinima u kojima se rabi glagol *biti*. Za razliku od futura prvoga, kojim se naznačuje samo to da će se radnja dogoditi u budućnosti, perifrastičnom se konjugacijom aktivnom više izražava prospektivni vid, odnosno radnja koja će se neizbježno

⁷⁹ U starolatinskome je postojao još jedan oblik koji je najvjerojatnije označavao trenutnu, svršenu radnju u budućnosti – sigmatiski futur (*dixō*). Ti su oblici arhaizmi već u Plautovim djelima, a kasnije potpuno nestaju iz uporabe (FLEISCHMAN 1982: 34; PINKSTER 2015: 464).

⁸⁰ Paradigma futura drugoga i konjunktiva perfekta razlikuju se samo u 1. licu jednine: *dixero* (fut. drugi) / *dixerim* (konj. perfekta), *dixeris*, *dixerit*, *dixerimus*, *dixeritis*, *dixerunt*.

dogoditi (ili je predodređeno da se dogodi) neposredno nakon trenutka govorenja. Osim toga, njome se izražava i radnja koju netko namjerava ili je odlučan izvršiti (FLEISCHMAN 1982: 35; PINKSTER 2015: 429). Na hrvatski se prevodi glagolima: *hoću, kanim, namjeravam, voljan sam*, i to u onome vremenu u kojemu je glagol *biti*, i infinitivom glagola koji je u participu futura: *scripturus sum* 'namjeravam/hoću/kanim/voljan sam pisati' (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 243).

U zavisnim se rečenicama konjunktiv perifrastične konjugacije aktivne, prema pravilu o slaganju vremena (*consecutio temporum*), rabio za označavanje radnje koja se događa nakon glavne rečenice: *Rogo, quid facturus sis* (konj. pz.). 'Pitam što ćeš raditi' (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 273). Perifrastičnom se konjugacijom aktivnom, dakle, naknađivao konjunktiv futura, koji u latinskome nije postojao (PINKSTER 2015: 433). Isto tako, infinitiv prezenta perifrastične konjugacije (*scripturus esse*) služio je kao infinitiv futura aktivnoga. Tako je u infinitivnim konstrukcijama, kao što je primjerice akuzativ s infinitivom, označavao radnju koja se događa nakon glavne rečenice: *Audio puerum cantaturum esse*. 'Čujem da će dječak pjevati'. (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 243). U takvim slučajevima perifrastična konjugacija aktivna služi kao zamjena za futurske oblike (konjunktiv i infinitiv) kojih u latinskome nema, te u njima uglavnom gubi svoje osnovno značenje (PINKSTER 2015: 433).

Perifrastična konjugacija aktivna u kasnijim se razdobljima povijesti latinskoga postupno počela izjednačavati s futurom prvim.⁸¹ U latinskim se prijevodima *Biblije* ta dva oblika još uvijek razlikuju, ali valja napomenuti da postoje znatne razlike od jednoga prijevoda do drugoga (PINKSTER 2015: 434).

Iako je ta konstrukcija bila u uporabi tijekom cijele povijesti latinskoga jezika, ipak se nije sačuvala u romanskim jezicima (PINKSTER 2015: 434).

Perifrastična konjugacija pasivna: Uz aktivnu, latinski je imao i perifrastičnu konjugaciju pasivnu, koja se tvorila od gerundiva – glagolskoga pridjeva pasivnoga značenja, i oblika glagola *biti*. Isto kao i aktivna, pojavljivala se u svim glagolskim vremenima koje je imao glagol *biti*. Perifrastična konjugacija pasivna imala je deontičko značenje, što znači da je prvenstveno izražavala radnju koja se mora ili treba učiniti, ali je mogla upućivati i na vršenje radnje u

⁸¹ Prvi primjeri takve uporabe potječu iz 1. stoljeća i zabilježeni su u govoru oslobođenoga roba u Petronijevu djelu *Satirikon*. Kasnije se pojavljuju i kod Ciprijana (3. st.), ali ih nema u njegovim uzvišenim spisima. U uzvišenoj se književnosti primjeri izjednačavanja perifrastične konjugacije aktivne i futura prvoga pojavljuju tek u 4. ili 5. stoljeću, iako je i tada futur prvi i dalje dominantno sredstvo za izražavanje budućnosti (PINKSTER 2015: 434).

budućnosti (PINKSTER 2015: 435). U kasnome se latinskome često upotrebljava kao zamjena za infinitiv futura pasivnog – u takvim primjerima ima funkciju izražavanja čisto buduće radnje (FLEISCHMAN 1982: 39). Na hrvatski se prevodi glagolima: *treba, mora, valja* (u vremenu u kojemu je glagol *biti*) i infinitivom glagola koji je u gerundivu: *Patria amanda est*. 'Domovinu treba ljubiti.'. Zanimljana se perifrastična konjugacija pasivna prevodi glagolima: *ne mora se, ne smije se, ne može se* i infinitivom: *Castra relinquenda non erant*. 'Nije se smio napustiti tabor' (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 250–251).

Perifrastična konjugacija aktivna glagola *biti* + infinitiv: Konstrukcija složena od perifrastične konjugacije aktivne glagola *biti* i infinitiva (*futurus sum* + infinitiv) rabila se samo u prijevodnim tekstovima kao ekvivalent grčkoj konstrukciji glagola *μέλλω* i infinitiva: *saluto eum qui pro me futurus est principari vobis* 'pozdravljam onoga koji će vladati vama umjesto mene' (FLEISCHMAN 1982: 39–40).

Nijedno od navedenih jezičnih sredstava za izražavanje buduće radnje nije preživjelo u romanskim jezicima.⁸² Sintetički futurski oblici – futur prvi i futur drugi – u potpunosti izlaze iz uporabe.⁸³ S druge strane, pojavljuju se analitički oblici složeni od modalnih glagola (*habeo* 'imati', *debeo* 'morati', *possum* 'moći', *volo* 'htjeti', *incipio* 'početi') i infinitiva, koji su posjedovali i modalno i temporalno (futursko) značenje. Oni su kasnije preuzeli funkciju izražavanja buduće radnje na gotovo cijelome romanskom govornom području⁸⁴ (FLEISCHMAN 1982: 41). U latinskoj se književnosti primjeri uporabe modalnih glagola i infinitiva u futurskome značenju mogu pronaći uglavnom kod kršćanskih pisaca, od Tertulijana (2./3. st.) pa nadalje, te u starijem latinskom prijevodu Biblije, poznatome pod nazivom *Vetus Latina*. U njemu se oblici složeni od modalnih glagola i infinitiva nalaze ili na mjestu grčkoga futura ili konstrukcija sastavljenih od glagola *μέλλω* 'namjeravati', *ἔχω* 'imati' i infinitiva.

⁸² U tragovima se u nekim romanskim jezicima mogu naći ostatci futura prvoga te futura drugoga. Fleischman navodi glagolske oblike iz dalmatskoga (*kantuare*) te starotalijanske *údiro, díro* kao ostatke latinskoga futura drugoga koji se rabe u funkciji futura prvoga. U španjolskome se oblik 2. lica prezenta glagola *biti* (*eres*) razvio iz latinskoga futura prvoga istoga glagola (*eris*, 2. l. fut. I). Futurski oblici glagola *biti* mogu se pronaći i u starijim fazama galoromanskih jezika (FLEISCHMAN 1982: 167).

⁸³ Nekoliko je mogućih razloga uslijed kojih je došlo do gubljenja sintetičkoga futura: neutralizacija fonoloških opreka *b/v* i *e/i*, što je rezultiralo izjednačavanjem futurskih s drugim oblicima, primjerice: *amabit* (3. l. jd. fut. I akt.) / *amavit* (3. l. jd. pf. akt.) te *dices* (2. l. fut. I akt.) / *dicis* (2. l. jd. pz. akt.); postojanje dviju tvorbenih mogućnosti za istu funkciju (*amabo/dicam*); promjena u mentalitetu govornika jezika, odnosno potreba za ekspresivnijim izražavanjem buduće radnje, primjerice s pomoću modalnih glagola i sl. (detaljnije vidi u: FLEISCHMAN 1982: 40–50).

⁸⁴ Futurski oblici u većini romanskih jezika nastali su spajanjem glagola *habeo* i infinitiva: franc. *chanterai*, španj. *cantaré*, tal. *canteró* < *cantare habeo*.

Incipio + infinitiv: Sveza ingresivnoga glagola *incipio* 'početi' i infinitiva imala je ograničenu uporabu u latinskome. U futurskome se značenju počinje rabiti u djelima ranokršćanske književnosti 2. i 3. stoljeća, i to kao prijevodni ekvivalent grčkoj konstrukciji μέλλω + infinitiv (FLEISCHMAN 1982: 51). To je osobito vidljivo u starijem prijevodu *Biblije* na latinski jezik (*Vetus Latina*) u kojemu *incipio* + infinitiv stoji na mjestima na kojima je u grčkome originalu μέλλω + infinitiv. Razlog tomu vjerojatno je težnja da se što vjerodostojnije prevede grčki izvornik. U *Vulgati*, kasnijem prijevodu *Biblije*, uporaba sveze *incipio* + infinitiv se smanjuje – grčka konstrukcija μέλλω + infinitiv obično se prevodi futurom prvim ili perifrastičnom konjugacijom aktivnom (PINKSTER 2015: 442). Svezu *incipio* + infinitiv valja, dakle, promatrati kao oblik prijevodnoga jezika čija je uporaba ograničena na književni izraz ranokršćanske tradicije (GALDI 2016: 256; PINKSTER 2015: 442). Vjerojatno se zbog toga ona ni u jednome romanskome jeziku nije razvila u sredstvo za izražavanje buduće radnje (FLEISCHMAN 1982: 51; PINKSTER 2015: 442).

Debeo + infinitiv: Latinski glagol *debeo* 'morati' u svezi s infinitivom uglavnom zadržava svoje modalno značenje. Nešto izraženije futursko značenje nazire se u primjerima iz kasnoga latinskog, iako ni u njima nikada u potpunosti ne gubi svoje izvorno značenje (PINKSTER 2015: 440). Rabi se također za izražavanje deduktivnoga značenja. U pomoćni se glagol za tvorbu futura razvio u logudorskome jeziku na Sardiniji (FLEISCHMAN 1982: 51).

Possum + infinitiv: Glagol *possum* s infinitivom u kasnome se latinskom u pojedinim slučajevima može tumačiti kao sredstvo za izražavanje buduće radnje, osobito u slučajevima u kojima se upotrebljavao kao zamjena za stariji oblik infinitiva futura pasivnoga (supin + *iri*), koji je postupno nestajao iz uporabe. Glagol *possum* u drugim primjerima uporabe nikada u potpunosti ne gubi svoje značenje (PINKSTER 2015: 441). Nije se razvio kao pomoćni glagol za tvorbu futura u romanskim jezicima – u njima se sačuvao samo u svojemu modalnom značenju (FLEISCHMAN 1982: 51).

Volo + infinitiv: Sveza glagola *volo* 'htjeti' i infinitiva također se spominje kao jedno od jezičnih sredstava s pomoću kojega se u latinskome mogla izraziti buduća radnja. Međutim, većina primjera uporabe te sveze u latinskoj književnosti ukazuje na to da glagol *volo* gotovo uvijek zadržava svoje modalno značenje (PINKSTER 2015: 441). Samo se u rijetkim primjerima iz 6. stoljeća može govoriti o jače izraženoj temporalnome (futurskom) značenju te sveze (FLEISCHMAN 1982: 51; PINKSTER 2015: 441). U ranokršćanskoj se književnosti, zajedno s perifrastičnom konjugacijom aktivnom i svezom *incipio* + infinitiv, sveza *volo* + infinitiv rabila za prevođenje grčke konstrukcije μέλλω + infinitiv (FLEISCHMAN 1982: 51). Taj je

glagol, uz glagol *habere*, postao pomoćni glagol za tvorbu futura u rumunjskome jeziku⁸⁵ (FLEISCHMAN 1982: 51).

U funkciji izražavanja buduće radnje pojavljivale su se i konstrukcije glagola *venio*, *vado* 'ići' i infinitiva, ali takvi primjeri nisu zabilježeni u latinskoj književnosti. Glagol *venio* postao je jednim od pomoćnih glagola za tvorbu futura u retoromanskome (FLEISCHMAN 1982: 51).

Habeo + infinitiv: Prvi primjeri uporabe glagola *habeo* u svezi s infinitivom u klasičnome latinskom pokazuju da se tim oblikom najprije označavala radnja koju je netko sposoban ili u stanju izvršiti, a zatim radnja koju netko mora izvršiti. Porast uporabe sveze *habeo* + infinitiv bilježi se u *Vetus Latina*, latinskome prijevodu *Biblije*, i kod Tertulijana. Razlog tomu vjerojatno je utjecaj grčkoga izvornika, odnosno grčke konstrukcije ἔχω 'imati' + infinitiv, koja se osobito često pojavljuje u proročanskim tekstovima. U tim se tekstovima pojavljuju i prvi, iako rijetki, primjeri u kojima se svezom *habeo* + infinitiv iskazuje buduća radnja. Nerijetko se upotrebljava za naknađivanje pasivnoga participa futura, kao zamjena za infinitiv futura pasivnoga te za izražavanje budućnosti u prošlosti (PINKSTER 2015: 437). U romanskim se jezicima glagol *habeo* razvio u pomoćno sredstvo za tvorbu futura – u većini njih stvoreni su sintetički oblici nastali spajanjem infinitiva i oblika glagola *habeo*⁸⁶ (PINKSTER 2015: 439).

⁸⁵ Ta bi činjenica mogla upućivati na to da je uporaba sveze *volo* + infinitiv u futurskome značenju bila više raširena u govornome latinskom, osobito na području današnje Rumunjske (FLEISCHMAN 1982: 51).

⁸⁶ Glagol *habeo* obično je dolazio ispred infinitiva, dok se kod Tertulijana on nalazio nakon infinitiva u situacijama kada se tom svezom izražavala buduća radnja. Takav je poredak bio osnovom za tvorbu futura u romanskim jezicima. Detaljnije o procesu gramatikalizacije sveze *habeo* + infinitiv u futur vidi u: FLEISCHMAN 1982: 52–127).

3. 3. Izražavanje buduće radnje u starocrkvenoslavenskome

U starocrkvenoslavenskome jeziku nije postojao jedinstveni gramatički oblik futura već se buduću radnju moglo izraziti uporabom različitih jezičnih sredstava: prezentom glagola svršenoga i nesvršenoga vida, zatim glagolskim konstrukcijama sastavljenima od finitnoga oblika jednoga od glagola *imêti*, *hotêti*, *načeti* (*vbčeti*) i infinitiva ili oblicima složenima od trenutnoga prezenta pomoćnoga glagola *byti* (*bǫdǫ*) i participa (GRAMATIKA 1993: 301; VEČERKA 1993: 175). U gramatikama i stručnoj literaturi posvećenoj proučavanju starocrkvenoslavenskoga jezika ne postoji jedinstveno mišljenje o statusu navedenih jezičnih sredstava kojima se izražavala budućnost. Naime, osnovno je pitanje jesu li navedeni oblici samo (opisna) sredstva za izražavanje buduće radnje ili gramatički oblici za izražavanje buduće radnje. I dok pojedine gramatike starocrkvenoslavenskoga, primjerice, razlikuju kategoriju futura prvoga (*imêti*, *hotêti*, *načeti* (*vbčeti*) + infinitiv) i futura drugoga (*bǫdǫ* + *l*-particip) (DAMJANOVIĆ 2005: 148; HABURGAEV 1974: 265–267), u nekima se ti oblici, jednako kao i prezentski, smatraju opisnim jezičnim sredstvima kojima se mogla izražavati buduća radnja, a ne gramatičkim oblicima futura (LUNT 2001: 153–155). Lunt zasebno obrađuje samo futur drugi ili egzaktni (*bǫdǫ* + *l*-particip), ukratko opisujući njegovu tvorbu i uporabu (LUNT 2001: 114). U monografijama posvećenima sintaksi starocrkvenoslavenskoga (VEČERKA 1993), kao i u onima u kojima je predmetom istraživanja buduće vrijeme u tom jeziku (BIRNBAUM 1958; IVANOVA-MIRČEVA 1962), glagolske perifraze sastavljene od *imêti*, *hotêti*, *načeti* (*vbčeti*) i infinitiva ne smatraju se gramatičkim oblicima futura već jezičnim sredstvima koja služe za izražavanje buduće radnje.

U nastavku rada detaljnije ćemo prikazati značenje i uporabu pojedinih jezičnih sredstava kojima se izražavala budućnost u starocrkvenoslavenskome.

3. 3. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje

3. 3. 1. 1. Prezent glagola svršenoga i nesvršenoga vida

Uobičajeno je sredstvo za izražavanje buduće radnje u starocrkvenoslavenskim tekstovima bio prezent glagola primarno svršenoga vida (LESKIEN 1919: 227; VEČERKA 1993: 175–176; VONDŘÁK 1912: 519): *tgda g(lago)la imъ is(usъ) . vsi vy sьblaznite se o mně vь sьjǫ noštъ* (Z, M, A, S) / πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ (Mt 26, 31); *blaženi sьtъ . sьmirějǫštei . êko ti s(i)nove b(o)ži narekǫtъ se* / μακάριοι γὰρ, φησὶν, οἱ εἰρηνοποοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται (Mt 5, 9); *lice tvoego g(ospod)i vьziskǫ* (Sin) / τὸ πρόσωπόν σου κύριε ζητήσω (Ps 26, 8) (VEČERKA 1993: 175). U grčkome na istome mjestu stoji futur.

Svršenim se prezentom u zavisnim rečenicama izražavala i radnja koja se događa poslije određenoga trenutka u prošlosti: *i učaaše g(lago)lę imъ . nęstъ li psano . ёko chramъ moi chramъ molitvę . narečętъ se* (Z, M) / οὐ γέγραπται ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται; (Mk 11, 17).

Nadalje, svršenim se prezentom na starocrkvenoslavenski također prenosio grčki futur s imperativnim značenjem: *vbzljubiši g(ospod)a b(og)a tvoego . vbsemъ srdcemъ tvoimъ . i vbsejǫ d(u)šejǫ svoejǫ* (M, A)] *vbzljubi*⁸⁷ (S, Z) / ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου (Mt 22, 37). Uporaba futurskih oblika u funkciji izražavanja imperativnoga značenja opća je tipološka pojava. Štoviše, istraživanja pokazuju da je mogućnost izražavanja takvoga značenja najčešća sekundarna funkcija futurskih oblika (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 273–274). U grčkome je izricanje zapovijedi gramatičkim futuroom zabilježeno i u klasičnome i helenističkome grčkome, međutim, takva je njegova uporaba osobito često potvrđena u *Septuaginti* te se objašnjava utjecajem hebrejskoga izvornika (VOITILA 2019: 233–243). U grčkim se novozavjetnim tekstovima futur s imperativnim značenjem gotovo uvijek pojavljuje u citatima i parafrazama starozavjetnih tekstova (WALLACE 2000: 245).

Ključno je obilježje svršenoga vida u starocrkvenoslavenskome (kao i u drugim slavenskim jezicima) izražavanje omeđene radnje (eng. *bounded*), odnosno radnje koja u svojem trajanju doseže određenu granicu, prije trenutka govorenja ili nakon trenutka govorenja. Stoga se prezentom svršenoga vida, iako je formalno prezent, ne može izraziti prava sadašnjost (KAMPHUIS 2020: 151; POLANČEC 2024: 28–29). U većini slavenskih jezika glavna je njegova funkcija, ali ne i jedina⁸⁸, upućivanje na buduću radnju⁸⁹ (KAMPHUIS 2020: 151; POLANČEC 2024: 52).

Navedena su svojstva perfektivnoga prezenta vjerojatno razlogom zašto je upravo taj gramatički oblik bio najrasprostranjenijim sredstvom za izražavanje buduće radnje u starocrkvenoslavenskome (kao i u hrvatskome crkvenoslavenskome) (usp.: KAMPHUIS 2020: 151–153).

⁸⁷ O imperativnome značenju svršenoga prezenta osobito vjerno svjedoče primjeri u kojima je u drugim spomenicima na istome mjestu zabilježen imperativ, kao što je to slučaj u navedenome primjeru (VEČERKA 1993: 176).

⁸⁸ Prezent svršenih glagola može izražavati i historijski prezent, habitualni prezent te budućnost u pogodbenim rečenicama (POLANČEC 2024: 52). Takva je njegova uporaba zabilježena i u starocrkvenoslavenskim tekstovima (VEČERKA 1993: 176).

⁸⁹ U suvremenim slavenskim jezicima perfektivni se prezent razvio u gramatički futur. U ruskome jeziku svršeni prezent izražava futur svršenih glagola, a kod nesvršenih glagola futur ima složeni oblik koji se tvori od glagola *budu* i infinitiva (Polančec 2024: 52). – dopuniti to još i podacima iz drugih j.

Buduća se radnja u starocrkvenoslavenskome mogla označavati i prezentom nesvršenih glagola (GRAMATIKA 1993: 302; VEČERKA 1993: 182–183). Takvi su primjeri u starocrkvenoslavenskim tekstovima iznimno rijetko zabilježeni⁹⁰, a nesvršenim su se prezentom, uporabljenome u funkciji izražavanja buduće radnje, obično izražavale opće i sivevremenske istine (gnomski prezent): *ne p'cēte sę ubo na utrēi . utrēni bo dnъ sobojъ pēčētъ sę* (Z, M, S) / μη οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον, ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει ἑαυτῆς (Mt 6, 34), zatim radnja koja nastupa neposredno nakon trenutka govorenja: *ŭže ne mnogo q(lago)lŭ sь vami* (Z, M, A, S) / οὐκέτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν (Iv 14, 30) ili se ponavlja u budućnosti: *egda že pridetъ paraklitъ . egože azъ posъlъ vamъ . otъ o(tъ)ca d(u)hъ istovy . iže otъ o(tъ)ca ishoditъ . tъ povēdaetъ o mnē* (S)] *sъvêdētelъstvuetъ* (Z, M, A) / ὅταν ἔλθῃ ὁ παράκλητος ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ (Iv 15, 26) (VEČERKA 1993: 182–183)⁹¹.

3. 3. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje

U starocrkvenoslavenskome se u znatno rjeđim slučajevima u odnosu na jednostavne, prezentske oblike, buduća radnja mogla izražavati i glagolskim konstrukcijama sastavljenima od oblika jednoga od glagola *imēti*, *hotēti/hotētēti*, *načeti* (*vbčeti*) i infinitiva (GRAMATIKA 1993: 303; LUNT 2001: 154; VEČERKA 1993: 174–175)⁹². Upravni je glagol u tim perifrazama djelomično zadržavao svoje leksičko značenje tako da su te sveze, osim temporalnoga, često izražavale i modalno značenje: svezom s glagolom *hotēti* izražavala se želja, namjera ili predodređenost izvršenja radnje, s glagolom *imēti* neophodnost ili obvezatnost izvršenja radnje te glagolom *načeti* (*vbčeti*) početak odvijanja radnje ili stanja izraženoga infinitivom (GRAMATIKA 1993: 303; VEČERKA 1993: 178–179).

⁹⁰ Primjerice, Kamphuis navodi da je u tekstovima *Evandjelja* na starocrkvenoslavenskome zabilježio ukupno 38 primjera u kojima se budućnost izražava nesvršenim prezentom, dok je u čak 1432 slučaja isto značenje izraženo svršenim prezentom (KAMPHUIS 2020: 152).

⁹¹ Detaljnije o uporabi nesvršenoga prezenta u funkciji označavanja buduće radnje u starocrkvenoslavenskome vidi: KAMPHUIS 2020: 153–161).

⁹² Henrik Birnbaum pozabavio se istraživanjem složenih glagolskih oblika za izražavanje buduće radnje u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima. Među ostalim, donosi i statističke podatke o učestalosti pojavljivanja futurskih perifraza (*imēti*, *hotēti* ili *-četi* + inf.) u istraženome korpusu: zabilježene su 132 potvrde sveze *imamъ* + infinitiv (55 u prijevodima evandjelja, 64 u *Suprasaljskome zborniku* te 13 u ostalim starocrkvenoslavenskim spomenicima), 101 potvrda sveze *hoštъ* + infinitiv (24 u prijevodu evandjelja, 50 u *Suprasaljskome zborniku*, 27 u ostalim spomenicima) te samo 16 potvrda oblika *-čьnъ* + infinitiv (10 u prijevodima evandjelja, 4 u *Suprasaljskome zborniku*, 2 u *Kločevu glagoljašu* (BIRNBAUM 1958: 192–194). Za usporedbu s uporabom prezentskih oblika za izražavanje buduće radnje (samo u *Evandeljima*), vidi bilješku 90.

3. 3. 2. 1. *Imamъ* + infinitiv

Od složenih se opisnih izraza za označavanje buduće radnje u starocrkvenoslavenskome najčešće rabi sveza tvorena od finitnoga oblika glagola *imêti* i infinitiva.⁹³ Budući da glagol *imêti* u svezi s infinitivom često zadržava svoje temeljno leksičko značenje ('imati', 'posjedovati', ali uz infinitivnu nadopunu 'morati', 'trebati'), tom se svezom u velikome broju primjera ne izražava samo buduće vrijeme, već se može iskazivati i modalna nijansa neophodnosti ili obvezatnosti vršenja buduće radnje. Djelomično zadržavanje leksičkoga značenja glagola *imêti* ukazuje na to da se konstrukcija *imamъ* + infinitiv u starocrkvenoslavenskome nije u potpunosti gramatikalizirala u futur, zbog čega se u stručnoj literaturi obično ne smatra gramatičkim oblikom futura (LUNT 2001: 154; VEČERKA 1993: 178–179).

Sveza *imamъ* + infinitiv u starocrkvenoslavenskim se spomenicima pojavljuje u potvrdnome i zanijekanome obliku. Potvrdnim se oblicima nešto češće izražava temporalno značenje s modalnom značenjskom nijansom obvezatnosti ili nužnosti, dok je kod zanijekanih oblika u većoj mjeri izraženo temporalno značenje. Izdvajamo nekoliko primjera u kojima se svezom *imamъ* + infinitiv izražava buduća radnja s dodatnom značenjskom nijansom nužnosti ili obvezatnosti izvršenja radnje izražene infinitivom: *s(i)nъ bo čsky imamъ prêdati sę . vъ rqcê čscê* (Z, M) / ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων (Lk 9, 44); *priti bo imamъ snъ člověčsky* (M) / μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι (Mt 16, 27); *tako i snъ člvčsky imamъ stradati otъ nihъ* (M) / οὕτως καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν (Mt 17, 12).⁹⁴ Kao što se iz priloženih primjera može vidjeti, u slučajevima u kojima je modalna značenjska nijansa nešto izraženija u grčkome usporednom tekstu stoji konstrukcija glagola μέλλω i infinitiva. Ta se konstrukcija zbog leksičkoga značenja glagola μέλλω 'namjeravati', 'htjeti', osob. u impf. 'morati', 'trebati' (SENC 1910: 595–596) već u klasičnome grčkome rabila za izražavanje buduće radnje, ali tek u helenističkome grčkome dolazi do semantičke promjene uslijed koje poprima deontičko značenje, odnosno podrazumijeva obvezatnost ili nužnost izvršenja radnje (MARKOPOULOS 2009: 48).

Sveza *imamъ* + infinitiv u starocrkvenoslavenskim je tekstovima potvrđena i na mjestu grčke konstrukcije ἔχω + infinitiv, iako nešto rjeđe nego što je to slučaj s μέλλω + infinitiv.⁹⁵ Nadalje,

⁹³ Vidi prethodnu bilješku.

⁹⁴ Primjeri preuzeti iz: BIRNBAUM 1958: 66, 67, 81.

⁹⁵ Prema Birnbaumu, devet je primjera u kojima *imamъ* + infinitiv stoji na mjestu grčke konstrukcije ἔχω + infinitiv, a u njih 15 stoji na mjestu μέλλω + infinitiv (BIRNBAUM 1958: 197).

nijedan takav primjer nije zabilježen u tekstovima *Evandĕlja* (BIRNBAUM 1958: 197). Razlog tomu vjerojatno treba tražiti u činjenici da se $\epsilon\chi\omega$ + infinitiv općenito ne pojavljuje u grčkim novozavjetnim tekstovima (dodaj literaturu). Izdvajamo jedan primjer potvrđen u *Suprasaljskome zborniku*: *tebe že imatъ pričestъnika sъtvoriti ognû věčъnnuumu* (S) / σὲ δὲ ἔχει κληρονομησαὶ τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον (BIRNBAUM 1958: 98). Iako je interpretacija značenja sveze *imatъ* + infinitiv u takvim slučajevima često podložna subjektivnome osjećaju – pa tako Birnbaum u ovome konkretnom slučaju smatra da *imatъ* + infinitiv izražava više temporalno značenje, dok drugi ističu i njezinu modalnu vrijednost (usp. BIRNBAUM 1958: 98) – smatramo da se u takvim se primjerima ipak može govoriti o izražavanju buduće radnje s dodatnom, više ili manje naglašenom, značenjskom nijansom obvezatnosti ili nužnosti (usp. VEČERKA 1993: 179).

S druge strane, nešto se izraženije temporalno značenje sveze *imatъ* + infinitiv očituje u rijetko zabilježenim primjerima u kojima ona stoji na mjestu grčkoga futura (GRAMATIKA 1993: 304; VEČERKA 1993: 179): *ašte hošteši sьvrъšenъ byti . idi prodazdb imēnie tvoe . i daždъ ništiimъ . i imēti imaši sьkrovište na nebse* (M) / εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς, καὶ ἔξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανοῖς (Mt 19, 21); *gl'jo vamъ . êko ašte sii umlъčetъ . kamenъe vьzъpiti imatъ* (Z) / λέγω ὑμῖν, ἐὰν οὗτοι σιωπήσουσιν, οἱ λίθοι κρᾶξουσιν (Lk 19, 40).

Izraženije se temporalno značenje bilježi i kod zanijekanih oblika sveze *imatъ* + infinitiv, koji se veoma često pojavljuju kao prijevodni ekvivalent grčkoga dvostruko zanijekanoga konjunktiva aorista (οὐ μὴ + konjunktiv aorista, rjeđe οὐ μὴ + futur) (BIRNBAUM 1958: 197; VEČERKA 1993: 179). Konjunktivom aorista s dvjema negacijama u grčkome se izražava izrazito poricanje, odnosno snažno uvjerenje da se radnja neće dogoditi (BOAS et al. 2019: 440). Primjeri su takve uporabe sveze *imatъ* + infinitiv najčešće zabilježeni u starocrkvenoslavenskim tekstovima:⁹⁶ *gl'jo bo vamъ . êko ašte ne izbъdetъ pravъda vaša . pače kъnižbnikъ i farisei . ne imate vьniti vъ crso nbskoe* (Z) / λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν (Mt 5, 20); *sluhъmъ uslyšite . i ne imate razumēti . zъręšte uzъrite . i ne imate vidēti* (Z, M) / ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέπετε καὶ οὐ μὴ ἴδῃτε (Mt 13, 14); *milosrdъ ty gi . ne imatъ tebê byti se* (M, Z) / ἰλεώς σοι, κύριε: οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο

⁹⁶ Od ukupno 119 primjera uporabe sveze *imatъ* + infinitiv za koje je potvrđen i grčki usporedni tekst, u više od 50 slučajeva ta sveza stoji na mjestu grčkoga konjunktiva aorista (rjeđe indikativa futura) s dvjema negacijama (BIRNBAUM 1958: 197).

(Mt 16, 22); *gljō že vamъ . ēko ne imate vidēti mene donъdeže pridetъ egda rečete* (M) / λέγω δὲ ὑμῖν οὐ μὴ ἴδητέ με ἕως ἣξει ὅτε εἴπητε.⁹⁷ Osim svezom *imamъ* + infinitiv, grčki se dvostruko zanijekani konjunktiv aorista (ili indikativ futura) u starocrkvenoslavenskome često prevodi i perfektivnim prezentom.⁹⁸ Uporaba tih dvaju jezičnih sredstava kao prijevodnoga ekvivalenta spomenutoj grčkoj konstrukciji, koja nosi i dodatno značenje snažnoga uvjerenja da se radnja neće dogoditi, još jednom svjedoči o bliskosti budućega vremena s modalnom kategorijom (VEČERKA 1993: 179).

Što se tiče reda riječi, pri uporabi se sveze *imamъ* + infinitiv primjećuje da je kod potvrdnih oblika položaj glagola *imamъ* slobodniji,⁹⁹ dok se kod zanijekanih oblika na prvome mjestu nalazi finitni glagolski oblik ispred kojega je negacija (*ne imamъ*),¹⁰⁰ a zatim infinitiv koji može biti susljedan ili odvojen skupom riječi (GRAMATIKA 1993: 304; IVANOVA-MIRČEVA 1962: 90, 95).

3. 3. 2. 2. *Hoštō* + infinitiv

Sveza s glagolom *hotēti* i infinitivom u funkciji je označavanja buduće radnje u starocrkvenoslavenskim tekstovima nešto rjeđe zabilježena u usporedbi s *imamъ* + infinitiv.¹⁰¹ Mogućnost izražavanja buduće radnje proizlazi iz leksičkoga značenja glagola *hotēti* koje se zadržava u gotovo svim potvrđenim starocrkvenoslavenskim primjerima. Ta je sveza, dakle, obično izražavala buduću radnju s naglašenom modalnom nijansom želje ili namjere da se radnja izvrši te nužnosti ili predodređenosti ostvarenja radnje (GRAMATIKA 1993: 304; VEČERKA 1993: 178–179).

U najvećemu broju slučajeva sveza *hoštō* + infinitiv u starocrkvenoslavenskome stoji na mjestu grčke konstrukcije μέλλω + infinitiv,¹⁰² pri čemu glagol *hotēti* najčešće stoji u participu prezenta aktivnoga (41 primjer), zatim u imperfektu (29 primjera) te u prezentu (26 primjera)

⁹⁷ Primjeri preuzeti iz: BIRNBAUM 1958: 61, 64, 65, 83.

⁹⁸ Večerka, primjerice, napominje da je prema stručnoj literaturi u *Zografskome četveroevandlju* zabilježena 31 rečenica sa svezom *imamъ* + infinitiv te 21 rečenica s perfektivnim prezentom kao prijevodnim ekvivalentom grčke konstrukcije οὐ μὴ + konjunktiv aorista (VEČERKA 1993: 179).

⁹⁹ Večerka uočava da se kod potvrdnih primjera s izraženijim temporalnim značenjem pomoćni glagol obično nalazi nakon infinitiva, kao što je to slučaj i kod složenoga futura istoga tipa koji je zabilježen primjerice u dijalektalnoj uporabi u ukrajinskome (*robitimu*). Način izražavanja futura u istočnoslavenskim jezicima ukratko je opisan u poglavlju 4. 3. 1.

¹⁰⁰ Ustaljeni red riječi u zanijekanim oblicima sveze *imamъ* + infinitiv pridonio je spajanju negacije i finitnoga oblika glagola *imēti*, pri čemu je tako spojeni oblik postao čestica za tvorbu zanijekanoga futura u suvremenome bugarskom i makedonskom (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 96). Vidi više u poglavlju 4. 3. 3.

¹⁰¹ Vidi bilješku 92.

¹⁰² Od ukupno 68 potvrđenih primjera uporabe *hoštō* + infinitiv za koje je bilo moguće utvrditi i grčki usporedni tekst, u njih 56 (ili 57) stoji grčka konstrukcija μέλλω + infinitiv (BIRNBAUM 1958: 199).

(BIRNBAUM 1958: 199). Stoga je u većini primjera teško odrediti ima li sveza *hoštq* + infinitiv izraženije modalno ili temporalno značenje: *hoštetb bo irod b iskat i otročjete . da pogubitb e* (A) / *μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι αὐτό* (Mt 2, 13); *i ašte hoštete prijēti . tb estb iliē hotēi priti* (Z, M, A) / *καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι* (Mt 11, 14); *da sypodobite sę ubēžati vbsēhb sihb hotēstihb byti* (Z, M, A) / *ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι* (Lk 21, 36). Prema Birnbaumu, o nešto se izraženijem temporalnom značenju sveze *hoštq* + infinitiv može govoriti kod primjera u kojemu glagol *hotēti* stoji u participu, dok se ne može izdvojiti nijedan takav primjer u kojemu *hotēti* stoji u prezentu (BIRNBAUM 1958: 238–239). Pomoć pri određivanju značenja sveze *hotēti* + infinitiv može biti kontekst u kojemu je oblik uporabljen, ali situacija se ponešto komplicira ako je riječ o subjektu koji je živ te samim time ima i sposobnost izražavanja volje ili htijenja da se radnja izvrši. Nešto je lakše odrediti temporalno značenje sveze *hotēti* + infinitiv kada je uporabljena uz subjekt koji nije živ te samim time nema sposobnost izražavanja volje ili htijenja.

Također, sveza *hoštq* + infinitiv u starocrkvenoslavenskome je jeziku potvrđena i u funkciji izražavanja radnje koja se događa poslije određenoga trenutka u prošlosti.¹⁰³ U tim slučajevima glagol *hotēti* stoji u imperfektu (*hotēah* + infinitiv): *načętb imb . glati . eže hotēaše byti emu* (Z, M, A, S) / *ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν* (Mk 10, 32); *i mnēahq . ēko abbe hoštetb crsbe bzie aviti sę* (Z, M) / *καὶ δοκεῖν αὐτοῦς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἀναφαίνεσθαι* (Lk 19, 11). Mnogi istraživači drže da primjeri u kojima glagol *hotēti* stoji u imperfektu ima izraženije temporalno značenje ili da je barem u tome slučaju u najvećoj mjeri došlo do desementizacije glagola *hotēti* (BIRNBAUM 1958: 240).

3. 3. 2. 3. *Načnq/vbčnq* + infinitiv

Među sredstvima za izražavanje buduće radnje u starocrkvenoslavenskome, osim konstrukcija s glagolima *imēti* i *hotēti*, navodi se i ona koja se tvori od prezenta glagola *načęti* (rjeđe *vbčęti*)¹⁰⁴ i infinitiva nesvršenoga vida.¹⁰⁵ Ona je u starocrkvenoslavenskim tekstovima

¹⁰³ U stručnoj se literaturi tako izražena budućnost naziva *budućnost u prošlosti* (*futurum praeteriti*) (GRAMATIKA 1993: 305; VEČERKA 1993: 171).

¹⁰⁴ Birnbaum navodi i jedan primjer uporabe glagola *začęti*, zabilježen u *Sinajskome euhologiju*: *Začęnq nyne g(lago)lati . imena gadom b* (Euch 59 a, 14) / *Ἀρχομαι δὲ λέγειν τῶν θηρίων τὰ ὀνόματα*. (BIRNBAUM 1958: 233). S obzirom na to da mu u grčkome odgovara glagol *ἀρχομαι* 'započinjati' (SENC 1910: 126) u futuru, valja radije pretpostaviti da u navedenom primjeru oblik *začęnq* stoji kao prijevodni ekvivalent za grčki glagol istoga značenja.

¹⁰⁵ S obzirom na to da glagoli *načęti/vbčęti* pripadaju faznim glagolima kojima se označava početak radnje koja se proteže kroz dulje vremensko razdoblje, oni uvijek zahtijevaju infinitive nesvršenoga vida (VEČERKA 1993: 85).

potvrđena znatno rjeđe od onih tvorenih s glagolima *imêti* i *hotêti*.¹⁰⁶ Značenje se pomoćnoga glagola također nije u potpunosti izgubilo te se tom svezom često označavao početak izvršenja radnje ili stanja izraženoga infinitivom (GRAMATIKA 1993: 306–307; VEČERKA 1993: 181–182; IVANOVA-MIRČEVA 1962: 136).

Za razliku od sveza *imamъ* + infinitiv i *hoštъ* + infinitiv, kod kojih mogućnost izražavanja buduće radnje proizlazi iz leksičkoga značenja pomoćnoga glagola, kod sveze *načnъ* (*vbčnъ*) + infinitiv futursko značenje proizlazi iz gramatičkoga oblika pomoćnog glagola, koji stoji u prezentu i svršenoga je vida (*načnъ/vbčnъ*). Budući da se prezentom svršenoga vida u starocrkvenoslavenskome jeziku izražava buduća radnja, u toj se svezi početak radnje ili stanja izraženoga infinitivom uvijek vremenski smješta u budućnost (VEČERKA 1993: 181). Zbog toga se u stručnoj literaturi mogu pronaći različita mišljenja po pitanju statusa sveze *načnъ* (*vbčnъ*) + infinitiv u starocrkvenoslavenskome, od toga da se ta sveza ne treba smatrati sredstvom za izražavanje buduće radnje u starocrkvenoslavenskome, do toga da sveza *načnъ* (*vbčnъ*) + infinitiv predstavlja najgramatikaliziranije sredstvo za izražavanje budućnosti.¹⁰⁷

O izraženijem se futurskom značenju može govoriti u primjerima u kojima je sveza *načnъ* (*vbčnъ*) + infinitiv uporabljena na mjestu grčkoga futura ili konstrukcije koja se sastoji od futura pomoćnoga glagola *biti* i participa prezenta aktivnoga (ἔσομαι + ptcp. pz. akt.): *niky že rabъ ne možetъ dvêma gma rabotati . li bo edinogo vbznenaviditъ . a drugago vbzljubitъ . li edinogo drъžitъ sę . a o drudzêmbъ ne brêšti vbčъnetъ* (Z, A, S)] *ne roditi načъnetъ* (M) / οὐδεὶς δύναται δυεῖς κυρίοις δουλεύειν: ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἐνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει (Mt 6, 24); *luna ne dastъ svêta svoego . i dzvêzdy načъnъtъ sъ nbse padati* (Z, M) / ἢ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες ἔσονται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πίπτοντες (Mk 13, 24–25) (BIRNBAUM 1958: 179, 183; VEČERKA 1993: 181).

Zanimljivo je primijetiti da je sveza *načnъ* (*vbčnъ*) + infinitiv u starocrkvenoslavenskome zabilježena i u namjernim rečenicama, u kojima stoji na mjestu grčkoga konjunktiva prezenta ili aorista: *tako i stêi trapezê pričestъnika i stvori da ni edinojъ že viny imêti vbčъnetъ* (Cloz.) / ἵνα μηδεμίαν ἀπολογίας ἔχῃ πρόφασιν; *dobré estъ grobъ tъštъ (...)* *da mrъtvychъ množъstvo otvêta vbčъnetъ ne imêti o vbskrъsъšiimъ* (Cloz.) / ἵνα γὰρ μὴ τῶν νεκρῶν τὸ πλῆθος ἀμφίβολον δείξῃ τὸν ἀναστάντα (BIRNBAUM 1958: 191; VEČERKA 1993: 181). Takva je njezina

¹⁰⁶ U starocrkvenoslavenskome je korpusu zabilježeno samo 16 potvrda sveze *-čnъ* + infinitiv, znatno manje u odnosu na sveze s glagolima *imêti* (132 potvrde) i *hotêti* (101 potvrda) (BIRNBAUM 1958: 199).

¹⁰⁷ Detaljnije vidi u: IVANOVA-MIRČEVA 1962: 136–139.

uporaba zabilježena i u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima.¹⁰⁸ Iako se futurski oblici rijetko pojavljuju u zavisnim kontekstima, ipak su – iz tipološke perspektive gledano – relativno često posvjedočeni upravo u namjernim rečenicama. Budući da se u njima ne izražava tvrdnja da će se iskazana radnja uistinu ostvariti, pretpostavlja se da se futurski oblici u toj funkciji ostvaruju u kasnijem razvojnem stadiju (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 274–275).

Na osnovi svega što je izneseno, može se zaključiti da se svezom prezenta glagola *načęti/včęti* i infinitiva u starocrkvenoslavenskome izražavala buduća radnja, pri čemu je leksičko značenje pomoćnoga glagola znatno izbljedjelo ili u potpunosti nestalo¹⁰⁹ (BIRNBAUM 1958: 232–233). Futursko značenje, podsjećamo, proizlazi prvenstveno iz gramatičkoga oblika pomoćnog glagola (*načnę/včnę*), zbog čega se glagol *načęti/včęti* u svezi s infinitivom, za razliku od *imęti* i *hotęti* koji se pojavljuju i u drugim glagolskim oblicima, pri izražavanju buduće radnje pojavljuje isključivo u prezentu. Nadalje, činjenica da je sveza *načnę (včnę)* + infinitiv posvjedočena i u namjernim rečenicama govori u prilog tomu da je ta sveza pokazivala drugačiji status u odnosu na *imamъ* + infinitiv i *hoštę* + infinitiv. To se na poseban način očituje u hrvatskome crkvenoslavenskome, u kojemu je sveza *včnu* + infinitiv najčešće uporabljen složeni futurski oblik te se njime u većini potvrđenih primjera izražava apsolutna buduća radnja.¹¹⁰

3. 3. 2. 4. *Będę + l-particip*

Složeni glagolski oblik koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola *byti* (osnova *będ-*) i drugoga aktivnog participa aorista (*będę + l-particip*) obično se u gramatikama starocrkvenoslavenskoga svrstava u kategoriju futura drugoga ili egzaktnoga (DAMJANOVIĆ 2005: 148; HABURGAEV 1974: 265–267; LUNT 2001: 114). Rijetko je potvrđen u starocrkvenoslavenskim tekstovima.¹¹¹ Obično se određuje kao oblik kojim se izražava radnja koja se događa prije druge buduće radnje, a najčešće se rabi u zavisnim pogodbenim

¹⁰⁸ Vidi poglavlje 5. 2. 1. 5.

¹⁰⁹ O gotovo potpunome gubljenju leksičkoga značenja glagola *načęti* može se govoriti i u primjerima u kojima taj glagol stoji u drugome obliku osim prezenta (najčešće u aoristu) pri čemu u svezi s infinitivom također izražava ingresivnost: *i otъdolę mlъčati načę* (S) / καὶ ἀπὸ τότε ἡσύχαζεν. U prilog tomu govori činjenica da u takvim slučajevima u grčkome na istome mjestu stoji imperfekt u narativnoj uporabi, kojim se označavala trajna radnja koja slijedi neposredno nakon neke druge radnje (BOAS et al. 2019: 429), a ne istovrijedna konstrukcija ἄρχομαι 'započeti' + infinitiv/particip prezenta, kojom se u grčkome inače označavao početak ostvarenja radnje (BOAS et al. 2019: 622).

¹¹⁰ O tome će više riječi biti u poglavlju 5. 2. 1.

¹¹¹ U kanonskim je starocrkvenoslavenskim spomenicima potvrđeno sveukupno sedam oblika futura drugoga, s tim da nijedna potvrda nije zabilježena u prijevodu evanđelja već u *Sinajskome euhologiju*, *Suprasaljskome zborniku* te *Sinajskome psaltiru* (VEČERKA 1993: 180).

rečenicama: *ašte ključitъ se . da bōdetъ sьgnilo vьpadъše . dostoitъ proliēti* (E) / *εἰ δὲ συμβῆ τὸ ἔμπεδόν ἀκάθαρτον (...) συσσαιπῆναι; eda bōdetъ sьlbgalbъ prichodivyi . počto mi gnēviti językъ starcu* (Su) / *εἰ ἐψεύσατο ὁ ἐλθών; ašte na to sьtvorimъ vladьky podražali bōdemъ* (Su) / *τὸν Δεσπότην ἐξηλώσαμεν* (VEČERKA 1993: 180). Zbog česte njegove uporabe u pogodbenim rečenicama, u kojima se izražava uvjet ostvarenja radnje iskazane u glavnoj rečenici, u znanstvenoj se literaturi obliku *bōdō + l-particip* povremeno pripisuje modalno (kondicionalno) značenje. Večerka, primjerice, smatra da modalno značenje oblika *bōdō + l-particip* nije inherentno obliku kao takvom, već je u prvome redu uvjetovano kontekstom u kojemu se on pojavljuje, tj. njegovom uporabom u pogodbenim rečenicama (VEČERKA 1993: 181).

Najvjerojatnije je, međutim, da se oblik *bōdō + l-particip* u starocrkvenoslavenskome nije rabio isključivo u temporalnome značenju. Štoviše, Marika Whaley u svojem istraživanju slavenskoga futura koji se tvori s pomoću glagola *biti* ističe kako takozvani futur drugi (*bōdō + l-particip*) u starocrkvenoslavenskome ne izražava buduću radnju *per se* već se tim oblikom izražava pomaknuta percepcija stanja („a *displaced perception of state*“), čije se ostvarenje događa u trenutku koji slijedi nakon trenutka govorenja (WHALEY 2000: 110), na što je već ranije upućivao i Haburgaev (HABURGAEV 1974: 267). Whaley svoju tvrdnju ilustrira jednim primjerom iz *Suprasalskoga zbornika*: *I Marija v' sebē si razmyšljaše povēdē li se Iosifu ili pače sьkryjō tainoje se jeda bōdetъ sьlbgalbъ prichodivyi* (Supr. 239, II. 23–25), što bi u prijevodu glasil: *I Marija je u sebi razmišljala: Hoću li to reći Josipu ili sakriti ovu tajnu, ako onaj koji je došao bude slagao* (ako se ispostavi da je [anđeo] slagao). Radnja izražena oblikom futura drugoga (*bōdetъ sьlbgalbъ*) dogodila se prije Marijina razmišljanja, ali će se rezultat te radnje, odnosno shvaćanje je li slagao ili ne dogoditi tek u budućnosti. Takva se interpretacija podudara s Večerkinom tvrdnjom da *bōdō + l-particip* ne predstavlja gramatikalizirani oblik futura za izražavanje radnje koja se događa prije druge buduće radnje (kao što je to, primjerice, futur drugi u latinskome) već se više valja promatrati kao sintaktička konstrukcija s futurskim značenjem (VEČERKA 1993: 181).

3. 3. 3. Odnos s grčkim predloškom

Radi lakšega uvida u odnos starocrkvenoslavenskoga i grčkoga, u tablici koja slijedi donesen je pregled starocrkvenoslavenskih gramatičkih sredstava za izražavanje buduće radnje i njihovih grčkih ekvivalenata. Kod pregleda se složenih glagolskih oblika i konstrukcija oslanjamo na podatke koje donosi Birnbaum (BIRNBAUM 1958: 197–199), a kod prezentskih oblika na materijal iznesen kod Ivanove-Mirčeve (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 28–38).

starocrkvenoslavenski	grčki
svršeni prezent	futur (znatno rjeđe οὐ μή + konjunktiv aorista/futur, prezent, konjunktiv aorista (u namjernim rečenicama))
nesvršeni prezent	futur, prezent
<i>imamъ</i> + infinitiv	οὐ μή + konjunktiv aorista (rjeđe futur) – više od 50 primjera futur (bez negacije ili s negacijom οὐ) – više od 30 primjera μέλλω (u prezentu) + infinitiv prezenta – 15 primjera konjunktiv aorista (bez negacije ili s negacijom οὐ, jedanput μή) – 10 – 12 primjera ἔχω + infinitiv (uglavnom aorista) – 9 primjera (4 dvojbeni)
<i>hoštъ</i> + infinitiv	μέλλω + infinitiv (uglavnom prezenta) – 56 (ili 57) primjera finitni ili infinitni futurski oblici – 3 (ili 2) primjera particip prezenta aktivnog glagola μέλλω – 2 primjera prijedlog + imenica (supstantivirani infinitiv)
<i>načnъ/včnъ</i> + infinitiv	futur – 4 primjera ἄρξομαι _{fut.} /ἄρχομαι _{konj.aor.} + infinitiv – 4 primjera konjunktiv aorista – 2 primjera ἔσομαι + particip prezenta aktivnoga – 1 primjer konjunktiv prezenta (u namjernoj rečenici) – 1 primjer

4. KORPUS ISTRAŽIVANJA, TEORIJSKI OKVIR I METODOLOGIJA

4. 1. Korpus

Hrvatski crkvenoslavenski liturgijski je i književni jezik koji s jedne strane baštini starocrkvenoslavensko nasljeđe, a s druge je strane u određenoj mjeri oblikovan unosenjem elemenata hrvatskoga narodnog, u prvome redu čakavskog, govora (HCJ 2014: 11). Nadalje, tekstovi napisani hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom prijevodi su s latinskoga ili grčkoga jezika, što otvara mogućnost utjecaja jezika izvornika na sintaksu jezika na koji se prevodi, odnosno – konkretno u ovome slučaju – na odabir i uporabu pojedinoga sredstva za izražavanje buduće radnje. Povezano s tim, u obzir svakako treba uzeti i činjenicu da su hrvatski crkvenoslavenski tekstovi u više navrata prošli kroz revizije, prilikom čega su u velikoj mjeri prilagođivani latinskoj *Vulgati* (VELA 2018: 13). To znači da u većini tekstova valja pretpostaviti znatniji utjecaj latinskoga (koji nije u istoj mjeri izražen u svim spomenicima), dok su prijevodi s grčkoga sačuvani u manjem broju tekstova.¹¹²

S obzirom na to da je već dosada poznato da jezična sredstva za izražavanje buduće radnje imaju različitu distribuciju ovisno o vrsti, starosti i podrijetlu teksta, pri odabiru korpusa za ovo istraživanje posebna se pozornost obratila upravo tomu da se u istraživanje uključe hrvatski crkvenoslavenski izvori različite vrste, starosti i podrijetla. Stoga su u korpus uključeni fragmenti hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova koji potječu iz 12. i 13. stoljeća, kao i fragmenti koji su – prema mjestu u kojemu su pronađeni – poznati pod nazivom pazinski fragmenti. Oni potječu iz 14. stoljeća, a jezik im je crkvenoslavenski s jakim ostatcima starih predložaka, možda čak moravskih (MIHALJEVIĆ, VINCE 2012). Nadalje, u osnovni korpus ulaze dva hrvatskoglagoljična brevijara te dva misala. Riječ je o *Brevijaru Vida Omišljanina* (BrVO) s kraja 14. stoljeća (1396.), *Drugome beramskom (ljubljskom) brevijaru* (BrBer₂) iz 15. stoljeća, te *Prvome* (MBer₁) i *Drugome beramskom misalu*, također iz 15. stoljeća.

Brevijar Vida Omišljanina (BrVO) iz 1396. pergamentni je rukopis od 468 listova koji sadrži temporal (*proprium de tempore*), odnosno službe za nedjelje i svetkovine kroz liturgijsku godinu (HCJ 2014: 37–38). Riječ je o najnetipičnijem hrvatskoglagoljičnom rukopisnom brevijaru zbog toga što sadržava biblijska čitanja dulja nego u drugim hrvatskoglagoljičnim brevijarima te češće nego drugi brevijari čuva prijevode s grčkoga (MIHALJEVIĆ 1997: 119). Jezik mu je dakle arhaičan što ga čini dobrim predstavnikom sjeverne (jezično starije) skupine

¹¹² Detaljnije o hrvatskome crkvenoslavenskome i nastanku hrvatskoglagoljičnih spomenika vidi u: HCJ 2014: 9 – 22; MIHALJEVIĆ 2009: 283–349; VELA 2018: 11–25).

hrvatskoglagoljičnih tekstova. Posljednjih 89 listova (379a–468b) ispisano je rukom drugačijom od ostatka kodeksa, a jezik (u prvome redu na fonološkoj razini) i pismo toga dijela znatno su pomlađeni u odnosu na preostali dio (HCJ 2014: 37; MIHALJEVIĆ 1997: 135). Međutim, na sintaktičnoj se razini – barem što se sredstava za izražavanje buduće radnje tiče – u tome dijelu bilježi stanje bliže onomu zabilježenom u starocrkvenoslavenskome.¹¹³ Zbog toga će se taj dio u ovome istraživanju promatrati i komentirati kao zasebna cjelina unutar tog spomenika. BrVO je, dakle, u korpus uključen najprije zbog činjenice da je predstavnik jezično starije (sjeverne) skupine tekstova u kojemu su više nego u drugim spomenicima sačuvani prijevodi s grčkoga. Osim toga, BrVO cjelovito je ekscerpiran za potrebe izrade *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, što znači da su u karticama navedeni podatci o grčkome i latinskome predlošku te paralelna mjesta s drugim spomenicima. Primjeri iz BrVO potrebni za ovo istraživanje dijelom su izdvojeni pretragom mjesnoga kataloga (2a – 110d; 379a–468b), odnosno iščitavanjem cjelovitoga teksta, a dijelom računalnom pretragom transliteriranoga teksta.

Drugi beramski (ljublanski) brevijar (BrBer₂) pergamentni je rukopis iz 15. stoljeća koji se sastoji od dvaju dijelova: temporala (BrBer_{2/I}) i sanktorala (*proprium sanctorum*) (BrBer_{2/II}). Predstavnik je mlađe (južne) skupine tekstova (BADURINA-STIPČEVIĆ, MIHALJEVIĆ, ŠIMIĆ 2012: 262). Dva su osnovna razloga zašto je BrBer₂ uključen u korpus istraživanja: prvi je taj što BrBer₂ sadržava sanktoral (BrVO ga nema), a drugi je što taj spomenik pripada južnoj, jezično mlađoj skupini tekstova te bi se njegov prvi dio, tj. temporal, mogao usporediti s primjerima iz BrVO kako bi se utvrdile eventualne razlike. Nadalje, s obzirom na to da su beramski brevijari u okviru projekta *Znanstveni centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo* (Staroslavenski institut u Zagrebu) cjelovito transliterirani i gramatički anotirani, tekst je moguće brzo i lako pretraživati. Dakle, primjeri relevantni za ovo istraživanje izdvojeni su digitalnom pretragom transliteriranoga teksta dostupnog na mrežnoj bazi beram.stin.hr.

Prvi beramski misal (MBer₁) rukopisni je kodeks iz 15. stoljeća koji se sastoji od 245 pergamentnih listova. Sadržava temporal, kalendar, red mise, kanon mise, sanktoral, komunal, zavjetne mise, mise za mrtve, ritualne tekstove (HCJ 2014: 31–32). *Drugi beramski misal* (MBer₂) potječe također iz 15. stoljeća. Sastoji se od 196 listova te sadržava temporal (nepotpun), kanon mise, zavjetne mise, sanktoral, ritualne tekstove i kalendar (HCJ 2014: 32). Ti su misali također cjelovito transliterirani i gramatički anotirani u okviru projekta *Znanstveni*

¹¹³ U njemu se, naime, od futurskih perifraza najčešće pojavljuje *imamь* + infinitiv u zanijekanome obliku (ĆOSIĆ 2025: 61).

centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljštvo. Kao i u slučaju beramskoga brevijara, građa potrebna za ovo istraživanje izdvojena je digitalnom pretragom transliteriranoga misalskog teksta.

U korpus ulazi i *Senjski ritual* (RitSegn), zasebni obredni priručnik koji je tiskan u Senju 1507./1508. godine. Riječ je o tekstu koji nije preveden s latinskoga već je plod domaće ritualne tradicije (HCJ 2014: 45; TANDARIĆ 1979: 186; NAZOR 1971), zbog čega je i uvršten u korpus ovoga istraživanja. Naime, cilj je bio ispitati koja se sredstva za izražavanje buduće radnje rabe u tekstu koji nije izvorni prijevod s latinskoga (ili grčkoga) već je priređen bez ugledanja na strani predložak. *Senjski ritual* pisan je hrvatskim crkvenoslavenskim jezikom, ali je u njemu primjetan i znatno veći utjecaj narodnoga hrvatskog jezika (TANDARIĆ 1979: 188). Primjeri su izdvojeni iščitavanjem transliteriranoga teksta.

Pomoćni korpus predstavlja *Fatevićev zbornik duhovnoga štiva* (CFat), hrvatskoglagoljični neliturgijski zbornik s početka 17. stoljeća. Zbornik ima 80 listova te sadržava tekstove različitoga sadržaja i postanka: propovjedne tekstove, apokrifne priče i legende te moralnopoučni sastav *Zrcalo duhovno*. Neliturgijski su zbornici pisani jezikom u kojemu se u različitim omjerima miješaju čakavske i crkvenoslavenske osobitosti književnoga jezika (HCSJ 2014: 19), ovisno o namjeni teksta, njegovoj prirodi, predlošku s kojega je tekst preveden ili prepisan te o vremenu nastanka rukopisa (HERCIGONJA 1983: 166). Što se tiče CFat, Štefanić je utvrdio da je jezik propovjednih tekstova, apokrifnih priča i legendi stariji u odnosu na jezik *Zrcala duhovnoga*, za koji kaže da je „stvarno mlađi čakavski“ (ŠTEFANIĆ 1970: 60), što je potvrđeno i kasnijim istraživanjima jezika ovoga zbornika.¹¹⁴ Taj se zbornik stoga uzima kao predstavnik neliturgijskih tekstova kako bi se stanje u hrvatskome crkvenoslavenskome usporedilo sa stanjem u tekstovima koji su pisani jezikom koji je u osnovi čakavski (s primjesama crkvenoslavenskoga). Primjeri uporabe futurskih oblika izdvojeni su iščitavanjem transliteriranoga teksta zbornika.

4. 2. Teorijski okvir

U ovome se radu u najvećoj mjeri oslanjamo na tipološka istraživanja gramatičkih sredstava za izražavanje buduće radnje, koja pokazuju da u jeziku obično ne postoji jedinstveni morfološki oblik futura već se za izražavanje buduće radnje rabi niz jezičnih sredstava koji mogu supostojati unutar istoga sustava (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243–280; DAHL 1985; DAHL 2000: 309–328). Supostojanje više različitih jezičnih sredstava za izražavanje

¹¹⁴ Više u: Galić, Josip. O jezičnoj slici ranonovovjekovnih hrvatskoglagoljskih neliturgijskih zbornika na primjeru *Fatevićeva zbornika duhovnoga štiva*. *Fluminensia*, god. 34, br. 2. 2022. str. 493–523.

buduće radnje posljedica je njihova neovisnoga razvoja iz različitih (ili sličnih) izvora u različitim razdobljima povijesti određenoga jezika, uslijed čega dolazi do stvaranja slojeva (eng. *layering*), odnosno supostojanja starijih i novijih sredstava za izražavanje budućnosti (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243; HOPPER, TRAUGOTT 2008: 124). Nadalje, njihovo je supostojanje također omogućeno činjenicom da se svako od tih sredstava u pravilu rabi u drugačijim funkcijama¹¹⁵ (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243).

Jezična sredstva za izražavanje budućnosti razvijaju se iz relativno ograničenoga, ali iznenađujuće postojanoga skupa gramatičkih i leksičkih izvora: a. glagolskih oblika kojima se označava prezent te svršeni ili nesvršeni vid (aspektualni futuri), b. glagolskih konstrukcija tvorenih od glagola kretanja ('ići, doći'); glagolskih konstrukcija tvorenih od glagola *biti* ili *postati*; glagolskih konstrukcija tvorenih od modalnih glagola kojima se izražava želja, htijenje, sposobnost, obveza i sl. te vremenskih priloga (primarni futuri) (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 244).

U ovome se radu, stoga, supostojanje više sredstava za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome promatra kao odraz njihova razvoja iz različitih jezičnih izvora kroz povijest toga jezika. U hrvatskome su crkvenoslavenskome, prema gore navedenoj raspodjeli, prisutni aspektualni futuri, koji se razvijaju iz gramatičkih oblika kojima se označava aspekt: prezent (svršenoga i rjeđe nesvršenoga vida), *včnu* (*načnu/počnu*) + inf., kao i primarni futuri, odnosno glagolske konstrukcije tvorene s pomoću glagola *biti*: *budu* + inf., *budu* + *l*-particip te glagolske konstrukcije tvorene od modalnih glagola: *imamь* + inf. i *hoću* + inf. Osim toga, kao što je već naznačeno u pregledu dosadašnjih istraživanja iznesenome u uvodnome poglavlju ovoga rada, ta je raznolikost uvjetovana i njihovom uporabom u različitim funkcijama, značenjima te tekstovima različite vrste i podrijetla, kao što će to biti prikazano u središnjemu dijelu rada.

Navedena jezična sredstva tijekom razvojnoga puta prema pravim futurskim oblicima prolaze kroz različite faze gramatikalizacije, stupnjevite promjene tijekom koje nekoć samostalne riječi ili sveze riječi u određenim jezičnim kontekstima počinju poprimati gramatičke uloge te, jednom gramatikalizirani, razvijaju nove gramatičke funkcije (HOPPER, TRAUGOTT 2008: XV).¹¹⁶ Stoga će se u radu nastojati utvrditi i stupanj gramatikaliziranosti pojedinoga sredstva za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome na temelju četiriju osnovnih

¹¹⁵ Usporedi sa situacijom u grčkome, latinskome i starocrkvenoslavenskome jeziku (poglavlje 3.).

¹¹⁶ Detaljan pregled povijesti proučavanja gramatikalizacije vidi u: HOPPER, TRAUGOTT 2008: 19–38.

parametara gramatikalizacije, a to su: a. ekstenzija (širenje jezičnih izraza na nove kontekste i pojava novoga gramatičkog značenja), b. desemantizacija (semantičko blijedenje, odnosno gubljenje izvornoga značenja), c. dekategorijska redukcija (gubljenje dotadašnjih morfosintaktičkih svojstava) te d. erozija (fonetska redukcija) (HEINE-KUTEVA 2005: 80).

4. 3. Metodologija

Istraživanje se temelji na analizi odabranoga korpusa hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova, u kojoj se polazi od glagolskih oblika koji se u hrvatskome crkvenoslavenskome ostvaruju u funkciji označavanja buduće radnje: (svršeni) prezent, *včnu* (*načnu/počnu*) + inf., *budu* + inf., *imamь* + inf., *hoću* + inf., *budu* + *l*-particip, a zatim se na temelju izdvojenih primjera u kojima se navedeni oblici pojavljuju ispituje njihova funkcija, značenje i distribucija.

Rezultati istraživanja bit će predstavljeni deskriptivnom metodom, kojom će se nastojati sustavno opisati relevantne jezične značajke. U radu će se također primijeniti komparativna metoda. Naime, s obzirom na to da su hrvatski crkvenoslavenski tekstovi prevedeni s latinskih te (u manjoj mjeri) grčkih predložaka, nastoji se utvrditi mogući utjecaj grčkoga i latinskoga na odabir pojedinoga sredstva za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome. Stoga se uz hrvatske crkvenoslavenske primjere navodi grčki i latinski usporedni tekst, ako je takav potvrđen. Nadalje, stanje u hrvatskome crkvenoslavenskome komparativno-povijesnom će se metodom usporediti sa stanjem zabilježenim u starocrkvenoslavenskome, s ciljem utvrđivanja razvojnih tendencija futura u tim dvama neodvojivim sustavima. S istim će se ciljem stanje u hrvatskome crkvenoslavenskome povremeno uspoređivati sa stanjem u hrvatskome govornom jeziku.

U radu će se također nastojati utvrditi moguće razlike između hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova sjeverne (jezično starije) i južne (jezično mlađe) skupine. Naime, u korpusu ovoga istraživanja u većoj su mjeri zastupljeni brevijari i misali sjeverne (starije), eventualno prijelazne skupine. Stoga će se izdvojeni biblijski primjeri potvrđeni u brevijarima i misalima uspoređivati s tekstovima južne skupine, prvenstveno *Vatikanskim brevijarem Illirico 5* (BrVat₅) iz sredine 14. stoljeća i *Senjskim misalom* (MSegn) s kraja 15. stoljeća. Takva će usporedba pridonijeti boljemu razumijevanju razvojnih tendencija futura unutar hrvatskoga crkvenoslavenskog sustava, s obzirom na to da spomenici južne skupine predstavljaju tekstove koji su tijekom 14. stoljeća sustavno prilagođivani latinskomu izvorniku, a osim toga pokazuju veće prodiranje elemenata hrvatskoga govornog jezika.

U svakome će se poglavlju najprije iznijeti pregled dosadašnjih istraživanja pojedinoga sredstva za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome. Zatim će se predstaviti funkcionalno-semantička analiza potvrđenoga glagolskog oblika ili konstrukcije u kojoj će se najprije izdvojiti primjeri njegove apsolutne uporabe (tj. u kojima označava buduću radnju koja se događa poslije trenutka govorenja), a zatim i primjeri u kojima je pojedini oblik relativno uporabljen. S obzirom na to da se u radu polazi od glagolskoga oblika te da se ispituju njegove funkcije, prikazani će biti i primjeri u kojima se ti oblici pojavljuju u kontekstima svojstvenim futurskim oblicima općenito – primjerice, kao predikati zavisnih (uglavnom namjernih) rečenica te u imperativnoj funkciji. Na kraju svakoga poglavlja donosi se zaključak u kojemu se iznose najvažniji rezultati provedene analize.

5. IZRAŽAVANJE BUDUĆE RADNJE U HRVATSKOME CRKVENOSLAVENSKOM JEZIKU

Prema gramatici hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika (HCJ 2014), budućnost se u tom jeziku izražavala na dva osnovna načina: jednostavnim futurom te složenim oblicima futura prvoga i futura drugoga. Jednostavnim se futurom nazivaju prezentski oblici svršenoga vida, kojima se označavala radnja koja se događa poslije trenutka govorenja (HCJ 2014: 210). U kategoriju složenoga futura prvoga ubrajaju se oblici tvoreni od jednoga od pomoćnih glagola: *včeti* (*načeti/početi*), *imêti*, *hotêti* i infinitiva te trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva (HCJ 2014: 210, 253). Spomenuta su sredstva za izražavanje buduće radnje u hrvatski crkvenoslavenski naslijeđena iz starocrkvenoslavenskoga. Jedina je iznimka futurski oblik tvoren od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva, koji nije posvjedočen u starocrkvenoslavenskim tekstovima, pa se pretpostavlja da je u hrvatski crkvenoslavenski najvjerojatnije ušao posredstvom govornoga jezika (HCJ 2014: 253; VELA 2018: 63–65). Iz starocrkvenoslavenskoga je naslijeđen i takozvani futur drugi, odnosno oblik koji se tvorio od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i *l*-participa (HCJ 2014: 256–257).

Supostojanje više različitih oblika za izražavanje budućnosti »govori o tome da se futur ni u hrvatskom crkvenoslavenskom još nije ustalio kao gramatička kategorija i da je još uvijek u razdoblju postanka« (HCJ 2014: 256). Kao što smo već istaknuli u uvodnim poglavljima, tipološka istraživanja pokazuju da je supostojanje više različitih sredstava za izražavanje budućnosti opća pojava u jezicima svijeta. Razlog tomu jest činjenica da se futurski oblici u pojedinome jeziku razvijaju iz različitih ili srodnih jezičnih izvora u različitim razdobljima njegove povijesti, što dovodi do stvaranja slojeva (eng. *layering*), odnosno istodobne uporabe starijih i novijih sredstava za izražavanje budućnosti (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243; HOPPER, TRAUGOTT 2008: 124). Nadalje, istraživanja pokazuju da je njihovo supostojanje također uvjetovano činjenicom da se svako od tih sredstava za izražavanje budućnosti u pravilu rabi u različitoj funkciji, primjerice za izražavanje neposredne budućnosti, stupnja (ne)sigurnosti u ostvarenje buduće radnje, određene ili neodređene budućnosti te očekivane ili unaprijed zakane buduće radnje¹¹⁷ (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 243). Valja stoga napomenuti da je svrstavanje futurskih tvorbi potvrđenih u hrvatskome crkvenoslavenskome u kategorije futura prvoga i futura drugoga u određenoj mjeri uvjetno jer se, prema onome što je dosad izneseno, svi ti oblici ne mogu nedvojbeno smatrati gramatikaliziranim futurskim oblicima (HCJ 2014: 256). O tome svjedoči i činjenica da su

¹¹⁷ Vidi također bilješku 33.

pomoćni glagoli *včeti* (*načeti/početi*), *imêti* i *hotêti* koji sudjeluju u tvorbi sredstava za izražavanje budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskome (kao i u starocrkvenoslavenskome) djelomično zadržavali svoje značenje te se u literaturi obično navodi da se oblicima s glagolom *včeti* (*načeti/početi*) označavao početak buduće radnje, s glagolom *imêti* nužnost ili obvezatnost, a s glagolom *hotêti* poželjnost ostvarenja buduće radnje (HCJ 2014: 253; VELA 2018: 62). Stoga je jedan od ciljeva ovoga istraživanja dodatno rasvijetliti status pojedinih sredstava za izražavanje budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku.

Prema raspodjeli uobičajenih jezičnih izvora za razvoj futurskih oblika koju iznose Bybee i suradnici u svojem tipološkom istraživanju futura (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994), u hrvatskome su crkvenoslavenskome prisutni futurski oblici koji se razvijaju iz gramatičkih sredstava za izražavanje prezenta ili aspekta (tzv. aspektualni futuri): prezent pretežito svršenoga, ali, prema rezultatima ovoga istraživanja, i nesvršenoga vida. Nadalje, prisutni su također takozvani primarni futurski oblici, odnosno glagolske konstrukcije tvorene s pomoću glagola *biti* ili *postati*: *budu* + infinitiv, *budu* + *l*-particip te glagolske konstrukcije tvorene od modalnih glagola: *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv. Bybee i suradnici među jezičnim izvorima za tvorbu futura ne spominju izričito glagolske konstrukcije s ingresivnim faznim glagolima, poput glagola *včeti* u hrvatskome crkvenoslavenskome. Futur tvoren od ingresivnih faznih glagola (*včnu/načnu/počnu* + infinitiv) najrašireniji je složeni oblik za izražavanje budućnosti u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. S obzirom na gramatički oblik pomoćnoga glagola (*včnu* je, naime, svršeni prezent), ta bi se konstrukcija mogla svrstati među aspektualne future. Međutim, ovo istraživanje pokazuje da se po svojem značenju futur tvoren od ingresivnih faznih glagola može povezati i s glagolskim konstrukcijama koje se tvore od pomoćnoga glagola *biti* ili *postati*. Naime, oblikom *včnu* + infinitiv se, osim početka buduće radnje, nerijetko izražava i prijelaz u novo stanje koje traje u budućnosti, kao što je slučaj i s futurskim oblikom *budu* + infinitiv.

Analiza provedena za potrebe ovoga istraživanja pokazuje da je osnovno sredstvo za izražavanje apsolutne buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome bio prezent svršenoga vida, ali se u istoj funkciji – iako znatno rjeđe – može rabiti i prezent nesvršenoga vida. Među složenim futurskim tvorbama, *včnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv redovito se rabe za izražavanje apsolutne buduće radnje, što potvrđuje i usporedba s grčkim i latinskim predlošcima u kojima na mjestu tih oblika redovito stoji futur. S druge strane, oblici tvoreni s glagolima *imêti* i *hotêti* uglavnom (ali ne isključivo) izražavaju buduću radnju s modalnom nijansom obvezatnosti, nužnosti, namjere ili predodređenosti vršenja buduće radnje. Temporalno značenje kod potonjih

prevladava kod zanijekanih oblika sveze *imamь* + infinitiv (rjeđe potvrđnih), zabilježenih uglavnom u tekstovima koji čuvaju starije prijevode s grčkoga. U slučaju sveze *hoću* + infinitiv primjeri s izraženijim temporalnim značenjem potvrđeni su iznimno rijetko i to najčešće u rubrikama liturgijskih tekstova, koje su pisane govornim jezikom, te u neliturgijskim tekstovima.

U nastavku rada predstaviti ćemo najprije analizu jednostavnih, a zatim i složenih načina izražavanja buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku.

5. 1. Jednostavni načini izražavanja buduće radnje

Osnovno gramatičko sredstvo za izražavanje budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku bili su prezentski oblici svršenoga vida, kojima se označavala radnja koja se događa poslije trenutka govorenja (HCJ 2014: 210). Svršeni je prezent i u starocrkvenoslavenskome bio uobičajeno sredstvo izražavanja budućnosti (LESKIEN 1919: 227; VEČERKA 1993: 175; VONDŘAK 1912: 519). Znatno se rjeđe u hrvatskome crkvenoslavenskome (kao i u starocrkvenoslavenskome)¹¹⁸ u istoj funkciji bilježe i prezentski oblici glagola nesvršenoga vida.

5. 1. 1. Perfektivni prezent

5. 1. 1. 1. Prethodna istraživanja

Za razliku od složenih glagolskih oblika za izražavanje budućnosti tvoreni s infinitivom (*včnu/načnu/počnu*, *imamь*, *hoću*, *budu* + infinitiv), koji su djelomično obrađeni u disertaciji Jozе Vele o sintaksi infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome (VELA 2018: 59–88), uporaba prezentskih oblika u futurskome značenju u hrvatskome crkvenoslavenskome dosada nije posebno istraživana. Svršeni se prezent u kontekstu futura obično ne obrađuje ni u studijama o glagolskome sustavu u pojedinome hrvatskoglagoljičnom tekstu općenito (usp. primjerice: ČOSIĆ, MIHALJEVIĆ 2026; GALIĆ 2023; MIHALJEVIĆ 2008; ZUBČIĆ 2021). Razlog tomu očito je činjenica da ti oblici formalno pripadaju kategoriji prezenta. Međutim, dosadašnja su istraživanja pokazala da je svršeni prezent u hrvatskome crkvenoslavenskome (kao i u starocrkvenoslavenskome) osnovno gramatičko sredstvo za izražavanje apsolutne budućnosti.¹¹⁹

¹¹⁸ Vidi poglavlje 3. 3. 1. 1.

¹¹⁹ Primjerice, istraživanje sredstava za izražavanje buduće radnje u BrVO pokazalo je da od ukupno 1669 izdvojenih glagolskih oblika i konstrukcija kojima se u BrVO izražava buduća radnja, čak 1500 otpada na prezentske oblike, prvenstveno svršenoga vida (ČOSIĆ 2025: 61).

Već smo ranije u poglavlju o glagolskome vidu spomenuli da Večerka iznosi tvrdnju da izražavanje buduće radnje svršenim prezentom, promatrano iz perspektive kasnijega općeslavenskog razvoja, predstavlja arhaizam koji se sačuvao u sjevernoslavenskim jezicima,¹²⁰ dok se na južnoslavenskome jezičnom području sekundarno razvio perifrastični futur i kod svršenih glagola. Nadalje, Večerka takvu uporabu svršenoga prezenta u starocrkvenoslavenskome vidi kao inovaciju u odnosu na praindoeuropski jezik (VEČERKA 1993: 176). Naime, kao što je već istaknuto o poglavlju o kategoriji futura (2. 3.), u praindoeuropskome jeziku nije postojao jedinstveni gramatički oblik za izražavanje budućnosti, već se buduća radnja u jezicima koji su iz njega potekli najvjerojatnije izražavala već postojećim jezičnim sredstvima. Tako se, primjerice, u gotskome budućnost izražavala prezentom (koji se u prijevodu *Biblije* redovito rabio za prenošenje grčkoga futura), dok se u klasičnome armenskome u tu svrhu rabio konjunktiv aorista (MATASOVIĆ 2017: 162; WACKERNAGEL 2009: 246). S obzirom na to da su i drugi indoeuropski jezici u početnoj fazi razvoja kategorije futura morali iznaći način na koji će označavati budućnost te su se u tu svrhu rabila već postojeća jezična sredstva, opravdano je pretpostaviti da se svršeni prezent u slavenskim jezicima, budući da nije mogao izražavati aktualnu radnju,¹²¹ u ranoj fazi oblikovanja kategorije futura specijalizirao u sredstvo za izražavanje budućnosti. Takva njegova uporaba – kako Večerka iznosi – predstavlja svojevrsnu inovaciju u odnosu na praindoeuropski jezik. O iznimno raširenoj uporabi svršenoga prezenta u funkciji futura jasno svjedoči stanje zabilježeno u starocrkvenoslavenskome (pa tako i u hrvatskome crkvenoslavenskome), u kojemu je upravo svršeni prezent osnovno gramatičko sredstvo za izražavanje apsolutne budućnosti.¹²²

Postavlja se, međutim, pitanje je li svršeni prezent bio samo sredstvo za izražavanje budućnosti ili je zapravo dosegnuo visok stupanj gramatikaliziranosti, odnosno je li razvoj futura u slavenskim jezicima usko povezan s kategorijom glagolskoga vida ili se futur razvio neovisno o njoj. Ivanova-Mirčeva, koja se pozabavila razvojem futura u bugarskome jeziku (IVANOVA-MIRČEVA 1962), smatra da ne postoji stroga veza između kategorije glagolskoga vida i razvoja futura u slavenskim jezicima. Pritom kao jedan od glavnih argumenata navodi činjenicu

¹²⁰ U zapadnoslavenskim i istočnoslavenskim jezicima glagoli svršenoga vida futur izražavaju svršenim prezentom, a glagoli nesvršenoga vida oblicima složenim od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*biti*) i infinitiva (ANDERSEN 2006: 14, 28; POLJAKOV 2009: 66–67).

¹²¹ Futurski su oblici često nastajali preoblikovanjem načinskih kategorija (MATASOVIĆ 2017: 162) – u grčkome je, primjerice, futur postao najvjerojatnije od deziderativa, a u latinskome se razvio iz konjunktiva (glagola *biti*). Vidi detaljnije u poglavljima 3. 1. 1. i 3. 2. 1.

¹²² Za statističke podatke o odnosu svršenoga prezenta i drugih sredstava za izražavanje budućnosti u pojedinim hrvatskim crkvenoslavenskim i starocrkvenoslavenskim tekstovima vidi bilješke 90 i 118.

da se budućnost u starocrkvenoslavenskome mogla izražavati i prezentom nesvršenoga vida. Ta tvrdnja doista stoji, međutim, takvi su primjeri u starocrkvenoslavenskim tekstovima iznimno rijetko zabilježeni.¹²³ Osim toga, nesvršeni se prezent obično rabio u specifičnim kontekstima, poput izražavanja općih i sivevremenskih istina, bliske budućnosti ili radnje koja se ponavlja u budućnosti.¹²⁴ Stoga se može pretpostaviti da mogućnost izražavanja budućnosti oblicima nesvršenoga prezenta ne znači nužno da u starocrkvenoslavenskome nije postojala tendencija da se svršeni prezent gramatikalizira u sredstvo za izricanje futura, već više upućuje na to da se prezent nesvršenoga vida rabio za izražavanje spomenutih specifičnih značenja, koja svršeni prezent vjerojatno nije mogao izraziti. Nadalje, uporaba prezenta nesvršenoga vida za izražavanje budućnosti pokazuje određena ograničenja jer je u njegovu slučaju futursko značenje znatno teže prepoznati. Naime, ako uz prezent nesvršenoga vida nije prisutna izričita vremenska odrednica koja upućuje na budućnost, takva se radnja može lako tumačiti kao sadašnja.

Ivanova-Mirčeva kao dodatni argument koji govori u prilog tomu da razvoj futura u slavenskim jezicima nije povezan s kategorijom glagolskoga vida navodi i činjenicu da se u suvremenim južnoslavenskim jezicima, za razliku od zapadnoslavenskih i istočnoslavenskih, nije očuvala vidska razlika u izražavanju futura (IVANOVA-MIRČEVA 1962: 11–27). Naime, u većini se južnoslavenskih jezika nametnuo tip futura koji se tvori od pomoćnoga glagola *htjeti* i infinitiva svršenoga i nesvršenoga vida. Iznimku predstavlja samo zapadni dio južnoslavenskoga područja, odnosno slovenski jezik te kajkavsko narječje, u kojima nije potvrđen futur toga tipa.¹²⁵ Nasuprot tomu, u sjevernoslavenskim jezicima se čuva vidska razlika u izricanju futura jer svršeni glagoli budućnost izriču prezentom svršenoga vida, a nesvršeni složenim futurom koji se tvori od prezenta pomoćnoga glagola *biti* (*budu*) i infinitiva. Futur se, dakle, ističe kao kategorija u kojoj se ponajbolje vidi tipološka raznolikost slavenskih jezika jer se u pogledu izricanja futura uočavaju znatne razlike između sjevernoslavenskih i južnoslavenskih jezika. Međutim, Ivanova-Mirčeva ne uzima u obzir mogućnost da je na nametanje i širenje futura tvorenoga od volitivnih glagola na južnoslavenskome jezičnom prostoru vrlo vjerojatno utjecao jezični kontakt s drugim jezicima na balkanskome području (usp. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 98) jer je jedna od temeljnih karakteristika takozvanoga balkanskog jezičnog saveza upravo futur koji se tvori s glagolom *htijenja*. Tu tvrdnju dodatno potkrepljuje činjenica da se futur toga tipa razvio na istočnom dijelu južnoslavenskoga jezičnog područja te se odatle postupno

¹²³ Vidi bilješku 90.

¹²⁴ Vidi poglavlje 3. 3. 1. 1.

¹²⁵ Vidi više u 2. 4.

širio prema zapadu, zahvativši gotovo cjelokupno južnoslavensko jezično područje, osim njegova najzapadnijeg dijela, odnosno slovenskoga jezika i kajkavskoga narječja (GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 89). Stoga se razvoj toga tipa futura u južnoslavenskim jezicima može smatrati kasnijom inovacijom koja se proširila uslijed jezičnoga kontakta, dok stanje zabilježeno u sjevernoslavenskim jezicima, kako zaključuje i Večerka, odražava arhaičnije jezično stanje.

Na takav zaključak upućuje i stanje zabilježeno u hrvatskome crkvenoslavenskome (i starocrkvenoslavenskome jeziku¹²⁶). Dok je futurski oblik s pomoćnim glagolom *htjeti* u analiziranome hrvatskom crkvenoslavenskom korpusu tek iznimno potvrđen u funkciji izražavanja čiste budućnosti,¹²⁷ svršeni je prezent osnovno gramatičko sredstvo uporabljeno u toj funkciji. Osim toga, uz svršeni se prezent za izražavanje apsolutne budućnosti rabe još i futurski oblici složeni od ingresivnoga pomoćnog glagola i infinitiva (*včnu* + infinitiv) te trenutnoga prezenta glagola *biti* i infinitiva (*budu* + infinitiv), koji pokazuju funkcionalnu i semantičku sličnost sa svršenim prezentom uporabljenim u funkciji izražavanja buduće radnje.¹²⁸ To se ponajprije očituje u činjenici da se (prefigurirani) svršeni prezent u različitim hrvatskoglagoljičnim spomenicima obično zamjenjuje futurskim oblicima *včnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv, kao i obratno. Osim toga, sva navedena sredstva za izražavanje buduće radnje mogu imati i ingresivno značenje. Razlog tomu je što svršenim prezentom u hrvatskome crkvenoslavenskome, kao i u starocrkvenoslavenskome, budućnost izražavaju i glagoli koji po svojem značenju nisu svršenoga vida, odnosno glagoli koji iskazuju trajnu radnju ili stanje koje nema inherentnu završnu točku ili cilj. Uglavnom se to odnosi na glagole stanja i aktivnosti, kao što su primjerice: *stoêti, sêdêti, znati, vêrovati, plakati*, itd. J. Kamphuis, koji je istraživao glagolski vid u starocrkvenoslavenskome, takve glagole određuje kao anaspektualne (KAMPHUIS 2020: 54–55).¹²⁹ Oni u starocrkvenoslavenskome, prema Kamphuisu, nisu imali jasno određenu vidsku vrijednost, te su neki od njih u starocrkvenoslavenskim tekstovima

¹²⁶ Vidi poglavlje 3. 3.

¹²⁷ Svezom pomoćnoga glagola *hotêti* i infinitiva u hrvatskome se crkvenoslavenskome u većini potvrđenih slučajeva izražava buduća radnja s modalnom nijansom namjere, predodređenosti, očekivanja ili neizbjježnosti izvršenja buduće radnje. Vidi više u poglavlju 5. 2. 4.

¹²⁸ O tome će više riječi biti u analizi koja slijedi te u poglavljima 5. 2. 1. i 5. 2. 2.

¹²⁹ »the grammatical aspect opposition between perfective and imperfective verbs is a form-meaning category, in which the expression of either perfectivity or imperfectivity (meaning) is connected to certain morphological markers (form). When the form is absent in the verb, the meaning is not expressed by the verb. Hence the verb is anaspectual.« (KAMPHUIS 2020: 54). U tu kategoriju Kamphuis, primjerice, svrstava sljedeće starocrkvenoslavenske glagole: *ležati, boêti se, znati, êsti, vidêti, suditi, radovati se, diviti se, slyšati, stoêti, sêdêti, vêrovati, trêpêti, plêšati, mylsiti, blûsti* (KAMPHUIS 2020: 198–212).

potvrđeni i u svršenim i u nesvršenim kontekstima (KAMPHUIS 2020: 208).¹³⁰ Pojedini su glagoli stanja u svršenim kontekstima, kada bi primjerice stajali u aoristu, automatski označavali početak toga stanja.¹³¹ Nadalje, u istoj se skupini izdvajaju i glagoli koji su se mogli perfektivizirati dodavanjem prefiksa¹³² (primjerice: *radovati se* – *vzdradovati se*), tvoreći pritom odgovarajući vidski parnjak koji se obično rabio u određenim kontekstima, odnosno u aoristu za izražavanje promjene stanja¹³³ ili za prenošenje grčkoga futura (KAMPHUIS 2020: 198; v. također: POLANČEC 2024: 121–127; 170). Štoviše, neki od tih glagola u starocrkvenoslavenskim tekstovima nikada nisu uporabljeni za prenošenje grčkoga futura, već se u tu svrhu isključivo rabio njihov odgovarajući parnjak, najčešće s prefiksom *vz-/vbs-*, primjerice: *plakati* – *vbsplakati*¹³⁴ (KAMPHUIS 2020: 209–210), kojim se označavala promjena stanja ili početak radnje.

Ista je pojava zabilježena i u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. M. Klenovar, koja je pisala o morfološkoj funkciji prefiksa *vz-/vbs-* u hrvatskome crkvenoslavenskome, ističe da se nekoliko glagola s prefiksom *vz-/vbs-* pojavljuje isključivo u prezentu koji odgovara latinskomu ili grčkomu futuru, primjerice: *ne vzobituete se* (BrBar 91a) / οὐ κατοικηθήσεται / *non habitabitur* (Iz 13, 20); *ne v'zobražet se ni vskopaet se* (BrBar 80d) / *non putabitur et non fodietur* (Iz 5, 6); *vzrabotaŭt'* (BrVat₅ 16d) δουλεύουσιν / *servient* (Iz 19, 23) (KLENOVAR 1990: 42). Klenovar također uočava da se na mjestu prefigiranih prezentskih oblika u drugim spomenicima obično nalazi složeni futur koji se tvori s pomoću glagola *včeti*: *v pečali vzrodiši čeda* (CPar 180r] *včneši roditi* BrN₂ 479b); *v'začtete* (MNov 145d i 147d] *čbstiti včnete* MVat₄ 152b) / ἐορτάσετε/σαββατιεῖτε / *celebrabitis* (Lk 23, 41); *vsplačutb v'si* BrVat₅ 16b;

¹³⁰ Kamphuis kao primjer navodi *sêdêti* kao glagol stanja, koji je potvrđen u aoristu, pri čemu označava vremenski omeđenu radnju: *po v'se d'ni sêdêhb sb vami . vb crkve uče . i ne jeste mene* (Z, Sk) (KAMPHUIS 2020: 199).

¹³¹ Kamphuis navodi primjer glagola *diviti se*: *farisêi že vidêvb divi se . êko ne prêžde krsti se prvêe obêda* (Z, M) (KAMPHUIS 2020: 207). Hrvatski prijevod glasi ovako: *Vidjevši to, farizej se začudi što je Isus prije objeda ne opra.* (Lk 11, 38).

¹³² U poglavlju o glagolskome vidu ukratko smo naznačili da je u slavenskome vidskom sustavu prefiksacija uobičajeni način pretvorbe nesvršenih glagola u svršene. Međutim, iako se dodavanjem različitih prefikasa nesvršeni glagol uvijek pretvara u svršeni (npr. *pisati* – *na-pisati*), kod nekih glagola prilikom procesa prefiksacije dolazi do promjene značenja, odnosno stvaranja novoga leksema s novim značenjem (npr. *pisati* – *is-pisati*) (POLANČEC 2024: 54). Međutim, određeni prefiksi gube svoje izvorno značenje te im je glavna uloga stvaranje svršenoga vidskog parnjaka, bez promjene osnovnoga značenja glagola. To su takozvani prazni prefiksi. U hrvatskome, primjerice, izbor takvoga prefiksa ovisi o pojedinome glagolu: *pisati* – *na-pisati*; *čitati* – *pro-čitati*; *peći* – *is-peći*; *teći* – *po-teći*; *misлити* – *po-misliti*; *pjevati* – *za-pjevati*, *pro-pjevati* i slično (KLENOVAR 1990: 42; POLANČEC 2024: 55).

¹³³ Kamphuis navodi sljedeći primjer: *oni že slyšavše . vzdradovaše se . i obêštaše se emu sbrbrbniky* (Z, M) (KAMPHUIS 2020: 211). U prijevodu na hrvatski isti redak glasi ovako: *Kad su oni to čuli, obradovali su se i obećali mu dati novca* (Mk 14, 11).

¹³⁴ Primjerice: *gore vamъ nasyštenii êko vzbaldčete se . gore vamъ smêjōštei se nynê êko vzbdrydate i vbsplačete se* (M, Z) (KAMPHUIS 2020: 210) / *Jao vama koji ste sada siti: gladovat čete! Jao vama koji se sada smijete: jadikovat čete i plakati!* (Lk 6, 25).

plakati v'čnut' BrVO 35c / *lugebunt* (Iz 19, 8); *vzrabotaûť* BrVat₅ 16d] *rabotati vbčnut* BrVO 9c *porabotaûťb* PsLob 47r δουλεύουσιν / *servient* (Iz 19, 23) (KLENOVAR 1990: 43). Prema Klenovar, primjer s oblikom *porabotaûťb* u starom tekstu Lobkovicova psaltira (47r) »pokazuje da je prefiksalna tvorba futura u crkvenoslavenskom rana i da ima razvoj kojemu se starije kolebanje među prefiksima koji daju obilježje svršenosti pretvorilo pretežnim izborom prefiksa *vbz-/vbs* u morfološku kvalitetu koja je često nosila i futursko obilježje« (KLENOVAR 1990: 43).¹³⁵ Tvrdnju da prefiks *vbz-/vbs-* služi kao morfološki formant potkrepljuje i sljedeći primjer: *g(ospod)ne est kraljevstvo i ta v'zobladaet' narodi* CPar 23r, koji je preveden s latinskoga u kojemu na mjestu prefigiranoga prezenta stoji futur: *quoniam dei est regnum et ipse dominabitur gentium* (Ps 21, 29). Nasuprot tomu, u drugim se spomenicima pojavljuje prezent bez prefiksa *vbz-/vbs-*: *g(ospod)ne est c(êsa)rstvo i ta obladaetb êziki* PsLob 13v, jer je taj tekst preveden s grčkoga u kojemu stoji prezent: ὅτι τοῦ κυρίου ἡ βασιλεία καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν.¹³⁶ (KLENOVAR 1990: 43).

Johannes Reinhart, koji je u svojoj habilitaciji o sintaksi hrvatskoglagoljičnoga misala među ostalim uspoređivao i kako se futurski oblici u hrvatskome crkvenoslavenskome ponašaju u odnosu na starocrkvenoslavenske tekstove, bilježi da se starocrkvenoslavenski jednostavni futur u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima najčešće zamjenjuje složenim oblikom *včnu* + infinitiv te prezentskim oblicima s prefiksom *vbz-/vbs-*. U uporabi potonjih Reinhart vidi upravo mogućnost latinskoga utjecaja, odnosno moguće oponašanje latinskoga jednostavnog futura (REINHART 1993: 233–234, 459). U prilog Reinhartovoj tvrdnji govore i rezultati ovoga istraživanja, koji pokazuju da se futurski oblik *včnu* + infinitiv u spomenicima južne, jezično mlađe skupine, često zamjenjuje svršenim prezentom s prefiksom *vbz-/vbs-*.¹³⁷ Međutim, valja istaknuti da uporaba prefigiranih prezentskih oblika s prefiksom *vbz-/vbs-* nije hrvatska crkvenoslavenska inovacija već je takav način izražavanja buduće radnje zabilježen već u starocrkvenoslavenskim tekstovima, o čemu je već gore bilo riječi. Klenovar stoga zaključuje da »kolikogod se u crkvenoslavenskom hrvatske redakcije vrlo dobro čuva prefiksalna tvorba kao znak svršenosti, a ujedno i futura, mora se ona u ovoj posljednjoj funkciji smatrati odrazom konzervativnijega stanja, naslijeđenoga iz kanonskoga crkvenoslavenskoga. S obzirom da nije bilo drugoga načina morfološkoga razlikovanja futurske i prezentske osnove,

¹³⁵ Klenovar navodi još primjera koji potvrđuju tu tvrdnju: *vbzčtu i pače pêska umnožet se* MVat₄ 171c] *isčtu* PsFr 114b *počtit se* BrVO 406d *vzačtit se* BrN₂ 238a *vzačastit se* BrVat₅ 218d ἐξαριθμήσομαι / *dinumerabo* (Ps 138, 18); a *s(i)nove č(lovêča)sci na krov' kril' tvoih' v'z'upvaûť* CPar 33v] *nadêûť se* u starijim psaltirima / ἐλπιοῦσιν / *sperabunt* (Ps 35, 8) (KLENOVAR 1990: 43).

¹³⁶ Ostale primjere vidi u: KLENOVAR 1990: 43–44.

¹³⁷ Vidi više u poglavlju 5. 2. 1. 2.

postoji s jedne strane težnja da se prevlada raznolikost prefiksalnih tvorbi pretežnim uvođenjem i zamjenom raznih prefikasa jednim, tj. prefiksom *vbz-/vbs*. S druge pak strane sustav koji nije imao, osim u pasivu, perifrastičnih oblika, počinje ih pomalo razvijati. Tako nastaju brojna perifrastična vremena i načini, pa se otvara mogućnost da se u jeziku flektivnoga tipa i u fleksiji odijeli futur od sebi tako bliskoga prezenta.« (KLENOVAR 1990: 47). Na takav zaključak upućuju i rezultati ovoga istraživanja, koji pokazuju da je uporaba pojedinih složenih futurskih tvorbi (ponajprije se to odnosi na *včnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv) u hrvatskome crkvenoslavenskome bila u određenoj mjeri povezana s izražavanjem budućnosti svršenim prezentom.

Na temelju svega navedenog može se pretpostaviti da je svršeni prezent u početnoj fazi razvoja kategorije futura imao važnu, možda i središnju ulogu u izražavanju buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome. Kod glagola stanja i aktivnosti, koji nisu imali pravi svršeni vidski parnjak, za izražavanje se buduće radnje počeo rabiti perfektivizirani parnjak s prefiksom *vbz-/vbs-*, kojim se kod spomenutih glagola označavao početak radnje ili promjena stanja koje traje u budućnosti. S obzirom na to da se u analiziranome korpusu futurske konstrukcije složene s ingresivnim faznim glagolom i infinitivom (*včnu* + infinitiv), te s pomoćnim glagolom *biti* i infinitivom (*budu* + infinitiv) pojavljuju kao funkcionalni i semantički ekvivalenti svršenoga prezenta (s prefiksom *vbz-/vbs-*), mogu se stoga ti složeni oblici smatrati analitičkim sredstvima za označavanje početka radnje ili promjene stanja koje traje u budućnosti.¹³⁸

Budući da je pitanje izražavanja buduće radnje svršenim prezentom izrazito složeno, njegova cjelovita analiza nadilazi okvire ovoga rada te zahtijeva daljnja i sustavnija istraživanja glagolskoga vida u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. Stoga će se u ovome poglavlju prikazati izabrani primjeri uporabe svršenoga prezenta u funkciji izražavanja buduće radnje iz analiziranih spomenika. S obzirom na velik broj potvrda, detaljnije će se komentirati samo one pojave koje se smatraju osobito važnima za potkrepljivanje zaključaka iznesenih na temelju dosadašnjih istraživanja. Najprije će biti prikazani primjeri u kojima se budućnost izražava svršenim prezentom, a zatim i malobrojne potvrde nesvršenoga prezenta u istoj funkciji.

Osnovni kriterij za utvrđivanje futurskoga značenja tih oblika bila je interpretacija konteksta u kojemu se pojavljuju te usporedba s odgovarajućim latinskim i grčkim tekstovima. U gotovo se

¹³⁸ Više će riječi o značenju i uporabi futurskih oblika *včnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome biti u poglavljima 5. 2. 1. i 5. 2. 2.

svim potvrđenim primjerima (svršenim) prezentom izražava apsolutna buduća radnja, a u grčkome i latinskome na istome mjestu redovito stoji futur, rijetko koja druga futurska tvorba.

5. 1. 1. 2. Perfektivni prezent u funkciji futura prvoga

Uporaba svršenoga prezenta u funkciji futura prvoga dobro je potvrđena u svim tekstovima koji ulaze u osnovni korpus istraživanja. Štoviše, svršeni se prezent u svim analiziranim spomenicima pokazuje kao najčešće uporabljeno sredstvo za izražavanje buduće radnje.¹³⁹

Izdvajamo izabrane primjere zabilježene u fragmentima 12. i 13. stoljeća:

1)	antifona
hcs.	<i>se b(og)ъ moi i <u>proslavlŭ</u> i b(og)ъ o(t)ca moego i <u>vznesu</u> i</i> (FgLond)
lat.	<i>ecce Deus meus, et <u>honorabo</u> eum, Deus patris mei, et <u>exaltabo</u> eum</i>

2)	Iz 11, 1–2
hcs.	<i><u>izidetъ</u> žzlъ is korene eisêova i cvêtъ ot korene ego <u>vzidetъ</u> i budetъ pravda poêсъ bokъ ego i vêra prêpoêsanie utrobi ego <u>počietъ</u> na nemъ d(u)hъ g(ospoda)нъ</i> (FgLond = BrVO 32d = BrVat ₅ 9a = MSegn 3d)
lat.	<i>Et <u>egredietur</u> virga de radice Jesse, et flos de radice eius <u>ascendet</u>. Et <u>requiescet</u> super eum spiritus Domini</i>

3)	Acta Pauli et Theclae
hcs.	<i>i vê te <u>naučivê</u> êkože g(lago)letъ sъ vskrêšeniû biti</i> (FgTh 1a)
grč.	καὶ ἡμεῖς σε <u>διδάξομεν</u> ἣν λέγει οὗτος ἀνάστασιν γενέσθαι

4)	antifona
hcs.	<i>na tebe er(u)s(o)l(i)me <u>vsiêetъ</u> g(ospod)ъ i slava ego v tebê <u>uzrit se</u></i> (FgVb)
lat.	<i>Super te, Ierusalem, <u>orientur</u> Dominus, et gloria eius in te <u>videbitur</u>.</i>

¹³⁹ O iznimno raširenoj uporabi svršenoga prezenta u funkciji izražavanja buduće radnje svjedoči podatak da je samo u BrVO zabilježeno više od 2000 takvih potvrda. Zbog njihove iznimne zastupljenosti, daljnje brojanje nije provedeno. Ipak, taj podatak, iako služi tek kao okvirna procjena na temelju samo jednoga spomenika, dobro pokazuje koliko se često svršeni prezent u hrvatskome crkvenoslavenskome rabio u funkciji izražavanja budućnosti. Usporedbe radi, u cjelokupnome je analiziranom korpusu zabilježeno samo 211 primjera uporabe futurskoga oblika složenog od ingresivnoga faznog glagola i infinitiva (*včnu* + infinitiv), koji je inače najčešće potvrđena složena tvorba u funkciji futura prvoga.

5)	Lk 1, 35
hcs.	<i>d(u)hъ s(ve)ti <u>snidetъ</u> na te . i sila višnago <u>osênit'</u> te. têmže i eže <u>porodit se</u> ot' tebe s(ve)to <u>narečet se</u> s(i)nъ b(o)ži (FgNova] rod(i)t se MSegn 3c)</i>
lat.	<i>Spiritus Sanctus <u>superveniet</u> in te, et virtus Altissimi <u>obumbrabit</u> tibi. Ideoque et quod <u>nascetur</u> ex te sanctum, <u>vocabitur</u> Filius Dei.</i>

6)	berš
hcs.	<i>mirъ v istinu <u>vzraduet se</u> vi že pečalni budete n' pečalъ vaša (FgBr 2d)</i>
lat.	<i>Mundus autem <u>gaudebit</u>, vos vero contristemini sed tristitia vestra convertetur</i>

7)	Ef 6, 16
hcs.	<i>nad vъsêmi simi vъzъmъše čitъ vêri . v nemъže <u>vъzmožete</u> vъse sъtvôrêli nepriêzъnnini raždeni ugasiti (FgMih 2c] <u>možete</u> MBer₁ 130d MSegn 119a)</i>
grč.	<i>ἐν πᾶσιν ἀναλαμβάνετε τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως ἐν ᾧ <u>δυνήσεσθε</u> πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι</i>

8)	Dj 9, 16
hcs.	<i>azъ bo <u>sъskažu</u> emu eliko podobaetъ emu imeni moemu prieti (FgGrš 4v] <u>skažu</u> MBer₁ 154a BrBer₁ 25d)</i>
grč.	<i>ἐγὼ γὰρ <u>ὑποδείξω</u> αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν</i>

9)	Ps 88, 14
hcs.	<i>azъ k t(e)bê g(ospod)i vzapihъ zaûtra m(o)l(i)t(a)нъ moê <u>varet'</u> te (FgRoč 1c)</i>
lat.	<i>ego ad te, Domine, clamavi, et mane oratio mea <u>praeveniet</u> te</i>

10)	Iz 45, 23–25
hcs.	<i>soboû samъ kleh se . <u>izidetъ</u> iz ust' moiнъ sl(o)vo pravdi . i <u>ne vzvratit se</u> . êko mnê <u>prêklonit se</u> vsako kolêno . i <u>isp(o)vêst' se</u> vsakъ ezikъ (FgNovβ = BrVO 36b BrBer_{2/1} 23d)</i>

lat.	<i>In memetipso iuravi; <u>egredietur</u> de ore meo iustitiae verbum, et <u>non revertetur</u>: quia mihi <u>curvabitur</u> omne genu, et <u>iurabit</u> omnis lingua.</i>
------	---

U navedenim se primjerima svršenim prezentom izražava apsolutna buduća radnja. U grčkome i latinskome odgovarajućem tekstu na mjestu svršenoga prezenta u svim primjerima dosljedno stoji futur: *proslavlû / honorabo*, *vnesu / exaltabo*, *izidetb / egredietur*, *vzidetb / ascendet*, *počietb / requiescet*, *naučivê / διδάξομεν*, *vsiêetb / orientur*, *uzrit se / videbitur*, *vzmožete / δυνήσεσθε*, *sbsbkažu / ὑποδείξω*, *ne vzvratit se / non revertetur*, itd. U većini slučajeva perfektivni prezent označava svršenu buduću radnju: *izidetb*, *vzidetb* (2), *naučivê* (3), *snidetb*, *osênitb*, *porodit se*, *narečēt se* (5), *sbsbkažu* (8), *varet'* (9), *izidetb*, *ne vzvratit se*, *prêklonit se*, *isp(o)vêst' se* (10). Međutim, u nekim se primjerima svršenim prezentom ne izražava samo izvršena buduća radnja, već promjena stanja koja nastupa u određenome trenutku te se nastavlja u budućnosti: *requiescet* 'počivat će' / *počietb* (2), *gaudebit* 'radovat će se' / *vzraduet se* (6). Kao što se iz priloženih primjera može vidjeti, riječ je o glagolima stanja, koji po svojem leksičkom značenju ne izražavaju radnju koja ima inherentan cilj (*počivati*, *radovati se*). Za razliku od glagola *počiti*, koji je svršenoga vida, u slučaju se glagola *radovati se* rabi prezent s prefiksom *vbz-/vbs-*. Kamphuis za glagol *radovati se* ističe da taj oblik u starocrkvenoslavenskim tekstovima nikada nije bio uporabljen za izražavanje promjene stanja, već se u tu svrhu uvijek rabio njegov prefigurirani parnjak *vzdradovati se*,¹⁴⁰ koji je isto značenje imao i u aoristu¹⁴¹ (KAMPHUIS 2020: 210–211). Kamphuis zaključuje da takvo stanje upućuje na to da je raspodjela funkcija između anaspektualnih glagola i njihovih prefiguriranih parnjaka bila poprilično stroga, što podjeća na raspodjelu funkcija između glagola koji tvore pravi vidski par (KAMPHUIS 2020: 209).

Izdvajamo dalje primjere uporabe prezenta svršenoga vida u funkciji futura prvoga zabilježene u analiziranim brevijarima:

11)	berš
hcs.	<i><u>dastb</u> emu g(ospod)b b(og)b prêstol' d(a)v(i)da o(t)ca ego . i <u>vc(êsa)rit se</u> v domu êkovli (BrVO 26a] c(êsa)rstvovati vbčnet' BrVO 27b = BrBer_{2/II} 33b] vc(êsa)r(i)t se BrVat₅ 2b)</i>

¹⁴⁰ Kamphuis glagolu *radovati se* suprotstavlja drugu vrstu anaspektualnih glagola, poput *negodovati* i *trêbovati*, koji nisu imali prefigurirani svršeni parnjak te su potvrđeni za izražavanje promjene stanja, primjerice u aoristu: *vidêvb že is(usb) . negodova_{aor} i g(lago)la imb* (Z, M) / *Opazivši to, Isus se ozlovolji i reče im* (Mk 10, 14) (KAMPHUIS 2020: 210).

¹⁴¹ Vidi bilješku 132.

lat.	<i><u>Dabit</u> ei Dominus Deus sedem David et <u>regnabit</u> in domo Iacob in aeternum.</i>
------	---

U primjeru (11) u funkciji su izražavanja budućnosti uporabljeni prezenti svršenoga vida *dastb* i *vc(êsa)rit se*. I dok *dastb* izražava buduću radnju koja doseže cilj, oblikom *vc(êsa)rit se* izražava se prijelaz u stanje vladanja koje potom traje u budućnosti: *Njemu će Gospodin Bog dati prijestolje Davida, oca njegova, i kraljevat će nad domom Jakovljevim uvijek* (Lk 1, 32). Kao i u prethodnim primjerima (6, 7), riječ je o glagolu stanja (*cêsarstvovati*) koji s pomoću prefiksa *vbz-/vbs-* tvori odgovarajući vidski parnjak za uporabu u svršenim kontekstima. Valja primijetiti da se u BrVO i BrBer₂ na istome mjestu nalazi futurski oblik tvoren od ingresivnoga glagola i infinitiva: *c(êsa)rstvovati vbčnet'*, što ne iznenađuje s obzirom na to da je oblik *včnu* + infinitiv također imao ingresivno značenje.¹⁴² Kao što je već i ranije istaknuto u radu, tendenciju zamjene složenoga oblika *včnu* + infinitiv prezentskim oblicima s prefiksom *vbz-/vbs-* i obratno uočila je već M. Klenovar (KLENOVAR 1990: 42–43), a takva je pojava, sudeći prema navedenim primjerima, povezana s njihovom semantičkom bliskošću, odnosno činjenicom da se obama sredstvima izražavala promjena stanja kod glagola stanja i aktivnosti.

12)	responzorij
hcs.	<i><u>vzidet'</u> zvêzda ot êkova . <u>vstanet'</u> č(lovê)k_b ot iz(drai)la . i <u>rasprudit'</u> voevodi tuždih' narod_b . i <u>budet'</u> vsa z(e)m_{la} <u>oblast_b</u> ego (BrVO 30b)</i>
lat.	<i><u>Orietur</u> stella ex Iacob et <u>exsurget</u> homo de Israel et <u>confringet</u> omnes duces alienigenarum et <u>erit</u> omnis terra <u>possessio</u> eius.</i>

13)	Iz 5, 26–27
hcs.	<i>i <u>vbzdvignet'</u> znamenie . v narodêh_b . <u>vbzviždût'</u> k nemu ot kon'c' z(e)m_{le} . i se pospêšno velmi <u>pridet'</u> . i <u>ne oskudêet'</u> ni <u>utvr'dit se</u> v nem' . <u>ne vzdrêmlet'</u> ni <u>usnet'</u> . ni <u>otrêšit_b</u> poêsa boku ego . ni <u>prêtr_bgnat'</u> se remen' sapog' ego (BrVO 31b] <i>nêst_b oskudan_b ni trude se, vzaspit_b, razdrêšit se, rastrgnet se BrVat₅ 8a)</i></i>
grč.	τοιγαροῦν ἀρεῖ σύσσημον ἐν τοῖς ἔθνεσιν τοῖς μακρὰν καὶ <u>συριεῖ</u> αὐτοῖς ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς καὶ ἰδοὺ ταχὺν κούφως <u>ἔρχονται</u> οὐ <u>πεινάσουσιν</u> οὐδὲ <u>κοπιάσουσιν</u> οὐδὲ <u>νυστάξουσιν</u> οὐδὲ <u>κοιμηθήσονται</u> οὐδὲ <u>λύσουσιν</u> τὰς ζώνας αὐτῶν ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτῶν οὐδὲ <u>μὴ ῥαγῶσιν</u> οἱ ἱμάντες τῶν ὑποδημάτων αὐτῶν

¹⁴² Više o tome u poglavlju 5. 2. 1.

lat.	<i>Et <u>elevabit</u> signum in nationibus procul, et <u>sibilabit</u> ad eum de finibus terrae: et ecce festinus velociter <u>veniet</u>. <u>Non est deficiens neque laborans</u> in eo; <u>non dormitabit</u>, neque <u>dormiet</u>; neque <u>solvetur</u> cingulum renum eius, nec <u>rumpetur</u> corrigia calceamenti eius.</i>
------	--

U primjeru (13) također nalazimo prezent svršenoga vida u funkciji označavanja svršene buduće radnje (*vъzdvignet'*, *pridet'*, *ne oskudêet'*, *utvr'dit se*, *otrêšitъ*, *prêtrъgnet' se*), ali i primjere u kojima se kod glagola stanja i aktivnosti označava početak buduće radnje ili prijelaz u stanje (*vъzviždut'*, *ne vzdrêmet'*). Valja istaknuti da se navedeni glagoli (*vъzviždut'*, *ne vzdrêmet'*) razlikuju od glagola *vъzdvignet'* po tome što kod njega prefiks *vъz-* zadržava svoje značenje: *podignuti uvis* (usp. KLENOVAR 1990: 45).

14)	kapitul (Ps 102, 27–28)
hcs.	<i>ta <u>pogibnut'</u> ti že <u>prêbivaeši</u> . i vsa êko riza <u>obetšaût'</u> . êko odeždû <u>izmêniši ê</u> . i <u>izmênet se</u> . ti že tъžde esi . i lêta tvoê <u>ne iskončaût se</u> (BrVO 43d)</i>
grč.	<i>αὐτοὶ ἀπολοῦνται σὺ δὲ διαμενεῖς καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἀλλάξεις αὐτοὺς καὶ ἀλλαγῇσονται σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν</i>
lat.	<i>Ipsi <u>peribunt</u>: tu autem <u>permanebis</u>, et omnia sicut vestimentum <u>veterascent</u>, et sicut opertorium <u>mutabis ea</u>: et <u>mutabuntur</u>. Tu autem idem es, et anni tui <u>non deficient</u>.</i>

U primjeru (14) uz svršeni se prezent za izražavanje budućnosti pojavljuje i nesvršeni prezent: *prêbivaeši*. Također, glagol *obetъšati* (Slovník II 1973: 464) i *iskonъčati se* (Slovník I/2 1968: 792–793) u rječniku starocrkvenoslavenskoga opisuju se kao dvovidni glagoli što znači da su se mogli rabiti i u svršenim i u nesvršenim kontekstima. U ovome slučaju izražavaju radnju koja doseže završnu točku u budućnosti.

15)	Sermo s. Augustini ep.
hcs.	<i>vrata siê êže vidiši <u>ne otvoret' se</u> . i č(lovê)kъ <u>ne pridet' imi</u> . êko g(ospod)ъ sam' <u>vhodit'</u> i <u>ishoditъ</u> skvozê na . i <u>zatvorena budut'</u> vъ v(ê)ki (BrVO 59c)</i>
lat.	<i>portam quam vides non aperietur, et homo <u>non transibit</u> per eam, quoniam Dominus Deus ingreditur per eam, et <u>clausa erit</u> in aeternum</i>

U primjeru (15) također se, uz prezent svršenoga (*ne otvoret' se, ne pridet' zatvorena budut'*), nalazi i prezent nesvršenoga vida koji u navedenome primjeru označava iterativnu buduću radnju (*vhodit', ishodit'*). Takva je uporaba nesvršenoga prezenta potvrđena i u starocrkvenoslavenskim tekstovima.¹⁴³

16)	Jdt 16, 18
hcs.	<i>gori ot osnovъ <u>podvignut se</u> s vodami . kamenie êko voskъ <u>rastaet se</u> pred licemъ tvoimъ</i> (BrVO 400a = BrVat5 215b-c)
lat.	<i>Montes a fundamentis <u>movebuntur</u> cum aquis; petrae, sicut cera, <u>liquescent</u> ante faciem tuam.</i>

17)	1Mak 3, 14
hcs.	<i><u>stvoru</u> mnê ime i <u>proslavlû se</u> v c(êsa)rstvê . i <u>poboru</u> iûdu i iže š nimъ sutъ . iže nebrêžahu sl(o)vo c(êsa)revo</i> (BrVO 414c = BrVat5 222c)
lat.	<i><u>Faciám</u> mihi nomen, et <u>glorificabor</u> in regno, et <u>debellabo</u> Iudam, et eos qui cum ipso sunt, qui spernebant verbum regis.</i>

18)	Dn 2, 44
hcs.	<i>i va dni c(êsa)rъ têhъ <u>vstavitъ b(og)ъ n(e)b(e)ska c(êsa)rstvo</u> . eže vъ vêki <u>ne raspet se</u> . i c(êsa)rstvo ego lûdemъ inêmetъ <u>ne ostavit se</u> . <u>razvêet že i prêidetъ i prêimetъ</u> vsa c(êsa)rstviê pod' neb(e)skaê . a c(êsa)rstvo to <u>stanetъ</u> va v(ê)ki</i> (BrVO 439b-c] <i>vzdvignetъ, ne raspet se, ne predast se, razvêet že i primetъ, stanetъ</i> BrVat5 234b)
grč.	καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν βασιλέων ἐκεῖνων <u>ἀναστήσει</u> ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἣτις εἰς τοὺς αἰῶνας <u>οὐ διαφθαρήσεται</u> καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαῶ ἑτέρῳ <u>οὐχ ὑπολειφθήσεται</u> <u>λεπτυνεῖ</u> καὶ <u>λικμήσει</u> πάσας τὰς βασιλείας καὶ αὐτὴ <u>ἀναστήσεται</u> εἰς τοὺς αἰῶνας
lat.	<i>In diebus autem regnorum illorum <u>suscitabit</u> Deus caeli regnum, quod in aeternum <u>non dissipabitur</u>, et regnum eius alteri populo <u>non tradetur</u>: <u>comminuet</u> autem, et <u>consumet</u> universa regna haec, et ipsum <u>stabit</u> in aeternum.</i>

¹⁴³ Vidi poglavlje 3. 3. 1. 1.

U primjeru (18) svršeni je glagol *stanetʔ* uporabljen za izražavanje trajnoga stanja u budućnosti: *kraljevstvo će stajati do vijeka*. Slična je situacija zabilježena i u primjeru (2) s glagolom *počiti*.

19)	Hoš 2, 14
hcs.	<i>sego radi se azʔ laču ũ i učinu ũ êko pustu . i vzq(lago)lû v sr(ʔd)ci ei polanu</i> (BrVO 446a)
grč.	διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ <u>πλανῶ</u> αὐτὴν καὶ <u>τάξω</u> αὐτὴν εἰς ἔρημον καὶ <u>λαλήσω</u> ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῆς
lat.	<i>Propter hoc ecce ego <u>lactabo</u> eam, et <u>ducam</u> eam in solitudinem, et <u>loquar</u> ad cor eius.</i>

20)	Zah 2, 10–12
hcs.	<i>ukrašai se i veseli se deči sionova . zane azʔ pridu . i vselû se posrêdê tebe g(lago)letʔ g(ospod)ʔ . i prignutʔ ezici mnozi kʔ g(ospod)u . va tʔ d(ʔ)nʔ budutʔ emu v lûdi . i vselet se posrêdê tebe . i razumêeši êko g(ospod)ʔ vsedržitelʔ posla me k tebê</i> (BrVO 461b)
grč.	τέρπου καὶ εὐφραίνου θύγατερ Σιών διότι ἰδοὺ ἐγὼ <u>ἔρχομαι</u> καὶ <u>κατασκηνώσω</u> ἐν μέσῳ σου λέγει κύριος καὶ <u>καταφεύξονται</u> ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ καὶ <u>ἔσονται</u> αὐτῷ <u>εἰς λαὸν</u> καὶ <u>κατασκηνώσουσιν</u> ἐν μέσῳ σου καὶ <u>ἐπιγνώσῃ</u> ὅτι κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέν με πρὸς σέ
lat.	<i>Lauda et laetare, filia Sion, quia ecce ego <u>venio</u>, et <u>habitabo</u> in medio tui, ait Dominus. Et <u>applicabuntur</u> gentes multae ad Dominum in die illa, et <u>erunt</u> mihi <u>in populum</u>, et <u>habitabo</u> in medio tui: et <u>scies</u> quia Dominus exercituum misit me ad te.</i>

21)	Hom. s. Hieronymi presb. (Post 22, 18)
hcs.	<i>ka avraamu ubo reče g(ospod)ʔ o semeni tvoem' vzbl(a)qosl(o)v(e)t se vsi êz'ci</i> (BrBer _{2/II} 131a)
grč.	καὶ <u>ἐνευλογηθήσονται</u> ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἀνθ' ὧν ὑπήκουσας τῆς ἐμῆς φωνῆς
lat.	<i>et <u>benedicentur</u> in semine tuo omnes gentes terrae, quia oboedisti voci meae</i>

22)	berš
-----	------

hcs.	<i>v zrace an'j(e)lъ vspoû t(e)bê g(ospod)i i poklonu se ka crekvê s(ve)tei tvoei (BrBer_{2/II} 148b)</i>
lat.	<i>In conspectu angelorum psallam tibi, Domine: adorabo ad templum sanctum tuum</i>

23)	Philippi apostoli
hcs.	<i>slišite svetъ moi i zdravie obrečete na i si iže mrtvi sutъ vskreset' se . zmii ubo iže uditъ vamъ imenemъ b(og)a moego otbeg'netъ ot vasъ (BrBer_{2/II} 36c)</i>
lat.	<i>Credite mihi ut infirmi vestri sanentur et mortui suscitentur.</i>

24)	Pj 7, 8
hcs.	<i>rêhъ vziđu na palъmu . i priteg'nu plodi ee . i biše sasъki tvoi lêki grozdi vinograda . i uhaniê sutъ udъ tvoihъ . lêki uhaniê êb'lkъ (BrBer_{2/II} 134a-b)</i>
grč.	<i>εἶπα ἀναβήσομαι ἐν τῷ φοίνικι κρατήσω τῶν ὕψεων αὐτοῦ καὶ ἔσονται δὴ μαστοὶ σου ὥς βότρυες τῆς ἀμπέλου καὶ ὁσμὴ ῥινός σου ὥς μῆλα</i>
lat.	<i>Dixi: ascendam in palmam, et apprehendam fructus eius: et erunt ubera tua sicut botri vineae, et odor oris tui sicut malorum.</i>

25)	Hom. s. Hieronymi presbyt. (Ps 132, 11)
hcs.	<i>d(a)vidu že ot ploda čreva tvoego . posazđu na prestole tvoemъ (BrBer_{2/II} 175a)</i>
lat.	<i>De fructu ventris tui ponam super sedem tuam.</i>

U navedenim se primjerima pojavljuje i nekoliko prezenta s prefiksom *vbz-/vbs-*, koji označavaju početak radnje koja traje u budućnosti: *vzg(lago)lû* / *λαλήσω* / *loquar* (19), *vzbl(a)gosl(o)v(e)t se* / *ἐνευλογηθήσονται* / *benedicentur* (21), *vspoû* / *psallam*. U rječniku se crkvenoslavenskoga ti glagoli opisuju kao nesvršeni (*glagolati*) ili dvovidni (*blagosloviti, pêti*), koji se u prefigiranome obliku pojavljuju već u starocrkvenoslavenskome.

Izdvajamo nekoliko primjera zabilježenih u analiziranim misalima (M_{Ber1} i M_{Ber2}). U primjerima (26, 27, 28, 29, 30, 32) svršeni prezent označava svršenu buduću radnju, a u primjeru (31) prezentom s prefiksom *vbz-* označava se trajna buduća radnja (*vzičet se*):

26)	Iz 2, 2–3
-----	-----------

hcs.	<i>budetъ v posl(ê)dnee dni ugotovana gora g(ospod)na i dom' b(o)ži na vrhu gorъ . i ¹vz'neset se previše vs(ê)h' hlmb . i ²potekutъ k nemu vsi êzici . i poidutъ lûdi m'nozi g(lago)lûče (MBer1 3c] ¹vzdvign(e)t se, ²poplov(u)tъ MSegn 3a)</i>
grč.	ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος κυρίου καὶ ὁ οἶκος τοῦ θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ καὶ ἐροῦσιν
lat.	<i>Et erit in novissimis diebus: praeparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles; et fluent ad eum omnes gentes, et ibunt populi multi, et dicent</i>

27)	2Kor 11, 30
hcs.	<i>ače li pohv(a)liti se podobaetъ êže nemoči moe sutъ . têmi pohv(a)lû se (MBer1 22a = MSegn 17d)</i>
grč.	εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου <u>καυχήσομαι</u>
lat.	<i>Si gloriari oportet, quae infirmitatis meae sunt, <u>gloriabor.</u></i>

28)	Am 9, 14
hcs.	<i>i vzvraču plénъ lûdi moiъb iz(drai)lъ i sьziždût se gradi zapustévši i obitati vьčnut' v' niъb (MBer1 123b = MSegn 112d)</i>
grč.	καὶ ἐπιστρέψω τὴν αἰχμαλωσίαν λαοῦ μου Ἰσραὴλ καὶ οἰκοδομήσουσιν πόλεις τὰς ἠφανισμένας
lat.	<i>et <u>convertam</u> captivitatem populi mei Israel; et <u>aedificabunt</u> civitates desertas</i>

29)	Mt 20, 23
hcs.	<i>i(su)sъ že reče ima . čašu ubo moû is'p'eta . sesti že o d(e)snoû i o šuû mene nêstъ mnê sego dati (MBer1 172d = MSegn 32a)</i>
grč.	λέγει αὐτοῖς: τὸ μὲν ποτήριόν μου <u>πίεσθε</u> , τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ ἐωνύμων, οὐκ ἔστιν ἐμὸν τοῦτο δοῦναι
lat.	<i>Ait illis: Calicem quidem meum <u>bibetis</u>; sedere autem ad dexteram meam vel sinistram non est meum dare vobis</i>

30)	Mt 10, 17
-----	-----------

hcs.	<i>vnemlite že ot č(lově)kь . <u>predadet'</u> bo vi v svētēh' . i na sanmičih' svoihъ <u>teput</u> vi . prêd' c(ěsa)ri že i vladiki <u>vedeni budete</u> v sved(ě)t(e)l'stvo im' i narodomъ</i> (MBer ₁ 194d)
grč.	προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων: <u>παραδώσουσιν</u> γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν <u>μαστιγώσουσιν</u> ὑμᾶς: καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς <u>ἀχθήσεσθε</u> ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν
lat.	<i>Cavete autem ab hominibus. <u>Tradent</u> enim vos in conciliis, et in synagogis suis <u>flagellabunt</u> vos: et ad praesides, et ad reges <u>ducemini</u> propter me in testimonium illis, et gentibus.</i>

31)	Sir 39, 12
hcs.	<i>vshv(a)let' mnozi prem(u)dr(o)stь ego . i do věkъ v(ě)ka <u>ne zagladit se</u> . <u>ne otstupitъ</u> pametъ ego . i ime ego <u>vzičet se</u> ot roda v rodъ</i> (MBer ₁ 196a)
grč.	<u>αἰνέσουσιν</u> τὴν σύνεσιν αὐτοῦ πολλοί καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος <u>οὐκ ἐξαλειφθήσεται οὐκ ἀποστήσεται</u> τὸ μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ <u>ζήσεται</u> εἰς γενεὰς γενεῶν
lat.	<i><u>Collaudabunt</u> multi sapientiam eius, et usque in saeculum <u>non delebitur</u>. <u>Non recedet</u> memoria eius, et nomen eius <u>requiretur</u> a generatione in generationem.</i>

32)	1Sol 4, 16
hcs.	<i>ěko samъ g(ospod)ъ v pov(e)lěnii i v gl(a)sě arh(a)nĵ(e)lově i v trubi b(o)ži <u>snidetъ</u> s n(e)b(e)s(e) . i mrtvi o h(rъst)ě <u>vskrsnutъ</u></i> (MBer ₁ 232b)
grč.	ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ, <u>καταβήσεται</u> ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ <u>ἀναστήσονται</u> πρῶτον
lat.	<i>Quoniam ipse Dominus in iussu, et in voce archangeli, et in tuba Dei <u>descendet</u> de caelo: et mortui, qui in Christo sunt, <u>resurgent</u> primi.</i>

Većina primjera uporabe svršenoga prezenta u funkciji futura prvoga u RitSegn zabilježena je u citatima iz biblijskih tekstova. U svim se primjerima svršenim prezentom izražava svršena buduća radnja. Izdvajamo izabrane primjere:

33)	oratio (Jak 5, 15)
-----	--------------------

hcs.	<i>molitva bo vêrn(a)go <u>spaset</u> i bolečago <u>iscelit</u>. i ako gr(ê)šanb <u>budet</u> grisi <u>odpustet se</u> emu (RitSegn 30r)</i>
lat.	<i>et oratio fidei <u>salvabit</u> infirmum et <u>alleviabit</u> eum: et si in peccatis sit dimittentur ei</i>

34)	(Ps 34, 5)
hcs.	<i>sa <u>primet</u> bl(agoslovle)nie od g(ospod)a i milostb o(t) b(og)a spasa svojego (RitSegn 37r)</i>
lat.	<i>hic <u>accipiet</u> benedictionem a Domino et misericordiam a Deo salutari suo</i>

35)	(Mt 19, 4–6)
hcs.	<i>sego radi <u>ostavit</u> č(lovê)kb o(t)ca svojego i matêrb svojû i <u>prilipit se</u> ženi svoei i <u>budeta</u> dva v plti edinoi (RitSegn 49r)</i>
lat.	<i>propter hoc <u>dimittet</u> homo patrem et matrem et <u>adhaerebit</u> uxori suae, et <u>erunt</u> duo in carne una</i>

36)	(Mt 20, 17)
hcs.	<i>s(i)n̄b č(lovê)č(a)ski <u>predanb</u> <u>budet</u> arhiereomb i knižnikom̄b i <u>osudet'</u> i na semrtb I <u>predadet'</u> i êzikomb na poruganie i tepenie i r(a)spetie I potom̄b k(a)da teput' i i ubiût' i i v tretî d(a)n̄b <u>vskrsnetb</u> (RitSegn 50r)</i>
lat.	<i>Filius hominis <u>tradetur</u> principibus sacerdotum, et scribis, et <u>condemnabunt</u> eum morte, et <u>tradent</u> eum gentibus ad illudendum, et flagellandum, et crucifigendum, et tertia die <u>resurget</u></i>

U korpusu su iznimno rijetko zabilježeni primjeri u kojima na mjestu svršenoga prezenta uporabljenoga u funkciji futura prvoga u latinskome stoji perifrastična konjugacija aktivna, kojom se u latinskome izražavala radnja koju netko namjerava učiniti ili je predodređena da se dogodi:

37)	odlomak mučenja sv. jurja
hcs.	<i><u>ne poklonû se</u> i ...im̄b b(ogo)m̄b (FgGeorg 1c)</i>
lat.	<i>imperatorî sensus suos aperuit falsos deos minime <u>sese adoraturum</u></i>

5. 1. 1. 3. Perfektivni prezent u funkciji futura drugoga

U analiziranome su korpusu zabilježeni i primjeri u kojima se svršenim prezentom izražava radnja koja se mora dogoditi prije druge buduće radnje. Izdvajamo primjere takve uporabe zabilježene u pogodbenim rečenicama:

38)	Rim 11, 22
hcs.	<i>aće <u>prebudeši</u> v bl(a)gosti . aće li <u>ne prebudeši</u> to i ti otsêčeši se</i> (FgApost 1a)
grč.	<i>ἐὰν ἐπιμείνης τῇ χρηστότητι, ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ</i>
lat.	<i>si <u>permanseris</u> in bonitate, alioquin et tu excideris</i>

39)	Dj 9, 2
hcs.	<i>aće etera <u>obrêçetъ</u> na puti suče muže i ženъi da sъvezanъi e privedetъ vъ er(u)s(o)limъ</i> FgGrš 4v)
grč.	<i>ἐὰν τις <u>εὕρῃ</u> τῆς ὁδοῦ ὄντας, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγαγῇ εἰς Ἱερουσαλὴμ</i>

40)	Pj 5, 8
hcs.	<i>zaklinaû vi deçere er(u)s(o)l(i)mskie . aće <u>obrêçete</u> vzlûblên(a)go moego da v'zvêst(i)te emu êko lûb'vou iznemagaû</i> (BrBer _{2/II} 133a)
grč.	<i>ὥρκισα ὑμᾶς θυγατέρες Ἱερουσαλημ ἐν ταῖς δυνάμεσιν καὶ ἐν ταῖς ἰσχύσεσιν τοῦ ἀγροῦ <u>ἐὰν εὕρητε</u> τὸν ἀδελφιδόν μου τί ἀπαγγείλητε αὐτῷ ὅτι τετρωμένη ἀγάπης εἰμὶ ἐγώ</i>
lat.	<i>Adiuro vos, filiae Ierusalem, si <u>inveneritis</u> dilectum meum, ut nuntietis ei quia amore langueo.</i>

41)	Iz 1, 19
hcs.	<i>aće <u>vshoçete</u> i poslušati vъčnete . bl(a)ga z(e)ml'ska snêste</i> (BrVO 9d)
grč.	<i>καὶ <u>ἐὰν θέλητε</u> καὶ εἰσακούσητέ μου τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε</i>
lat.	<i>Si <u>volueritis</u>, et audieritis me, bona terrae comeditis.</i>

42)	Rim 7, 3
hcs.	<i>aće li že <u>umret'</u> mužъ ee . upraždnaet' se ot zakona muž'ska</i> (BrVO 86d)

grč.	ἐὰν δὲ <u>ἀποθάνῃ</u> ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα γενομένην ἀνδρὶ ἐτέρῳ
lat.	<i>Si autem <u>mortuus fuerit</u> vir eius, soluta est a lege viri.</i>

43)	Mt 18, 6
hcs.	<i>iže ače <u>sъblaznitъ</u> edinogo ot malih' sihъ vѣruŭčih' v' me . bole bi emu bilo da obēsil se bi žrnovъ osalski na vii ego i potopil se bi v glubinê morscêi (MBer₁ 187b)</i>
grč.	ὅς δ' ἂν <u>σκανδαλίσῃ</u> ἓνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης
lat.	<i>qui autem <u>scandalizaverit</u> unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, et demergatur in profuncum maris</i>

44)	Dn 3, 6
hcs.	<i>ače <u>nê poklonite se</u> . tagda vavrženi budête v' pečъ ognemъ goruču (MBer₂ 80c)</i>
grč.	καὶ ὅς ἂν μὴ πεσὼν <u>προσκυνήσῃ</u> αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐμβληθήσεται εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην
lat.	<i>Si quis autem <u>non prostratus adoraverit</u>, eadem hora mittetur in fornacem ignis ardentis.</i>

45)	Mk 16, 16
hcs.	<i>iže v(ě)ru imetъ i k'rstit se spasenъ budetъ (RitSegn 41v)</i>
grč.	ὁ <u>πιστεύσας</u> καὶ <u>βαπτισθεὶς</u> σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται
lat.	<i>qui <u>crediderit</u> et <u>baptizatus fuerit</u>, salvus erit</i>

U svim se primjerima svršenim prezentom izražava svršena radnja. Valja izdvojiti primjer (41) u kojemu je u pogodbenoj rečenici uporabljen prezent glagola *hotěti* s prefiksom *vъz-* (*ače vshočete*).

5. 1. 1. 4. Perfektivni prezent u funkciji imperativa

U analiziranome su korpusu zabilježeni i primjeri u kojima se prezentskim oblicima (uglavnom svršenoga vida) izražava zapovijed.¹⁴⁴ Primjeri su takve uporabe prezentskih oblika potvrđeni i u starocrkvenoslavenskim tekstovima (VEČERKA 1996: 85–86). U grčkome i latinskome usporednom tekstu obično im odgovara futur s imperativnim značenjem. Već smo ranije spomenuli da je izricanje zapovijedi gramatičkim futurom zabilježeno i u klasičnome i helenističkome grčkome, ali da je takva njegova uporaba osobito često potvrđena u *Septuaginti* te se objašnjava utjecajem hebrejskoga izvornika (VOITILA 2019: 233–243). I u latinskome se futur s imperativnim značenjem osobito često potvrđen u biblijskim tekstovima, a objašnjava se utjecajem grčkoga izvornika (PINKSTER 2005: 429). Takvi su primjeri i u hrvatskome crkvenoslavenskome uglavnom zabilježeni u biblijskim tekstovima (usp. GALIĆ 2023: 329).

Izdvajamo izabrane primjere:

46)	Ez 4, 9
hcs.	<i>i ti vazmi tebe pšenicu . i vino i ozimacъ i bobъ i proso i leću . i susedomъ pošleši v sasudъ edinъ . i stvoriši tebe hlêbi čislomъ dni . v neže spati budeši (BrVO 435d] pošli, stvori BrVat₅ 232d)</i>
grč.	καὶ σὺ λαβὲ σεαυτῷ πυροὺς καὶ κριθὰς καὶ κύαμον καὶ φακὸν καὶ κέγχρον καὶ ὄλυραν καὶ ἐμβαλεῖς αὐτὰ εἰς ἄγγος ἐν ὀστράκινον καὶ ποιήσεις αὐτὰ σαυτῷ εἰς ἄρτους καὶ κατ' ἀριθμὸν τῶν ἡμερῶν ἃς σὺ καθεύδεις
lat.	<i>Et tu, sume tibi frumentum, et hordeum, et fabam, et lentem, et milium, et viciam: et mittes ea in vas unum, et facies tibi panes numero dierum quibus dormies</i>

U primjeru (46) svršenim se prezentom (*pošleši, stvoriši*) izražava zapovijed. U prilog tomu govori najprije imperativni oblik uporabljen u istoj rečenici (*vazmi*), a zatim i usporedba s BrVat₅ u kojemu na istome mjestu stoje imperativni oblici (*pošli, stvori*). U grčkome i latinskome mu odgovaraju futurski oblici s imperativnim značenjem: *pošleši* / ἐμβαλεῖς / *mittes*; *stvoriši* / ποιήσεις / *facies*.

Istu situaciju zatječemo i u sljedećim primjerima:

47)	Izl 12, 6–11
-----	--------------

¹⁴⁴ O prezentskim oblicima u direktivnoj uporabi vidi također: GALIĆ 2023: 329–347.

hcs.	<i><u>zakolet</u> že i vse množastvo s(i)novъ iz(drai)l(e)nvъ pri vêčerê i <u>primut'</u> ot krvi i <u>pomažutъ</u> na oboû pod'boû (...) i <u>snêdet'</u> mesa ego v' tu nočъ pečena ognemъ . i oprêsnaki kruhъ sъ žltêniceû <u>snêdetъ</u> . <u>ne snêste</u> že ot nego sirova ničesože ni varena v' vodê nъ t(a)kmo pečena ognemъ . gl(a)vu s nogami ego <u>snêste</u> i ne ostavite ot nego ničesože do ûtrê i kosti ne skrušite ot nego (MBer₁ 80d)</i>
grč.	<i><u>σφάζουσιν</u> αὐτὸ πᾶν τὸ πλῆθος συναγωγῆς υἱῶν Ἰσραὴλ πρὸς ἑσπέραν καὶ <u>λήμψονται</u> ἀπὸ τοῦ αἵματος καὶ <u>θήσουσιν</u> ἐπὶ τῶν δύο σταθμῶν (...) καὶ <u>φάγονται</u> τὰ κρέα τῇ νυκτὶ ταύτῃ ὅπτα πυρὶ καὶ ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων <u>ἔδονται</u> οὐκ ἔδεσθε ἀπ' αὐτῶν ὠμὸν οὐδὲ ἠψημένον ἐν ὕδατι ἀλλ' ἢ ὅπτα πυρὶ κεφαλὴν σὺν τοῖς ποσὶν καὶ τοῖς ἐνδοσθίοις οὐκ ἀπολείψετε ἀπ' αὐτοῦ ἕως πρωὶ καὶ ὅστουν οὐ συντρίψετε ἀπ' αὐτοῦ</i>
lat.	<i><u>immolabitque</u> eum universa multitudo filiorum Israel ad vesperam. Et <u>sumunt</u> de sanguine eius, ac ponunt super utrumque postem (...) Et <u>edent</u> carnes nocte illa assas igni, et azymos panes cum lactucis agrestibus. <u>Non comedetis</u> ex eo crudum quid, nec coctum aqua, sed tantum assum igni: caput cum pedibus eius et intestinis <u>vorabitis</u>. <u>Nec remanebit</u> quidquam ex eo usque mane; si quid residuum fuerit, igne comburetis.</i>

48)	Rim 13, 9
hcs.	<i><u>ne lûbi stvoriši</u> . <u>ne ubieši</u> . <u>ne ukradeši</u> . <u>ne lъže svêdêtel' budeši</u> . <u>ne poho(če)ši veči</u> iskr'nnago svoego (...) <u>vzlûbiši</u> iskr' nnago svoego . êko sam' sebe (BrVO 99c)</i>
grč.	<i>τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, (...) ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν</i>
lat.	<i><u>non adulterabis</u>: <u>non occides</u>: <u>non furaberis</u>: <u>non falsum testimonium dices</u>: <u>non concupisces</u> (...) <u>diliges</u> proximum tuum sicut teipsum</i>

Zabilježeni su također i primjeri u kojima u latinskome ne stoji futur s imperativnim značenjem, već jusivni konjunktiv kojim se izražava zapovijed (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 267):

49)	oracija
hcs.	<i>posta vsêhъ vêrnihъ tvoihъ obêtovanie tebê <u>budetъ</u> binu <u>ugodno</u></i>
lat.	<i>in huius solemnitate ieieunii omnium tibi <u>sit</u> devotio <u>grata</u> fidelium</i>

50)	hymna
-----	-------

hcs.	<i>ezikъ obuzdae <u>umlъčitъ</u> da ne pъrъ strahъ vъzvanitъ vidēnie pitēe <u>pokriet</u></i> (FgRoč 1a)
lat.	<i>linguam refrenans <u>temperet</u> ne litis horro insonet; visum forendo <u>contegat</u></i>

51)	Pj 4, 16
hcs.	<i>vst(a)ni sevêre i pridi ŭgo oh'ladi vr'tlb moi . i <u>potekutъ</u> aromati ego</i> (BrBer2/II 132d)
grč.	ἐξεγέρθητι βορρᾶ καὶ ἔρχου νότε διάπνευσον κήπὸν μου καὶ <u>ῥευσάτωσαν</u> ἀρώματά μου
lat.	<i>Surge, aquilo, et veni, auster: perfla hortum meum, et <u>fluant</u> aromata illius.</i>

52)	rubrika
hcs.	<i>i kada pridet' kadi e(stъ) boleči <u>rečet'</u> Mirъ domu semu</i> (RitSegn 28r)
lat.	<i>Cui autem perventum fuerit ad locum ubi iacet infirmus, sacerdos intrans <u>dicat</u>.</i>

5. 1. 2. Imperfektivni prezent

U gramatičkome opisu hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika ne navodi se mogućnost izražavanja buduće radnje prezentskim oblicima nesvršenoga vida (usp. HCJ 2014: 210). Ipak, u analiziranome su korpusu zabilježeni primjeri u kojima nesvršeni prezent ima futursko značenje. Valja pritom istaknuti da je takva uporaba iznimno rijetko zabilježena, osobito u usporedbnim sa svršenim prezentom, kod kojega je izražavanje buduće radnje dio njegova gramatičkoga značenja.

Za razliku od svršenoga prezenta, uporaba nesvršenoga prezenta u futurskome značenju uglavnom je kontekstualno uvjetovana. Stoga će se ovdje izdvojiti samo oni primjeri u kojima se može s većom sigurnošću govoriti o izražavanju buduće radnje. Riječ je o primjerima u kojima u grčkome ili latinskome usporednom tekstu na istome mjestu stoji futur ili kad su uporabljeni u kontekstima s jasno naznačenom budućom referencom, odnosno kada se uz njih pojavljuju drugi futurski oblici (primjerice svršeni prezent) ili vremenski priloz koji upućuju na budućnost. U suprotnome bi se radnja izražena prezentskim oblicima interpretirala kao sadašnja.

Izdvajamo izabrane primjere:

53)	Iz 40, 11
hcs.	<i>êkože pastirъ stado svoe <u>pasetъ</u> i na mišci svoi <u>sbiraetъ</u> ag(a)nca tako v lonê svoemъ vъznesetъ lû[di s]voe g(ospod)ъ b(og)ъ našъ (FgLond)</i>
lat.	<i>Sicut pastor gregem suum <u>pascet</u>, in brachio suo <u>congregabit</u> agnos, et in sinu suo levabit; foetas ipse portabit.</i>

U primjeru (53) nesvršeni prezent ima gnomsko značenje, odnosno opće i svrevremensko svojstvo pastira. U latinskome na istome mjestu stoji futur.

54)	Iz 61, 10
hcs.	<i>radue se <u>raduû</u> o g(ospod)ê i vъzveselit se d(u)ša moê o b(o)zê moem' (BrVO 68d)</i>
grč.	<i>καὶ εὐφροσύνη <u>εὐφρανθήσονται</u> ἐπὶ κύριον ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχὴ μου</i>
lat.	<i>gaudens <u>gaudebo</u> in Domino, et exultabit anima mea in Deo meo</i>

U primjeru (54) nesvršenim se prezentom (*raduû*) najvjerojatnije upućuje na buduću radnju. Na takav zaključak najprije navodi usporedba s latinskim (i grčkim¹⁴⁵) odgovarajućim tekstom u kojemu stoji futur (*gaudebo*). Osim toga, u nastavku je rečenice uporabljen svršeni prezent kojim se zasigurno upućuje na budućnost (*vъzveselit se*). S obzirom na usmjerenost čitave rečenice na budućnost, može se pretpostaviti da se u ovome slučaju nesvršenim prezentom izražava buduća radnja.

55)	antifona
hcs.	<i><u>poû</u> i vspou v slavê moei (BrVO 96a)</i>
lat.	<i><u>cantabo</u> et psallam in gloria mea</i>

Primjer (55) sličan je prethodnome zato što su u istoj rečenici uporabljeni oblici nesvršenoga (*poû*) i svršenoga prezenta (*vspou*), a oba oblika stoje na mjestu latinskoga futura (*cantabo*, *psallam*). Zbog toga se može pretpostaviti da se i u ovome slučaju nesvršenim prezentom izražava buduća radnja.

Izdvajamo još nekoliko primjera:

¹⁴⁵ U grčkome također stoji futur (εὐφρανθήσονται), koji stoji u 3. l. mn., što upućuje na to da se hrvatski crkvenoslavenski više podudara s latinskim, u kojemu futur stoji u 1. l. jd.

56)	Iz 1, 24
hcs.	<i>gore <u>progněvaŭ se</u> na vragi moe</i> (BrVO 10a)
grč.	οὐ <u>παύσεται</u> γάρ μου ὁ θυμὸς ἐν τοῖς ὑπεναντίοις καὶ κρίσιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου ποιήσω
lat.	<i>Heu, consolabor super hostibus meis</i>

57)	Tob 4, 11
hcs.	<i><u>ne trępity</u> iti d(u)šy vь tmy</i> (BrVO 384c)
grč.	διότι ἐλεημοσύνη ἐκ θανάτου ρύεται καὶ <u>οὐκ ἐᾶ</u> εἰσελθεῖν εἰς τὸ σκότος
lat.	<i>non patietur animam ire in tenebras</i>

58)	Am 1, 15
hcs.	<i><u>idetъ</u> mel'hamъ v polěnniki žr'cъ ihъ</i> (BrVO 447c)
grč.	καὶ <u>πορεύσονται</u> οἱ βασιλεῖς αὐτῆς ἐν αἰχμαλωσίᾳ
lat.	<i>Et ibit Melchom in captivitatem</i>

59)	antifona
hcs.	<i>b(la)ž(e)nu me <u>g(lago)lūt'</u> vsi rodi . êko prizrê g(ospod)ъ na smêrenie rabi svoe</i> (BrVO 64c = FgTs 1a)
lat.	<i>Beatam me <u>dicent</u> omnes genera</i>

60)	Pj 4, 6
hcs.	<i><u>idu</u> na goru mir're i na hlm(a)съ tam'ênski</i> (BrBer2/II 132c)
grč.	<u>πορεύσομαι</u> ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄρος τῆς σμύρνης καὶ πρὸς τὸν βουνὸν τοῦ Λιβάνου
lat.	<i><u>vadam</u> ad montem myrrhae, et ad collem thuris</i>

61)	berš
hcs.	<i>se g(ospod)ъ našъ v krêposti <u>gredetъ</u></i> (FgLond)
lat.	<i>ecce Deus noster cum virtute <u>veniet</u></i>

62)	Ps 50, 1
-----	----------

hcs.	<i>se azb šlû anĵ(e)la moego iže ugotovaetŭ putŭ prêdŭ licemŭ moimŭ i abie pridetŭ k cr(ê)kvê</i>
lat.	<i>ecce ego <u>mittam</u> angelum meum, et praeparabit viam ante faciem meam; et statim veniet ad templum suum</i>

63)	Pj 1, 3
hcs.	<i>vľêci me po tebê . <u>teč(e)mŭ</u> va voni mas'ti tvoihŭ . vavêde me c(êsa)rŭ v' pivŭnice svoe . vzraduem' se i vzvês(e)l(i)m se ot' t(e)bê pameti uberi tvoihŭ . pače vina (BrBer_{2/II} 129c)</i>
grč.	<i>εἰλκυσάν σε ὀπίσω σου εἰς ὁσμὴν μύρων σου <u>δραμοῦμεν</u> εἰσήνεγκέν με ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ ταμίειον αὐτοῦ ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν σοὶ ἀγαπήσομεν μαστούς σου ὑπὲρ οἶνον</i>
lat.	<i>Trahe me, post te <u>curremus</u> in odorem unguentorum tuorum. Introduxit me rex in cellaria sua: exsultabimus et laetabimur in te, memores uberum tuorum super vinum.</i>

64)	Sermo CXCV. De Annuntiatione Dominica
hcs.	<i><u>tvoritŭ</u> ubo novoe g(ospod)ŭ na z(e)mli . žena obimetŭ muža (BrBer_{2/II} 136a)</i>
lat.	<i><u>Faciet</u>, inquit, Dominus novum super terram: femina circumdabit virum</i>

U primjeru (65) nesvršenim se prezentom izražava bliska odnosno neposredna budućnost: *evo, Gospod naš dolazi* (razabire se: uskoro će doći) *u moći*. U latinskome na istome mjestu stoji futur (*veniet*).

65)	Credo
hcs.	<i>ki <u>gredet'</u> suditi živimŭ i mrtvimŭ i vêku ognem (RitSegn 39v] priti hote e(stŭ) RitSegn 40v)</i>
lat.	<i>qui venturus est iudicare vivos et mortuos et saeculum per ignem</i>

Istraživanja futura koja su proveli Bybee i surradnici, pokazuju da je uporaba nesvršenoga prezenta opća tipološka pojava (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 275). Štoviše, prema tim se istraživanjima nesvršeni prezent u jezicima svijeta za izražavanje buduće radnje rabi češće nego svršeni prezent te da je pritom gotovo uvijek prisutna i buduća vremenska referenca.

Posebno ističu da se takva uporaba bilježi u svim indoeuropskim jezicima obuhvaćenima njihovim istraživanjem (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 276). Budući da svi ti jezici raspolažu i posebnim gramatičkim sredstvima za izražavanje budućnosti, autori zaključuju da futurska uporaba nesvršenoga prezenta predstavlja njegovu sekundarnu funkciju (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 276). U literaturi se također ističe da nesvršeni prezent, kada ima futursko značenje, najčešće označuje neposrednu ili očekivanu budućnost, odnosno radnju koja se shvaća kao vremenski bliska trenutku govora ili kao dio unaprijed predviđenoga slijeda događaja.

5. 1. 3. Odnos s grčkim predloškom

Svršenomu prezentu uporabljenome u funkciji futura prvoga u grčkome redovito odgovara futur: *naučivē* / διδάξομεν (3), *vbmožete* / δυνήσεσθε (7), *vzdvignet'* / ἀρεῖ, *vzviždūt'* / συριεῖ, *ne oskudêet'* / οὐ πεινάσουσιν, *ne vzdrêmet'* / οὐδὲ νυστάξουσιν (13), *pogibnut'* / ἀπολοῦνται, *obetšaūt'* / παλαιωθήσονται, *izmênet se* / ἀλλαγῇσονται, *ne iskončaūt se* / οὐκ ἐκλείψουσιν (14), *vstavitʹ* / ἀναστήσει, *ne raspēt se* / οὐ διαφθαρήσεται, *ne ostavit se* / οὐχ ὑπολειφθήσεται (18), itd. Kada se svršeni prezent rabi u funkciji futura drugoga, primjerice u pogodbenim rečenicama, u grčkome stoji eventualna futurska rečenica s veznikom *ἐὰν* i konjunktivom prezenta ili aorista: *aće prebudeši* / ἐὰν ἐπιμείνης (38), *aće (...) obrêcētʹ* / ἐὰν (...) εὕρη (39), *aće vshoçete* / ἐὰν θέλητε (41), *aće (...) umret* / ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ (42), *iže aće sɛblaznitʹ* / ὅς δ' ἂν σκανδαλίση (43).

U slučajevima u kojima je svršeni prezent uporabljen u funkciji imperativa, u grčkome dolazi futur s imperativnim značenjem: *pošleši* / ἐμβαλεῖς, *stvariši* / ποιήσεις, *zakolet* / σφάξουσιν, *primut'* / λήμψονται, *pomažutʹ* / θήσουσιν, *snêdet'* / ἔδονται.

Isti je slučaj i u primjerima u kojima se uza izražavanje budućnosti rabi nesvršeni prezent: *raduū* / εὐφρανθήσονται, *prognêvaū se* / οὐ παύσεται, *idetʹ* / πορεύσονται, *idu* / πορεύσομαι, *teč(e)mʹ* / δραμοῦμεν.

hrvatski crkvenoslavenski	grčki
svršeni prezent u funkciji futura prvoga	futur
svršeni prezent u funkciji imperativa	futur s imperativnim značenjem
nesvršeni prezent u funkciji futura prvoga	futur

5. 1. 4. Odnos s latinskim predloškom

U latinskome se, jednako kao i u grčkome predlošku, na mjestu svršenoga prezenta uporabljenoga za izražavanje apsolutne budućnosti redovito nalazi futur: *proslavlû / honorabo*, *vznesu / exaltabo* (1), *izidetъ / egredietur*, *vzidetъ / ascendet*, *počietъ / requiescet* (2), *vsiêetъ / orientur*, *uzrit se / videbitur* (4), *snidetъ / superveniet*, *osênit' / obumbrabit*, *porodit se / nascetur*, *narečet se / vocabitur* (5), *vzraduet se / gaudebit* (6), *varet / praeveniet* (9), *ne vzvratit se / non revertetur*, *prêklonit se / curvabitur* (10), itd.

U primjerima uporabe svršenoga prezenta u pogodbenim rečenicama za izražavanje radnje koja prethodi drugoj budućoj radnji, u latinskome redovito stoji futur drugi: *aće prebudeši / si permanseris* (38), *aće obrêčete / si inveneritis* (40), *aće vshočete / si volueritis* (41), *aće (...) umret / si mortuus fuerit* (42), *iže aće sьblaznitъ / qui scandalizaverit* (43).

Kada se svršeni prezent rabi u imperativnoj funkciji, u latinskome također stoji futur s imperativnim značenjem: *pošleši / mittes*, *stvoriši / facies* (46), *zakolet / immolabitque*, *primut' / sument*, *pomažutъ / ponent*, *snêdet' / edent* (47), *ne lûbi stvoriši / non adulterabis*, *ne ubieši / non occides*, *vlûbiši / diliges*.

Ista se situacija bilježi i kod nesvršenoga prezenta uporabljenoga za izražavanje budućnosti: *pasetъ / pascet*, *sbiraetъ / congregabit*, *raduû / gaudebo*, *poû / cantabo*, *prognêvaû se / consolabor*, *ne trъpitъ / non patietur*.

hrvatski crkvenoslavenski	latinski
svršeni prezent u funkciji futura prvoga	futur
svršeni prezent u funkciji imperativa	futur s imperativnim značenjem
nesvršeni prezent u funkciji futura prvoga	futur

5. 1. 5. Zaključak

Zaključno se može reći da svršeni prezent u hrvatskome crkvenoslavenskome predstavlja jedno od osnovnih sredstava za izražavanje apsolutne budućnosti. U većini slučajeva svršeni prezent označava buduću radnju koja doseže svoju završnu točku ili ostvaruje inherentni cilj, odnosno radnju koja se promatra kao cjelovita i dovršena. Međutim, u korpusu su potvrđeni i primjeri u kojima se budućnost svršenim prezentom izražava i kod glagola koji ne iskazuju radnju koja ima završnu točku ili inherentan cilj, poput glagola stanja i aktivnosti. Pojedini su takvi glagoli

već u starocrkvenoslavenskome za izražavanje futura rabili isključivo svoj perfektivizirani parnjak s prefiksom *vbz-/vbs-* (primjerice: *radovati se* – *vbzradovati se*), koji se u istome značenju, osim u futuru, javljao i u aoristu. Present tih prefigiranih glagola označavao je početak radnje odnosno promjenu stanja koje traje u budućnosti. Uporaba prezentskih oblika s prefiksom *vbz-/vbs-* u funkciji izražavanja apsolutne budućnosti obilno je posvjedočena i u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Istraživanje pokazuje da se u jezično mlađim spomenicima južne skupine takav present osobito često pojavljuje na mjestu na kojemu se u tekstovima sjeverne skupine nalazi futurski oblik tvoren od ingresivnoga pomoćnog glagola i infinitiva (*včnu* + infinitiv), što ukazuje na njihovu funkcionalnu i semantičku bliskost. Budući da su tekstovi južne skupine u velikoj mjeri prilagođivani latinskomu izvorniku, može se raširena uporaba presenta s prefiksom *vbz-/vbs-* objasniti utjecajem latinskoga, kao što je to pretpostavio Reinhart.

Osim presenta svršenoga vida, u analiziranome su korpusu potvrđeni i malobrojni primjeri u kojima je u funkciji označavanja buduće radnje zabilježen i nesvršeni present. Njime se najčešće označavaju svezremenske ili opće istine te radnja koja se ponavlja u budućnosti. Futursko je značenje u tim slučajevima isključivo kontekstualno uvjetovano.

Izražavanje buduće radnje (svršenim) prezentom izrazito je složeno pitanje te za njegovo cjelovito razumijevanje ostaje nužno provesti sustavnija istraživanja glagolskoga vida u hrvatskome crkvenoslavenskome.

5. 2. Složeni načini izražavanja buduće radnje

U hrvatskome se crkvenoslavenskome, osim prezentom, buduća radnja izražavala i složenim glagolskim oblicima koji su se tvorili od jednoga od pomoćnih glagola: *včeti* (rjeđe *načeti* i *početi*), *imêti*, *hotêti* ili trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva. Te su tvorbe u hrvatski crkvenoslavenski naslijeđene iz starocrkvenoslavenskoga, osim futurskoga oblika *budu* + infinitiv, koji nije posvjedočen u starocrkvenoslavenskim tekstovima već se smatra novinom koja je u hrvatski crkvenoslavenski ušla najvjerojatnije posredstvom govornoga jezika (HCJ 2014: 253; VELA 2018: 63–65). Valja istaknuti da su navedene futurske perifraze jedini složeni glagolski oblici koji su se u hrvatskome crkvenoslavenskome – kao i u starocrkvenoslavenskome – tvorili od infinitiva, a ne od *l*-participa (HCJ 2014: 253). S pomoću *l*-participa i oblika trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) tvorio se oblik takozvanoga futura drugoga (egzaktnoga), kojim se obično izražavala buduća radnja koja se događa prije druge buduće radnje, pri čemu se najčešće rabi u zavisnim pogodbenim rečenicama (HCJ 2014: 210).

U nastavku će se rada dati pregled uporabe složenih futurskih tvorbi (*včnu* (*načnu/počnu*), *budu*, *imamъ*, *hoću* + infinitiv, *budu* + *l*-particip), s naglaskom na njihovu funkciju, značenje i distribuciju u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. S obzirom na to da su tipološka istraživanja futura pokazala da se futur općenito razvija iz različitih jezičnih izvora u različitome razdoblju povijesti određenoga jezika, time se ponajprije nastoji utvrditi koji je status pojedine futurske perifraze u hrvatskome crkvenoslavenskome. Naime, pomoćni glagoli *včeti* (*načeti/početi*), *imêti* te *hotêti* djelomično zadržavaju temeljno leksičko značenje pa se tako u literaturi obično navodi da se oblicima s glagolom *včeti* (*načeti/početi*) izražavao početak radnje koja se nastavlja u budućnosti, oblicima s glagolom *imêti* obvezatnost ili neizbježnost vršenja radnje, a oblicima s glagolom *hotêti* poželjnost ostvarenja buduće radnje (HCJ 2014: 253; VELA 2018: 62). Ista je situacija zabilježena i u starocrkvenoslavenskome, u kojemu su složeni oblici *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv imali primarno modalno značenje te ga djelomično zadržavaju i kada služe kao sredstvo izražavanja buduće radnje, dok se kod znatno rjeđe potvrđenoga *nbčnu* (rjeđe *vbčnu*) + infinitiv oblika nazirala značenjska nijansa početka radnje (VEČERKA 1993: 175).

Sustavnije je istraživanje složenih glagolskih oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome pokazalo da se u funkciji izražavanja prave buduće radnje rabi oblik *včnu* (*načnu/počnu*) + infinitiv te nešto mlađi *budu* + infinitiv, dok se svezama *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv u najvećoj mjeri izražava buduća radnja s modalnom značenjskom nijansom. Usporedba s grčkim i latinskim odgovarajućim tekstovima pokazala je da *včnu* (*načnu/počnu*) + infinitiv te *budu* +

infinitiv redovito stoje na mjestu grčkoga i latinskoga futura, a da sveze *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv uglavnom – ali ne isključivo – služe kao prijevodni ekvivalenti za istovrijedne grčke i latinske konstrukcije.

Prema tome je određen i redoslijed poglavlja: na prvome je mjestu obrađen *včnu* (*načnu/počnu*) + infinitiv, kao najzastupljeniji složeni oblik futura prvoga, zatim mlađi i nešto rjeđe potvrđen *budu* + infinitiv, koji se rabi u istoj funkciji. Nakon njih slijede poglavlja o svezama *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv, koji pri izražavanju buduće radnje u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima gotovo uvijek zadržavaju modalnu značenjsku nijansu te uglavnom stoje na mjestu grčkih i latinskih konstrukcija istoga značenja. Na kraju dolazi poglavlje o futuru drugome, odnosno o *budu* + *l*-particip obliku. U svakome se poglavlju donosi pregled dosadašnjih istraživanja, analiza s naglaskom na funkciju i značenje pojedine glagolske tvorbe za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku te zaključak u kojemu su sažeti glavni rezultati analize.

5. 2. 1. *-čnu* + infinitiv

U radu je već nekoliko puta istaknuto da je od složenih glagolskih oblika za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome najzastupljeniji onaj koji se tvori od ingresivnih glagola, odnosno prezenta pomoćnoga glagola *včeti* (rjeđe *načeti* ili *početi*) i infinitiva (HCJ 2014: 253). Glagoli *včeti/načeti/početi* ubrajaju se u fazne glagole, kojima se označuju različite faze radnje izražene infinitivom, odnosno njezin početak, sredina ili završetak. S obzirom na to da se tim glagolima označavaju različite faze (u ovome slučaju početak) radnje koja je u trajanju, kao dopunu bi trebali uzimati – a obično i uzimaju – isključivo infinitive nesvršenih glagola (VEČERKA 1993: 85; VELA 2018: 55–56). Međutim, ovo je istraživanje pokazalo da glagol *včeti* (*načeti/početi*) u hrvatskome crkvenoslavenskome u rijetkim slučajevima kao dopunu ima i infinitive svršenoga vida, osobito kada se rabi u funkciji futura drugoga.

Kod ingresivnih (ili inhoativnih) glagola vrijeme početka radnje ili stanja izražava se gramatičkim oblikom faznoga glagola: početak radnje ili stanja u prošlosti izražava se oblicima aorista ili imperfekta,¹⁴⁶ početak radnje ili stanja u sadašnjosti prezentskim ili imperativnim oblicima nesvršene inačice *načinati*,¹⁴⁷ a početak radnje ili stanja u budućnosti svršenim prezentom faznoga glagola¹⁴⁸ (VEČERKA 1993: 85). To znači da kod glagolskoga oblika *včnu*

¹⁴⁶ *i tь načetъ lišiti se* (Z, M) / καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι (Lk 15, 14).

¹⁴⁷ *ne načinaite g(lago)lati vь sebě* (Z, M, A, S) / μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς (Lk 3, 8).

¹⁴⁸ *i tьgda načьneši sь studomъ poslědněe město držati* (Z, M, A, S) / καὶ τότε ἄρξη μετὰ αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν (Lk 14, 9). Svi su navedeni primjeri preuzeti iz: VEČERKA 1993: 85.

(*načnu/počnu*) upućivanje na buduću radnju ne proizlazi samo iz leksičkoga značenja pomoćnoga glagola (kao što je to primjerice slučaj kod *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv) već i iz njegova gramatičkoga oblika jer je jedna od funkcija svršenoga prezenta bilo izražavanje buduće radnje (BIRNBAUM 1958: 232). Međutim, o pravim se futurskim oblicima može govoriti samo u slučajevima u kojima je tijekom procesa gramatikalizacije došlo do blijeđenja ingresivnoga (inchoativnoga) značenja, pri čemu se oblikom *včnu* (*načnu/počnu*) + infinitiv izražavala buduća radnja, a značenjska se nijansa početka radnje ili stanja mogla iščitavati samo iz konteksta. O blijeđenju se leksičkoga značenja faznoga glagola sa sigurnošću može govoriti u onim primjerima u kojima u grčkome i latinskome na mjestu oblika *včnu* (*načnu/počnu*) + infinitiv stoji futur (VEČERKA 1993: 86). Istim smo se kriterijem vodili pri ekscerpiranju primjera potrebnih za ovo istraživanje.

Stanje u hrvatskome crkvenoslavenskome u pogledu se učestalosti uporabe futurskih oblika složenih od ingresivnih glagola i infinitiva u velikoj mjeri razlikuje od onoga zabilježenog u starocrkvenoslavenskome: u starocrkvenoslavenskim je tekstovima to najrjeđe zastupljena složena tvorba za izražavanje budućnosti, pri čemu se u ulozi pomoćnoga glagola češće rabi glagol *načeti* (VEČERKA 1993: 175; IVANOVA-MIRČEVA 1962: 136), dok je u hrvatskome crkvenoslavenskome to najzastupljeniji futurski oblik koji se uglavnom tvori s inačicom *včeti* (HCJ 2014: 253).

5. 2. 1. 1. Prethodna istraživanja

Složenim se futurskim oblicima u čijoj tvorbi sudjeluje infinitiv pozabavio Jozo Vela u svojoj disertaciji o sintaksi infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome (VELA 2018: 59–88). U njoj su, premda to nije glavnim predmetom toga istraživanja, iznesena određena zapažanja o statusu složenih futurskih tvorbi u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, kao i o mogućim smjernicama razvoja futura u hrvatskome (čakavskome) jeziku. Što se tiče uporabe *včnu* + infinitiv¹⁴⁹ futura, autor je utvrdio da se taj oblik pokazuje kao izrazita hrvatska crkvenoslavenska jezična crta. Naime, osim što je rijetko potvrđen u starocrkvenoslavenskim spomenicima (u kojima inače prevladava glagol *načeti*), oblik *včnu* + infinitiv iznimno je rijetko potvrđen i u zborničkim tekstovima, koji su pisani čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom¹⁵⁰ (VELA 2018: 66). O raširenoj uporabi *včnu* + infinitiv futura svjedoči i istraživanje Johannesesa

¹⁴⁹ S obzirom na to da glagol *včeti* prevladava u tvorbi futurskih oblika u odnosu na ostale ingresivne glagole (*načeti/početi*), dalje u radu ćemo taj tvorbeni tip futurskih oblika označavati izrazom *včnu* + infinitiv.

¹⁵⁰ U spomenutome je istraživanju u zborničkim tekstovima pronađeno samo šest primjera uporabe *včnu* + infinitiv futura, dok su u osnovnome korpusu zabilježene ukupno 183 potvrde (VELA 2018: 66).

Reinharta, koji je ispitivao kako se gramatička sredstva za izražavanje futura u hrvatskoglagoljičnim misalima ponašaju u odnosu na starocrkvenoslavenski. Usporedbom istih mjesta u tim dvama jezicima, autor je zaključio da se starocrkvenoslavenski jednostavni futur (tj. prezentski oblici u funkciji označavanja budućnosti) u hrvatskome crkvenoslavenskome najčešće zamjenjuje složenim futurskim oblikom *včnu* + infinitiv (REINHART 1993: 233). Vela stoga postavlja pitanje na koji se način može objasniti produktivnost *včnu* + infinitiv futura u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, koja se podjednako bilježi i u tekstovima koji su prevedeni s grčkoga kao i u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga (VELA 2018: 66). Pri tome razmatra nekoliko mogućnosti: ugledanje na baštinjeni starocrkvenoslavenski pri čemu su hrvatski glagoljaši svojevolumno odabrali oblik *včnu* + infinitiv kao prijevodno sredstvo za grčki i latinski futur¹⁵¹, zatim utjecaj latinske konstrukcije *incipio* 'početi, započeti' + infinitiv, kojom se također upućivalo na buduću radnju, te utjecaj narodnoga čakavskog govora (VELA 2018: 66).

U svojem razmatranju Vela najprije odbacuje mogućnost ugledanja na starocrkvenoslavenske tekstove. Objašnjava to najprije činjenicom da je ta tvorba u starocrkvenoslavenskome bila najrjeđe zastupljena, a usto je dominantni glagol u starocrkvenoslavenskim tekstovima bio glagol *nbčeti* (dok je u hrvatskome crkvenoslavenskome to glagol *včeti*). Osim toga, kao dodatni argument navodi i činjenicu da se *včnu* + infinitiv ne pojavljuje ni u kasnijim bugarskim i makedonskim crkvenoslavenskim tekstovima, odakle su takvi tekstovi na hrvatsko područje dolazili takozvanim južnim putom. S obzirom na takvu situaciju – zaključuje Vela – pretpostavka da se *včnu* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome proširio pod utjecajem (staro)crkvenoslavenskoga malo je vjerojatna (VELA 2018: 67).

Nadalje, mogućnost svjesnoga izbora hrvatskih glagoljaša koji su pri prevođenju (ili redigiranju) tekstova oblik *včnu* + infinitiv rabili kao sredstvo prevođenja latinskoga i grčkoga futura, Vela također ne smatra uvjerljivom. Naime, analizom je korpusa došao do zaključka da se »primjeri -čnu + infinitiv futura I. u hrvatskoglagoljskim tekstovima ne pokazuju (se) kao slučajevi nezgrapnoga prevođenja grčkog i latinskog futura u kojima jezik predloška ima odlučujuću ulogu, nauštrb slavenske sintakse. Upotreba -čnu + infinitiv futura I. redovito odgovara kontekstu u kojemu je upotrijebljen, odnosno redovito izražava i naglasak na početku radnje u budućnosti« (VELA 2018: 68). To konkretno znači da, s obzirom na to da u grčkome

¹⁵¹ Kao što će biti prikazano u analizi u nastavku rada, u grčkim i latinskim odgovarajućim tekstovima na mjestu hrvatskoga crkvenoslavenskoga *včnu* + infinitiv futura redovito stoji futur, rijetko koji drugi oblik za izražavanje buduće radnje.

i latinskome nije postojao poseban gramatički oblik za izražavanje početka buduće radnje, oblik *včnu* + infinitiv u tome značenju u hrvatskome crkvenoslavenskome nikako nije mogao biti uporabljen pod utjecajem jezika predloška. U ovome smo istraživanju došli do istoga zaključka, odnosno slažemo se da uporabu *včnu* + infinitiv futura ne treba pripisati utjecaju jezika izvornika, odnosno nastojanju da se oblikom *včnu* + infinitiv mehanički prenosi grčki i latinski futur. Valja također napomenuti da smo u analiziranome korpusu zabilježili veći broj primjera u kojima se prema našem mišljenju *včnu* + infinitiv futurom ne označava nužno početak buduće radnje,¹⁵² već se radije može govoriti o označavanju trajne buduće radnje ili stanja. Takva uporaba ukazuje na viši stupanj gramatikaliziranosti futurskoga oblika *včnu* + infinitiv, odnosno na potpunu desenantizaciju pomoćnoga glagola i preuzimanje gramatičke funkcije pomoćnoga glagola za tvorbu futura. Više će riječi o tome biti kasnije u radu.

Jozo Vela dalje je razmatrao mogućnost utjecaja latinske konstrukcije *incipio* + infinitiv na široku uporabu *včnu* + infinitiv futura u hrvatskome crkvenoslavenskome. Ona se u latinskome u funkciji izražavanja buduće radnje počinje rabiti u djelima ranokršćanske književnosti 2. i 3. stoljeća. Osobito se često *incipio* + infinitiv pojavljuje u starijem prijevodu *Biblije* na latinski jezik (*Itala* ili *Vetus Latina*), u kojemu služi kao prijevodno sredstvo za grčku konstrukciju μέλλω + infinitiv (FLEISCHMAN 1982: 51). Međutim, u hrvatskome crkvenoslavenskom korpusu nije zabilježen nijedan primjer u kojemu *včnu* + infinitiv stoji na mjestu latinske konstrukcije *incipio* + infinitiv¹⁵³ ili grčke μέλλω + infinitiv (VELA 2018: 69). Time je mogućnost latinskoga utjecaja isključena.

Vela stoga zaključuje da kao jedino moguće objašnjenje preostaje utjecaj narodnoga čakavskog govora. Autor, dakle, tvrdi sljedeće: »jednako kao i kasniji utjecaj *budu* + infinitiv futura I., česta upotreba *včnu* + infinitiv futura I. u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima jedan je od karakterističnih narodnih jezičnih elemenata koji su oblikovali hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika. Riječ je, međutim, o starijoj jezičnoj crti u čakavskom govoru koja je vjerojatno već koncem 14. stoljeća zvučala arhaično.« (VELA 2018: 70). Pritom napominje činjenicu da se futurski oblik tvoren s pomoću ingresivnih glagola i infinitiva na južnoslavenskome jezičnom prostoru rijetko pojavljuje izvan crkvenoslavenskih tekstova. Uzrok tomu je, kako tvrdi Vela, više nedostatak pisanih izvora za starija jezična razdoblja nego

¹⁵² Jozo Vela u svojem istraživanju navodi samo jedan primjer u kojemu se može govoriti o potpunoj desenantizaciji pomoćnoga glagola *včeti*: *ne pacite se ubo g(lago)lúče č'to ěsti včnem̃ ili č'to piti počnem'* (MNew 161a) / μη οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγομεν; ἢ, τί πίνωμεν; / *nolite ergo solliciti esse, dicentes: quid manducabimus, aut quid bibemus* (Mt 6, 31) (VELA 2018: 67).

¹⁵³ Vela je pritom uspoređivao biblijska mjesta u kojima se u starijem prijevodu *Itala* nalazi konstrukcija *incipio* + infinitiv u funkciji označavanja buduće radnje (VELA 2018: 68–69).

činjenica da taj futur nije bio u jezičnoj uporabi u organskim govorima (VELA 2018: 70). Vela stoga na temelju stanja zabilježenoga u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima i južnoslavenskim jezicima općenito, iako »uz dosta opreza«, iznosi određena zapažanja o mogućim načinima izražavanja futura u staroćakavskome hrvatskom narječju. Prema njegovu mišljenju, futur se najvjerojatnije izražavao na dva načina: svršeni su glagoli izražavali futur jednostavnim oblikom prezenta (pri čemu su se nesvršeni glagoli pretvarali u svršene s pomoću prefiksa *vъz-/vъs-*), dok su nesvršeni glagoli izražavali futur složenim glagolskim oblikom koji se sastojao od glagola *včeti* (*načeti*, *početi*) i infinitiva (VELA 2018: 76).

U kasnijim se razdobljima taj futur postupno zamjenjuje najprije futurskim oblikom *budu* + infinitiv, a zatim i *hoću* + infinitiv, koji u južnoslavenskim jezicima postaje osnovno sredstvo za izražavanje futura. Uzmicanje futurskoga oblika *včnu* (*načnu*, *počnu*) + infinitiv pred drugim složenim oblicima za izražavanje buduće radnje u staroćakavskome Vela objašnjava činjenicom da mu je uporaba bila ograničena na glagole nesvršenoga vida, dok, s druge strane, *budu* + infinitiv te *hoću* + infinitiv i *imamъ* + infinitiv futur I. nisu imali takvo ograničenje,¹⁵⁴ te su samim time dobivali i šire područje uporabe. Zamjenjivanje *včnu* + infinitiv futura drugim futurskim tvorbama vodilo je ukidanju vidske razlike u izražavanju budućnosti, što je kao posljedicu imalo povlačenje jednostavnog futura koji se izražavao svršenim prezentom (VELA 2018: 76–77).

Pregled dosadašnjih istraživanja upućuje na to da futurski oblik *včnu* + infinitiv valja promatrati kao izrazitu hrvatsku crkvenoslavensku jezičnu crtu, čije se futursko značenje relativno lako određuje u usporedbi sa svezama *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv.¹⁵⁵ Naime, *včnu* + infinitiv u gotovo svim potvrđenim slučajevima označava pravu buduću radnju (s naglaskom na njezinu početku) te redovito stoji na mjestu grčkoga i latinskoga futura, dok sveze *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv u najvećem broju slučajeva stoje na mjestu grčkih i latinskih konstrukcija kojima se upućivalo na buduću radnju s modalnom značenjskom nijansom, koja je proizlazila

¹⁵⁴ Uz pomoćne glagole *imêti* i *hotêti* može stajati infinitiv i svršenoga i nesvršenoga vida (vidi poglavlje 5. 2. 3. i 5. 2. 4.). Međutim, trenutni prezent pomoćnoga glagola *biti* (*budu*) u tvorbi futurskoga oblika također zahtijeva uglavnom infinitive nesvršenoga vida. Ta je pojava osobito vidljiva u suvremenim istočnoslavenskim i zapadnoslavenskim jezicima u kojima se oblikom *budu* + infinitiv izražava futur nesvršenih glagola. Prema istraživanju Marike Whaley, koja se pozabavila razvojem slavenskoga futura u čijoj tvorbi sudjeluje pomoćni glagol *biti*, izuzetak predstavljaju samo južnoslavenski hrvatski i srpski (u drugim jezicima te grupe nije zabilježen *budu* + infinitiv futur) u kojima infinitivna dopuna može biti i svršenoga vida (WHALEY 2000: 28). U ovome smo istraživanju zabilježili samo jedan primjer u kojemu se pomoćni glagol *budu* povezuje s infinitivom svršenoga vida. Više o tome u poglavlju 5. 2. 2.

¹⁵⁵ Ta opaska vrijedi i za futurski oblik *budu* + infinitiv, koji redovito stoji na mjestu grčkoga i latinskoga futura. Također, valja istaknuti da se uporaba i značenje oblika *budu* + infinitiv u velikoj mjeri podudara s oblikom *včnu* + infinitiv futuro. Više će riječi o tome biti u poglavlju 5. 2. 2.

iz leksičkoga značenja pomoćnih glagola (usp. VELA 2018: 74). Takvo stanje navodi na pretpostavku da je oblik *včnu* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome dosegnuo viši stupanj gramatikalizacije u usporedbi s *imamь* + infinitiv i *hoću* + infinitiv, što potvrđuju i rezultati ovoga istraživanja.

Korpusna analiza provedena za potrebe ovoga istraživanja pokazala je da se futurski oblik *včnu* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome najčešće rabi u funkciji futura prvoga. U tim se primjerima njime prvenstveno izražava apsolutna buduća radnja, s tim da se u velikome broju primjera naglasak stavlja na početak radnje ili stanja izraženog infinitivom. U korpusu su, međutim, izdvojeni i primjeri u kojima se, barem prema našem sudu, može govoriti o potpunoj desemantizaciji pomoćnoga glagola te o označavanju trajne buduće radnje ili stanja. Budući da je blijeđenje leksičkoga značenja glagola jedna od faza procesa gramatikalizacije, u radu ćemo se u nekoliko navrata osvrnuti i na pitanje gramatikaliziranosti futurskoga oblika *včnu* + infinitiv. Osim u funkciji futura prvoga, oblik *včnu* + infinitiv u hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima ostvaruje i u funkciji futura drugoga, iako su ti primjeri znatno rjeđe zabilježeni. Takva je njegova uporaba ograničena na zavisne pogodbene rečenice u kojima *včnu* + infinitiv označava radnju koja se događa prije druge buduće radnje, izražene u glavnoj rečenici. U nekoliko se primjera oblik *včnu* + infinitiv bilježi i u funkciji predikata zavisnih namjernih rečenica, što nije u potpunosti neobična uporaba (iako se oblici futura prvenstveno pojavljuju u nezavisnim rečenicama) s obzirom na to da izražavanje namjere pripada semantičkoj domeni futura (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 274–275). Isto tako, futurski se oblici nerijetko rabe i u imperativnome značenju (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 273–274), a takva je uporaba zabilježena i kod oblika *včnu* + infinitiv.

U nastavku ćemo rada najprije izdvojiti primjere u kojima je *včnu* + infinitiv uporabljen u funkciji futura prvoga (6. 2. 1. 2.), a zatim i one u kojima se ostvaruje u funkciji futura drugoga (6. 2. 1. 3.). Nakon toga, obradit će se i slučajevi u kojima se *včnu* + infinitiv pojavljuje u zavisnim namjernim rečenicama (6. 2. 1. 4.) te u funkciji imperativa (6. 2. 1. 5.). Na kraju će biti prikazani i primjeri ponešto neuobičajene uporabe *včnu* + infinitiv futura (6. 2. 1. 6.).

5. 2. 1. 2. *Včnu* + infinitiv u funkciji futura prvoga

Včnu + infinitiv futur u hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima u najvećem broju primjera rabi u funkciji futura prvoga, odnosno za označavanje radnje koja se događa poslije trenutka govorenja. Preciznije, od ukupno 233 izdvojena primjera u kojima se s velikom sigurnošću može govoriti o izražavanju buduće radnje složenim oblikom *včnu* + infinitiv, u njih 211 on se

ostvaruje u funkciji futura prvoga. Primjeri su takve uporabe dobro potvrđeni u svim tekstovima koji ulaze u korpus istraživanja, osim u *Senjskome ritualu* (RitSegn), obrednome priručniku koji se od ostalih spomenika koji ulaze u korpus istraživanja izdvaja po tome što nije preveden s latinskoga već je nastao kao plod domaće ritualne tradicije (HCJ 2014: 45; TANDARIĆ 1979: 186). Valja naglasiti da u njemu općenito nije potvrđen nijedan složeni futurski oblik. Nadalje, *včnu* + infinitiv futur očekivano je iznimno rijetko potvrđen i u neliturgijskome *Fatevićeveu zborniku duhovnoga štiva* (CFat). Točnije, u tom su tekstu zabilježene samo dvije potvrde tvorbe toga tipa (jedna s glagolom *včeti*, a druga s glagolom *početi*)¹⁵⁶, i to u apokrifnome tekstu o životu Adama i Eve. S obzirom na to da je riječ o tekstu koji pokazuje arhaičnije jezično stanje te sadržava više crkvenoslavenskih elemenata od ostalih tekstova sadržanih u tome zborniku (GALIĆ 2022: 507), ne iznenađuje da je *včnu* + infinitiv – za koji je dosada utvrđeno da ga uglavnom valja promatrati kao hrvatsku crkvenoslavensku jezičnu crtu – zabilježen upravo u tome tekstu.

Valja također naglasiti da je usporedba izdvojenih primjera uporabe oblika *včnu* + infinitiv u funkciji futura prvoga s grčkim i latinskim predlošcima pokazala da na odgovarajućim mjestima u tim jezicima gotovo bez iznimke stoji futur, kao što će se vidjeti iz primjera navedenih u nastavku rada.

U fragmentarno sačuvanim tekstovima iz 12. i 13. stoljeća futurski oblik *včnu* + infinitiv gotovo je isključivo potvrđen u antifonama, responzorijima i beršima (samo je jedan primjer (4) zabilježen izvan toga konteksta). Izdvajamo izabrane primjere:

1)	antifona/berš
hcs.	<i>korenъ esěovъ iže vstanetъ stroiti narodi vъ nъ narodi upvati včnu[tъ] i budetъ ime ego bl(a)g(oslo)vimo vъ vêki . b(e)rš nad nimъ vždržati včnut' c(êsa)ri ustni svoe togo narodi m(o)liti včnutъ</i> (FgLond 1c = BrVO 33a)
lat.	<i>Radix Iesse qui exurgat iudicare gentes: in eum gentes sperabunt et erit nomen eius gloriosum: super quem continebunt reges os suum: quem gentes deprecabuntur.</i>

2)	antifona
hcs.	<i>d(u)hъ s(ve)ti snidetъ na te m(a)rie . ne boi se imêti včneši v' črêvê s(i)nъ b(o)ži al(elu)ê</i> (FgRoč 1a)

¹⁵⁶ Vidi primjer (60).

lat.	<i>Spiritus Sanctus descendet in te, Maria: ne timeas, habebis in utero Filium Dei, alleluia.</i>
------	---

3)	berš
hcs.	<i>dastъ emu g(ospod)ъ [prês]tolъ d(avi)da [i cêsarъ]stvovati vьčn[etъ vь domu êkov]li vь v(êki) (FgVb 4a = BrVO 27b = BrBer_{2/II} 33b) vc(êsa)r(i)t se BrVat₅ 2b)</i>
lat.	<i>Dabit ei Dominus Deus sedem David et regnabit in domo Iacob in aeternum.</i>

U navedenim se primjerima futurskim oblikom *vьnu* + infinitiv izražava buduća radnja s naglašenim ingresivnim značenjem. To znači da glagol *včeti* djelomično zadržava svoje temeljno leksičko značenje zato što se u svim primjerima, po našem mišljenju, razabire i dodatna značenjska komponenta kojom se naglasak stavlja na nastupanje (tj. početak) buduće radnje ili stanja. Na takav zaključak navodi i činjenica da je u svim primjerima uz *vьnu* + infinitiv uporabljen i svršeni prezent, kojim se označava svršena radnja u budućnosti (*vstanetъ, snidetъ, dastъ*), dok oblik *vьnu* + infinitiv označava radnju ili stanje, koje započinje nakon završetka radnje izražene svršenim prezentom. Čini se kao da se uz svaku radnju izraženu futurskim oblikom *vьnu* + infinitiv slobodno može dodati vremenska odrednica *od toga trenutka pa nadalje*: *korijen Jišajev koji će ustati suditi narodima: narodi će se* (od toga trenutka pa nadalje) *uzdati u njega* (1), *Duh Sveti će sići na te, Marijo: ne boj se, začet ćeš u utrobi Sina Božjega* (2), *Gospodin će mu dati prijestolje Davidovo, i kraljevat će nad domom Jakovljevim uvijek* (3). U latinskom odgovarajućem tekstu na istome mjestu dosljedno stoji futur: *upvati vьnu[tъ] / sperabunt, vzdržati vьnut' / continebunt, m(o)liti vьnutъ / deprecabuntur, imêti vьčneši / habebis, [cêsarъ]stvovati vьčn[etъ / regnabit.*

Zatečeno stanje upućuje na to da je sveza *vьnu* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima iz prvoga razdoblja povijesti toga jezika (12. i 13. st.) prošla kroz prvu (i djelomično drugu) fazu u procesu gramatikalizacije prema pravome futurskom obliku. Prva faza, naime, podrazumijeva širenje jezičnoga izraza na nove kontekste i poprimanje novoga gramatičkog značenja (ekstenzija) (HEINE, KUTEVA 2005: 80), što konkretno znači da se sveza *vьnu* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome počela rabiti kao gramatičko sredstvo za označavanje buduće radnje. Pri tome je došlo do blijeđenja leksičkoga značenja glagola *včeti*, što predstavlja drugu fazu u procesu gramatikalizacije (desemantizacija) (HEINE, KUTEVA 2005: 80), uslijed čega se on počeo doživljavati kao pomoćni glagol za tvorbu futura. Međutim,

potvrđeni primjeri pokazuju da sveza *včnu* + infinitiv u tome razdoblju još nije prošla fazu potpune desemantizacije jer je u svim slučajevima još uvijek prisutna ingresivna značenjska komponenta kojom se naglašava početak radnje ili stanja koje traje u budućnosti.

U fragmentima iz 12. i 13. stoljeća zabilježen je tek jedan primjer s grčkim odgovarajućim tekstom. Riječ je o odlomku apokrifa *Djela Pavla i Tekle*, sačuvanoga u fragmentu koji se datira u 13. stoljeće (GRABAR 1972: 6). To je ujedno i jedini primjer iz tih tekstova koji je zabilježen izvan biblijskih antifona:

4)	Acta Pauli et Theclae
hcs.	<i>povelēniemъ c(ěsa)revomъ pogubitъ i . i imēti v'čneši ti ženu svoû</i> (FgTh 1a)
grč.	οὕτως ἀπολεῖ αὐτὸν καὶ σὺ ἔξεις τὴν γυναῖκα σου Θέκλαν

Interpretacija konteksta¹⁵⁷ upućuje na to da oblik *včnu* + infinitiv i u tome slučaju ima istu funkciju i značenje kao u ranije navedenim primjerima. Njime se označava prava buduća radnja s dodatnom značenjskom nijansom početka radnje ili stanja, iako se može reći da je ingresivna značenjska nijansa dodatno oslabljena u odnosu na ranije navedene primjere: *na kraljevu zapovijed će ga ubiti i ti ćeš* (razabire se: od tog trenutka ponovno ćeš zadobiti i) *imati svoju ženu*. U grčkome na istome mjestu stoji futur: ἔξεις.

U zabilježenim primjerima pomoćni glagol *včnu* uzima infinitiv nesvršenoga vida (*upvati*, *m(o)liti*, [*cěsarъ*]/*stvovati*, *imēti*), osim možda u primjeru (1) u kojemu je zabilježen infinitiv *vzdr'žati*. Taj se glagol u starocrkvenoslavenskome određuje kao glagol svršenoga i nesvršenoga vida (*vbzdrъžati*; Slovník), tako da u ovome slučaju ne možemo s potpunom sigurnošću reći je li riječ o svršenome ili nesvršenome vidu. Kontekst, čini se, ipak upućuje na to da je u ovome slučaju infinitiv *vbzdrъžati* uporabljen u svršenome kontekstu: *pred njim će kraljevi zatvoriti svoja usta*. Ako se pretpostavi da je glagol *vbzdrъžati* svršenoga vida, u tom bi slučaju u navedenome primjeru trebalo isključiti mogućnost označavanja početka radnje koja traje u budućnosti te pretpostaviti da se oblikom *včnu* + infinitiv više označuje prijelaz u stanje koje traje u budućnosti, tj. kraljevi će zatvoriti svoja usta i držat će ih zatvorenima odnosno šutjet će.

¹⁵⁷ Riječ je o odlomku u kojemu je opisano kako je Pavao svojim propovijedanjem obratio djevojku Teklu na život potpune čistoće. Njezin zaručnik Tamiris pokušava pronaći način kako da se riješi Pavla i ponovno zadobije ljubav svoje zaručnice Tekle. Pavlovi pratitelji Demas i Hermogenes savjetuju Tamirisa da optuži Pavla za širenje kršćanskoga nauka zbog čega će ga vladar ubiti te će Tamiris tako ponovno zadobiti Teklinu ljubav (GRABAR 1972: 7).

Včnu + infinitiv često je u antifonama, responzorijima i beršima potvrđen i u analiziranim tekstovima iz kasnijih razdoblja, tj. u brevijarima (BrVO, BrBer₂) i misalima (MBer₁ i MBer₂). Primjerice, samo se u BrVO trećina primjera u kojima je zabilježen *včnu* + infinitiv futur odnosi na spomenute kontekste.¹⁵⁸ Izdvajamo nekoliko izabranih primjera:

5)	antifona
hcs.	<i>вѣ d(b)нѣ онѣ <u>kapati včnut'</u> gori slad'kostiû i n(e)b(e)sa <u>pluti včnut'</u> mlêkom' i medomъ</i> (BrVO 12b = BrVat ₅ 3b)
lat.	<i>In illa die <u>stillabunt</u> montes dulcedinem et colles <u>fluent</u> lac et mel.</i>

6)	antifona
hcs.	<i>вѣ dni oni sp(a)set se iûda . i iz(drai)лѣ <u>obitati včnet'</u> upvanê</i> (BrVO 12a = BrBer ₂ = BrVat ₅ 7d)
lat.	<i>In diebus illis salvabitur Iuda et Israel <u>habitabit</u> confidenter.</i>

7)	responzorij
hcs.	<i>iz'metъ g(ospod)ъ lûdi svoe i izbavit' e . i pridetъ i v'znesut se . v goru sion'skuû . i <u>radovati se včnutъ</u> o blagiъ g(ospod)niъ . nad' pšeniceû i vinomъ i olêemъ . i k' tomu ne vzlačutъ</i> (BrVO 432d = BrVat ₅ 231c)
lat.	<i>Redemit populum suum et liberavit eum, et venient et <u>exultabunt</u> in monte Sion et gaudebunt de bonis Domini super frumento, vino et oleo, et ultra non esurient.</i>

8)	antifona
hcs.	<i>vsiêet' . zviêzda iz' êkova . i vstanetъ č(lovê)кѣ ot iz(drai)ла i v'лdati vačnetъ narodi</i> (BrBer _{2/I} 64b = BrVO 77b = BrVat ₅ 47a)
lat.	<i>Orietur stella ex Iacob, et exsurget homo ex Israel, et <u>dominabitur</u> gentium.</i>

9)	responzorij
hcs.	<i>snide anĵ(e)лѣ g(ospod)нѣ k' zaharii rêki primi otrokъ v' starosti tvoei . i <u>imeti vač'neši</u> ime iv(a)нѣ krst(ite)лѣ</i> (BrBer _{2/II} 70d)

¹⁵⁸ Preciznije, od ukupno 90 potvrda *včnu* + infinitiv futura u BrVO, njih je 30 potvrđeno u biblijskim antifonama, responzorijima i beršima.

lat.	<i>Descendit angelus Domini ad Zachariam dicens accipe puerum in senectute tua: et <u>habebit</u> nomen Ioannes Baptista.</i>
------	---

Oblikom *včnu* + infinitiv u svim se primjerima izražava buduća radnja s dodatnim ingresivnim značenjem, čime se naglašava da radnja ili stanje započinje u određenome trenutku i traje u budućnosti. Čini se da je u primjerima s izraženijim ingresivnim značenjem prisutna i referentna točka u odnosu na koju se određuje početak buduće radnje (kao što je to bio slučaj i u primjerima (1), (2), (3)), bilo da je riječ u priložnoj oznaci za vrijeme (npr. *vb d(b)nb onb* (5)/*vb dni oni*, (6)) bilo o prethodno dovršenoj radnji izraženoj svršenim prezentom (npr. *vsiêet'*, *vbstanetb* (8)): u onaj dan *kapat će gore moštom i brežuljci će teći mlijekom i medom* (5), u one će dane *Juda biti spašen, a Izrael će* (razabire se: od toga trenutka pa nadalje) *prebivati sigurno* (6), doći će i uzaći će *na goru sionsku i radovat će se dobrima Gospodnjim* (7), iz Izraela će ustati *čovjek i vladat će narodima* (8), primi dijete u svojoj starosti: *ime će mu biti Ivan Krstitelj* (9). U latinskome u svim primjerima na istome mjestu dolazi futur: *kapati včnut' / stillabunt, pluti včnut' / fluent, vladati včnet' / dominabitur, radovati se včnutb / gaudebunt, v'ldati vačnetb / dominabitur, imeti vač'neši / habebit*¹⁵⁹. Pomoćni glagol *včeti* u svim navedenim primjerima uzima infinitive nesvršenoga vida: *kapati, pluti, vladati, radovati se*, ili dvovidni glagol *obitati* (Slovník).

Izvan antifona, responzorija i berša, futurski je oblik *včnu* + infinitiv najčešće potvrđen u biblijskim tekstovima. U njima se, kao i u ranije navedenim primjerima, taj oblik najčešće rabi u funkciji futura prvoga te obično – ali ne isključivo – izražava buduću radnju s dodatnim ingresivnim značenjem. U grčkome i latinskome gotovo bez iznimke na mjestu oblika *včnu* + infinitiv stoji futur, iznimno rijetko koji drugi oblik kojim se također izražava buduća radnja, poput primjerice dvostruko zanijevanoga konjunktiva aorista u grčkome,¹⁶⁰ kojim se izricala kategorička negacija buduće radnje.¹⁶¹ Izdvajamo odabrane primjere potvrđene u biblijskim tekstovima brevijara i misala:

10)	Iz 55, 3
-----	----------

¹⁵⁹ U primjeru (9) hrvatski crkvenoslavenski i latinski ne podudaraju se u potpunosti – u hrvatskome crkvenoslavenskome finitni glagol stoji u 2. l. jd.: *imeti vač'neši*, a u latinskome u 3. l. jd.: *habebit*.

¹⁶⁰ Vidi primjer (27).

¹⁶¹ Više riječi o značenju i uporabi grčkoga dvostruko zanijevanoga konjunktiva aorista bit će u poglavlju o složenome obliku *imamь* + infinitiv (10. 2. 3.), koji se u hrvatskome crkvenoslavenskome rabio kao prijevodno sredstvo za taj grčki oblik.

hcs.	<i>priklonête uho vaše i pridête kь mnê . poslušajte me . i <u>žiti vьčnet'</u> d(u)ša vaša (BrVO 68c] živa budetъ BrVat₅ 40c)</i>
grč.	προσέχετε τοῖς ὠτίοις ὑμῶν καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου ἐπακούσατέ μου καὶ <u>ζήσεται</u> ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν
lat.	<i>incline aurem vestram, et venite ad me: audite, et <u>vivet</u> anima vestra</i>

11)	Mudr 5, 2
hcs.	<i>viduče že smetut' se . i <u>diviti se vьčnut'</u> v pospěšeni d(u)hovnago sp(a)s(e)niê (BrVO 371a = MBer₂ 168b)</i>
grč.	ιδόντες ταραχθήσονται φόβῳ δεινῷ καὶ <u>ἐκστήσονται</u> ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας
lat.	<i>videntes turbabuntur timore horribili, et <u>mirabuntur</u> in subitatione insperatae salutis</i>

12)	Ez 3, 21
hcs.	<i>ače li ubo vьvěstiši prav(e)dnomu da ne sagrěšitъ pravadnikъ . i onъ ne sagrěšitъ . životomъ <u>žiti vьčnetъ</u> . êko vьvěsti emu . i ti d(u)šu tvoû izbaviši (BrVO 435a = BrBer_{2/1} 255c = BrVat₅ 232b)</i>
grč.	σὺ δὲ ἐὰν διαστείλῃ τῷ δικαίῳ τοῦ μὴ ἀμαρτεῖν καὶ αὐτὸς μὴ ἀμάρτη ὁ δίκαιος ζῶν <u>ζήσεται</u> ὅτι διεστείλω αὐτῷ καὶ σὺ τὴν σεαυτοῦ ψυχὴν ῥύσῃ
lat.	<i>Si autem annuntiaveris iusto, et non peccet iustus, et ille non peccaverit, vivens vivet, quia annuntiasti ei, et tu animam tuam liberasti.</i>

13)	Iz 19, 1
hcs.	<i>i podvignut' se istukan'na eûpta ot lica ego . sr'ce eûpta <u>taêti vačnetъ</u> v sebê samomъ (BrBer_{2/1} 21c = BrVO 33d = BrVat₅ 16a)</i>
grč.	σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἡ καρδία αὐτῶν <u>ἠττηθήσεται</u> ἐν αὐτοῖς
lat.	<i>et commovebuntur simulacra Aegypti a facie eius, et cor Aegypti tabescet in medio eius</i>

14)	Izr 2, 9
-----	----------

hcs.	<i>t(a)gda razumêti vačneši v t(e)bê pr(a)vdu i sud' i pravostb . i vsaki naukъ blagi</i> (BrBer _{2/1} 231b = BrVat ₅ 173b)
grč.	τότε συνήσεις δικαιοσύνην καὶ κρίμα καὶ κατορθώσεις πάντας ἄξονας ἀγαθοῦς
lat.	<i>Tunc intelliges iustitiam, et iudicium, et aequitatem, et omnem semitam bonam.</i>

15)	Iz 19, 4
hcs.	<i>prêdamъ eûpt' v ruki mr'skihъ g(ospod)ъ . i c(êsa)rъ krêp'ki vladati vačnetъ . imi</i> (BrBer _{2/1} 21d = BrVO 34a)
grč.	καὶ παραδώσω Αἴγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων σκληρῶν καὶ βασιλεῖς σκληροὶ <u>κυριεύσουσιν</u> αὐτῶν
lat.	<i>et tradam Aegyptum in manu dominorum crudelium, et rex fortis dominabitur eorum</i>

16)	Am 9, 14
hcs.	<i>i vzvrachu plênъ lûdi moiъ iz(drai)lъ . i sôziždût se gradi zapustêvši . i obitati včnut'</i> <i>v' niъ . i stvoretъ vrtogradi i êsti včnutъ plodi iъ</i> (MBer ₂ 76c = MSegn 112d)
grč.	καὶ ἐπιστρέψω τὴν αἰχμαλωσίαν λαοῦ μου Ἰσραὴλ καὶ οἰκοδομήσουσιν πόλεις τὰς ἠφανισμένας καὶ <u>κατοικήσουσιν</u> (...) καὶ φυτεύσουσιν κήπους καὶ <u>φάγονται</u> τὸν καρπὸν αὐτῶν
lat.	<i>Et convertam captivitatem populi mei Israel; et aedificabunt civitates desertas, et</i> <i>inhabitabunt (...) et facient hortos, et comedent fructus eorum.</i>

17)	Post 22, 17
hcs.	<i>vistinu bl(agoslo)ve b(lagoslov)lû te . i množe umnožu semê tvoe êko zvezdi</i> <i>n(e)b(e)skie . i êko pesakъ iže estъ v'krai mora . i obladiati vačnetъ semê tvoe gradi</i> <i>supos'tatъ tvoihъ</i> (MBer ₂ 76c = MSegn 80a)
grč.	ἢ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὡς τὴν ἄμμον τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης καὶ <u>κληρονομήσει</u> τὸ σπέρμα σου τὰς πόλεις τῶν ὑπεναντίων
lat.	<i>benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas caeli, et velut arenam quae</i> <i>est in littore maris: possidebit semen tuum portas inimicorum suorum</i>

U tim primjerima, kao i u prethodno navedenim, oblik *vĉnu* + infinitiv i dalje djelomično zadržava svoje leksičko značenje, pri čemu – osim što upućuje na buduću radnju – označava da radnja ili stanje izraženo infinitivom započinje u određenome trenutku i traje u budućnosti. Nadalje, s obzirom na to da se uz oblik *vĉnu* + infinitiv u funkciji označavanja buduće radnje obično pojavljuje i svršeni prezent, može se reći da se između radnje izražene svršenim prezentom (ili kojim drugim glagolskim oblikom) i one izražene *vĉnu* + infinitiv futurom nazire takoreći uzročno-posljedična veza, pri čemu potonja radnja obično započinje nakon prethodno dovršene radnje izražene svršenim prezentom: poslušajte *me* i *oživjet će* *vaša duša* (10), uzdrhtat će *od silnoga straha* i *divit će se* (11), ako opomeneš *pravednika (...)* i *on* ne zgriješi, *živjet će* *životom* (12), zatrest će se *pred njim idoli egipatski, i srce Egipta nestajat će* (tj. početak će nestajati) *u sebi samome* (13), *tada ćeš razumjeti pravdu, sud i pravednost* (14), predat će *Egipat u ruke okrutnih gospodara i kralj silni njima će vladati* (15), sagradit će *gradove i živjet će u njima (...)* zasadit će *vrtove i jest će njihove plodove* (16), umnožit će *tvoje potomstvo (...)* i *tvoje će potomstvo zavladati* *vratima tvojih neprijatelja* (17). U latinskome i grčkome, s druge strane, redovito stoji futur: *žiti vĉnet'* / ζήσεται / *vivet, diviti se vĉnut'* / ἐκστήσονται / *mirabuntur, žiti vĉnetĕ* / ζήσεται / *vivet, taĕti vaĉnetĕ* / ἡττηθήσεται / *tabescet, razumĕti vaĉneši* / συνήσεις / *intelliges, vladati vaĉnetĕ* / κυριεύσουσιν / *dominabitur*, itd. Uz pomoćni glagol *vĉnu* pritom stoje infinitivi nesvršenoga vida (*žiti, diviti se, taĕti, obladati*) ili dvovidni glagoli (*razumĕti, ĕsti*).

Za razliku od prethodno navedenih primjera u kojima se *vĉnu* + infinitiv futurom izražava buduća radnja s izraženim ingresivnim značenjem, u analiziranome se korpusu mogu izdvojiti i primjeri u kojima se, prema našoj prosudbi, može govoriti o gotovo potpunome gubitku ingresivnoga značenja. U tim se primjerima oblik *vĉnu* + infinitiv približava pravomu futurskom obliku. Riječ je o sljedećim primjerima:

18)	berš
hcs.	<i>na prĕstolĕ d(a)v(i)d(o)vĕ . i na c(ĕsa)rstvĕ ego . <u>sĕdĕti v'ĉnet'</u> vĕ v(ĕ)ki</i> (BrVO 11d = BrBer _{2/I} 27b BrBer _{2/II} 32c)
lat.	<i>Super solium David, et super regnum eius <u>sedebit</u> in aeternum.</i>

U primjeru (18) ingresivno je značenje dodatno oslabljeno u odnosu na prethodno navedene primjere: *sjedit će* *uvijek nad prijestoljem Davidovim i nad kraljevstvom njegovim*. U njemu, naime, izostaje eksplicitno navedena vremenska točka (u prethodno navedenim primjerima

izražena svršenim prezentom) u odnosu na koju buduća radnja započinje. Osim toga, glagol *sêdêti* stativni je glagol koji označava trajno stanje te samim time nema prirodan početak. U latinskome se na istome mjestu nalazi futur: *sedebit*.

19)	Iz 47, 8
hcs.	<i>ne sedu az' vdova . i ne znati včnu neplodstva</i> (BrVO 22d = BrBer _{2/I} 10d)
grč.	οὐ καθιῶ χήρα οὐδὲ γινώσομαι ὀρφανείαν
lat.	<i>non sedebo vidua et ignorabo sterilitatem</i>

U primjeru (19) označavanje se početka radnje može isključiti zato što je u futuru glagol *znati* (u značenju: *imati iskustvo čega* (RCJHR 2018: 105)), koji ima stativno značenje. Glagoli te vrste označavaju radnju koja vrijedi trajno (POLANČEC 2024: 189) te sami po sebi nemaju prirodan početak. U grčkome i latinskome očekivano stoji futur: *ne znati včnu* / οὐδὲ γινώσομαι / *ignorabo*.

Isto se objašnjenje može primijeniti i na sljedeći primjer (20). U njemu je u futuru radnja u značenju *sjećati se*, koja je izrečena opisnim izrazom koji se sastoji od glagola (*imêti*) i imenice (*vspomenenie*). S obzirom na to da glagol *sjećati se* ima stativno značenje (kao i glagol *znati* u prethodnome primjeru), u ovome se slučaju može isključiti ingresivno značenje oblika *včnu* + infinitiv. U grčkome stoji futur glagola μνημονεύω 'sjećati se' (μνημονεύσει), a u latinskome opisni izraz koji se – kao i u hrvatskome crkvenoslavenskome – sastoji od glagola *habere* 'imati' (u futuru: *habebis*) i imenice *memoria* 'sjećanje':

20)	Mudr 2, 4
hcs.	<i>imena n(a)ša zabudutъ se do vrimene . i nik'tože vspomenenie imeti vač'netъ delъ n(a)šiъ</i> (BrBer ₂ 236a = BrVO 369b)
grč.	καὶ τὸ ὄνομα ἡμῶν ἐπιλησθήσεται ἐν χρόνῳ καὶ οὐθεὶς μνημονεύσει τῶν ἔργων ἡμῶν
lat.	<i>Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus, et nemo memoriam habebit operum nostrorum.</i>

21)	Mt 6, 31
hcs.	<i>nê pacite se ubo g(lago)lûcê . što êsti vačnêmb . ili što piti počnete . ili čimъ odêždêm' se</i> (MBer ₂ 114c)
grč.	μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγομεν; ἢ, τί πίωμεν; ἢ, τί περιβαλώμεθα;

lat.	<i>Nolite ergo solliciti esse, dicentes: Quid <u>manducabimus</u>, aut quid <u>bibemus</u>, aut quo operiemur?</i>
------	--

U primjeru (21) futurski oblik *-čnu* + infinitiv uporabljen je u objektnoj rečenici uvedenoj upitnom zamjenicom *što*. Zanimljivo je primijetiti da su u istoj funkciji i značenju uporabljene dvije različite futurske tvorbe: oblici s pomoćnim glagolom *-četi*, od kojih je jedan tvoren s glagolom *včeti* (*êsti vačnêmb*), a drugi s glagolom *početi* (*piti počnete*), te svršeni prezent (*oděžděm' se*). S obzirom na takvu situaciju, razložno je pretpostaviti da se značenje *-čnu* + infinitiv futura u navedenome primjeru podudara sa značenjem svršenoga prezenta, koji ne izražava nikakvu dodatnu modalnu nijansu, odnosno valja pretpostaviti da je došlo do potpunog semantičkog blijeđenja pomoćnog glagola *-četi*. U grčkome na istome mjestu stoji deliberativni konjunktiv (φάγωμεν, πίνωμεν, περιβαλώμεθα), koji se u zavisno-upitnim rečenicama obično rabi za izražavanje dvojbe u 1. l. (BOAS et al. 2019: 479). U latinskome stoji upitna rečenica u kojoj stoji futur (*manducabimus, bibemus, operiemur*).

22)	Sermo s. Augustini ep.
hcs.	<i>urezano estъ v nei ono eužino poskrunenie reč(e)noe . ot negože g(lago)let se . v pečali <u>roditi vač'neši</u> roditi (!) čeda siê že va vêselsi g(ospod)a porodi</i> (BrBer _{2/II} 130b)
lat.	<i>Praecisum est in ea illud Evae infelicitatis eloquium quo dicitur: in dolore <u>paries</u> filios tuo, quia ista in laetitia Dominum peperit.</i>

U primjeru (22) također se s većom sigurnošću može isključiti ingresivno značenje oblika *včnu* + infinitiv. Naime, u navedenome se primjeru tim oblikom ne označava početak radnje ili stanja koje traje u budućnosti već opća istina, odnosno radnja ili stanje koje će se neprestano ponavljati u budućnosti kao posljedica božanske odredbe: *u patnji ćeš rađati djecu jer je ova rodila Gospodina u radosti*. U latinskome na istome mjestu stoji futur (*paries*).

Isto se objašnjenje može primijeniti i na potvrde zabilježene u antifonama (23) i (24), u kojima se također izražava proročki određena trajna radnja ili stanje, koja nema prirodni početak: *Ivan mu je ime: neće piti vino ni opojno piće* (23), *zvat će se Nazarećanin, neće piti vino ni opojno piće* (24). U latinskome na istome mjestu dolazi futur (*non bibet*).

23)	antifona
-----	----------

hcs.	<i>iv(a)нъ e ime emu vina i sekira <u>ne piti vač'netъ</u> i mnozi o roistvê ego vzraduût se</i> (BrBer _{2/II} 69c)
lat.	<i>Johannes est nomen eius vinum et siceram <u>non bibet</u> et multi in nativitate eius gaudebunt.</i>

24)	antifona
hcs.	<i>nazarei narečet' se otrok' sa vina i sekera <u>ne piti vač'netъ</u> oče is' čreva matere svoee</i> (BrBer _{2/II} 69c)
lat.	<i>Nazareus vocabitur puer iste vinum et siceram <u>non bibet</u> et omne immundum non manducabit ex utero matris suae.</i>

Iako su slučajevi u kojima se može govoriti o potpunoj desemantizaciji pomoćnoga glagola *včeti* rijetko zabilježeni u analiziranome korpusu, primjeri su takve uporabe – kao što se iz gore priloženih potvrda može vidjeti – ipak posvjedočeni u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Ti primjeri pokazuju da u njima futurski oblik *včnu* + infinitiv ima viši stupanj gramatikaliziranosti u odnosu na one u kojima je ingresivna značenjska nijansa još uvijek prisutna. Nadalje, takvo stanje upućuje na to da je *včnu* + infinitiv u potpunosti prošao i drugu fazu gramatikalizacije, koja podrazumijeva gubljenje izvornoga značenja pomoćnoga glagola, uslijed čega dolazi do poopćavanja odnosno generalizacije njegove uporabe (HEINE, KUTEVA 2005: 80). Posljedično, glagol *včeti* prestaje biti samoznačan glagol i počinje se rabiti kao pomoćni glagol za tvorbu futura. O tome svjedoči i činjenica da se *včeti* – kada se u svezi s infinitivom rabi u funkciji označavanja buduće radnje – u analiziranome korpusu pojavljuje samo u finitnome prezentskom obliku.¹⁶² To znači da je *včeti* izgubio svoja dotadašnja morfosintaktička svojstva – što predstavlja treću fazu procesa gramatikalizacije (dekategorijalizacija) (HEINE, KUTEVA 2005: 80) – i postao svojevrsni marker futura.

Gubljenju morfosintaktičkih obilježja svojstvenih glagolu *včeti* vjerojatno se može pripisati i mogućnost povezivanja s infinitivom svršenoga vida. Naime, u gore navedenim primjerima pomoćni glagol *včnu* najčešće se povezuje s infinitivima glagola nesvršenoga vida (*sêdêti*, *ne znati*, *imêti vspomenenie*) te dvovidnih glagola (*êsti*, *piti*), ali u jednome se primjeru (22)

¹⁶² Isto ponašanje u tvorbi futurskih oblika pokazuje i trenutni prezent pomoćnoga glagola *biti* – *буду* (vidi poglavlje 10. 2. 2.). Usporedbe radi, glagoli *imêti* i *hotêti* u funkciji se označavanja buduće radnje ne pojavljuju samo u prezentu, već i u drugim glagolskim oblicima (najčešće u imperfektu ili participu). Više o tome vidi u poglavlju 6. 2. 3. i 6. 2. 4.

pojavljuje i uz infinitiv svršenoga vida (*roditi*). Takva je uporaba neuobičajena za ingresivne fazne glagole poput *včeti*, budući da oni označavaju početak radnje koja se proteže u vremenu, te stoga kao dopunu u pravilu zahtijevaju infinitive nesvršenoga vida (VEČERKA 1993: 85; VELA 2018: 55–56). Stoga se povezivanje sa svršenim infinitivom može promatrati kao pokazatelj slabljenja izvornih aspektualnih i morfosintaktičkih ograničenja pomoćnoga glagola *včeti*.

Izdvojit ćemo ovdje i primjere u kojima se pomoćni glagol *včeti* povezuje s infinitivima glagola koji u starocrkvenoslavenskome nisu imali jasno određenu vidsku vrijednost, pri čemu ti složeni oblici označavaju svršenu buduću radnju. Iako se u takvim slučajevima oblik *včnu* + infinitiv češće pojavljuje u funkciji futura drugoga (o čemu će više riječi biti u poglavlju 5. 2. 1. 3.), u korpusu se mogu izdvojiti i primjeri u kojima se ista sveza rabi za izražavanje futura prvog. Izdvajamo ovdje dva takva primjera:

(25)	Iz 1, 15
hcs.	<i>i egda vzdeždete ruki vaše kь mně . otvraču oči moi ot vasъ . i ače umnožite m(o)leniě . i ne poslušati vьčnu vasъ . ruki bo vaše isplъn' krivin' sut' (BrVO 9d = BrBer_{2/1} 2b] ne uslišu BrVat₅ 2b)</i>
grč.	ὅταν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρὸς με ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμοὺς μου ἀφ' ὑμῶν καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις
lat.	<i>Et cum extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis, et cum multiplicaveritis orationem, <u>non exaudiam</u>: manus enim vestrae sanguine plene sunt.</i>

(26)	Izr 1, 28
hcs.	<i>budetъ bo egda zvati me vьčnete . az že ne poslušati vьčnu . vzičut' bo mene zъli . i ne obrečutъ (BrVO 351c] v'zovete; ne poslušati vačnu BrBer_{2/1} 231a vzovet; ne poslušati vačnu BrVat₅ 173a)</i>
grč.	ἔσται γὰρ ὅταν ἐπικαλέσησθέ με ἐγὼ δὲ οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν ζητήσουσίν με κακοὶ καὶ οὐχ εὐρήσουσιν
lat.	<i>Tunc <u>invocabunt me</u>, et <u>non exaudiam</u>: mane consurgent, et non invenient me.</i>

Kao što se iz priloženih primjera može vidjeti, glagolu *včeti* u takvim se slučajevima najčešće pridružuje infinitiv glagola *poslušati* (te *vzdržati*). U rječniku starocrkvenoslavenskoga

spomenuti se glagoli (*poslušati*, *vzdržati*) određuju kao dvovidni glagoli (Slovník), a prema Kamphuisu riječ je o posebnoj skupini prefigiranih glagola¹⁶³ koji su semantički slični vidskim neodređenim (anaspektualnim) glagolima koji sami po sebi ne ozražavaju ni svršenost ni nesvršenost, ali se u određenim kontekstima mogu upotrebljavati za izražavanje svršene radnje (KAMPHUIS 2020: 229–230). Interpretacija konteksta navedenih hrvatskih crkvenoslavenskih primjera (*i ako umnožite molitve, neću vas uslišati* (25); *i bit će: kad me zazovete, ja vas neću uslišati* (26)) te grčki i latinski odgovarajući tekst, u kojima stoji prefigirana inačica glagola *slušati* u značenju *uslišati* (οὐκ εἰσακούσομαι, *non exaudiam*), upućuju na to da se u ovdje navedenim primjerima oblicima složenim od pomoćnoga glagola *včeti* i infinitiva *poslušati* izražava svršena buduća radnja. Sukladno tomu u tim slučajevima svakako valja isključiti ingresivnu značenjsku komponentu futurskoga oblika *včnu* + infinitiv jer se početak može označavati samo kod radnje u trajanju.

Iako su slučajevi u kojima se može govoriti o potpunoj desemantizaciji pomoćnoga glagola *včeti* rijetko zabilježeni u analiziranome korpusu, primjeri su takve uporabe – kao što se iz gore priloženih potvrda može vidjeti – ipak posvjedočeni u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Ti primjeri pokazuju da u njima futurski oblik *včnu* + infinitiv ima viši stupanj gramatikaliziranosti u odnosu na one u kojima je ingresivna značenjska nijansa još uvijek prisutna. Nadalje, takvo stanje upućuje na to da je *včnu* + infinitiv u potpunosti prošao i drugu fazu gramatikalizacije, koja podrazumijeva gubljenje izvornoga značenja pomoćnoga glagola, uslijed čega dolazi do poopćavanja odnosno generalizacije njegove uporabe (HEINE, KUTEVA 2005: 80). Posljedično, glagol *včeti* prestaje biti samoznačan glagol i počinje se rabiti kao pomoćni glagol za tvorbu futura. O tome svjedoči i činjenica da se *včeti* – kada se u svezi s infinitivom rabi u funkciji označavanja buduće radnje – u analiziranome korpusu pojavljuje samo u finitnome prezentskom obliku.¹⁶⁴ To znači da je *včeti* izgubio svoja dotadašnja morfosintaktička svojstva – što predstavlja treću fazu procesa gramatikalizacije (dekategorijalizacija) (HEINE, KUTEVA 2005: 80) – i postao svojevrsni marker futura.

¹⁶³ U većini slučajeva u starocrkvenoslavenskome dodavanje prefiksa nesvršenomu glagolu rezultira tvorbom svršenoga parnjaka. Međutim, pojedini glagoli ne podliježu tomu pravilu, među kojima su glagoli: *děti*, *držati*, *ležati*, *slušati*, *stoěti*, *viděti* (KAMPHUIS 2020: 231).

¹⁶⁴ Isto ponašanje u tvorbi futurskih oblika pokazuje i trenutni prezent pomoćnoga glagola *biti* – *budu* (vidi poglavlje 6. 2. 2.). Usporedbe radi, glagoli *iměti* i *hotěti* u funkciji se označavanja buduće radnje ne pojavljuju samo u prezentu, već i u drugim glagolskim oblicima (najčešće u imperfektu ili participu). Više o tome vidi u poglavlju 6. 2. 3. i 6. 2. 4.

S obzirom na sve navedeno, postavlja se pitanje može li se pojava svršenoga infinitiva uz glagol *včeti* tumačiti kao posljedica procesa gramatikalizacije *včnu* + infinitiv futura, tijekom kojega je glagol *včeti* postupno gubio svoja izvorna sintaktička svojstva, postao pomoćnim glagolom za tvorbu futura te se u skladu s tim počeo povezivati i s infinitivima glagola izvorno svršenoga vida. Takav jezični razvoj vodio bi postupnom neutraliziranju vidske razlike u izražavanju budućnosti te jasnijemu formalnom razlikovanju futura od prezenta, koji se rabio kao osnovno sredstvo izražavanja buduće radnje. Takvo nam se tumačenje čini veoma vjerojatnim pa smo skloni prihvatiti ga kao najizglednije objašnjenje. Međutim, s obzirom na to da su potvrde sveze glagola *včeti* sa svršenim infinitivima rijetko zabilježeni u korpusu ovoga istraživanja,¹⁶⁵ valja pretpostaviti da taj proces u hrvatskome crkvenoslavenskome nije doveden do kraja ili nije dovoljno potvrđen u ovdje analiziranim tekstovima. Sigurno je, međutim, da se *včnu* + infinitiv futur na hrvatskome jezičnom području (kao ni općenito u južnoslavenskim jezicima) nikada nije nametnuo i ustalio kao gramatičko sredstvo za izražavanje buduće radnje (usp. GRKOVIĆ-MEJDŽOR 2012: 91–92; IVANOVA-MIRČEVA 1962: 142).

Jozo Vela u svojoj disertaciji iznosi pretpostavku da je uzmicanju futurskoga oblika *včnu* + infinitiv pridonijela njegova ograničenost na infinitive nesvršenoga vida (VELA 2018: 76–77), što može biti jednim od mogućih objašnjenja. Međutim, valja naglasiti da i futurski oblik *budu* + infinitiv pokazuje slično ponašanje kao i *včnu* + infinitiv, odnosno zahtijeva uglavnom infinitive nesvršenoga vida,¹⁶⁶ pa se unatoč tomu na južnoslavenskome jezičnom području zadržao u uporabi u nekim čakavskim i štokavskim dijalektima. Nadalje, u ovome su istraživanju prikazani primjeri koji ukazuju na to da je jezični razvoj *včnu* + infinitiv futura vjerojatno išao ka tomu da se vidska ograničenost ukine. Također, Vela pretpostavlja da je *včnu* + infinitiv futur bio jedan od načina izražavanja buduće radnje u staročakavskome narječju (VELA 2018: 76), ali mi smo skloniji mišljenju da je *včnu* + infinitiv futur bio izrazito književna crta te da je upravo ta njegova ograničenost na hrvatske crkvenoslavenske tekstove jedan od razloga zašto se *včnu* + infinitiv nikada nije nametnuo kao gramatičko sredstvo za izražavanje budućnosti na hrvatskome jezičnom području. U prilog tomu govori i činjenica da su se u hrvatskome u izražavanju futura nametnuli upravo futurski oblici čija je uporaba bila povezana s govornim jezikom – najprije *budu* + infinitiv futur, koji se smatra novinom koja je u hrvatski crkvenoslavenski preuzeta iz čakavskoga, a zatim i *hoću* + infinitiv, koji je kasnije postao

¹⁶⁵ U analiziranome su korpusu zabilježene samo dvije takve potvrde: *roditi* (22) i *sbrati se* (27).

¹⁶⁶ Vidi poglavlje 10. 2. 2.

osnovnim sredstvom za izražavanje buduće radnje, vjerojatno pod utjecajem balkanskoga jezičnog saveza.¹⁶⁷

Opadanje uporabe *včnu* + infinitiv futura uočeno je već u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima koji ulaze u korpus ovoga istraživanja. Odnosi se to prvenstveno na tekstove južne skupine, koji su tijekom 14. stoljeća u trećoj (i posljednjoj) reviziji hrvatskih crkvenoslavenskih spomenika znatno prilagođeni latinskim tekstovima. U njima je također primjetan veći prodor elemenata govornog jezika (VELA 2018: 13). Usporedbom potvrđenih primjera u osnovnome korpusu s istim mjestima u jezično mlađim BrVat₅ i MSegn utvrđeno je da se futurski oblik *včnu* + infinitiv u mlađim spomenicima južne skupine često zamjenjuje drugim futurskim oblikom, najčešće prezentom s prefiksom *vbz-/vbs-*. Preciznije, od ukupno 112 biblijskih primjera koje smo uspjeli usporediti s BrVat₅ i MSegn u njih 35 dolazi do zamjene *včnu* + infinitiv futura. Pri tome se taj oblik najčešće zamjenjuje prezentskim oblikom s prefiksom *vbz-/vbs-* (19 primjera), zatim svršenim prezentom (11 primjera), *budu* + infinitiv futurom (3 primjera), svezom *imamъ* + infinitiv, koja je zabilježena samo jedanput, te jedanput opisnim imperativom koji se sastoji od modalne čestice *da* i prezenta.

Izdvajamo najprije odabrane primjere u kojima dolazi do zamjene prezentskim oblicima s prefiksom *vbz-/vbs-*.¹⁶⁸ Valja primijetiti da je najveći broj primjera u kojima je *včnu* + infinitiv u spomenicima južne skupine (konkretno u BrVat₅) zamijenjen svršenim prezentom s prefiksom *vbz-/vbs-* zabilježen u Izaiji:¹⁶⁹

27)	Iz 2, 3–4
hcs.	<i>i vbzvêstit' nam' puti svoe . i ¹hoditi vbčnem' stbžami ego (...) êko ot siona izidet' zakonъ . i slovo g(ospod)ne ot er(u)s(o)l(i)ma . ²buditi (!) vbčnet'¹⁷⁰ narodi . i obličitъ lûdi mnogie . i sьdmut' meče svoe na rala . i kopъê svoê na srъpi . i ne vbzdvignet' oružiê êzik' na (ê)zik' . ni ³sъbrati se vbčnut' veče na bran' (BrVO 17d–18a suditi</i>

¹⁶⁷ Sličan obrazac u razvoju futura pokazuje grčki jezik. Naime, u suvremenome se grčkom futur tvori od čestice $\theta\alpha$, koja se u procesu gramatikalizacije razvila od glagola $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ 'htjeti'. Međutim, konstrukcija $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ + infinitiv u funkciji se označavanja buduće radnje ne pojavljuje u književnim grčkim tekstovima (u njima se u tu svrhu rabe konstrukcije $\acute{\epsilon}\chi\omega$ + infinitiv i $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ + infinitiv), već se $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ + infinitiv nešto češće pojavljuje tek u tekstovima nižega registra. Tek u kasnome srednjovjekovnom grčkom (10. – 15. st.) postaje dominantnim sredstvom za izražavanje budućnosti. Takva situacija upućuje na to da se konstrukcija $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ + infinitiv osobito često rabila u govornome jeziku te je kasnije postala osnovnim sredstvom za izražavanje buduće radnje u grčkome. Pretpostavlja se da je širenju toga futura pridonijelo uzmicanje konstrukcija $\acute{\epsilon}\chi\omega$ + infinitiv i $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ + infinitiv te kontakt s drugim jezicima balkanskog jezičnog saveza. Zanimljivo je da Markopoulos pri tome prvenstveno ističe kontakt sa slavenskim jezicima (MARKOPOULOS 2009: 172–173).

¹⁶⁸ Vidi također primjere (3), (26).

¹⁶⁹ Točnije, od ukupno 16 primjera zabilježenih u biblijskim tekstovima u kojima dolazi do zamjene *včnu* + infinitiv futura oblikom prezenta s prefiksom *vbz-*, njih deset je zabilježeno u Izaiji.

¹⁷⁰ Pogreška u prepisivanju – umjesto *buditi* treba stajati *suditi*.

	<i>vačnet</i> BrBer ₂ 8b] ¹ <i>vashodim</i> ; ² <i>vz'sudit</i> ; ³ <i>ni poučati se budut</i> BrVat ₅ 4b-c ³ <i>ne zberut se</i> MSegn 3a)
grč.	καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ καὶ <u>πορευσόμεθα</u> ἐν αὐτῇ ἐκ γὰρ Σιων ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ καὶ <u>κρινεῖ</u> ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν καὶ ἐλέγξει λαὸν πολὺν καὶ συγκόψουσιν τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα καὶ <u>οὐ λήμψεται</u> ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν καὶ <u>οὐ μὴ μάθωσιν</u> ἔτι πολεμεῖν
lat.	<i>et docebit nos vias suas, et <u>ambulabimus</u> in semitis eius, quia de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Ierusalem. Et <u>iudicabit</u> gentes, et arguet populos multos; et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces. <u>Non levabit</u> gens contra gentem gladium, <u>nec exercebuntur</u> ultra ad proelium.</i>

(28)	responzorij
hcs.	<i>i ot er(u)s(o)l(i)ma grada iže izvolih' pridet' vamъ pomočъ i uzrite . i <u>radovati se včnet'</u> sr(ъd)ce vaše</i> (BrVO 20c] <i>vzraduet se</i> BrVat ₅ 7a)
lat.	<i>et de Ierusalem civitate quam elegi, veniet vobis auxilium: et videbitis, et <u>gaudebit</u> cor vestrum</i>

(29)	Iz 5, 29
hcs.	<i><u>ruti včnet'</u> lêki čenci lъnovi . i êmet' i <u>udr'žati včnet</u> . plên' obimet' . i ne budet' iže izbavit'</i> (BrVO 31b = BrBer _{2/1} 19b] <i>vzrovet</i> ; <i>vzdržit</i> BrVat ₅ 8a)
grč.	ὁρμῶσιν ὡς λέοντες καὶ παρέστηκαν ὡς σκύμνος λέοντος καὶ <u>ἐπιλήμψεται</u> καὶ βοήσει ὡς θηρίου καὶ ἐκβαλεῖ καὶ οὐκ ἔσται ὁ ῥυόμενος αὐτοῦς
lat.	<i>Rugitus eius ut leonis; <u>rugiet</u> ut catuli leonum: et frendet, et <u>tenebit</u> praedam, et amplexabitur, et non erit qui eruat.</i>

(30)	Iz 19, 2
hcs.	<i>isteči se stvoru eûptiû protivu eûptu g(lago)let' g(ospod)ъ . i <u>brati se včnet'</u> muž'</i> <i>protivu bratu svoemu</i> (BrVO 34a = BrBer ₂ 21c] <i>vzborit se</i> BrVat ₅ 16a)
grč.	καὶ ἐπεγεροῦνται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους καὶ <u>πολεμήσει</u> ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ

lat.	<i>et concurrere faciam Aegyptios adversus Aegyptios; et <u>pugnabit</u> vir contra fratrem suum, et vir contra amicum suum</i>
------	---

(31)	Iz 19, 3
hcs.	<i>i <u>vprašati včnut'</u> istukannih' i svêtnik' svoih' . i vľhnb svoih' (BrVO 34a] vsprosetb BrVat₅ 16b)</i>
grč.	αὶ ἐπερωτήσουσιν τοὺς θεοὺς αὐτῶν καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους
lat.	<i>et <u>interrogabunt</u> simulacra sua, et divinos suos, et phytones, et ariolos</i>

(32)	Iz 14, 2
hcs.	<i>i <u>dr'žati e včnut'</u> ľudi . i privedut' e na mēsto svoe (BrVO 36a] v'zdržet' BrVat₅ 14c)</i>
grč.	αὶ λήμψονται αὐτοὺς ἔθνη καὶ εἰσάξουσιν εἰς τὸν τόπον αὐτῶν
lat.	<i>Et <u>tenebunt</u> eos populi, et adducent eos in locum suum.</i>

(33)	Iz 19, 8
hcs.	<i>tužiti budut' ribari . i <u>plakati v'čnut'</u> vsi vmêtaûcei udu v rêku (BrVO 35c] vsplačutb BrVat₅ 16b)</i>
grč.	καὶ στενάξουσιν οἱ ἄλεῖς καὶ <u>στενάξουσιν</u> πάντες οἱ βάλλοντες ἄγκιστρον εἰς τὸν ποταμόν
lat.	<i>Et <u>maerebunt</u> piscatores, et <u>lugebunt</u> omnes mittentes in flumen hamum</i>

(34)	responzorij
hcs.	<i>ačē ostavim' i sice . to v'si <u>verovati vačnutb</u> va nb¹⁷¹ (MBer₂ 45d] vzveruûtb MSegn 55c)</i>
lat.	<i>Si dimittimus eum sic, omnes <u>credent</u> in eum.</i>

¹⁷¹ Valja primijetiti da je u istom biblijskom retku koji je naveden nešto ranije u kodeksu – responzorij, naime, prenosi tekst iz Ivanova evanđelja (Iv 11, 48) – na mjestu včnu + infinitiv futura stoji oblik budu + infinitiv: *ačē ostavim' i sice to . verovati budutb va nb* (MBer₂ 43c). Taj je oblik u MSegn zamijenjen također prezentskim oblikom s prefiksom vbz-: *aščē os't(a)vim' i t(a)ko . to vsi vzv(ê)ruûtb va nb* (MSegn 54a).

U prethodnome poglavlju (5. 1. 1.) istaknuto je da je već i ranije uočeno da se na mjestu prezentskih oblika s prefiksom *vъz-/vъs-*, koji je bio svojevrsni morfološki formant za tvorbu futura u hrvatskome crkvenoslavenskome, u različitim hrvatskoglagoličnim spomenicima pojavljuje složeni futurski oblik *vъnu* + infinitiv (KLENOVAR 1990: 43).

Osim prezentskim oblicima s prefiksom *vъz-/vъs-*, oblik *vъnu* + infinitiv zamjenjuje se i svršenim prezentom. Izdvajamo nekoliko takvih primjera:

(35)	Iz 60, 3
hcs.	<i>i hōditi vъčnut' ēzici v' svētē tvoem' i c(ēsa)ri v svētlosti vsiēniē tvoego (BrVO 68c] poidu BrVat₅ 40c)</i>
grč.	καὶ πορεύονται βασιλεῖς τῷ φωτί σου καὶ ἔθνη τῇ λαμπρότητί σου
lat.	<i>Et ambulabunt gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui.</i>

(36)	Iv 8, 12
hcs.	<i>azъ es(a)mъ s(vē)t' vsemu miru . hōdēi po mnē ne imat' hōditi v' tmē . na imēti vъčnetъ s(vē)tъ života (MBer₁ 61d = BrVO 206a BrBer₂ 128d] imatъ MSegn 49b)</i>
grč.	ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου: ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς
lat.	<i>Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae.</i>

(37)	Jr 17, 6
hcs.	<i>budet bo ēko br'nestra v pustini . i ne uzritъ egda pridetъ d(o)broe nъ prebivati vačnet' na mēstē bezvod'nē v pustini v z(e)mli slatin'nē i neobitatelne (MBer₁ 40c] ne (!) prebivaetъ MSegn 32c)</i>
grč.	καὶ ἔσται ὡς ἡ ἀγριομυρική ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ οὐκ ὄψεται ὅταν ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ καὶ κατασκηνώσει ἐν ἀλίμοις καὶ ἐν ἐρήμῳ ἐν γῇ ἀλμυρᾷ ἣτις οὐ κατοικεῖται
lat.	<i>Erit enim quasi myricae in deserto, et non videbit cum venerit bonum: sed habitabit in siccitate in deserto, in terra salsuginis et inhabitabili.</i>

(38)	Iz 60, 3
------	----------

hcs.	<i>i hoditi vačnut' êzici v' s(vê)tê tvoem̃ . i c(êsa)ri v s(vê)tl(o)sti vsiêniê tvoego</i> (MBer ₁ 16a = BrVO 68c BrVat ₅ 40c-d] <i>poidut̃</i> MSegn 12d)
grč.	καὶ <u>πορεύονται</u> βασιλεῖς τῷ φωτί σου καὶ ἔθνη τῇ λαμπρότητί σου
lat.	<i>Et <u>ambulabunt</u> gentes in lumine tuo, et reges in splendore ortus tui.</i>

(39)	1Kor 13, 12
hcs.	<i>nine že razumêû ot česti . a t̃gda <u>razum(ê)ti vačnu</u> êk(o)že poznañ bēh̃</i> (MBer ₁ 23c = BrVO 112c] <i>poznaû</i> MSegn 18d = MBer ₂ 2a) – svršena radnja?
grč.	ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ <u>ἐπιγνώσομαι</u> καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.
lat.	<i>Nunc cognosco ex parte: tunc autem <u>cognoscam</u> sicut et cognitus sum.</i>

U trima je primjerima zabilježena zamjena futurskim oblikom *budu* + infinitiv. Izdvajamo ovdje samo one u kojima je *včnu* + infinitiv uporabljen u funkciji futura prvoga.¹⁷²

(40)	Ez 4, 16
hcs.	<i>se az' s̃tru žbz̃b hlēb̃b v' er(u)s(o)l(i)mē . i snēdet̃ hlēb̃b v' er(u)s(o)l(i)mē v pečali . i vodē v tuzē i v skrb̃i <u>piti v'čnut̃</u></i> (BrVO 436a] <i>piti budut̃</i> BrVat ₅ 232d)
grč.	καὶ εἶπεν πρὸς με υἱὲ ἀνθρώπου ἰδοὺ ἐγὼ συντρίβω στήριγμα ἄρτου ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ φάγονται ἄρτον ἐν σταθμῷ καὶ ἐν ἐνδείᾳ καὶ ὕδωρ ἐν μέτρῳ καὶ ἐν ἀφανισμῷ <u>πίονται</u>
lat.	<i>ecce ego conteram baculum panis in Ierusalem, et comedent panem in pondere et in collicitudine, et aquam in mensura et in angustia <u>bibent</u></i>

41)	antifona
hcs.	<i>aće ne umiû nogu tvoeû <u>ne imêti ṽčneši</u> česti s̃b mnoû</i> (MBer ₁ 79d] <i>ne budeši imêti</i> BrBer _{2/I} 150d ¹⁷³)
lat.	<i>Si non lavero pedes tuos, <u>non habebis</u> partem mecum.</i>

¹⁷² Ostali su primjeri navedeni u poglavlju o futuru drugom (10. 2. 1. 3.).

¹⁷³ Vidi primjer 10 u poglavlju 6. 2. 2.

U jednome je primjeru *včnu* + infinitiv u BrVat₅ zamijenjen svezom *imamь* + infinitiv. Primjeri u kojemu *imamь* + infinitiv izražava apsolutnu buduću radnju – kao što je to slučaj u primjeru (42) – rijetko su zabilježeni u korpusu ovoga istraživanja. Osim toga, nešto su češće takvi primjeri potvrđeni u spomenicima koji pokazuju starije jezično stanje.¹⁷⁴ Međutim, primjer (42) upućuje na to da se *imamь* + infinitiv sporadično pojavljuje u funkciji izražavanja apsolutne buduće radnje i u jezično mlađim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima zato što se futurski oblik *včnu* + infinitiv iz starijega teksta *Otkrivenja* sačuvanoga u BrVO u tekstu južne skupine (BrVat₅) zamjenjuje svezom *imamь* + infinitiv.¹⁷⁵ Izdvajamo zabilježeni primjer:

(42)	Otk 3, 4
hcs.	<i>нѣ имаѣи мало именѣ в' срѣдѣ . іже не освр'нише риз' своих' . і <u>ходити вѣчнут'</u> с мноу в ризах' бѣлахъ . ѣко достоини сут' (BrVO 267a] <i>hoditi imutь</i> BrVat₅ 126b BrBer_{2/1} 172a)¹⁷⁶</i>
grč.	<i>ἀλλὰ ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ <u>περιπατήσουσιν</u> μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοί εἰσιν</i>
lat.	<i>Sed habes pauca nomina in Sardis qui non inquinaverunt vestimenta sua: et <u>ambulabunt</u> mecum in albis, qui digni sunt.</i>

Zatečeno stanje navodi na zaključak da se futurski oblik *včnu* + infinitiv – barem što se tiče biblijskih tekstova – češće pojavljuje u spomenicima sjeverne skupine, a da se u tekstovima južne skupine može pretpostaviti opadanje njegove uporabe. Valja pritom naglasiti da distribucija *včnu* + infinitiv futura u analiziranome korpusu također upućuje na to da taj oblik nije uobičajen u tekstovima (sjeverne skupine) koji čuvaju starije prijevode s grčkoga. Naime, istraživanje futurskih oblika u BrVO pokazalo je da je *včnu* + infinitiv futur iznimno rijetko potvrđen na posljednjih 89 listova (379a–468b) toga spomenika. Podsjećamo na to da je riječ o dijelu koji se od ostatka kodeksa izdvaja po tome što ga je pisao drugi pisar te po nešto pomlađenijoj jezičnoj slici, osobito na fonološkoj razini (MIHALJEVIĆ 1997: 135), zbog čega ga u ovome istraživanju komentiramo kao zasebnu cjelinu. Posebnost je toga dijela potvrdilo i istraživanje načina izražavanja buduće radnje prilikom čega je utvrđeno da se u pogledu uporabe sredstava za izražavanje budućnosti taj dio uvelike razlikuje od ostatka kodeksa, odnosno da zatečeno stanje u tome dijelu više odgovara stanju zabilježenome u

¹⁷⁴ Vidi poglavlje 6. 2. 3.

¹⁷⁵ O prijepisima knjige *Otkrivenja* u hrvatskoglagoljčnim brevijarima vidi: JURIĆ KAPPEL 2023: 83–100.

¹⁷⁶ Usporedi primjer (32) u poglavlju 6. 2. 3.

starocrkvenoslavenskome. Naime, u njemu je od futurskih perifraza najzastupljenija sveza *imamъ* + infinitiv (najčešće zanijekani oblik), dok je *včnu* + infinitiv futur zabilježen samo šest puta (ĆOSIĆ 2025: 61).¹⁷⁷ Razlog tomu je što se u spomenutom dijelu (379a – 468b) čuvaju stariji prijevodi s grčkoga.¹⁷⁸

Iz svega navedenog može se zaključiti da futurski oblik *včnu* + infinitiv valja promatrati kao izrazitu hrvatsku crkvenoslavensku jezičnu crtu, svojstvenu ponajprije tekstovima koji su bili prilagođivani latinskome izvorniku prije treće (i posljednje) revizije hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova, kojom su brevijari i misali podijeljeni na sjevernu i južnu skupinu. Na takav zaključak, ponavljamo, navodi činjenica da je *včnu* + infinitiv rijetko potvrđen u starijim prijevodima s grčkoga, dok se u tekstovima južne skupine (BrVat₅ i MSegn) uočava težnja da se *včnu* + infinitiv futura zamijeni drugim futurskim tvorbama, ponajprije prezentskim oblicima (s prefiksom *vbz-/vbs-*).

5. 2. 1. 3. *Včnu* + infinitiv u funkciji futura drugoga

U korpusu su rijetko zabilježeni primjeri u kojima se oblik *včnu* + infinitiv rabi u funkciji izražavanja buduće radnje koja se događa prije druge buduće radnje. Takva je njegova uporaba pretežito zabilježena u zavisnim pogodbenim rečenicama koje se u hrvatskome crkvenoslavenskome uvode veznikom *aće* (HCJ 2014: 356).

Izdvajamo izabrane primjere u kojima oblik *včnu* + infinitiv javlja u stvarnim pogodbenim rečenicama:

43)	Izr 3, 24
hcs.	<i>aće bo sêdêti včneši bez' boêzni budeši . aće li že spati včneši . v slast' budetъ ti spanie tvoe</i> (BrVO 353a] <i>spati vačneši; počieši</i> ¹⁷⁹ BrBer _{2/1} 232c = BrVat ₅ 174a)
grč.	ἐὰν γὰρ <u>κάθῃ</u> ἄφοβος ἔσῃ ἐὰν δὲ <u>καθεύδῃς</u> ἡδέως ὑπνώσεις
lat.	<i>Si dormieris, non timebis: quiesces, et suavis erit somnus tuus.</i>

44)	Izr 4, 12
hcs.	<i>aće bo hoditi v'čneši . ne zapnut se stopi tvoe . aće li tēkati včneši . ne utruđiši se</i> (BrVO 353d] <i>povedenъ budeši</i> BrVat ₅ 174b <i>hodiši</i> BrN ₂ 192b)

¹⁷⁷ Od tih šest zabilježenih primjera, u trima je *včnu* + infinitiv uporabljen u biblijskim antifonama i responzorijima (primjer (7)), dva u Ezekielu (12, 40) i jedan u komentaru proroka Hošee.

¹⁷⁸ Detaljnije o tome vidi u poglavlju 10. 2. 3.

¹⁷⁹ U primjeru (43) tekst iz BrVO više se podudara s grčkim predloškom, dok isti redak u BrBer₂ i BrVat₅ više odgovara latinskome.

grč.	ἐὰν γὰρ πορεύῃ οὐ συγκλεισθήσεται σου τὰ διαβήματα ἐὰν δὲ τρέχῃς οὐ κοπιάσεις
lat.	<i>Quas cum <u>ingressus fueris</u>, non arctabuntur gressus tui, et currens non habebis offendiculum.</i>

45)	Iz 58, 13–14
hcs.	<i>aĉe obratiši ot sob(o)ti nogu tvoû (...) i <u>sl(a)viti vaĉneši</u> egda ne stvoriti vol' tvoih' . i ne obrêĉet se vola tvoê gl(agola)ti . tĕgda vzveseliši se o g(ospod)ê b(o)zê tvoemĕ (MBer₁ 28a-b)</i>
grč.	ἐὰν ἀποστρέψῃς τὸν πόδα σου ἀπὸ τῶν σαββάτων (...) καὶ καλέσεις τὰ σάββατα τρυφερά ἅγια τῷ θεῷ σου οὐκ ἄρεῖς τὸν πόδα σου ἐπ' ἔργῳ οὐδὲ λαλήσεις λόγον ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματός σου καὶ ἔσῃ πεποιθὼς ἐπὶ κύριον ¹⁸⁰
lat.	<i>Si averteris a sabbato pedem tuum (...) et <u>glorificaveris</u> eum dum non facis vias tuas, et non invenitur voluntas tua, ut loquaris sermonem: tunc delectaberis super Domino</i>

46)	Hom. Aug. (Iv 13, 35)
hcs.	<i>v' sem' poznaûť vsi . êko moi este uč(e)n(i)ci . aĉe lûb(ĕ)vĕ <u>imêti vĕĉnete</u> meždû sobouî (BrVO 285b imati vaĉnete BrBer_{2/I} 183b)</i>
lat.	<i>In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem <u>habueritis</u> ad invicem.</i>

47)	responzorij
hcs.	<i>imêti vĕĉneši . vsa dobraê . aĉe <u>boêti se vĕĉneši</u> b(og)a (BrVO 381c = BrBer₂ 243d)</i>
lat.	<i>Habebis multa bona, si timueris Deum.</i>

U navedenim se primjerima futurskim oblikom *vĉnu* + infinitiv označava uvjet koji se mora ispuniti kako bi se ostvarila buduća radnja izražena u glavnoj rečenici. Zanimljivo je primijetiti da se u svim primjerima oblikom *vĉnu* + infinitiv jasno izražava ingresivno značenje, odnosno da se naglasak stavlja na ulazak odnosno stupanje u radnju ili stanje izraženo infinitivom. Kod glagola *sêdêti* i *spati* izražava se trenutak prijelaza u stanje, primjerice: *ako sjedneš, bit ćeš bez straha*, *ako legneš, slatko ćeš usnuti* (43), dok se kod dinamičnih glagola označava stupanje u

¹⁸⁰ Primjer (47) više se podudara s latinskim predloškom.

radnju izraženu infinitivom, primjerice: *ako staneš hodati, neće ti se zapletati koraci, ako potrčiš, nećeš posrnuti* (44).¹⁸¹

U grčkome i latinskome odgovarajućem tekstu također stoje zavisne pogodbene rečenice. U grčkome je riječ o eventualnoj futurskoj rečenici koja se uvodi veznikom *ἐάν*.¹⁸² U tim rečenicama uvijek stoji konjunktiv prezenta za označavanje nesvršene radnje ili konjunktiv aorista za označavanje svršene radnje,¹⁸³ dok u glavnoj rečenici dolazi futur ili koji drugi oblik kojim se upućuje na buduću radnju, primjerice imperativ ili adhortativni konjunktiv (BOAS et al. 2019: 553; MUSIĆ, MAJNARIĆ 1980: 225–226). U primjerima (43) i (44) u protazi stoji konjunktiv prezenta (*ἐάν (...) κάθῃ, καθεύδῃς; πορεύῃ, τρέχῃς*), a u primjeru (45) futur (*καλέσεις*). U latinskome u navedenim primjerima u pogodbenoj rečenici uglavnom stoji futur drugi (*ingressus fueris, dormieris, ambulaveris, habueritis, timueris, glorificaveris*), osim u primjeru (44) u kojemu stoji particip *currens* (< *curro*, 3. 'trčati'). Navedeni se primjer, naime, više podudara s grčkim predloškom, u kojemu stoji *ἐάν* + konj. prezenta.

U jednome je primjeru *včnu* + infinitiv u istoj funkciji zabilježen u vremenskoj rečenici koja se u hrvatskome crkvenoslavenskome uvodi veznikom *egda*:

48)	Iz 43, 2
hcs.	<i>egda <u>hoditi</u> včneši po ogni ne ožžeši se . i plamen' ne vzgorit' se v tebê</i> (BrVO 28b = BrBer ₂ 16d)
grč.	<i>ἐάν διέλθῃς διὰ πυρός οὐ μὴ κατακαυθῇς φλόξ οὐ κατακαύσει σε</i>
lat.	<i>cum <u>ambulaveris</u> in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te</i>

U grčkome dolazi eventualna pogodbena rečenica u kojoj stoji konjunktiv aorista (*ἐάν διέλθῃς*), kojim se, kako je ranije već istaknuto, izražava svršena radnja. U hrvatskome crkvenoslavenskome, s druge strane, stoji oblik *včnu* + infinitiv (s infinitivnom dopunom nesvršenoga vida: *hoditi*), kojim se i u ovome slučaju jasno izražava ingresivno značenje.

¹⁸¹ Glagol *včeti* pritom ima funkciju sličnu ingresivnim prefiksima u suvremenome hrvatskom jeziku, primjerice: *za-spati, po-trčati*, kojima se ujedno nesvršeni glagoli pretvaraju u svršene.

¹⁸² Grčke se pogodbene rečenice zapravo uvode veznikom *εἰ*. Kada se njemu pridružuje i modalna čestica *ἄν* tada spajanjem nastaje veznik *ἐάν*, koji je uobičajen za podvrstu pogodbenih rečenica koje se u grčkome nazivaju eventualnim pogodbenim rečenicama (BOAS et al. 2019: 550; MUSIĆ, MAJNARIĆ 1980: 225).

¹⁸³ Općenito se aoristom u grčkome izražava svršeni vid, odnosno radnja koja se predstavlja kao dovršena i cjelovita (BOAS et al. 2019: 406).

U misalskim se tekstovima (M_{Ber1} i M_{Ber2}) oblik *včnu* + infinitiv u funkciji izražavanja radnje koja prehodi drugoj budućoj radnji pojavljuje samo s infinitivom *poslušati*:

49)	Iz 1, 19–20
hcs.	<i>ače vshočete i <u>poslušati včnete</u> . bl(a)ga z(e)ml'ska snêste . ače li ne vshočete . i <u>ne poslušati včnete</u> me . mečb poglbtit vi . usta g(ospod)na se g(lago)laše (BrVO 9d = M_{Ber1} 57b] ače vshočete i slišati budete; ače li ne vshočete i m(e)ne razdražate na razgnêvanie BrVat₅ 4a ašče vshočete i v'sposlušaete me M_{Segn} 45d¹⁸⁴)</i>
grč.	<i>αἰ ἐὰν θέλητε καὶ <u>εἰσακούσητέ</u> μου τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε ἐὰν δὲ μὴ θέλητε μηδὲ <u>εἰσακούσητέ</u> μου μάχαιρα ὑμᾶς κατέδετα τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησεν ταῦτα</i>
lat.	<i>Si volueritis, et <u>audieritis</u> me, bona terrae comedetis. Quod si nolueritis, et me <u>ad iracundiam provocaveritis</u>, gladius devorabit vos, quia os Domini locutum est.</i>

Već je ranije istaknuto da glagol *poslušati*, koji u starocrkvenoslavenskome nije imao jasno određenu vidsku vrijednost (Slovník), u svezi s pomoćnim glagolom *včeti* izražava svršenu buduću radnju,¹⁸⁵ a isto se stanje bilježi i u ovdje navedenim primjerima. Na to ukazuje interpretacija konteksta (*ako me budete htjeli poslušati, uživat ćete dobra zemlje; ako me ne budete htjeli poslušati, mač će vas proždrijeti*) te usporedba s grčkim i latinskim odgovarajućim tekstom. Naime, u latinskome u protazi dolazi futur drugi, kojim se izražava uvjet koji se mora ispuniti *prije* radnje glavne rečenice (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 260), dok u apodozi u takvim rečenicama uvijek stoji futur prvi: *si volueritis, et audieritis / comedetis; quod si nolueritis (...) provocaveritis / devorabit*. U grčkome na istome mjestu stoji eventualna futurska rečenica u kojoj stoji konjunktiv aorista (θέλητε, εἰσακούσητέ), kojim se u takvim rečenicama izražava svršena radnja te se nerijetko označava i prethodnost u odnosu na radnju glavne rečenice. To znači da grčki konjunktiv aorista u eventualnim pogodbenim rečenicama ima isto značenje kao latinski futur drugi (MUSIĆ, MAJNARIĆ 1980: 226). Konjunktivom se prezenta, s druge strane, obično izražava istovremenost radnje zavisne i glavne rečenice (BOAS et al. 2019: 553). Iz svega navedenog može se zaključiti da se oblikom tvorenim od pomoćnoga glagola *včeti* i infinitiva *poslušati* i u primjeru (49) izražava svršena buduća radnja.

U korpusu je zabilježeno još nekoliko takvih primjera:

(50)	Mt 18, 15–17
------	--------------

¹⁸⁴ Drugi je dio teksta (*ače li ne vshočete . i ne poslušati včnete me*) izostavljen u M_{Segn}.

¹⁸⁵ Vidi također primjere (25) i (26).

hcs.	(...) <i>aće te ¹poslušati vačnêť . priobrelъ buděši brata tvoego . aće li te ²nê poslušati vačnêť . poimi sa soboŭ oće edinogo ili dva . aće li že i tehъ ³nê poslušati vačnêť povêi crikvê . aće li že i crkvê ⁴nê poslušati vačnêť . budi tebê êko inoezič'nikъ i mitarъ</i> (MBer ₂ 23d = MBer ₁ 47c-d] ¹ <i>vsposlušаетъ</i> ; ² <i>ne vsposlušаетъ</i> ; ³ <i>ne vsposlušает'</i> ; ⁴ <i>vsposlušаетъ</i> MSegn 37d)
grč.	(...) <i>ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδῃσας τὸν ἀδελφόν σου. ἐάν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἓνα ἢ δύο (...). ἐάν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ: ἐάν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.</i>
lat.	(...) <i>si te audierit, lucratus eris fratrem tuum. Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum, vel duos (...). Quod si non audierit eos: dic ecclesiae. Si autem ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus.</i>

(51)	Gesta Silvestri
hcs.	<i>i aće nauka ego <u>poslušati včneši</u> . možel' ukazati kupêľ milor'diê</i> (BrVO 63a = BrBer ₂ 50c) – provjeri u MSegn
lat.	<i>Hunc cum ad te adduxeris: ipse tibi piscinam pietatis ostendet.</i>

5. 2. 1. 4. *Včnu* + infinitiv u funkciji imperativa

U korpusu su – iako iznimno rijetko – zabilježeni i primjeri u kojima je futurski oblik *včnu* + infinitiv uporabljen u funkciji imperativa. Obično se od gramatičkih oblika za izražavanje budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskome za izražavanje zapovijedi rabe oblici svršenoga prezenta, kao ekvivalent grčkom i latinskom futuru s imperativnim značenjem. Kao što je već ranije u nekoliko navrata istaknuto, izražavanje zapovijedi futurskim oblicima nije posve neuobičajena pojava. Štoviše, tipološka su istraživanja pokazala da je to njihova najčešća sekundarna funkcija, što najvjerojatnije proizlazi iz činjenice da se zapovijed uvijek odnosi na budućnost (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 273–274).

Složeni se futurski oblici, s druge strane, rijetko pojavljuju u imperativnoj funkciji (usp. GALIĆ 2023: 332). Među njima se po učestalosti uporabe izdvaja upravo oblik *včnu* + infinitiv. U analiziranome su korpusu zabilježena četiri primjera u kojima je oblik *včnu* + infinitiv uporabljen za izražavanje zapovijedi.¹⁸⁶ U jednome primjeru *včnu* + infinitiv stoji na mjestu

¹⁸⁶ Josip Galić također navodi jedan primjer uporabe *včnu* + infinitiv futura zabilježen u MVat₄: *vsъkogo dѣla rabotna ne tvoriti včnete va n'* (MVat₄ 131b) / grč. *ἐργον λατρευτὸν οὐ ποιήσετε ἐν αὐτῇ* / lat. *omne opus servile*

grčkoga ili latinskoga futura uporabljenoga u funkciji imperativa (52), u dvama primjerima stoji na mjestu grčkoga odnosno latinskoga imperativa (53), (54), a u jednome primjeru na mjestu latinskoga konjunktiva zabrane (55). Izdvajamo potvrđene primjere:

(52)	Post 3, 19
hcs.	<i>trnie i vlčacъ da prozebet' t(e)be . i da iši travu selъnuû . v potê lica tvoego <u>pitati se vač'neši</u> hlibomъ tvoimъ doideže vzvratiši se v z(e)ml(e)û ot neeže vzetъ esi (BrBer_{2/1} 93a] da êsi hlêbъ tvoi BrVO 131b)</i>
grč.	ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι καὶ φάγη τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου <u>φάγη</u> τὸν ἄρτον σου ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν ἐξ ἧς ἐλήμφθης
lat.	<i>Spinas et tribulos geminabit tibi, et comedes herbam terrae. In sudore vultus tui <u>vesceris</u> pane, donec revertaris in terram de qua sumptus es</i>

Primjer (52) zabilježen je u *Knjizi Postanka* u BrBer_{2/1}, kada se Bog obraća Adamu i iznosi mu posljedice njegova neposluha Božjoj zapovijedi. U grčkome i latinskome na istome mjestu stoji futur (φάγη; *vesceris*) kojima se u ovome slučaju izražava blaga zapovijed: *u znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti* (Post 3, 19). S obzirom na takvu situaciju, na prvu bi se moglo pretpostaviti da je u navedenome primjeru oblik *včnu* + infinitiv (*pitati se vač'neši*) uporabljen kao prijevodno sredstvo za grčki ili latinski futur. Međutim, ako se rečenica pogleda u cijelosti, uočava se da su drugi oblici futura, uporabljeni za izražavanje blage zapovijedi u grčkome i latinskome (ἀνατελεῖ, φάγη; *geminabit, comedes*), na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni svezom modalne čestice *da* i prezenta, koja se rabila za izražavanje zapovijedi¹⁸⁷ (*da prozebet', da iši*). Takva situacija upućuje na to da je *včnu* + infinitiv u primjeru (52) svjesno uporabljen u funkciji izražavanja blage zapovijedi. To njegovo značenje dodatno potvrđuje i isto mjesto u BrVO, u kojemu stoji sveza modalne čestice *da* + infinitiv (*da êsi*).

Dalje izdvajamo primjer u kojemu se oblik *včnu* + infinitiv nalazi na mjestu latinskoga i grčkoga imperativa (θαυμάσατε; *admiramini*). U istoj rečenici (53) uz *včnu* + infinitiv stoje i drugi imperativni oblici (*prizrite, viite, užasite se*), što dodatno potvrđuje da je *včnu* + infinitiv uporabljen u funkciji imperativa. Također, u BrVO na istome mjestu stoji imperativ (*udivite se*):

non facietis in eo (Lev 23, 21). U njemu se u grčkome i latinskome na istome mjestu nalazi futur s imperativnim značenjem (GALIĆ 2023: 332–333).

¹⁸⁷ Vidi više u: GALIĆ 2023: 126–127.

(53)	Hab 1, 5
hcs.	<i>prizrite v narodêhъ i viite i <u>diviti se vač'nete</u> i užasite se êk(o) delo stvoreno e(stъ) va d(a)ni vaše (BrBer_{2/I} 260d = BrVat₅] udivite se BrVO 457a)</i>
grč.	ἴδετε οἱ καταφρονηταί καὶ ἐπιβλέψατε καὶ <u>θαυμάσατε</u> θαυμάσια καὶ ἀφανίσθητε διότι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν
lat.	<i>Aspicite in gentibus, et videte: <u>admiramini</u>, et obstupescite: quia opus factum est in diebus vestris</i>

Na mjestu se latinskoga imperativa *včnu* + infinitiv nalazi i u sljedećem primjeru:

(54)	antifona
hcs.	<i>elena s(ve)taê reče ka iûdê isplni želênie moe . i <u>žiti vač'neši</u> na z(e)mli dobre aće êviši mnê eže g(lago)let' se kal'varievo mes'to (BrBer_{2/II} 42b)</i>
lat.	<i>Helena sancta dixit ad Iudam comple desiderium meum et <u>vive</u> super terram ut ostendas mihi qui dicitur Calvariae locus</i>

Međutim, čini se da se u ovome primjeru može isključiti imperativna funkcija futurskoga oblika *včnu* + infinitiv. Naime, hrvatski se crkvenoslavenski tekst ne podudara u potpunosti s latinskim. U latinskome, kao što smo ranije naveli, stoji imperativ o kojemu ovisi namjerna rečenica: *vive (...) ut ostendas* / *živi (...) da mi pokažeš*. U hrvatskome se crkvenoslavenskome na istome mjestu nalazi pogodbena rečenica u kojoj se izražava uvjet koji se mora ispuniti da bi se ostvarila radnja glavne rečenice: *žiti vač'neši na z(e)mli dobre (...) aće êviši mnê* / *živjet ćeš dobro na zemlji (...) ako mi pokažeš*. Stoga smatramo da u primjeru (54) ipak treba isključiti mogućnost izražavanja zapovijedi, ali ga navodimo iz razloga što *včnu* + infinitiv stoji na mjestu latinskoga imperativa.

U istu se kategoriju može uvrstiti i primjer (55) u kojemu se zanijekani oblik *včnu* + infinitiv pojavljuje na mjestu latinskoga prohibitivnog konjunktiva, koji se rabi za izricanje zabrane u tom jeziku (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 267). Usporedba s paralelnim mjestima u drugim spomenicima, točnije u *Senjskome misalu* (MSegn) koji pripada južnoj skupini tekstova, pokazuje da na istome mjestu stoji opisni imperativ koji se tvori s pomoću čestice *da* (*da ne odolêûtъ*). To dodatno potvrđuje imperativno značenje *včnu* + infinitiv oblika u navedenome primjeru. Izdvajamo potvrđeni primjer:

(55)	pêsan
hcs.	<i>vspomeni m(i)l(o)sr(b)diê tvoê g(ospod)i i m(i)l(o)sti tvoe eže ot v(ê)ka sutъ i <u>ne vl(a)dati vačnut'</u> n(a)mi vrazi n(a)ši (MBer₁ 36c] da ne odolêûtъ MSegn 25d)</i>
lat.	<i>Reminiscere miserationum tuarum, Domine, et misericordiae tuae, quae a saeculo sunt: <u>ne</u> umquam <u>dominentur</u> nobis inimici nostri</i>

U jezicima obično postoji više različitih gramatičkih sredstava s pomoću kojih se izražava imperativno značenje (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 210–211), ali se, podsjećamo, u tu svrhu najčešće koriste upravo futurski oblici. Budući da su istraživači skloniji tumačenju prema kojemu se imperativna uporaba kod futurskih oblika razvila iz futurskoga značenja, a ne obratno (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 273–274), može se zaključiti da primjeri uporabe *včnu* + infinitiv futura u funkciji imperativa upućuju na visoki stupanj njegove gramatikaliziranosti.

5. 2. 1. 5. *Včnu* + infinitiv u namjernim rečenicama

U korpusu se mogu izdvojiti i primjeri u kojima se *včnu* + infinitiv pojavljuje u funkciji predikata zavisnih namjernih rečenica. Budući da je osnovna uporaba futura izricanje predviđanja, odnosno tvrdnje o budućem vremenu, futurski se oblici najčešće pojavljuju u glavnim rečenicama. Štoviše, futur se rijetko rabi i u zavisnim rečenicama s budućom vremenskom referencom, poput pogodbenih i vremenskih. Razlog tomu je što se u takvim rečenicama ne izriče tvrdnja da će se radnja doista ostvariti već se procjenjuje stupanj vjerojatnosti njezina ostvarenja. S druge strane, uporaba futura u apodozi pogodbenih rečenica sasvim je uobičajena i očekivana¹⁸⁸ (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 274). Iznimku predstavljaju namjerne rečenice te rečenice koje su dopuna glavnome glagolu u značenju *htjeti* ili *zapovjediti*, u kojima je uporaba futura uobičajena pojava u jezicima svijeta (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 274). Takva se njegova uporaba vjerojatno može objasniti time što se kod futura, osim izražavanja čisto vremenskoga odnosa, tj. budućnosti, često podrazumijeva i dodatna značenjska komponenta namjere, želje, htijenja i sl.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Primjeri navedeni u poglavlju 10. 2. 1. 3. ovoga rada pokazuju da se u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima *včnu* + infinitiv može rabiti u zavisnim pogodbenim rečenicama.

¹⁸⁹ Vidi poglavlje 4.

Primjeri uporabe futurskih oblika u namjernim rečenicama rijetko su, ali jasno posvjedočeni u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima.¹⁹⁰ Izdvajamo zabilježene primjere:

(56)	Jr 32, 39
hcs.	<i>i dam' imъ sr(ъd)ce edino . i putъ edinъ . da boēti se vъčnut' mene vъ vse dni ih' . i dobro budet' imъ . i čedomъ ihъ po nihъ</i> (BrVO 23c)
grč.	καὶ δώσω αὐτοῖς ὁδὸν ἑτέραν καὶ καρδίαν ἑτέραν φοβηθῆναι με πάσας τὰς ἡμέρας εἰς ἀγαθὸν αὐτοῖς καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῶν μετ' αὐτούς
lat.	<i>et dabo eis cor unum, et viam unam, ut timeant me universis diebus, et bene sit eis, et filiis eorum post eos</i>

(57)	Iz 49, 8
hcs.	<i>shranih te . i dah' te v zavetъ lûdêмъ moimъ da ustroiši z(e)mlû i obladatai vačnêši dostoēniê rastočenaê</i> (MBer2 37b] <i>obladaeši</i> MBer1 61b)
grč.	ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἔθνων τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν καὶ κληρονομησαὶ κληρονομίαν ἐρήμου
lat.	<i>et servavi te, et dedi te in foedus populi, ut suscitares terram, et possideres haereditates dissipatas</i>

U latinskom odgovarajućem tekstu na mjestu *včnu* + infinitiv ne bilježi se futur, već konjunktiv prezenta (56) te konjunktiv imperfekta (57).¹⁹¹ U grčkom tekstu dolazi infinitiv, kojim se, kada on stoji u rečenici s glagolom sa značenjem *davati*, kao što je to slučaj u navedenome primjeru (ἔδωκά, δώσω), iskazuje svrha ili namjera (MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 234).

(57)	Lk 6, 37
hcs.	<i>ne sudite da ne suditi vačnut' v(a)мъ . ne osuždaite da ne osudêтъ v(a)съ</i> (MBer2 103b = MBer1 111d)
grč.	καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε: καὶ μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε.
lat.	<i>Nolite iudicare, et non iudicabimini: nolite condemnare, et non condemnabimini.</i>

¹⁹⁰ Zanimljivo je primijetiti da je takva uporaba u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima potvrđena još samo kod oblika *budu* + infinitiv, koji uz *včnu* + infinitiv pokazuje najviši stupanj gramatikaliziranosti od složenih glagolskih tvorbi za izražavanje buduće radnje. Vidi više u poglavlju 5. 2. 2.

¹⁹¹ U latinskome se radnja namjerne rečenice uvijek smatra istovremenom s radnjom glavne rečenice. Tako u njima prema pravilu o slaganju vremena (*consecutio temporum*) može stajati konjunktiv prezenta, ako je u glavnoj rečenici glavno vrijeme (prezent, futur I., futur II. te imperativ) ili konjunktiv imperfekta, ako je u glavnoj rečenici historijsko vrijeme (imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt) (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 284–285).

U primjeru (57) hrvatski se crkvenoslavenski primjer, u kojemu je oblik *včnu* + infinitiv uporabljen u namjernoj rečenici uvedenoj veznikom *da*, ponešto razlikuje od grčkoga i latinskoga. Naime, u grčkome u nezavisnosloženoj rečenici stoji dvostruko zaniijekani konjunktiv aorista, kojim se inače izražava kategorička negacija buduće radnje (οὐ μὴ κριθῆτε),¹⁹² a u latinskome futur (*non iudicabimini*). Međutim, iz konteksta je jasno da se i u grčkome i latinskome podrazumijeva namjerni smisao rečenice: *Ne sudite i nećete biti suđeni. Ne osuđujte i nećete biti osuđeni* (Lk 6, 37), koji je vjerno prenesen na hrvatski crkvenoslavenski.

Još je jedan primjer sličan prethodnom zabilježen u homiliji sv. Augustina:

(58)	Hom. s. Augustini ep.
hcs.	<i>êko vidêv'se hv(a)lihomъ . nine že čtem' <u>da razumêti včnemъ</u> g(ospod)a na gorê . mnogo že <u>razumêti včnemъ</u> . êko g(ospod)b sl(o)vo estъ na visotê</i> (BrVO 200c = BrVat ₅ 93a BrN ₂ 94c)
lat.	<i>Quia ergo vidimus, quia laudavimus, <u>legamus</u> et intelligamus. Dominus in monte: multo magis <u>intelligamus</u> quia Dominus in monte Verbum est in alto.</i>

U primjeru (58) u latinskome na mjestu hrvatske crkvenoslavenske namjerne rečenice stoji adhortativni konjunktiv (*intelligamus*), odnosno konjunktiv poticanja (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 266), kojim sv. Augustin potiče ljude da razumiju da izraz *Gospodin na gori* ukazuje na uzvišenost božanske Riječi, tj. da znači: *Riječ u visini*. Slično kao u primjeru (57), u latinskoj se rečenici u kojoj je taj konjunktiv uporabljen može pretpostaviti namjerni smisao: *čitajmo i razumimo* (razabire se: čitajmo da bismo razumjeli), koji je još jedanput na hrvatski crkvenoslavenski prenesen namjernom rečenicom (*da razumêti včnemъ*).

U sljedećem se primjeru (59) uporaba oblika *včnu* + infinitiv može tumačiti dvojako: kao predikat namjerne rečenice ili kao prohibitivni konjunktiv:

(59)	antifona/responzorij
hcs.	<i>ne ostavi me g(ospod)i o(t)če . i oblastelû života moego . da ne padnu v zracê protivnik' moi' i <u>ne radovati se včnet'</u> vrag moi o mnê</i> (BrVO 355c)

¹⁹² Vidi poglavlje 5. 2. 3.

lat.	<i>Ne derelinquas me Domine Pater, et Dominator vitae meae, ut non corruam in conspectu adversariorum meorum: <u>ne gaudeat</u> de me inimicus meus.</i>
------	--

Dakle, oblik *včnu* + infinitiv može se tumačiti kao predikat namjerne rečenice uvedene veznikom *da*, u kojoj je jedan predikat u obliku svršenoga prezenta (*da ne padnu*), a drugi je povezan sastavnim veznikom *i* (*i ne radovati se včnet*). U latinskom odgovarajućem tekstu na mjestu oblika *včnu* + infinitiv stoji zanijekani konjunktiv prezenta (*ne gaudeat*), koji se također može tumačiti bilo kao predikat namjerne rečenice kojim se nastavlja niz namjera (*ut non corruam, ne gaudeat*) ili kao prohibitivni konjunktiv, kojim se izriče zabrana. Ako se taj oblik i protumači kao prohibitivni konjunktiv svejedno se, jednako kao u primjeru (58), razabire i namjerni smisao: *ne ostavi me, Gospodine Oče, da ne padnem pred očima protivnika svojih: neka se (ili: da se) nada mnom ne raduje neprijatelj moj*.

Navedeni primjeri potvrđuju da je uporaba futurskih oblika u namjernim rečenicama – premda rijetka – jasno posvjedočena u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima.

Što se tiče uporabe *včnu* + infinitiv futura u neliturgijskim zbornicima, već je ranije istaknuto da brojnost tih oblika naglo opada u tekstovima te vrste, koji su, podsjećamo, napisani mješavinom čakavskoga i crkvenoslavenskoga¹⁹³. U *Fatevićevu zborniku*, koji u korpusu ovoga istraživanja služi kao predstavnik neliturgijskih zbornika, *včnu* + infinitiv futur zabilježen je iznimno rijetko, točnije samo jedanput. Zanimljivo je primijetiti da je taj oblik potvrđen u apokrifnome tekstu *Život Adama i Eve*, koji u CFat pokazuje arhaičnije jezično stanje od ostalih tekstova, odnosno prisustvo velikoga broja crkvenoslavenskih elemenata (GALIĆ 2022: 507), čime se može objasniti i posvjedočenost futurskoga oblika *včnu* + infinitiv upravo u tom tekstu. Izdvajamo zabilježeni primjer:

(60)	Vita Adae et Evae
hcs.	<i>tada prizrit G(ospodi)n' B(og)' bezakoniê nih i potom <u>abitati vačnet</u> blagodet sa človiki na zemli i tada počnet rasti dom Božji va veki prid Bogom (CFat 11r = CŽg)</i>
lat.	<i>post haec <u>habitabit</u> deus cum hominibus in terris videndus, et tunc incipiet aequitas fulgere et domus Dei in saeculum honorabitur</i>

¹⁹³ Jozo Vela navodi da je u zborničkim tekstovima pronašao samo šest primjera uporabe *včnu* + infinitiv futura, što je izuzetno mali broj s obzirom da su u drugim spomenicima koji ulaze u korpus njegova istraživanja zabilježene ukupno 183 potvrde *-čnu* + infinitiv futura (VELA 2018: 66).

U primjeru (60) oblikom *včnu* + infinitiv izražava se trajna buduća radnja, a može se reći da se zadržava i dodatna značenjska nijansa početka radnje. U latinskome tekstu stoji futur prvi (*habitabit*). Osim oblika s glagolom *včeti*, u istome se primjeru bilježi i oblik s glagolom *početi* (*počnet rasti*). Njime se također upućuje na buduću radnju, ali ne možemo s potpunom sigurnošću reći je li glagol *početi* u navedenome primjeru uporabljen u funkciji pomoćnoga glagola za tvorbu futura ili prenosi leksičko značenje. Naime, u latinskome se na istome mjestu nalazi glagol *incipio*, 3. 'početi, započeti' u futuru prvome (*incipiet*). Međutim, hrvatski se crkvenoslavenski tekst ne slaže u potpunosti s latinskim te ostavljamo mogućnost da je glagol *početi* u ovome slučaju uporabljen pod utjecajem latinskoga.

5. 2. 1. 6. Neobična uporaba *včnu* + infinitiv oblika

U korpusu je izdvojeno nekoliko primjera takoreći neobične uporabe *včnu* + infinitiv oblika. Naime, u njima se tim oblikom, sudeći prema latinskome predlošku, ne izražava buduća radnja zato što oblik stoji na mjestu latinskoga perfekta:

(61)	Slovo Leon.
hcs.	<i>i tako roenъ g(ospod)ъ is(u)h(rъst)' č(lovê)kъ istinni . iže nikoliže otstoêti se vъčnet' b(og)ъ istin'ni . novoe tvari v' sebê stvori začelo</i> (BrVO 64c = BrBer _{2/I} 52a)
lat.	<i>Nascens itaque dominus Iesus Christus homo verus, qui numquam esse destitit deus verus, novae creaturae in se fecit exordium</i>

U latinskome, dakle, stoji perfekt glagola *desisto*, 3. 'prestati, ostaviti' i radnja se odnosne rečenice u kojoj je taj oblik uporabljen odvija u prošlosti: *Radajući se, dakle, Gospodin Isus Krist kao pravi čovjek – koji nikada nije prestao biti pravi Bog – u sebi je učinio početak novoga stvorenja (...)*. U hrvatskome crkvenoslavenskome ista odnosna rečenica, s obzirom na to da je u njoj uporabljen oblik *včnu* + infinitiv, ima buduću referencu: *koji nikada neće prestati biti pravi Bog*. Nije u potpunosti jasno zašto je u toj rečenici uporabljen oblik *včnu* + infinitiv.

Izdvajamo još jedan primjer u kojemu se oblik *včnu* + infinitiv nalazi na mjestu latinskoga perfekta:

(62)	Sef 1, 5–6
------	------------

hcs.	<i>potreblû ot mesta sego (...) iže prevratetŭ nakazŭ g(ospoda)nŭ iže ne ičetŭ g(ospod)a ni slediti vač'netŭ</i> (BrBer _{2/I} 261a = <i>sléditi vač'nutŭ</i> BrVat ₅ 236c] <i>ne držečih se</i> ¹⁹⁴ BrVO 458b)
grč.	καὶ ἐξαρχὸν ἐκ τοῦ τόπου τούτου (...) καὶ τοὺς ἐκκλίνοντας ἀπὸ τοῦ κυρίου καὶ τοὺς μὴ ζητήσαντας τὸν κύριον καὶ τοὺς μὴ ἀντεχομένους τοῦ κυρίου
lat.	<i>et disperdam de loco hoc (...) et eos (...) qui avertuntur de post tergum Domini, et qui non quaesierunt Dominum, nec investigaverunt eum</i>

Kao i u prethodnome primjeru (61), nije u potpunosti jasno zašto je ovdje uporabljen oblik *včnu* + infinitiv. U latinskome na istome mjestu stoji odnosna rečenica u kojoj stoji prezent (*avertuntur*) i dva perfekta (*quaesierunt*, *investigaverunt*). U hrvatskome crkvenoslavenskome tim oblicima odgovaraju prezenti (*prevratetŭ* / *avertuntur*; *ne ičetŭ* / *non quaesierunt*) te spomenuti oblik *včnu* + infinitiv (*slediti vač'netŭ* / *investigaverunt*). S obzirom na to da se u latinskome navedenim oblicima perfekta ne izražava apsolutna prošla radnja već se ih se radije valja tumačiti kao oblike kojima se izražava trajno obilježje neke vrste (u ovome slučaju ljudi koji okreću leđa od Gospodina, ne traže ga i ne pitaju za njega¹⁹⁵) ili opća istina,¹⁹⁶ na taj se način najvjerojatnije mogu interpretirati i oblici uporabljeni u hrvatskome crkvenoslavenskome, uključujući i *včnu* + infinitiv.

(63)	Sermo s. Joannis Chrysostomi
hcs.	<i>ače i ne g(lago)lati vačnetŭ s toboû sl(o)v(e)si . takmo ne dostoêniemŭ spodobit se</i> (BrVO 198d = BrBer _{2/I} 123b = BrVat ₅ 92a)
lat.	<i>Et quamvis vocem eius audire non possis, tum dum id quod desideras accipis, colloqui tecum et si non verbis tum beneficiis dignatur.</i>

U primjeru (63) oblik *včnu* + infinitiv uporabljen je u zavisnoj dopusnoj rečenici uvedenoj veznikom *ače i*.¹⁹⁷ U latinskome također stoji dopusna rečenica uvedena veznikom *quamvis* s kojim uvijek dolazi konjunktiv (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 307–309). Međutim, latinski je tekst na hrvatski crkvenoslavenski poprilično slobodno preveden pa je u dopusnoj

¹⁹⁴ U BrVO na istome mjestu stoji particip prezenta aktivnoga što odgovara grčkomu predlošku, dok je tekst u BrBer₂ i BrVat₅ preveden s latinskoga.

¹⁹⁵ *istrijebit ću iz ovoga mjesta (...) one koji su se odmetnuli od Jahve, koji ne traže Jahvu i nimalo za nj ne mare* (Sef 1, 4–6).

¹⁹⁶ Takav se perfekt naziva gnomskim perfektom (*perfectum gromaticum*) (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 260).

¹⁹⁷ Vidi: HCJ 2014: 356.

rečenici uporabljen *včnu* + infinitiv, kojim se izražava dopuštanje pretpostavljene radnje u budućnosti: *ako i ne bude govorio s tobom riječima*.

Takvi su primjeri, kao što se iz priloženoga može vidjeti, sporadično zabilježeni u analiziranome korpusu pa ih zato izdvajamo zasebno.

5. 2. 1. 7. Odnos s grčkim predloškom

U grčkome se na mjestu futurskoga oblika *včnu* + infinitiv uporabljenoga u funkciji označavanja apsolutne buduće radnje redovito nalazi futur: *imēti v'čneši* / ἔξεις, *žiti včnet'* / ζήσεται, *diviti se včnut'* / ἐκστήσονται, *taēti vačnetb* / ἡττηθήσεται, *razumēti vačneši* / συνήσεις, *vladati vačnetb* / κυριεύσουσιν, *obitati včnut'* / κατοικήσουσιν, *ēsti včnutb* / φάγονται, *obladatai vačnetb* / κληρονομήσει, itd.

Kada se oblik *včnu* + infinitiv rabi u funkciji futura drugoga u pogodbenim rečenicama, u grčkome tim rečenicama odgovara eventualna futurska pogodbeni rečenica koja se uvodi veznikom ἔάν. U njoj uvijek dolazi konjunktiv aorista za svršenu radnju te konjunktiv prezenta za trajnu radnju: *sédēti včneši* / κάθη, *spati včneši* / καθεύδης, *hoditi v'čneši* / πορεύη, *tēkati včneši* / τρέχης, *hoditi včneši* / διέλθης, *poslušati včnete* / εἰσακούσητέ, *poslušati vačnētb* / ἀκούση, παρακούση, itd.

U primjerima u kojima se *včnu* + infinitiv rabi u funkciji predikata zavisnih namjernih rečenica u grčkome obično dolazi infinitiv aorista kojim se izražava svrha ili namjera: *da boēti se včnut'* / φοβηθῆναί, *da...obladatai vačnēši* / κληρονομήσαι.

U primjerima u kojima je oblik *včnu* + infinitiv uporabljen u funkciji imperativa, u grčkome stoji futur s imperativnim značenjem: φάγη i imperativ aorista: θαυμάσατε.

hrvatski crkvenoslavenski	grčki
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji futura prvoga	futur
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji futura drugoga	ἔάν + konjunktiv prezenta ili aorista
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji imperativa	futur s imperativnim značenjem, imperativ
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji predikata zavisnih namjernih rečenica	infinitiv aorista (infinitiv svrhe)

5. 2. 1. 8. Odnos s latinskim predloškom

Futurski oblik *včnu* + infinitiv u hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima u najvećemu broju primjera rabi za izražavanje apsolutne buduće radnje. U latinskome na istome mjestu pritom redovito stoji futur prvi, primjerice: *vzdržati včnut'* / *continebunt*, *m(o)liti včnutь* / *deprecabuntur*, *iměti včneši* / *habebis*, *kapati včnut'* / *stillabunt*, *pluti včnut'* / *fluent*, *obitati včnet'* / *habitat*, *radovati se včnutь* / *gaudebunt*, *v'ľdati vačnetь* / *dominabitur*, *žiti včnet'* / *vivet*, *taěti vačnetь* / *tabescet*, *razuměti vačneši* / *intelliges*, itd.

Osim u funkciji futura prvoga, *včnu* + infinitiv rabi se također i u funkciji futura drugoga, najčešće u pogodbenim rečenicama. U njima se tim oblikom obično izražava radnja koja se događa prije druge buduće radnje. U latinskome na istome mjestu uvijek stoji futur drugi: *hoditi v'čneši* / *ingressus fueris*, *sl(a)viti vačneši* / *glorificaveris*, *iměti včnete* / *habueritis*, *boěti se včneši* / *timueris*, *hoditi včneši* / *ambulaveris*, *poslušati včnete* / *audieritis*.

Osim u funkciji izražavanja apsolutne i relativne budućnosti, futurski se oblik *včnu* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima bilježi i u funkciji predikata zavisnih namjernih rečenica. U latinskome im odgovaraju namjerne rečenice u kojima prema pravilu o slaganju vremena u latinskome (*consecutio temporum*) uvijek dolazi konjunktiv prezenta ili imperfekta, primjerice: *da boěti se včnut'* / *ut timeant*, *da...obladi vačnēši* / *ut...possideres*, *da ne suditi vačnut'* / *ne iudicabimini*.

Zabilježeno je također nekoliko primjera u kojemu se oblikom *včnu* + infinitiv izražava zapovijed. U latinskome na istome mjestu stoji futur uporabljen u imperativnome značenju: *pitati se vač'neši* / *vesceris*, imperativ: *diviti se vač'nete* / *admiramini*, ili prohibitivni konjunktiv: *ne vl(a)dati vačnut'* / *ne...dominentur*.

hrvatski crkvenoslavenski	latinski
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji futura prvoga	futur prvi
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji futura drugoga	futur drugi
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji imperativa	futur s imperativnim značenjem, imperativ, prohibitivni konjunktiv
<i>včnu</i> + infinitiv u funkciji predikata zavisnih namjernih rečenica	konjunktiv prezenta ili imperfekta

5. 2. 1. 9. Zaključak

Futurski oblik *včnu* + infinitiv najzastupljenija je složena futurska tvorba u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. S obzirom na to da nije osobito često potvrđena u starocrkvenoslavenskome, kao ni u neliturgijskim zbornicima, ona se pokazuje kao izrazita hrvatska crkvenoslavenska jezična crta. Svojstvena je – kako se čini – ponajprije tekstovima koji su bili prilagođivani latinskomu izvorniku prije treće (i posljednje) revizije hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova, kojom su brevijari i misali podijeljeni na sjevernu i južnu skupinu. Na takav zaključak navodi činjenica da je *včnu* + infinitiv rijetko potvrđen u starijim tekstovima koji čuvaju prijevode s grčkoga (primjerice, u BrVO 378a–468b), te da se u tekstovima južne skupine (BrVat₅ i MSegn) uočava težnja da se oblik *včnu* + infinitiv zamijeni drugim futurskim oblicima, ponajprije prezentom svršenoga vida (s prefiksom *vbz-/vbs-*).

Futurski oblik *včnu* + infinitiv u najvećemu se broju primjera rabi u funkciji futura prvoga te izražava radnju koja se događa poslije trenutka govorenja. Pritom je u većini potvrda prisutna i ingresivna značenjska komponenta kojom se naglašava početak buduće radnje ili prijelaz u novo stanje koje traje u budućnosti. U rijetkim se primjerima može govoriti o gotovo potpunome gubitku ingresivne značenjske komponente, što ukazuje na visok stupanj gramatikaliziranosti toga oblika u hrvatskome crkvenoslavenskome. Pomoćni glagol *včeti* kao dopunu gotovo isključivo uzima infinitive glagola koji se u rječniku starocrkvenoslavenskoga opisuju kao nesvršeni: *upvati*, *m(o)liti*, *imêti*, *c(êsa)rstvovati*, *kapati*, *pluti*, *radovati se*, *vladati*, *žiti*, *diviti se*, *taêti*, *obladati*, *sêdêti*, *znati*, *zvati*, *hoditi*, *ruti*, *brati se*, *plakati*, *držati*, *vbprašati*, *prêbivati*, *spati*, *têkati*, *boêti se*, te dvovidni glagoli: *vbzdržati*, *udržati*, *obitati*, *razumêti*, *êsti*, *piti*, *poslušati*, *suditi*, *vêrovati*. Valja napomenuti da dio tih glagola Kamphuis (KAMPHUIS 2020) svrstava među glagole koji u starocrkvenoslavenskome nisu imali određenu vidsku vrijednost: *boêti se*, *êsti*, *suditi*, *vêrovati*, *radovati se*, *diviti se*, *sêdêti*, *znati*, *poslušati*, *plakati*, itd., te su se mogli rabiti i u svršenim (primjerice, u aoristu) i u nesvršenim kontekstima (primjerice, u prezentu). Tu činjenicu posebno ističemo zato što rezultati provedene analize ukazuju na to da povezivanje pomoćnoga glagola *včeti* s tom vrstom glagola u tvorbi futura nije posve slučajna pojava. Naime, određeni broj tih glagola, uglavnom zbog svojega leksičkog značenja, u starocrkvenoslavenskome nisu bili u potpunosti kompatibilni sa svršenim kontekstima te se u tu svrhu rabio njihov – obično prefigirani – odgovarajući parnjak, dok se kod nekih glagola, poput *radovati se*, u svršenim kontekstima (primjerice, za izražavanje futura ili promjene stanja u aoristu) isključivo rabio odgovarajući parnjak s prefiksom *vbz-/vbs-* (*vbzradovati se*). Stoga se otvara pitanje može li se razvoj složenoga futurskog oblika *včnu* +

infinitiv barem djelomično povezati s činjenicom da se pomoćni glagol *včeti* osobito često pojavljuje uz infinitive glagola bez određene vidske vrijednosti, pri čemu je služio kao složeno sredstvo izražavanja promjene stanja kod takvih glagola. Takvo nam se objašnjenje zasad čini vrlo izglednim. Naime, tomu u prilog govori i činjenica da na mjestu oblika *včnu* + infinitiv u drugim hrvatskoglagoljičnim spomenicima obično stoji prezent s prefiksom *vbz-/vbs-*, s pomoću kojega se kod glagola koje Kamphuis smatra glagolima bez određene vidske vrijednosti osobito često tvorio odgovarajući vidski parnjak (*radovati se* – *vbzdradovati se*). No, tu je pretpostavku potrebno dodatno istražiti, ponajprije u okviru sustavnijih istraživanja glagolskoga vida u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku.

U analiziranome su korpusu zabilježena dva primjera u kojima se pomoćni glagol *včeti* povezuje s infinitivom svršenoga vida: *roditi te sbrati se*. Činjenica da se pomoćni glagol *včeti* pojavljuje i u svezi s infinitivom svršenoga vida također može ukazivati na visok stupanj gramatikaliziranosti toga oblika. Naime, takvi primjeri pokazuju da je glagol *včeti* najvjerojatnije počeo gubiti izvorna sintaktička svojstva (fazni se glagoli po svojoj prirodi povezuju s nesvršenim infinitivima), uslijed čega se počeo rabiti i kao pravi pomoćni glagol za tvorbu futura.

Osim u funkciji futura prvoga, u analiziranome je korpusu zabilježen određen broj primjera u kojima se *včnu* + infinitiv pojavljuje i u funkciji futura drugoga, odnosno za označavanje radnje koja prethodi drugoj budućoj radnji. Takva je njegova uporaba u prvome redu zabilježena u pogodbenim rečenicama. Zanimljivo je primijetiti da u njima oblik *včnu* + infinitiv izražava svršenu buduću radnju, pri čemu je infinitivna dopuna najčešće glagol *poslušati*, koji, prema Kamphuisu, također pripada glagolima koji u starocrkvenoslavenskome nisu imali određenu vidsku vrijednost.

Nadalje, u korpusu su zabilježeni i primjeri u kojima se oblik *včnu* + infinitiv rabi u funkciji predikata zavisnih namjernih rečenica. Tipološka su istraživanja pokazala da se futurski oblici u jezicima svijeta relativno često pojavljuju u namjernim rečenicama, što je vjerojatno povezano s činjenicom da se u namjernim rečenicama izražava radnja koja se tek treba dogoditi. Međutim, kako se u tim rečenicama ne izražava tvrdnja da će se buduća radnja doista i ostvariti, pretpostavlja se da se futurski oblici u toj funkciji ostvaruju u kasnijem razvojnem stadiju. To znači da uporaba futurskoga oblika *včnu* + infinitiv u namjernim rečenicama u hrvatskome crkvenoslavenskome također može ukazivati na visok stupanj njegove gramatikaliziranosti. Opća je tipološka pojava i uporaba futurskih oblika za izražavanje zapovjedi, a takvi su primjeri

uporabe oblika *včnu* + infinitiv, premda rijetki, ipak jasno posvjedočeni u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima.

Zaključno se može reći da se složeni oblik *včnu* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima pokazuje kao visoko gramatikalizirano sredstvo za izražavanje prave budućnosti. O tome svjedoči i usporedba s grčkim i latinskim odgovarajućim tekstom, u kojemu na istome mjestu redovito stoji futur prvi.

5. 2. 2. *Budu* + infinitiv

U hrvatskome se crkvenoslavenskome za izražavanje buduće radnje rabi i složeni futurski oblik tvoren od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva (u nastavku: *budu* + infinitiv). Za razliku od ostalih sredstava za izražavanje buduće radnje (prezent, *včnu* + infinitiv, *imamъ* + infinitiv, *hoću* + infinitiv, *budu* + *l*-particip), ta tvorba nije potvrđena u starocrkvenoslavenskim tekstovima već se smatra inovacijom koja je u hrvatski crkvenoslavenski ušla posredstvom govornoga jezika (HCJ 2014: 255; VELA 2018: 63).

Futur koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva potvrđen je u gotovo svim slavenskim jezicima. Iznimku predstavlja slovenski, u kojemu je od futurskih oblika koji se tvore s pomoću glagola *biti* (*budu*) potvrđen oblik s *l*-participom (*bom pisal*) te istočni južnoslavenski jezici – makedonski i bugarski – kao i polapski, izumrli zapadnoslavenski jezik, koji uopće ne poznaju futur koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola *biti* (WHALEY 2000: 2–3). I dok je u suvremenim zapadnoslavenskim i istočnoslavenskim jezicima *budu* + infinitiv uobičajeni način izražavanja buduće radnje nesvršenih glagola,¹⁹⁸ u zapadnim je južnoslavenskim jezicima (u kojima je posvjedočen) taj futurski oblik ograničen na dijalekatsku uporabu, točnije na hrvatske čakavske i štokavske govore (BENIĆ 2024: 295; KRAVAR 1978: 19). Prema podacima iz novijih istraživanja, sigurno ga se može pronaći u dijelu čakavskoga narječja, osobito na području sjeverne Dalmacije (primjerice: Ugljan, Sv. Filip i Jakov, Božava, Vrgada, Susak) (BENIĆ 2024: 295; MENAC-MIHALIĆ 1989: 90; LISAC 2009: 27), te u nekim štokavskim dijalektima: zapadnoštokavskom, istočnobosanskom te istočnohercegovačko-krajiškome (LISAC 2003: 57, 85, 103).¹⁹⁹ Nasuprot tomu, futurski oblik *budu* + infinitiv nije potvrđen u kajkavskome dijalektu (usp. LONČARIĆ 1996: 109).

5. 2. 2. 1. Prethodna istraživanja

S obzirom na njegovu široku rasprostranjenost u slavenskim jezicima, isprva se pretpostavljalo da se oblik *budu* + infinitiv razvio već u općeslavenskome. Međutim, činjenica da ta tvorba nije posvjedočena u starocrkvenoslavenskim tekstovima upućuje ipak na to da njezin razvoj najvjerojatnije treba smjestiti u razdoblje nakon raspada općeslavenskoga jezičnog jedinstva (WHALEY 2000: 25–26).

¹⁹⁸ Za izražavanje se buduće radnje svršenih glagola u tim jezicima rabi prezent (vidi poglavlje 2. 4. 1. i 2. 4. 2.).

¹⁹⁹ Prema Kravaru, oblik *budu* + infinitiv rabio se na mnogo širem području: »u čitavoj Dalmaciji, po Hrvatskom primorju i Istri s pripadajućim otocima, u Lici, Bosni – Hercegovini i Slavoniji« (KRAVAR 1978: 22).

U slavističkoj se literaturi mogu izdvojiti dvije osnovne teorije o podrijetlu i razvoju futura koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva: a. teorija o jezičnome posuđivanju i b. teorija o neovisnome razvoju unutar slavenskih jezika. Iako je teorija o jezičnome posuđivanju u ranijim istraživanjima bila široko prihvaćena (RÖSLER 1952), noviji radovi uglavnom odbacuju takvo tumačenje te razvoj futura koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva objašnjavaju neovisnim jezičnim razvojem unutar slavenskih jezika. Tu tvrdnju na određeni način potkrepljuju i rezultati ovoga istraživanja. Prije prikaza analize hrvatskoga crkvenoslavenskog korpusa detaljnije će se predstaviti glavne postavke i argumenti navedenih teorija o razvoju slavenskoga futura tvorenoga od prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva.

Kao što je već ranije istaknuto, futurski oblik *budu* + infinitiv nije posvjedočen u starocrkvenoslavenskim tekstovima (usp. BIRNBAUM 1958: 23–24). Najranije su njegove potvrde zabilježene u staročeskima tekstovima koji su nastali na razmeđu 13. i 14. stoljeća (WHALEY 2000: 35). Oslanjajući se na tu činjenicu, K. Rösler (RÖSLER 1952, prema LEISS 1985: 252–255; WHALEY 2000: 79–80)²⁰⁰ iznosi i među prvima detaljno obrazlaže teoriju o jezičnome posuđivanju iz susjednoga njemačkog jezika, s kojim je češki bio u intenzivnome jezičnom kontaktu od 12. do 14. stoljeća. Prema toj teoriji futur tvoren od prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva predstavlja kalk njemačkoga futura koji se tvori s pomoću glagola istoga tipa: *werden* 'biti, postati' i infinitiva. Rösler polazi od pretpostavke da se njemački futurski oblik *werden* + infinitiv razvio iz sveze *werden* + particip u razdoblju između 11. i 13. stoljeća te je, uslijed dugogodišnjega jezičnog kontakta, posuđen u češki krajem 13. stoljeća. Odatle se futur tvoren od prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva dalje širio prema istoku slavenskoga jezičnog područja. Naime, u poljskome su prve potvrde futurskoga oblika *budu* + infinitiv zabilježene na početku druge polovice 14. st., u bjeloruskome krajem 14. stoljeća, u ukrajinskome na početku 15., a u ruskome se u široj uporabi pojavljuje tek u 17. stoljeću (LEISS 1985: 254; WHALEY 2000: 43–72). Međutim, E. Leiss analizirajući razvoj njemačkoga futura tvorenoga od glagola *werden* i infinitiva, dolazi do zaključaka koji pokazuju neutemeljenost Röslerove teorije o jezičnome posuđivanju iz njemačkoga.²⁰¹ Leiss je, dakle, postavila novu hipotezu – suprotnu Röslerovoj – prema kojoj se njemački futur tvoren od glagola *werden* i infinitiva mogao razviti pod utjecajem češkoga (LEISS 1985: 256). Pritom je navela nekoliko ključnih pretpostavki koje su se morale dokazati kako bi se potvrdila teorija o mogućem utjecaju češkoga

²⁰⁰ Nažalost, Röslerov rad nam nije bio dostupan za čitanje. Stoga se u ovome dijelu oslanjamo na rad Elisabeth Leiss (LEISS 1985) te Marike Whaley (WHALEY 2000) u kojima je Röslerova teorija detaljno opisana.

²⁰¹ Leiss upućuje i na sljedeću literaturu: KŘÍŽKOVÁ 1960; KURZ 1956; VAILLANT 1953.

na njemački: a. *budu* + infinitiv morao se ranije razviti u češkom nego *werden* + infinitiv u njemačkom, b. morala je postojati mogućnost jezičnoga kontakta, c. širenje *werden* + infinitiv futura moralo je krenuti s istoka njemačkoga govornog područja, d. spontano i neovisno podrijetlo *werden* + infinitiva mora se isključiti, kao i njegovo podrijetlo od *werden* + particip prezenta (LEISS 1985: 256). Leiss tako najprije pobija glavni Röslerov argument u teoriji o njemačkome utjecaju na češki, a riječ je o tvrdnji da je *werden* + infinitiv futur ranije potvrđen u njemačkome nego *budu* + infinitiv u češkome. Naime, Leiss ističe da su primjeri koje Rösler uzima kao najranije potvrde futurskoga oblika *werden* + infinitiv zabilježene u 11. stoljeću poprilično nepouzdana. Naime, gotovo je sigurno da je u obama slučajevima došlo do pogreške u pisanju i tradiranju teksta (LEISS 1985: 256). Stoga se, kako tvrdi Leiss, o sigurnim potvrđama oblika *werden* + infinitiv u njemačkome može govoriti tek od 13. stoljeća (LEISS 1985: 257).

Nadalje, velika rasprostranjenost *budu* + infinitiv futura u staročeškim spomenicima nastalim krajem 13. stoljeća ukazuje na to da su ti oblici morali biti u uporabi u govornome jeziku već u 12. stoljeću. U njemačkome je, s druge strane, u 12. stoljeću potvrđen samo jedan primjer u kojemu je uporabljen futur *werden* + infinitiv (LEISS 1985: 257). Ipak, Leiss ističe da određeni Röslerovi zaključci ostaju od velike važnosti za istraživanje razvoja *werden* + infinitiv futura, a to su sljedeći: a. *werden* + infinitiv te *budu* + infinitiv futur razvijaju se analogno – to je tim značajnije jer nijedan drugi jezik nema usporedivu futursku tvorbu, b. slavenski analitički *budu* + infinitiv futur postao je u staročeškome (tamo je pronađena prva potvrda), odakle se dalje širio prema istoku, gdje je zamijenio druge futurske tvorbe preuzete iz starocrkvenoslavenskoga (LEISS 1985: 258). S obzirom na to da je već ranije bilo dokazano da je slavenski futurski oblik *budu* + infinitiv morao imati neovisno podrijetlo (KŘÍŽKOVÁ 1960) te da se strukturno istovrijedni oblik *werden* + infinitiv u njemačkome proširio tek dva stoljeća kasnije od češkog *budu* + infinitiv futura, razumno je pretpostaviti da bi njemački *werden* + infinitiv mogao biti rezultat češkoga utjecaja na njemački (LEISS 258–259).

U Češkoj su se od 12. stoljeća istodobno rabili češki i njemački jezik, osobito između 12. i 14. stoljeća. Istodobna uporaba njemačkoga i češkoga bila je svojstvena srednjemu staležu: pripadnici višega društvenog sloja uglavnom su govorili njemački, dok se niži društveni sloj uglavnom služio češkim (LEISS 1985: 260). Iako je utjecaj njemačkoga na češki bio znatno snažniji, ne može se u potpunosti isključiti ni utjecaj češkoga na njemački. Prema A. Schleicheru (prema: LEISS 1985: 262), češki se utjecaj na njemački očitovao ponajprije na sintaktičkoj, a tek u manjoj mjeri na leksičkoj razini, dok je njemački utjecao na češki i na

sintaktičkoj i na leksičkoj razini. Leiss to objašnjava prestižnijim statusom njemačkoga jezika, zbog čega su se njemačke riječi lakše preuzimale, dok su sintaktičke promjene bile manje uočljive (LEISS 1985: 261–262). Nadalje, budući da njemački nije imao zaseban futurski oblik, već se budućnost uglavnom izražavala prezentom, postojala je potreba za popunjavanjem te praznine u sustavu. Konstrukcija *werden* + infinitiv pritom se nametnula kao jedina koja je izražavala čisto buduće vrijeme, bez modalnoga značenja (LEISS 1985: 263).

Leiss odbacuje mogućnost samostalnoga razvoja futura tvorenoga od glagola *werden* i infinitiva u njemačkome jeziku. Kao glavni argument navodi da sveza glagola *werden* s infinitivom izvorno nije bila kompatibilna jer je *werden* glagol svršenoga vida, a takvi su glagoli, prema njezinu mišljenju, manje prikladni za tvorbu futura.²⁰² Glagol *werden* mnogo je prikladniji bio za tvorbu pasiva u svezi s pasivnim participom, a takve su konstrukcije ujedno bile znatno raširenije u odnosu na konstrukciju *werden* + infinitiv (LEISS 1985: 264). Nadalje, tvrdi da je pomoćni glagol *budu* u češkome bio prikladniji za tvorbu futura s infinitivom zato što je nesvršenoga vida (LEISS 1985: 265). Takvo je tumačenje, međutim, pogrešno jer se oblik *budu* u slavenskim jezicima smatra trenutnim, odnosno svršenim prezentom glagola *biti* (WHALEY 2000: 21–23).

Unatoč tomu previdu, Leiss među prvima otvara pitanje uloge aspekta u tvorbi njemačkoga i češkoga futura koji se tvori s oblicima pomoćnoga glagola *biti* (*budu*) (WHALEY 2000: 92–93), iako se Leiss uglavnom fokusira na aspekt pomoćnoga glagola. M. Whaley, s druge strane, ističe da pomoćni glagol *biti* (*budu*) u većini slavenskih jezika pri tvorbi futura dolazi u svezi s glagolima (u infinitivu ili *l*-participu) nesvršenoga vida.²⁰³ Tu aspektualnu ograničenost futura tvorenoga s trenutnim prezentom glagola *biti* (*budu*) smatra jednim od ključnih čimbenika za rasvjetljavanje porijekla toga tipa futura. Naime, Whaley smatra da njegova aspektualna ograničenost ukazuje na to da je taj futur mogao biti jedino posuđen iz slavenskoga, a ne u slavenski jezik (WHALEY 2000: 93). Naime, da je futur tvoren od prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva posuđen iz njemačkoga, očekivalo bi se da se pomoćni glagol *budu* povezuje s infinitivima i svršenoga i nesvršenoga vida, dok bi se ograničenje na infinitive nesvršenoga vida razvilo tek naknadno. Međutim, takvi primjeri u slavenskim tekstovima nisu zabilježeni. Stoga Whaley zaključuje da je vjerojatniji smjer posuđivanja bio iz slavenskih jezika u njemački,

²⁰² Ta se opaska zasigurno ne može primijeniti na slavenske jezike zato što su se u mnogim slavenskim jezicima upravo svršeni glagoli razvili u pomoćne glagole za tvorbu futura: *-čnu, stanu* (WHALEY 2000: 93).

²⁰³ Samo se u lužičkosrpskome, slovenskome, hrvatskome i srpskome mogu pronaći primjeri u kojima se *budu* pojavljuje u svezi s glagolima (u infinitivu ili *l*-participu) svršenoga jednako kao i nesvršenoga vida (WHALEY 2000: 95).

budući da njemački ne poznaje slavensku aspektualnu opreku pa se futur tvoren od glagola *werden* može tvoriti i sa svršenim i s nesvršenim glagolima (WHALEY 2000: 93–94).

U prilog toj pretpostavci govori i geografsko širenje futura *werden* + infinitiv na njemačkome govornom području. Naime, taj je futurski oblik zasigurno najranije potvrđen u istočnim srednjonjemačkim dijalektima, odakle se postupno širio prema zapadu (LEISS 265–270).

Iz svega navedenog može se zaključiti da je istraživanje E. Leiss uvjerljivo pokazalo da futur tvoren od prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva u slavenskim jezicima nije rezultat jezičnoga posuđivanja iz njemačkoga, već je riječ o tvorbi koja se razvila unutar slavenskih jezika.

Kao mogući se izvor za razvoj futurskoga oblika *budu* + infinitiv u literaturi navodi bezlična dativna konstrukcija kojom se izražavala radnja koju netko treba ili mora izvršiti. Sastojala se od pomoćnoga glagola *biti* u kojem bilo vremenu i infinitiva svršenoga ili nesvršenoga vida, dok je vršitelj radnje bio izražen u dativu²⁰⁴ (WHALEY 2000: 99–102).²⁰⁵ Navedena bezlična konstrukcija u kojoj pomoćni glagol *biti* ima oblik trenutnoga prezenta (*budu*) i upućuje na buduću radnju, formalno je vrlo slična futurskoj konstrukciji *budu* + infinitiv. Iako se gramatička sredstva za izražavanje obvezatnosti ili nužnosti izvršenja radnje mogu razviti u futurske oblike (BYBEE et al. 1994: 258–264), pretpostavka o utjecaju spomenute bezlične konstrukcije na razvoj slavenskoga opisnog futura *budu* + infinitiv uglavnom je odbačena zbog nedostatka dokaza koji bi objasnili kako se navedena bezlična konstrukcija razvila u futursku (WHALEY 2000: 100–102).

Nadalje, kao moguće se izvor razvoja futurskoga oblika *budu* + infinitiv nerijetko navodi i takozvani futur drugi, odnosno sveza pomoćnoga glagola *budu* i *l*-participa, posvjedočena još u starocrkvenoslavenskome.²⁰⁶ Pretpostavka je da se *l*-particip postupno počeo zamjenjivati infinitivom, najvjerojatnije po uzoru na druge futurske konstrukcije tvorene s pomoću infinitiva (*imamъ* + infinitiv, *hoću* + infinitiv, *-čnu* + infinitiv) (LOMTEV 1952: 251–252, prema: WHALEY 2000: 103). Osnovni je problem s navedenom pretpostavkom i dalje nemogućnost da se objasni aspektualna ograničenost futurskoga oblika *budu* + infinitiv, koji je u slavenskim

²⁰⁴ Ilustracije radi izdvajamo primjer takve uporabe potvrđen u odlomku legende o sv. Eustahiju, sačuvanome u fragmentu s početka 14. stoljeća: *budget' bo tebê napastъ eteru prieti i ače prêtr'piši primeši vên'cъ pobédni* (FgEust 1b-c) / *δεῖ σε τινὰ πειρασμὸν ὑπεγεγκεῖν, ὃν ἐὰν ὑπένεγκης κομίζης τὸν στέφανον τῆς νίκης* (Pass. s. Eustathii). U grčkome stoji bezlični glagol *δεῖ* 'treba, potrebno je' koji kao dopunu ima konstrukciju akuzativa s infinitivom (*σε* (...) *ὑπεγεγκεῖν*).

²⁰⁵ Whaley upućuje na sljedeću literaturu: GRÖSCHEL 1972, VAILLANT 1966, VLASTO 1988.

²⁰⁶ Navedene su tvrdnje uglavnom iznesene u studijama o postanku *budu* + infinitiv futura u ruskome (vidi: DURNOVO 1962; POTEBNJA 1899, 1958; LOMTEV 1952; prema: WHALEY 2000: 102–103).

jezicima uglavnom zahtijevao infinitiv nesvršenoga vida.²⁰⁷ Stoga Whaley zaključuje da se futurski oblik *budu* + infinitiv najvjerojatnije nije razvio iz futura drugoga, odnosno sveze *budu* + *I*-particip (WHALEY 2000: 105).²⁰⁸

Kako u slavističkoj literaturi nije ponuđena dovoljno uvjerljiva teorija o razvoju slavenskoga futura tvorenoga od prezenta pomoćnoga glagola *biti* (*budu*) i infinitiva, Whaley problem razmatra u svjetlu tipoloških istraživanja i procesa gramatikalizacije te iznosi novu hipotezu o nastanku toga tipa futura u slavenskim jezicima. U svojem istraživanju uvelike oslanja na zapažanja koja u svojoj analizi opisnoga futura u slavenskim jezicima iznosi H. Křižkova (KŘIŽKOVÁ 1960). Křižkova, naime, uočava da futurski oblik tvoren od pomoćnoga glagola *biti* (*budu*) pokazuje određene sličnosti s futurskim oblicima koji se tvore od ingresivnih faznih glagola (*včnu/načnu/počnu*). Odnosi se to ponajprije na njihovu aspektualnu ograničenost na infinitive nesvršenoga vida. Whaley stoga polazi od pretpostavke da je za objašnjenje razvoja i gramatikalizacije futurskoga oblika *budu* + infinitiv ključna upravo njegova aspektualna ograničenost na infinitive nesvršenoga vida (WHALEY 2000: 135). Prema Whaley, pomoćni glagol *budu* kao glagol promjene stanja semantički je ranije bio vrlo blizak ingresivnim faznim glagolima jer oba tipa glagola izvorno izražavaju prijelaz u radnju ili novo stanje (WHALEY 2000: 138).²⁰⁹ Kako ističe Whaley, ti glagoli ne izražavaju izričitu referencu na buduće vrijeme, već je mogućnost upućivanja na buduću radnju sadržana u njihovu značenju jer radnja i stanje koje označuju nužno nastupa nakon prethodnoga stanja (WHALEY 2000: 139).²¹⁰ Pritom se čini da Whaley ne uzima u obzir činjenicu da kod futurskih oblika tvorenih s pomoću ingresivnih faznih glagola (*-čnu* + infinitiv) futursko značenje ne proizlazi samo iz leksičkoga

²⁰⁷ Valja napomenuti da se u južnoslavenskim jezicima – u onima u kojima je futurski oblik *budu* + infinitiv potvrđen – mogu pronaći i primjeri u kojima *budu* kao dopunu ima infinitiv svršenoga vida. Na osnovi dostupnoga materijala uporabe *budu* + infinitiv futura, Whaley pretpostavlja da se u tim jezicima *budu* izvorno vezivao s infinitivima nevršenoga vida zato što primjeri s infinitivom svršenoga vida potječu tek iz 15./16. stoljeća. Međutim, napominje da u obzir treba uzeti činjenicu da su rani tekstualni izvori oskudni te da je moguće da primjeri sa svršenim infinitivom jednostavno nisu dovoljno potvrđeni (WHALEY 2000: 113–114). Analiza provedena za potrebe ovoga istraživanja pokazuje da se pomoćni glagol *biti* (*budu*) u odabranome hrvatskom crkvenoslavenskom korpusu povezuje uglavnom s infinitivima glagola nesvršenoga vida.

²⁰⁸ Whaley napominje da se ta tvrdnja posebno odnosi na zapadnoslavenske i istočnoslavenske jezike te da se mogućnost razvoja *budu* + infinitiv futura od futura drugoga ne može u potpunosti isključiti za zapadne južnoslavenske jezike, s obzirom da u njima ne postoji aspektualna ograničenost infinitivne dopune (WHALEY 2000: 117). S obzirom na to da se u hrvatskome crkvenoslavenskome korpusu pomoćni glagol *budu* povezuje uglavnom s infinitivima (iz današnje perspektive) nesvršenoga vida, skloni smo mišljenju da je ukidanje njegove aspektualne ograničenosti ipak rezultat kasnijega razvoja te da se takva promjena može objasniti procesom njegove gramatikalizacije. O tome će više riječi biti u analizi koja slijedi.

²⁰⁹ Whaley semantičku sličnost tih glagola objašnjava uz pomoć reduktivnih parafraza: »*I begin to X: a. I am not X-ing, b. I am X-ing, where (b) is temporally subsequent to (a)* te *I become : a. I am not X, b. I am X, where (b) is temporally subsequent to (a)*« (WHALEY 2000: 138).

²¹⁰ »*the verbs convey no explicit reference to the future tense, but futurity is built into their semantic nature as reflected by the fact that the second state (in terms of the paraphrases) must happen after the first*« (WHALEY 2000: 139).

značenja pomoćnoga glagola, već i iz njegova gramatičkog oblika. Naime, kao što je već i ranije istaknuto, kod tih se futurskih tvorbi početak radnje ili stanja smješta u budućnost već samim gramatičkim oblikom pomoćnoga glagola, koji uvijek stoji u svršenome prezentu: *včnu/načnu* (BIRNBAUM 1958: 232–233; VEČERKA 1993: 181).²¹¹ Odnosi se to svakako i na trenutni prezent glagola *biti* (*budu*), za koji je utvrđeno da je imao funkciju futura pomoćnoga glagola *biti* već u starocrkvenoslavenskome (usp. BIRNBAUM 1958: 23–24). Iz semantičke sličnosti spomenutih pomoćnih glagola (*budu* i *včnu*), tvrdi Whaley, proizlazi i tendencija da se pomoćni glagol *budu* tumači kao ingresivni glagol zbog čega u većini slavenskih jezika zahtijeva infinitiv nesvršenoga vida, što je izvorno svojstveno faznim glagolima u slavenskim jezicima (WHALEY 2000: 138). U procesu gramatikalizacije dolazi do semantičkoga blijedenja pomoćnoga glagola *budu*, uslijed čega *budu* postupno gubi značenje glagola promjene stanja (tj. ingresivno značenje) te postaje pomoćni glagol za tvorbu analitičkoga futura. Budući da je riječ o glagolu naslijeđenom iz općeslavenskoga u sve slavenske jezike, Whaley zaključuje da se opisani proces njegove gramatikalizacije mogao odvijati neovisno u pojedinim slavenskim jezicima i u različitim razdobljima (WHALEY 2000: 128).

Analiza provedena za potrebe ovoga istraživanja u osnovnim crtama potvrđuje ono što je u znanstvenoj literaturi među prvima uočila Křižková (KŘIŽKOVÁ 1960), a u svojem istraživanju o razvoju slavenskoga futura tvorenoga s pomoću glagola *biti* potvrdila Marika L. Whaley, a odnosi se na to da futur tvoren s pomoću glagola *biti* (*budu*) i infinitiva pokazuje određene sličnosti s futurskim oblicima koji se tvore s pomoću ingresivnih faznih glagola (tj. -*četi* glagola). Naime, izdvojeni primjeri pokazuju da je semantička bliskost spomenutih pomoćnih glagola (*budu* i *včnu*) nedvojbeno jedan od ključnih čimbenika za objašnjenje razvoja složenih futurskih oblika *budu* + infinitiv te *včnu* + infinitiv. Međutim, ostaje otvorenim pitanje zašto su upravo glagoli kojima se označavao početak ili promjena stanja koje traje u budućnosti bili prikladni za tvorbu složenih futurskih oblika u slavenskim jezicima. Dobiveni rezultati ovoga istraživanja ukazuju na to da odgovor na to pitanje leži u činjenici da se ti glagoli uglavnom povezuju s infinitivima glagola koji su iz današnje perspektive nesvršeni, ali je zapravo riječ o glagolima koji se, zahvaljujući Kamphuisovu istraživanju glagolskoga vida u starocrkvenoslavenskome (KAMPHUIS 2020), mogu odrediti kao glagoli koji nisu imali strogo određenu vidsku vrijednost. O tome će više riječi biti u analizi koja slijedi.

²¹¹ Vidi više u poglavlju 3. 3.

Valja napomenuti još i to da su u hrvatskoj književnosti primjeri uporabe futurskoga oblika *budu* + infinitiv obilno potvrđeni od druge polovice 14. stoljeća (KRAVAR 1978: 21).²¹² Opće je prihvaćena teorija prema kojoj se futur tvoren od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva u hrvatski proširio sa zapadnoslavenskoga područja, točnije iz češkoga u kojemu su, kao što je već ranije istaknuto, zabilježene prve potvrde oblika *budu* + infinitiv (BENIĆ 2024: 296; VELA 2018: 64). Međutim, valja naglasiti da postoji i teorija prema kojoj se *budu* + infinitiv, sudeći prema razdoblju iz kojega potječu prve potvrde toga oblika u hrvatskim tekstovima, mogao u hrvatskome razviti i neovisno, analogno sa zapadnoslavenskim jezicima (KRAVAR 1978: 21).²¹³ Ta se teorija o paralelnome razvoju futurskoga oblika *budu* + infinitiv ne treba u potpunosti isključiti, pogotovo s obzirom na to da se u novijim istraživanjima uvelike potencira mogućnost neovisnoga razvoja toga futurskog oblika u različitim slavenskim jezicima (ANDERSEN 2006: 35;²¹⁴ WHALEY 2000: 128²¹⁵).

Futurski oblik *budu* + infinitiv i u hrvatskim je crkvenoslavenskim tekstovima uobičajen tek u 14. stoljeću (REINHART 1993: 223; VELA 2018: 64). Vela stoga pretpostavlja da *ulaženje budu + infinitiv opisnog futura I. u hrvatsko crkvenoslavenske tekstove datira nakon velike revizije u 13. stoljeću, odnosno da njegovu pojavu u spomenicima sjeverne skupine vjerojatno treba pripisati intervenciji pojedinih pisara, nego nekoj većoj ili manjoj reviziji* (VELA 2018: 64–65). Valja istaknuti da primjeri izdvojeni za potrebe ovoga istraživanja pokazuju da se futurski oblik *budu* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima pojavljuje u različitim funkcijama i značenjima, koji ukazuju na visok stupanj njegove gramatikaliziranosti. Kao prvo, zabilježeni su primjeri u kojima se taj oblik ostvaruje u funkciji futura prvoga. Takva je njegova uporaba u najvećem broju slučajeva potvrđena u biblijskim tekstovima. Nadalje, *budu* + infinitiv rabi se i u funkciji futura drugoga, na što je već ranije ukazano u studijama o glagolskim oblicima u beramskim brevijarima i misalima (ĆOSIĆ, MIHALJEVIĆ 2026;

²¹² Iz 14. stoljeća ujedno su i najstarije potvrde futurskoga oblika *budu* + infinitiv u hrvatskim tekstovima. Nekoliko se potvrda može pronaći i u *Vinodolskome zakoniku* (1288.), čiji je tekst sačuvan u prijepisu iz kasnijega razdoblja pa se te potvrde ne mogu sa sigurnošću uzeti kao najstarije. Izdvajamo zabilježeni primjer: *Jošće, ako ki muž ili žena nepodobno reče, ili svar bude govoriti (...) plati dvoru libre 2.* ((KRAVAR 1978: 21). Međutim, Kravar ističe da se ne može u potpunosti isključiti ni mogućnost da su takve potvrde izvorne (KRAVAR 1978: 20–21).

²¹³ »Treće, ona se (*budem* + infinitiv, o. a.) u južnoslavenskim jezicima prema starosti građe, pogotovu ako se uzmu u obzir i potvrde s kraja XIII. st., može staviti u isti red s analognom vezom u zapadno-slavenskim jezicima, gdje prve češke i poljske potvrde potječu s konca XIII odnosno iz sredine XIV st. Samo u istočno-slavenskim jezicima, napose u velikoruskom, gdje prve, i to veoma rijetke potvrde datiraju, po Wyrzensu, tek iz sredine XV st., valja je očigledno shvatiti kao kasniju posudbu sa slavenskoga Zapada.« (KRAVAR 1978: 21).

²¹⁴ »The idea that it (*budu* + infinitiv, o.a.) would have reached its wide geographical distribution specifically by being propagated from Prague is not persuasive« (ANDERSEN 2006: 35).

²¹⁵ »In short, I argue here that it is possible for the change-of-state verb *bъdъ, inherited from Common Slavic into all Slavic languages, to grammaticalize into a future tense auxiliary independently and at different times in multiple areas« (WHALEY 2000: 128).

GALIĆ 2022). Analiza zabilježenih primjera u korpusu ovoga istraživanja pokazala je da se *budu* + infinitiv u funkciji futura drugoga znatno češće pojavljuje u tekstovima koji su pod većim utjecajem govornoga jezika, primjerice u rubrikama. Zaključno, zabilježen je relativno veliki broj primjera u kojemu sveza *budu* + infinitiv funkcionira kao predikat u zavisnim priložnim rečenicama, najčešće u namjernim te posljedičnim. Primjeri se takve uporabe pojavljuju gotovo isključivo u brevijarima, prvenstveno u tekstovima homilija i sermona.

U nastavku ćemo najprije izdvojiti primjere u kojima *budu* + infinitiv ima funkciju futura prvoga, zatim primjere njegove uporabe u funkciji futura drugoga te na kraju primjere u kojima *budu* + infinitiv stoji kao predikat zavisnih rečenica.

5. 2. 2. 2. *Budu* + infinitiv u funkciji futura prvoga

Analizom odabranoga korpusa izdvojeno je ukupno 75 potvrda futurskoga oblika *budu* + infinitiv. Taj se oblik češće pojavljuje u analiziranim brevijarima (BrVO i BrBer₂), u kojima je zabilježeno 66 primjera, dok je devet primjera potvrđeno u misalima (MBer₁ i MBer₂). Nijedna potvrda oblika *budu* + infinitiv nije zabilježena u RitSegn, u kojemu, kako je već ranije istaknuto, izostaju i druge složene futurske tvorbe, a buduća se radnja izražava isključivo prezentom.

Futur koji se tvori od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva nije potvrđen ni u najstarijim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima sačuvanima u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća. Ipak, u njima se u funkciji označavanja buduće radnje relativno često bilježi trenutni prezent glagola *biti* (*budu*),²¹⁶ koji se, kao što se iz priloženih primjera može vidjeti, najčešće pojavljuje u svezi s pridjevima (1), (2) ili pasivnim participima (3), zatim s imenicama (4), prijedložnim izrazima (5) ili stoji samostalno (6):

1)	berš
hcs.	<i>mirъ v istinu vzraduet se vi že pečalni budete n' pečalb vaša</i> (FgBr 2d)
lat.	<i>Mundus autem gaudebit, vos vero contristebimini sed tristitia vestra (convertetur)</i>

2)	Iv 8, 55
hcs.	<i>ač[e reku êko ne vêtъ i] budu podobъnъ vamъ lъžb</i> (FgKuk 1c)
grč.	<i>κᾶν εἶπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῖν ψεύστης</i>
lat.	<i>Et si dixero quia non scio eum, ero similis vobis, mendax.</i>

²¹⁶ Preciznije, zabilježeno je ukupno 29 potvrda.

3)	antifona
hcs.	<i>korenъ esêovъ iže vstanetъ stroiti narodi vъ nъ narodi upvati včnu[tъ] i <u>budetъ</u> ime ego <u>bl(a)g(oslo)vimo</u> vъ vêki</i> (FgLond 1b)
lat.	<i>Radix Iesse qui exsurgat iudicare gentes; in eum gentes sperabunt i <u>erit</u> nomen eius <u>gloriosum</u></i>

4)	antifona
hcs.	<i>ne otime vlastъ otъ lûdi ni vladika otъ bedri ego dondêže pridetъ iže pošlim' est' i tъ <u>budetъ</u> požidanie narodъ</i> (FgNov.b = BrVO 17b)
lat.	<i>non auferetur sceptrum de Iuda, et dux de femore eius, donec veniat qui mittendus est; et ipse <u>erit exspectatio</u> gentium</i>

5)	Iz 5, 5
hcs.	<i>otimu ogradъ ego. i <u>budetъ</u> v rashičenje vsêmъ. razoru stênu ego. i <u>budetъ</u> v popranie vsêmъ</i> (FgNov.b)
lat.	<i>auferam sepem eius, et <u>erit in direptionem</u>: diruam maceriam eius, et <u>erit in conculcationem</u></i>
grč.	<i>ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ καὶ ἔσται εἰς διαρπαγὴν καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα</i>

6)	antifona
hcs.	<i>o d(ê)vo dênъ kako <u>budetъ</u> se</i> (FgNov.a)
lat.	<i>o virgo virginum, quomodo <u>fiet</u> istud</i>

U svim se navedenim primjerima trenutni prezent glagola *biti* (*budu*) rabi u funkciji futura prvog pomoćnoga glagola *biti*, pri čemu označava pravu buduću radnju. To potvrđuje i latinski i grčki odgovarajući tekst u kojima u svim primjerima bez iznimke stoji futur. U primjeru (1) latinski je pasivni futur preveden svezom *budu* + pridjev: *pečalni budete* / *contristabimini*, u primjeru (2) u latinskome i grčkome stoji konstrukcija istovjetna onoj u hrvatskome crkvenoslavenskome (futura glagola *biti* + pridjev): *budu podobъnъ* / *ero similis* / ἔσομαι ὅμοιος.

Ista je konstrukcija (*biti* + pridjev) u primjeru (3) na hrvatski crkvenoslavenski prenesena svezom *budu* + pasivni particip:²¹⁷ *budetъ...bl(a)g(oslo)vimo / erit...gloriosum*. U primjerima (4) i (5) u latinskome i grčkome stoje sveze iste strukture kao u hrvatskome crkvenoslavenskome – u primjeru (4) dolazi futur glagola *biti* + imenica: *budetъ požidanie / erit expectatio*, a u primjeru (5) futur glagola *biti* + priložna oznaka: *budetъ v rashičenie / erit in direptionem / ἔσται εἰς διαρπαγήν, budetъ v popranie / erit in conculcationem / ἔσται εἰς καταπάτημα*. U posljednjem navedenom primjeru (6) oblik *budetъ* stoji samostalno te ima značenje 'dogoditi se, biti, postati'. U latinskome na istome mjestu stoji futur glagola istog značenja: *fiet* (< *fio*, 3. *factus sum* 'dogoditi se, biti, postati').

S obzirom na to da se sveze s pridjevima, pasivnim participima, imenicama i sl. smatraju sintaktičkim svezama, a ne gramatičkim oblicima futura, u ovome se radu nećemo posebno njima baviti.²¹⁸ Međutim, valja naglasiti da navedeni primjeri ukazuju na to da se trenutni prezent glagola *biti* (*budu*) u funkciji futura pomoćnoga glagola *biti* u hrvatskome crkvenoslavenskome široko upotrebljavao već u najranijim pisanim spomenicima, što ne iznenađuje s obzirom na to da je u istoj funkciji taj oblik zabilježen i u starocrkvenoslavenskome (BIRNBAUM 1958: 21–23).

U analiziranome se korpusu oblik *budu* + infinitiv u najvećem broju slučajeva ostvaruje u funkciji futura prvoga.²¹⁹ Kao što je ranije istaknuto, takvi su slučajevi najčešće potvrđeni u biblijskim tekstovima. Izdvajamo izabrane primjere:

7)	Iz 19, 7–8
hcs.	<i>tužiti budut' ribari . i plakati v'čnut' vsi vmêtaûcei udu v rêku</i> (BrVO 35c] <i>tužiti vačnutъ</i> BrBer _{2/1} 21d <i>vstužet', vsplačutъ</i> BrVat ₅ 16b)
grč.	καὶ στενάξουσιν οἱ ἄλλοι καὶ στενάξουσιν πάντες οἱ βάλλοντες ἄγκιστρον εἰς τὸν ποταμόν
lat.	<i>Et moerebunt piscatores, et lugebunt omnes mittentes in flumen hamum</i>

²¹⁷ Isti je redak zabilježen i u BrVO u kojemu u svezi s trenutnim prezentom glagola *biti* (*budu*) umjesto pasivnog participa stoji pridjev: *i budet' ime ego bl(agoslovle)no vъ vêki* (BrVO 33a).

²¹⁸ Primjeri uporabe trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) u funkciji označavanja buduće radnje u velikome su broju posvjedočeni i u drugim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Primjerice, pretragom transliteriranoga teksta BrVO (jednostavnom naredbom Ctrl + F) izbrojeno je otprilike 800 potvrda toga oblika. Gotovo se svi ti oblici pojavljuju u svezi s pridjevom ili pasivnim participom, imenicom, prijedložnim izrazom ili stoje samostalno, kao što je to slučaj i u ranije navedenim primjerima. S druge strane, tek je manji broj primjera u kojima oblik *budu* stoji s infinitivom, tvoreći gramatički oblik za izražavanje budućnosti – u BrVO je, primjerice, zabilježeno samo 30 primjera uporabe toga oblika.

²¹⁹ Oblik *budu* + infinitiv u funkciji futura prvoga zabilježen je u 51 od ukupno 75 primjera.

U primjeru (7) *budu* + infinitiv izražava pravu buduću radnju. To potvrđuju i grčki i latinski usporedni tekst u kojemu stoji futur: στενάζουσιν / *moerebunt*. Valja primijetiti da je u navedenome primjeru *budu* + infinitiv uporabljen u kombinaciji s oblikom *včnu* + infinitiv (*plakati v'čnut'*), na mjestu kojega se u grčkome i latinskome također nalazi futur: στενάζουσιν / *lugebunt*. Takva situacija upućuje na to da se *budu* + infinitiv i *včnu* + infinitiv u navedenome primjeru valjaju promatrati kao oblici istoga (ili sličnoga) značenja i funkcije. To dodatno potvrđuje i usporedba istoga mjesta s BrBer₂, u kojemu upravo na mjestu oblika *budu* + infinitiv stoji sveza *včnu* + infinitiv: *tužiti budut'* / *tužiti vačnutb*. S obzirom na to, može se pretpostaviti da se i oblikom *budu* + infinitiv, kao što je to slučaj s *včnu* + infinitiv,²²⁰ u navedenome primjeru izražava početak radnje koja se nastavlja u budućnosti. Valja također primijetiti da se u jezično mlađem spomeniku južne skupine i *budu* + infinitiv i *včnu* + infinitiv zamjenjuju prezentskim oblikom s prefiksom *vbz-/vbs-* (*vstužet'*, *vsplačutb*).

Isto se tumačenje može primijeniti i na sljedeće primjere:

8)	Iz 11, 6
hcs.	<i>obitati v(a)čnetb vlkb s' agnacemb i past(i)ri sb skozlemb (!) ¹vzlež(i)ti budetb telacb i l(a)vb i ovče v'kup ²stoêti budutb i otrokb malhanb ³voditi bud(u)tb ihb</i> (BrVat ₅ 9a] <i>¹počivati vbčnet', ²vzžiruût', ³poženet'</i> BrVb ₁ 16a)
grč.	καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός καὶ πάρδαλις <u>συναναπαύσεται</u> ἐρίφῳ καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα <u>βοσκηθήσονται</u> καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς
lat.	<i>Habitabit lupus cum agno, et pardus cum haedo <u>accubabit</u>; vitulus, et leo, et ovis, simul <u>morabuntur</u>, et puer parvulus <u>minabit</u> eos.</i>

U primjeru (8) zatječemo istu situaciju kao u prethodnome. U istoj su rečenici uporabljeni oblici *včnu* + infinitiv (*obitati v(a)čnetb*) i *budu* + infinitiv (*vzlež(i)ti budetb*, *stoêti budutb*, *voditi bud(u)tb*), što upućuje na to da imaju isto (ili slično) značenje i funkciju. Interpretacija konteksta prema našem mišljenju potvrđuje tu pretpostavku. Naime, tim se oblicima označava početak radnje, odnosno prijelaz iz dotadašnjega, uobičajenog stanja u novo stanje: *vuk će (početi) prebivati s jagnjetom, a leopard s kozličem; tele, lav i ovca zajedno će boraviti, a malo će ih dijete voditi*. Valja primijetiti da se u BrVb₁, najstarijem hrvatskoglagoljčnome brevijaru, na

²²⁰ Vidi poglavlje 5. 2. 1.

mjestu futurskoga oblika *budu* + infinitiv stoji *včnu* + infinitiv (*počivati včnet'*) te svršeni prezent (s prefiksom *vbz-/vbs-*): *vzžiruût', poženet'*.

9)	Iv 11, 48
hcs.	<i>ače ostavim' i i sice to . <u>verovati budutb</u> va nb . i pridutb rimlane i vaz'mutb mēsto n(a)še i ēzikb</i> (MBer ₂ 43c] <i>vzv(ē)ruûtb</i> MSegn 54a)
grč.	ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτως, πάντες πιστεύουσιν εἰς αὐτόν, καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος
lat.	<i>Si dimittimus eum sic, omnes <u>credent</u> in eum, et venient Romani et tollent nostrum locum, et gentem.</i>

U primjeru (9) oblik *budu* + infinitiv također se može tumačiti kao sredstvo za označavanje početka buduće radnje: *ako ga pustimo tako, svi će povjerovati u nj pa će doći Rimljani i oduzeti nam ovo mjesto i narod* (Iv 11, 48). U jezično mlađemu MSegn stoji prezentski oblik s prefiksom *vbz-/vbs-* (*vzv(ē)ruûtb*).

10)	berš
hcs.	<i>nad nim' <u>vzdr'žati budut'</u> narodi ustni svoe moleče</i> (BrVO 21d] <i>vzdržati včnut'</i> FgLond 1c = BrVO 33a)
lat.	<i>super ipsum <u>continebunt</u> reges os suum ipsum gentes deprecabuntur</i>

11)	Mt 21, 38
hcs.	<i>se e(stb) naslédnik' pridite da zakolem' i . i <u>udržati budemb</u> dostoēnie ego</i> (MBer ₁ 42b] <i>udržimb</i> MBer ₂ 18d = MSegn)
grč.	οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος: δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν καὶ <u>σχῶμεν</u> τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ
lat.	<i>Hic est haeres, venite, occidamus eum, et <u>habebimus</u> haereditatem eius.</i>

12)	Jdt 11, 15
hcs.	<i>i prišadši vzvēču tebe ta . kada azb povedu te po er(u)s(o)l(i)mē . i imēti budeši vse lūdi iz(drai)l̩skie . ēkože ov̩ce imže nēstb pastira</i> (BrVO 395c = BrVat ₅ 213b)
lat.	<i>et veniens nuntiabo tibi, ita ut ego adducam te per mediam Ierusalem, et <u>habebis</u> omnem populum Israel, sicut oves quibus non est pastor</i>

Kao i u prethodnim primjerima, i u primjerima (10), (11) i (12) oblik *budu* + infinitiv izražava isto značenje, odnosno označava početak radnje ili stanja koje se nastavlja u budućnosti: *pred njim će kraljevi zanijemiti* (10), *hajde da ga ubijemo i imat ćemo* (tj. *zadobit ćemo i potom imati*) *njegovo nasljedstvo* (11); *imat ćeš sav narod izraelski* (12). U primjeru (10) futurski oblik *budu* + infinitiv u drugim je hrvatskoglagoljičnim tekstovima zamijenjen konstrukcijom *včnu* + infinitiv.

Stanje zabilježeno u navedenim primjerima potvrđuje ono što je u znanstvenoj literaturi među prvima uočila Křižková (KŘIŽKOVÁ 1960), a u svojem istraživanju o razvoju slavenskoga futura tvorenoga s pomoću glagola *biti* potvrdila Marika L. Whaley, a to je da futurski oblik tvoren s pomoću glagola *biti* (*budu*) i infinitiva pokazuje određene sličnosti s futurskim oblicima koji se tvore s pomoću ingresivnih faznih glagola (tj. *-četi* glagola). Odnosi se to ponajprije na činjenicu da oba pomoćna glagola izražavaju početak buduće radnje ili prijelaz u stanje koje traje u budućnosti, na što ukazuje i težnja da se jedan oblik u različitim hrvatskoglagoljičnim spomenicima zamjenjuje drugim. Zatim, oba se pomoćna glagola (*budu* i *včnu*) u analiziranome hrvatskom crkvenoslavenskom korpusu povezuju s određenom vrstom glagola koji se u rječniku starocrkvenoslavenskoga opisuju kao nesvršeni ili dvovidni. Međutim, valja napomenuti da većinu glagola koji se u tvorbi futura obično pojavljuju s pomoćnim glagolima *budu* i *včnu*, Kamphuis svrstava u glagole koji u starocrkvenoslavenskome nisu imali strogo određenu vidsku vrijednost, te su se mogli rabiti i u svršenim i u nesvršenim kontekstima.²²¹ Uglavnom su to atelični glagoli stanja i aktivnosti, odnosno glagoli koji po svojem leksičkom značenju ne iskazuju radnju koja ima inherentan cilj, primjerice: *plakati* (vjerojatno i *tužiti*) (7), *ležati*, *stoêti* (8), *vêrovati* (9), *vъzdržati/udržati* (10, 11). Iako su se takvi glagoli obično mogli rabiti i u svršenim i u nesvršenim kontekstima, određeni glagoli, poput glagola *plakati*, nikada nisu uporabljeni za prenošenje grčkoga futura, već se u tu svrhu isključivo rabio njegov odgovarajući parnjak s prefiksom *vъz-/vъs-*: *vъsplakati* (KAMPHUIS 2020: 209–210). Tim se prefiksom kod takvih glagola obično označavao početak radnje ili stupanje u radnju ili stanje (najčešće u aoristu i futuru) (KAMPHUIS 2020: 210–211), zbog čega se prema našem mišljenju u istoj funkciji počeo rabiti i glagol *včeti*, a kasnije i pomoćni glagol *biti* (*budu*).

Křižkova pretpostavlja da se u funkciji pomoćnoga glagola za tvorbu futura najprije počeo koristiti ingresivni fazni glagol *-četi*. Međutim, budući da se isti glagol zbog svojega leksičkog

²²¹ Vidi također zaključak poglavlja o futurskome obliku *včnu* + infinitiv (5. 2. 1. 9.).

značenja mogao rabiti za izražavanje ingresivnosti i u drugim glagolskim vremenima,²²² Křížková smatra da zbog toga glagol *-čnu* nije bio u potpunosti prikladan da postane pomoćnim glagolom za tvorbu futura. Tako se, prema mišljenju Křížkove, ingresivni fazni glagol počeo zamjenjivati trenutnim prezentom glagola *biti* (*budu*), koji je ranije bio semantički sličan ingresivnomu faznom glagolu (KŘÍŽKOVÁ 1960, prema WHALEY 2000: 117–118). Takvo nam se objašnjenje Křížkove čini prihvatljivim.

U primjerima koji slijede futurskim oblikom *budu* + infinitiv izražava se apsolutna buduća radnja, ali čini se da je ingresivna značenjska komponenta znatno oslabljena:

13)	antifona
hcs.	<i>ače ne umiû nogu tvoeû . <u>ne budeši imêti</u> čes'ti sa m'noû</i> (BrBer _{2/I} 150d] <i>ne imêti včneši</i> MBer ₁ 79d)
lat.	<i>Si pedes tuos non laverò, <u>non habebis</u> partem mecum.</i>

14)	Ez 3, 22
hcs.	<i>i reče k̃ mnê . vistinu izidi na pole . i ondê <u>g(lago)lati budu</u> s toboû</i> (BrVO 435a = BrBer _{2/I} 255c)
grč.	εἶπεν πρὸς με ἀνάστηθι καὶ ἔξελθε εἰς τὸ πεδῖον καὶ ἐκεῖ <u>λαληθήσεται</u> πρὸς σέ
lat.	<i>et dixit ad me: Surgens egredere in campum, et ibi <u>loquar</u> tecum</i>

15)	Dj 6, 4
hcs.	<i>mi že m(o)l(i)tvê i službê slavu (!) <u>nastoêti budem'</u></i> (BrVO 263b = BrBer _{2/I} 34a)
grč.	ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου <u>προσκαρτερήσομεν</u>
lat.	<i>Nos vero oratione et ministerio verbi <u>instantes erimus.</u></i>

²²² Takvi su primjeri zabilježeni i u hrvatskome crkvenoslavenskome korpusu, primjerice: *i načese cviliti knezi i star'ci i ûnote i d(ê)vi iz'nemogoše i krasota žen'* (BrBer_{2/I} 249a = BrVO 408d) / *et ingemuerunt principes et seniores: virgines et iuvenes infirmati sunt* (1Mak 1, 27); *i plenie ženi povedoše i roenie ih̃ i skotom̃ načese vladati* (BrBer_{2/I} 249b] *nače vladati* BrVO 409a) / *et captivas duxerunt mulieres, et natos et pecora possederunt* (1Mak 1, 34). U latinskome odgovarajućem tekstu na istome mjestu stoji perfekt, koji bi se također mogao protumačiti kao ingresivni, koji se u tome značenju – iako je takva njegova uporaba iznimno rijetko potvrđena u (osobito klasičnim) latinskim tekstovima – javlja kod nedinamičnih glagola (usp. PINKSTER 448–449). To je značenje slično značenju grčkoga narativnog imperfekta kojim se označava trajna radnja koja (počinje i) slijedi neposredno nakon neke druge radnje (BOAS et al. 2019: 429; vidi također bilješku 114). Prema BOAS et al., takav se imperfekt u stručnoj literaturi pogrešno naziva inceptivnim ili inhoativnim, jer se njime zapravo označava radnja u trajanju, a ne samo njezina početna točka (BOAS et al. 2019: 429–430). Takvo je tumačenje prema našem mišljenju prihvatljivo i za navedene primjere, koji u prijevodu na hrvatski glase ovako: *Mladoženje udariše u tužaljke; a nevjeste po ložnicama prokukaše* (1Mak 1, 27); *Žene i djecu učiniše sebi robljem i porazdijeliše među sobom stoku* (1Mak 1, 32).

16)	S. Caeciliae, virg. et mart.
hcs.	<i>se vamъ znamenie e . nikoliže istlen'ni zrak' eû <u>budetъ cviti</u> . i nikoliže oskudeûтъ blagouhaniê sladosti</i> (BrBer _{2/II} 167d)
lat.	<i>hoc vobis signum erit: numquam marcidum aspectus sui <u>adhibent florem</u>, numquam sui minuunt suavitatem odoris</i>

17)	Hom. s. Gregorii papae
hcs.	<i>porodiši ubo s(i)nъ i d(ê)vstvomъ <u>ne budeši tr'pti</u> strasti . budeši truh'la . i budeši mati v'sagda nekosnena</i> (BrBer _{2/II} 136b)
lat.	<i>paries quidem filium, et virginitatis <u>non patieris</u> detrimentum: efficieris gravida et eris mater semper intacta</i>

U svim priloženim primjerima u latinskome i grčkome na mjestu oblika *budu* + infinitiv redovito stoji futur: *ne budeši imêti* / *non habebis* (13), *g(lago)lati budu* / *λαληθήσεται* / *loquar* (14), *nastoêti budem'* / *προσκαρτερήσομεν* / *instantes erimus* (15), *ne budeši tr'pti* / *non patieris* (17). U primjeru (16) u latinskome stoji prezent (*adhibent*), ali je iz konteksta jasno da se upućuje na buduću radnju.

U korpusu je zabilježen i jedan primjer u kojemu se oblikom *budu* + infinitiv izražava svršena radnja. Izdvajamo potvrđeni primjer:

18)	rubrika
hcs.	<i>oni ubo ki (...) va ok'tabi togoe praz'nika na ûtrni i k' vičer'ni i k' misi .r. d(ъ)ni i prežde rečenimъ uramъ <u>budutъ priti</u></i> (BrBer _{2/II} 173a)

Pomoćnom glagolu *biti* (*budu*) u tvorbi futura rijetko se pridružuju infinitivi svršenoga vida.²²³ Takvi su primjeri, kao što se može i zaključiti na osnovi navedenoga primjera u kojemu se

²²³ Ranije je već istaknuto da se za razliku od sjevernoslavenskih jezika, u kojima se pomoćni glagol *budu* pojavljuje isključivo s infinitivima nesvršenoga vida, u hrvatskome – osobito u starijim tekstovima – mogu pronaći i primjeri u kojima se taj glagol povezuje s infinitivima svršenoga vida (BENIĆ 2024: 296; WHALEY 2000: 28). Valja pritom napomenuti da se u hrvatskim dijalektima *budu* + infinitiv ipak najčešće tvori s infinitivom nesvršenih glagola (rijetko svršenih) te se obično rabi u zavisnim rečenicama kao relativni futur istovremenosti (KRAVAR 1978: 23). Kravar navodi sljedeće primjere s infinitivom nesvršenih glagola: *Dat ću ti kad budem imati*. – *Uzet ću ako mi bude trebati*. – *Dok budemo živjeti, nećemo to zaboraviti*. – *Kako budete raditi, onako će vam se i platiti*. – *Tko se bude mučiti, imat će i zašto.*, te jedan primjer s infinitivom svršenih glagola: *Reći ću ti kad budeš doći*.

pomoćnome glagolu *budu* pridružuje infinitiv *priti*, iznimno rijetko zabilježeni i u hrvatskome crkvenoslavenskome.

Zanimljivo je primijetiti da su u BrVO primjeri u kojima se futurski oblik *budu* + infinitiv rabi u funkciji futura prvoga češće zabilježeni na posljednjih 89 listova kodeksa (379a–468b).²²⁴ Ranije je već istaknuto da će se taj dio u ovome istraživanju promatrati kao zasebna cjelina unutar BrVO. Analiza načina izražavanja buduće radnje u tome dijelu pokazala je da je u njemu sveza *ne imamb* + infinitiv najčešće sredstvo izražavanja budućnosti, što zapravo odgovara stanju zabilježenome u starocrkvenoslavenskome. Razlog tomu je što je većina tekstova iz toga dijela (posebno se to odnosi na tekstove 'manjih' proroka) čuva starije prijevode s grčkoga jezika.²²⁵ Valja pritom istaknuti da u tekstovima 'manjih' proroka nije zabilježena nijedna potvrda futurskoga oblika *budu* + infinitiv. Ipak, taj se oblik pojavljuje u drugim tekstovima sadržanima u tome dijelu te po učestalosti uporabe slijedi odmah nakon sveze *imamb* + infinitiv, iako je ona i dalje znatno češće uporabljena u odnosu na *budu* + infinitiv. U tome je dijelu, naime, zabilježeno ukupno 40 potvrda sveze *imamb* + infinitiv, dok se, s druge strane, oblik *budu* + infinitiv pojavljuje tek 13 puta²²⁶ (ĆOSIĆ 2025: 61). Od potvrđenih 13 primjera u spomenutom dijelu BrVO (379a–468b), u deset njih oblik *budu* + infinitiv ima funkciju futura prvoga, u dvama primjerima ima funkciju futura drugoga.²²⁷ U jednome je primjeru taj oblik uporabljen u funkciji imperativa.²²⁸ Sve potvrde u kojima *budu* + infinitiv ima funkciju futura prvoga zabilježene su u biblijskim tekstovima: šest ih je pronađeno u tekstovima za koje je utvrđeno da su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga: *Judita* (8), *Estera* te *Prva* i *Druga knjiga o Makabejcima* (BADURINA-STIPČEVIĆ 1994; BADURINA STIPČEVIĆ 2020), tri su primjera zabilježena u *Ezekielu* (vidi primjer 14), jedan u *Danijelu*, te dva u *Mudrosnim knjigama*. Izdajamo još nekoliko izabranih primjera iz toga dijela, u kojima je *budu* + infinitiv uporabljen u funkciji futura prvoga:

19)	Est 1, 18
-----	-----------

(KRAVAR 1978: 23). Zanimljivo je primijetiti da je u primjeru sa svršenih infinitivom uporabljen glagol istoga značenja kao što je potvrđen i u hrvatskome crkvenoslavenskome: *priti*. Futurski oblik *budu* + infinitiv mogla se rabiti i u nezavisnim rečenicama u funkciji futura prvoga, ali danas ne postoje podatci o tome može li se *budu* + infinitiv u istoj funkciji rabiti i danas u nekom dijalektu (BENIĆ 2024: 295–296).

²²⁴ U prvome je dijelu (2a–378d) oblik *budu* + infinitiv znatno češće potvrđen u nebiblijskim tekstovima i to obično u zavisnim rečenicama u kojima se rabi u funkciji futura drugoga ili – znatno češće – kao predikat zavisnih rečenica, najčešće namjernih i posljedičnih.

²²⁵ Detaljnije o tome u poglavlju 5. 2. 3. ovoga rada.

²²⁶ Usporedbe radi, od ostalih je složenih futurskih tvorbi u tome dijelu (BrVO 379a–468b) zabilježeno tek šest potvrda sveze *včnu* + infinitiv te dvije potvrde sveze *hoču* + infinitiv (ĆOSIĆ 2025: 61).

²²⁷ Vidi primjer (37).

²²⁸ Vidi primjer (35).

hcs.	<i>tare simъ obrazomъ vse vladiki ženi pre'sovъ tare midovъ <u>za malo držati budutъ</u> zapovêdъ svoihъ muži</i> (BrVO 401c = BrBer _{2/I} 247a)
lat.	<i>Atque hoc exemplo omnes principum coniuges Persarum atque Medorum <u>parvipendent</u> imperia maritorum</i>

20)	1Mak 2, 33
hcs.	<i>i rêše k nimъ protivu li stoite i nine oče izidête . i stvorite po sl(o)v(e)si c(êsa)revu . i <u>žiti budete</u></i> (BrVO 411c)
lat.	<i>et dixerunt ad eos: Resistitis et nunc adhuc? exite, et facite secundum verbum regis Antiochi, et <u>vivetis</u></i>

21)	Mudr 3, 18
hcs.	<i>i ače hrъlo mr'tvi budut' . i <u>ne imêti budutъ</u> upvaniê</i> (BrVO 370b-c] <i>ne imêti v'čnutъ</i> BrVat ₅ 182c))
grč.	ἐάν τε ὀξέως τελευτήσωσιν <u>οὐχ ἔξουσιν</u> ἐλπίδα οὐδὲ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμύθιον
lat.	<i>et si celerius defuncti fuerint, <u>non habebunt</u> spem</i>

U svim primjerima u latinskome i grčkome dosljedno stoji futur: *za malo držati budutъ* / *parvipendent*, *žiti budete* / *vivetis*, *ne imêti budutъ* / *οὐχ ἔξουσιν* / *non habebunt*. U gotovo svim primjerima uz glagol *budu* stoji infinitiv nesvršenoga vida ili dvovidni glagoli: *za malo držati*, *žiti*, *tvoriti*, *imêti*.

Usporedba biblijskih primjera potvrđenih u analiziranim brevijarima i misalima s jezično mlađim spomenicima južne skupine (BrVat₅ i MSegn) pokazala je da se *budu* + infinitiv rijetko zamjenjuje drugim futurskim oblicima. Od ukupno 28 uspoređenih primjera, u njih osam se u južnim spomenicima *budu* + infinitiv zamjenjuje drugim oblikom, svršenim prezentom (s prefiksom *vъz-/vъs-*),²²⁹ u dvama se primjerima zamjenjuje oblikom *včnu* + infinitiv,²³⁰ a u jednome primjeru, u kojemu je *budu* + infinitiv uporabljen u funkciji futura drugoga, stoji oblik *budu* + *l*-particip.²³¹

²²⁹ Vidi primjere (7), (9), (11).

²³⁰ Vidi primjer (21).

²³¹ Vidi primjer (31).

U korpusu su iznimno rijetko zabilježeni primjeri u kojima u latinskome (ili grčkome) stoji druga futurska tvorba. Jedan je takav primjer pronađen u MBer₁ u tekstu *Dies irae*, u kojemu *budu* + infinitiv stoji na mjestu latinske perifrastične konjugacije aktivne:

22)	Dies irae
hcs.	<i>kolik' trepetb hočetb biti . egda sudac' budetb priti . i vsa naprasno porazitb</i> (MBer ₁ 230b)
lat.	<i>Quantus tremor est futurus, quando iudex <u>est venturus</u>, cuncta stricte discussurus!</i>

U istome su primjeru uporabljeni i drugi futurski oblici: *hoću* + infinitiv (*hočetb biti*) te svršeni prezent (*porazitb*). Od navedenih je tvorbi samo sveza *hoću* + infinitiv uobičajeno prijevodno sredstvo za latinsku perifrastičnu konjugaciju aktivnu.²³² S obzirom na to da su u hrvatskome crkvenoslavenskome uporabljena tri različita sredstva za izražavanje buduće radnje (*hočetb biti*, *budetb priti*, *porazitb*), dok u latinskome na istome mjestu stoji samo perifrastična konjugacija aktivna (*est futurus*, *est venturus*, (*est*) *discussurus*), može se zaključiti da su svi oblici uporabljeni u istoj funkciji i značenju. U odgovarajućem se latinskom tekstu perifrastičnom konjugacijom aktivnom izražava buduća radnja s dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti te sigurnosti izvršenja buduće radnje. Međutim, čini se da se takvo značenje može isključiti za oblik *budu* + infinitiv, s obzirom na to da su primjeri u kojima taj oblik stoji na mjestu perifrastične konjugacije aktivne iznimno rijetki – navedeni je primjer jedini zabilježen u korpusu ovoga istraživanja. Stoga se može pretpostaviti da je u ovome slučaju prevoditelj odabirom različitih futurskih tvorbi nastojao izbjeći stilsku jednoličnost. Zanimljivo je primijetiti da u navedenom primjeru oblik *budu* dolazi s infinitivom svršenoga vida: *budetb priti*.²³³

U jednome se primjeru na mjestu oblika *budu* + infinitiv u latinskome nalazi konjunktiv imperfekta perifrastične konjugacije aktivne. Međutim, kod oblika *budu* + infinitiv modalna se značenjska nijansa namjere ili predodređenosti i u ovome slučaju može u potpunosti isključiti. Futurski oblik *budu* + infinitiv uporabljen je u zavisnoj rečenici, koja se uvodi odnosnom zamjenicom *ize*, te označava radnju koja se događa poslije radnje glavne rečenice, koja je u prošlosti (*ne reče li*):

23)	1Kr 1, 27
-----	-----------

²³² Vidi poglavlje 5. 2. 4.

²³³ Vidi također primjer (18).

hcs.	<i>ne li ot g(ospod)a moego izide sie slovo . i mnê ne reče li rabu tvoemu . iže <u>sêdêti budetb</u> na prêstolê g(ospod)a moego c(êsa)ra za nim</i> ²³⁴ (BrVO 321d = BrBer _{2/1} 211d)
grč.	εἰ διὰ τοῦ κυρίου μου τοῦ βασιλέως γέγονεν τὸ ῥῆμα τοῦτο καὶ οὐκ ἐγνώρισας τῷ δούλῳ σου τίς <u>καθήσεται</u> ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ κυρίου μου τοῦ βασιλέως μετ' αὐτόν
lat.	<i>Numquid a domino meo rege exivit hoc verbum, et mihi non indicasti servo tuo quis <u>sessurus esset</u> super thronum domini mei regis post eum?</i>

U latinskome i grčkome dolazi zavisnoupitna rečenica uvedena upitnom zamjenicom: *quis* / τίς. U grčkome u toj rečenici stoji futur (καθήσεται). U latinskome se zavisnoupitne rečenice smatraju iznutra zavisnima i u njima uvijek dolazi konjunktiv (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 278). U navedenome je primjeru riječ o konjunktivu imperfekta perifrastične konjugacije aktivne, koji prema pravilu o slaganju vremena služi za označavanje radnje koja se događa poslije radnje glavne rečenice, izražene historijskim vremenom (*indicasti*_{perf.}). Naime, kada se perifrastična konjugacija aktivna, koja u latinskome inače označava buduću radnju uz dodatnu značenjsku nijansu namjere ili predodređenosti, rabi na mjestu na kojemu bi inače došao konjunktiv futura (koji u latinskome ne postoji) u zavisnim rečenicama, tada ona ne nosi nikakvu modalnu značenjsku nijansu, već prema pravilima o slaganju vremena označava radnju koja se događa nakon radnje glavne rečenice (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 273–274). Istu funkciju i značenje možemo pretpostaviti i za hrvatski crkvenoslavenski oblik *budu* + infinitiv, odnosno označavanje buduće radnje koja se događa nakon radnje glavne rečenice, koja je u prošlosti: *nisi obavijestio svoga vjernog slugu tko će biti nasljednik na prijestolju gospodara moga kralja?*.

Futurski oblik *budu* + infinitiv u funkciji futura prvoga obilno je posvjedočen i u CFat, neliturgijskome hrvatskoglagoljičnom zborniku s početka 17. stoljeća. Valja svakako istaknuti da se po učestalosti uporabe u tekstovima koji su pisani jezikom bližim narodnome govoru, oblik *budu* + infinitiv uvelike razlikuje od futura koji se tvorio od ingresivnih glagola, tj. *včnu*

²³⁴ Sličan je redak zabilježen i ranije u istome tekstu (1Kr 1, 20). Taj je primjer naveden u poglavlju o svezi *imamb* + infinitiv zato što je u njemu u sličnome kontekstu uporabljen oblik *siditi imamb*: (...) *iže siditi imamb na prestolê tvoemb* (BrVO 321b-c) (lat. *sedere debeat* / grč. *καθήσεται*). Uvjerljivo objašnjenje zašto je u jednome primjeru uporabljen *budu* + infinitiv, a u drugome *imamb* + infinitiv može ponuditi usporedba s latinskim tekstom. Naime, u primjeru (23) oblikom *budu* + infinitiv označava se radnja koja se događa nakon radnje glavne rečenice, kao što je to slučaj i u latinskome u kojem stoji konjunktiv imperfekta perifrastične konjugacije aktivne. S druge strane, u primjeru u kojemu je uporabljena sveza *imamb* + infinitiv, označava se i modalna značenjska nijansa obvezatnosti ili neophodnosti vršenja buduće radnje. U latinskome na istome mjestu stoji istovrijedna sveza *debeo* 'moram, trebam' + infinitiv. Opisana situacija dodatno govori u prilog tvrdnji da se sveza *imamb* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome u velikoj mjeri rabi pod utjecajem latinskoga jezika pri čemu, među ostalim, služi za prenošenje latinske konstrukcije *debeo* + infinitiv (5. 2. 4.).

+ infinitiv futura. Naime, oblik *včnu* + infinitiv iznimno je rijetko potvrđen u neliturgijskim zborničkim tekstovima,²³⁵ što na određeni način potvrđuje tvrdnju da se taj tip futura pokazuje kao izrazita hrvatska crkvenoslavenska jezična crta, što je vjerojatno jedan od razloga njegova uzmicanja.

Izdvajamo nekoliko izrabanih primjera:

24)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i>i tako pravo <u>bude suditi</u> kako govori s(ve)ti Grgur CFat (17r)</i>

25)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i>na ni ednu stranu <u>ne budeš moći pobignuti</u> (CFat 17v)</i>

26)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i><u>ne bude moći uteći</u> na desnu zač otudu budu grisi na nas govorili (CFat 17v)</i>

27)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i>tada pripravan bude djavał ki <u>bude svaditi</u> nas ča smo učinili (CFat 17v)</i>

28)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i>i potom G(ospodi)n' b(og)' prode svoimi s(ve)timi na nebesa i tamo <u>bude kraleovati</u> š nimi va veki (CFat 18v)</i>

29)	Pitanja i odgovori
hcs.	<i><u>ne bude ga moći ostaviti ni pustiti</u> kada se ũre v nem vkoreni (CFat 26v)</i>

Kao što se iz priloženih primjera može vidjeti, pomoćni glagol *буду* i u CFat povezuje se s infinitivima nesvršenih glagola, odnosno glagola koji po svojem značenju ne iskazuju radnju koja ima inherentan cilj: *suditi, moći, kraleovati, svaditi*.

²³⁵ U CFat zabilježen je samo jedan primjer uporabe futura tvorenoga od ingresivnih faznih glagola (vidi primjer (60) u poglavlju 5. 2. 1.), a J. Vela u svojem je korpusu za izraživanje sintakse infinitiva i supina pronašao samo šest primjera futurskoga oblika *včnu* + infinitiv (VELA 2018: 66). Vidi također bilješku 190.

5. 2. 2. 3. *Budu* + infinitiv u funkciji futura drugoga

Oblik *budu* + infinitiv u hrvatskim je crkvenoslavenskim tekstovima potvrđen i u funkciji futura drugoga. Takva je njegova uporaba uočena već i ranije u studijama o glagolskim oblicima u bremaskim brevijarima i misalima (BrBer₁, MBer₁, MBer₂) (ĆOSIĆ, MIHALJEVIĆ 2026; GALIĆ 2022: 287–28).

U korpusu je izdvojeno 14 primjera u kojima se oblik *budu* + infinitiv pojavljuje u funkciji futura drugoga. Najčešće dolazi u protazi pogodbenih rečenica (deset primjera), ali se u istoj funkciji može rabiti i u drugim zavisnim rečenicama, primjerice u odnosnim (40). Valja naglasiti da je šest primjera, odnosno gotovo polovica svih potvrda u kojima se oblik *budu* + infinitiv rabi u funkciji futura drugoga, zabilježeno u rubrikama, koje su pisane govornim jezikom (HCJ 2014: 19). U njima je zabilježeno osam takvih primjera:

30)	rubrika
hcs.	<i>i њіроslѣdna lekciѣ . ako <u>bude imѣti</u> svoe љt(e)nie . i ako bl(a)gd(b)nb̑ .3. lek'cii ne bi imѣl' vlača љt(e)niѣ . tьgda ot nego nied'na lekciѣ ne g(lago)let se (BrVO 5c = BrBer_{2/I} 263a-b)</i>

31)	rubrika
hcs.	<i>i poslѣd'nŭ lekciŭ ako <u>bude imѣti</u> svoe љt(e)nie v ta d(b)nb̑ (BrVO 5c budetъ imѣti BrBer_{2/I} 263b)</i>

32)	rubrika
hcs.	<i>aĉe sa sektebarъ <u>imѣti bude</u> petъ n(e)d(ѣ)lb̑ . estori knigi kladut se v petu n(e)d(ѣ)lŭ (BrVO 400c = BrBer_{2/I} 246a)</i>

33)	rubrika
hcs.	<i>otselѣ ki lŭbo p(o)pъ <u>bude peti</u> misu op'ĉu prvu or(a)c(iŭ) rci ot dne (MBer₁ 92a] budѣtъ peti MBer₂ 84b)</i>

34)	rubrika
-----	---------

hcs.	<i>aće se <u>budet'</u> činiti činъ s(ve)te m(a)rie po p(a)scê . i na r(e)čenoj pêsni po ep(isto)lii i na trahti ovomъ dê se .b. krat' a(lelu)ê (MBer₁ 158b)</i>
------	---

35)	rubrika
hcs.	<i>na kom' lûbo slovi <u>b(u)de</u> n(e)d(ê)la tada <u>stati</u> . iz' onoga slova postupitъ više na drugo sl(o)vo n(e)d(ê)la . a bl(a)gd(a)nъ s(ve)t(a)go m(a)tie čte se po siên'û (MBer₁ 137c</i>

Osim u rubrikama, oblik *budu* + infinitiv u funkciji se futura drugoga u pogodbenim rečenicama pojavljuje i u drugim tekstovima. Iz priloženih se primjera može vidjeti da je uglavnom riječ o tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga (antifona, *Prva knjiga o Makabejcima*, svetačka legenda, propovijed). U latinskome na istome mjestu dosljedno stoji futur drugi: *imêti budete* / *habueritis* (36), *boêti se budetъ* / *timuerit* (37), *budu...vêrov(a)ti* / *credidero* (38), *zabludit' b(u)dêtъ* / *erraverit* (39):

36)	antifona
hcs.	<i>v semъ poznaûti vsi êko moi este uč(e)nici aće lûb(ъ)vъ <u>imêti budete</u> meždû sobou (BrVO 237a = BrBer_{2/I} 150d MBer₁ 79d MBer₂ 64c] <i>imêti vačnete</i> MSegn 70c)</i>
lat.	<i>In hos cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem <u>habueritis</u> ad invicem.</i>

37)	1Mak 5, 41
hcs.	<i>aće li <u>boêti se budetъ</u> prêiti . i položitъ strani pri rêcê . pridetъ k nimъ i vzmôžem' protivu emu (BrVO 420c] <i>boêli se budetъ</i> BrVat₅ 225c)</i>
lat.	<i>si vero <u>timuerit</u> transire, et posuerit castra extra flumen, trasfretamus ad eos, et poterimus adversus illum</i>

38)	Ss. Marcellini, Petri et Erasmi mart., 2.
hcs.	<i>tebê b(og)ъ tvoi izb(a)viti ne možetъ (...) kako možetъ dečerъ moû iz'bav(i)ti aće <u>budu</u> emu <u>vêrov(a)ti</u> (BrBer_{2/II} 56a)</i>
lat.	<i>Te Deus tuus liberare non potest (...) quomodo poterit filiam meam liberare, si ei <u>credidero</u>?</i>

39)	Jak 5, 19–20
hcs.	<i>br(a)t(i)ê ače k'to va v(a)sъ <u>zabludit'</u> b(u)děť ot istini i obratit' i k'to da věstь êko obrati greš'nika ot zabludžděníe puti ego . sp(a)setь d(u)šu s'voû ot smrti (MBer₂ 93b] <u>zabluditъ</u> MSegn 94c)</i>
grč.	Ἀδελφοί μου, ἐάν τις ἐν ὑμῖν <u>πλανηθῇ</u> ἀπὸ τῆς ἀληθείας καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ σώσει ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου
lat.	<i>Fratres mei, si quis ex vobis <u>erraverit</u> a veritate, et converterit quis eum: scire debet quoniam qui converti fecerit peccatorem ab errore viae suae, salvabit animam eius a morte</i>

U jednome je primjeru oblik *budu* + infinitiv u funkciji futura drugoga zabilježen u zavisnoj odnosnoj rečenici uvedenoj odnosnom zamjenicom *iže*. U latinskome također stoji futur drugi: *postitit budet' / ieunarit* (40).

40)	Sermo s. Ambrosii
hcs.	<i>dnevnim' hoždeniem' obečanoē n(a)mъ z(e)mle bližni susēdi budemъ . tako da br'že pridetъ . iže sbožnēē <u>postiti budet'</u> (BrVO 156c-d)</i>
lat.	<i>diurno profectu repromissae nobis terrae viciniore defficimur; ita ut citius perveniat, qui devotius <u>ieiunarit</u></i>

Futurski oblik *budu* + infinitiv u funkciji je futura drugoga potvrđen i u CFat. Ilustracije radi izdvajamo nekoliko izabranih primjera:

41)	Propovijed s legendom o smrti Bogorodice
hcs.	<i>ako v g(ospodin)a i ovu ka ga e nosila <u>verovati budeši</u> mnim da budeši zdrav (CFat 21r)</i>

42)	Propovijed u prvi četvrtak posta
hcs.	<i>ako ti <u>budeš lubiti</u> nega i osluževati zapovidi nega (CFat 35r)</i>

43)	Propovijed u prvi četvrtak posta
hcs.	<i>ako to <u>budeši činiti</u> oće ti G(ospodi)n Bog dati na sem s(vi)tu svoû milost (CFat 35r)</i>

44)	Propovijed u prvi petak posta
hcs.	<i>ako se ne budeš otiti poboljšati od toga griha (...) G(ospodi)n' oće vam poslati rat glad smrt (CFat 37v)</i>

45)	Propovijed o pravdi i nepravdi
hcs.	<i>ako oni budu činiti pravdenu pokoru i ako oni ne budu činili pravdu i pokoru za svoje grihe on oće učiniti kako čini zal pastir (CFat 41r)</i>

46)	Zrcalo duhovno
hcs.	<i>kada lûdi ne budu znati ni misliti doći će Isukrst učiniti sud (CFat 45v)</i>

47)	Propovijed
hcs.	<i>ako budete činiti ovdi dobro očete i onamo imiti milost (CFat 75r)</i>

5. 2. 2. 4. *Budu* + infinitiv u funkciji imperativa

Ranije je već istaknuto da su, za razliku od jednostavnih (prezentskih), složeni futurski oblici u hrvatskome crkvenoslavenskome rijetko potvrđeni u imperativnome značenju.²³⁶ U analiziranome korpusu zabilježena su samo dva primjera u kojima se može govoriti o izražavanju zapovijedi oblikom *budu* + infinitiv, od kojih je jedan poprilično dvojben (36). Izdvajamo potvrđene primjere:

47)	Dn 1, 13
hcs.	<i>i êkože uzriši tvoriti budeši rabom' tvoim' (BrVO 437a = BrBer_{2/1} 256b)</i>
grč.	καὶ καθὼς ἂν ἴδῃς ποίησον μετὰ τῶν παίδων σου
lat.	<i>et sicut videris, facies cum servis tuis</i>

S velikom se sigurnošću može reći da se oblikom *budu* + infinitiv u primjeru (48) izražava blaga zapovijed. Potvrđuje to najprije grčki odgovarajući tekst u kojemu stoji imperativ aorista

²³⁶ Od složenih je futurskih oblika u funkciji imperativa potvrđen i *včnu* + infinitiv (5. 2. 1. 4.) te *imamb* + infinitiv (5. 2. 3. 3. 2.).

(ποίησον), dok u latinskome dolazi futur s imperativnim značenjem (*facies*). O tome svjedoči i prijevod na suvremeni hrvatski: učini sa svojim slugama po onome što budeš vidio (Dn 1, 13).

48)	1Mak 3, 22
hcs.	<i>mi že vzbórim' se za d(u)še naše i zakone naše . i samъ g(ospod)ъ staret' e prěd licemъ n(a)šimъ . vi že <u>ne boěti se budete</u> ihъ</i> (BrVO 415a] <i>ne boěli se budete</i> BrBer _{2/1} 251c = BrVat ₅ 222d)
lat.	<i>nos vero pugnabimus pro animabus nostris, et legibus nostris: et ipse Dominus conteret eos ante faciem nostram: vos autem <u>ne timueritis</u> eos</i>

U slučaju primjera (48) ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je oblik *budu* + infinitiv svjesno uporabljen u funkciji imperativa, iako se njime doista izražava zapovijed odnosno zabrana. Naime, u latinskome mu odgovara zanijekani (prohibitivni) konjunktiv perfekta (*ne timueritis*), kojim se u 2. l. mn. izražava stroga zabrana (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 267). S obzirom na to da je taj oblik formalno identičan latinskomu futuru drugom, vjerojatno je na hrvatski crkvenoslavenski pogrešno preveden futurskim oblikom *budu* + infinitiv, koji se, kao što se iz primjera priloženih u prethodnome poglavlju, u hrvatskome crkvenoslavenskome mogao rabiti i u funkciji futura drugoga. Isto tumačenje iznosi i Galić, koji tu tvrdnju dodatno potvrđuje navodeći paralelna mjesta iz drugih hrvatskoglagoljičnih spomenika. U njima se na istome mjestu često pojavljuje oblik futura drugoga, tj. *budu* + *l*-particip (GALIĆ 2023: 334). Takvo se objašnjenje stoga čini prihvatljivim, osobito zato što je riječ o primjeru iz *Prve knjige o Makabejcima*, čiji je tekst na hrvatski crkvenoslavenski preveden s latinskoga predloška (BADURINA STIPČEVIĆ 2020). Valja napomenuti da je u istoj biblijskoj knjizi zabilježen slučaj identičan primjeru (48), samo što u njemu na mjestu latinskoga prohibitivnog konjunktiva perfekta stoji *budu* + *l*-particip.²³⁷

U korpusu su također zabilježeni i slučajevi u kojima je oblik *budu* + infinitiv uporabljen u zavisnim rečenicama, najčešće namjernim i posljedičnim.

5. 2. 2. 5. *Budu* + infinitiv u namjernim rečenicama

U korpusu je zabilježeno nekoliko primjera uporabe oblika *budu* + infinitiv u funkciji predikata zavisne namjerne rečenice.

²³⁷ Taj je primjer izdvojen u poglavlju o futuru drugome (5. 2. 5.).

Izdvajamo primjer uporabe futurskoga oblika *budu* + infinitiv u namjernoj rečenici, zabilježen u homiliji sv. Augustina na Lukino evanđelje :

49)	Hom. s. Augustini ep.
hcs.	<i>čto tvoraše mar'ta . to es'mo . a č'to tvoraše m(a)riê to upvamo . sadê tvorimo dobro . da on'de budemo imeti</i> (BrBer _{2/II} 124a)
lat.	<i>Quod agebat Martha, ibi sumus; quod agebat Maria, hoc speramus; hoc agamus bene, ut illud habeamus plene.</i>

U primjeru (49) finitni oblik pomoćnoga glagola *biti* ima mlađi, hrvatski nastavak *-mo* za 1. lice množine: *budemo imeti*, što upućuje na to da je u tome tekstu izraženiji utjecaj govornoga jezika.²³⁸ U latinskome u odgovarajućoj namjernoj rečenici očekivano, prema pravilu o slaganju vremena, dolazi konjunktiv prezenta glagola *habeo*, 2. 'imati': *habeamus*. U glavnoj, naime, stoji glavno vrijeme odnosno adhortativni konjunktiv prezenta (*agamus*) kojim subjekt potiče sebe i druge: *činimo ovdje dobro da bismo ono imali u punini*.

Izdvajamo jedan primjer potvrđen u homiliji sv. Augustina:

50)	Hom. s. Ambrosii
hcs.	<i>nenavist' ničtože m'ne gnêv i êrost' (...) daleče ot vas otrinête . da egda d(b)nb g(ospod)na rožd'stva pridet' . sp(a)s(i)telno da budete čbstiti</i> (BrVO 20c)
lat.	<i>odium nihilominus, iram et indignationem (...) procul a vobis repellatis; ut cum dies dominicae nativitatis advenerit salubriter ipsam celebrare possitis</i>

Prema kartotečnoj građi za obradu *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* u kojoj su navedene i razlike koje se u odnosu na osnovni tekst – u ovome slučaju BrVO – pojavljuju u drugim izvorima, ista se konstrukcija može pronaći u *Baromićevu brevijaru* s glagolom *čtovati* umjesto *častiti*: *sp(a)s(i)t(e)lno da bud(e)te čtov(a)ti* (BrBar 81c). Isti je redak zabilježen i u temporalu BrBer₂, u kojemu stoji oblik *budu* + *l*-particip: *sp(a)sitelno da budete častili* (BrBer_{2/I} 11c).

²³⁸ Uporaba crkvenoslavenskoga nastavka *-m* u 1. licu množine dosljedna je u biblijskim tekstovima, osobito onima koji čuvaju starije prijevode s grčkoga, dok su potvrde mlađega, hrvatskog nastavka *-mo* znatno češće zabilježene u mlađim tekstovima, osobito u sanktoralu misala i brevijara (HCJ 2014: 213).

Valja istaknuti da je u navedenome primjeru (i paralelnim primjerima u drugim spomenicima) zabilježena i sintaktička pojava koju treba pripisati utjecaju govornoga jezika, a to je udvajanje veznika *da* (u latinskome stoji samo jedan veznik *ut*) (MIHALJEVIĆ, ŠIMIĆ, VELA 2021: 342–343). Između udvojenih se veznika mogu naći različiti konstituenti, kao što je to slučaj i u navedenome primjeru. U njemu se, naime, između udvojenih veznika *da* nalazi zavisna vremenska rečenica: *egda d(b)nb g(ospod)na rožd'stva pridet'*. Udvajanje *da* u hrvatskoglagoljičnim tekstovima ograničeno je na modalne (irealne) kontekste u kojima se u zavisnim rečenicama izriču potencijalno ostvarivi događaji. Ne iznenađuje dakle činjenica da je udvajanje veznika *da* potvrđeno i u namjernim rečenicama zato što one same po sebi izražavaju nestvarnu radnju, tj. radnju čije se ostvarenje očekuje tek u budućnosti (MIHALJEVIĆ, ŠIMIĆ, VELA 2021: 348). Međutim, u rečenicama u kojima je zabilježeno udvajanje veznika *da* glagol obično stoji u prezentu, rijetko u kondicionalu, a potvrđen je i jedan primjer u kojemu se pojavljuje i imperativ (MIHALJEVIĆ 2019: 607–608). I u namjernim je rečenicama u hrvatskome crkvenoslavenskome uporaba futurskih oblika rijetka,²³⁹ ali ipak jasno posvjedočena pojava.²⁴⁰

U navedenome primjeru (50) u latinskome odgovarajućem tekstu također dolazi namjerna rečenica uvedena veznikom *ut*. S obzirom na to da se namjerne rečenice u latinskome smatraju iznutra zavisnima, u njima uvijek dolazi konjunktiv prema pravilu o slaganju vremena (*consecutio temporum*).²⁴¹ U navedenome je primjeru riječ o konjunktivu prezenta modalnoga glagola *possum, posse, potui* 'moći': *possitis*, koji je u prijevodu na hrvatski crkvenoslavenski u potpunosti izostavljen. Naime, u hrvatskoj je crkvenoslavenskoj inačici u finitnome obliku glagol *častiti (budete čbstiti)*, koji u latinskome dolazi u infinitivu (*celebrare*) kao dopuna već spomenutome glagolu *possitis*.

Slična se situacija prevođenja latinskoga modalnog glagola u značenju 'moći' oblikom *budu* + infinitiv bilježi u još jednome primjeru, zabilježenome u homiliji sv. Jeronima na Matejevo evanđelje (Mt 24, 15):

²³⁹ Obično se pri prevođenju namjernih rečenica s latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski konjunktiv većinom prevodi svršenim prezentom (rijetko i nesvršenim prezentom) ili kondicionalom I., koji je uobičajenije prijevodno sredstvo za konjunktiv imperfekta (MIHALJEVIĆ 2020: 289–290).

²⁴⁰ U analiziranome je korpusu u namjernim rečenicama posvjedočen i futurski oblik *včnu* + infinitiv (vidi više u poglavlju 5. 2. 1. 5.), dok složeni oblici *imamь* + infinitiv i *hoću* + infinitiv nisu zabilježeni u toj funkciji.

²⁴¹ U latinskome se radnja namjerne rečenice uvijek smatra istovremenom s radnjom glavne rečenice. Tako u njima prema pravilu o slaganju vremena (*consecutio temporum*) može stajati konjunktiv prezenta, ako je u glavnoj rečenici glavno vrijeme (prezent, futur I., futur II. te imperativ) ili konjunktiv imperfekta, ako je u glavnoj rečenici historijsko vrijeme (imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt) (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 284–285).

51)	Hom. s. Hieronymi presbyt.
hcs.	<i>sie ubo mozet' se reči . eže v progoneni an'tih(rъst)a . ili rim'skago plēneniē nepraznih' . i doečih' i črêvъ čedъ brēmeni prēotež'čeni . da svobodno bēganie <u>ne budutъ imēti</u></i> (BrVO 350c = BrBer _{2/I} 230a)
lat.	<i>Hoc quoque dici potest, quod in persecutione Antichristi, seu Romanae captivitatis, praegnantēs et nutriendes uteri et filiorum sarcina praegravati, expeditam fugam <u>habere non quiverint.</u></i>

U navedenome je primjeru latinski konjunktiv perfekta glagola *queo*, 4. 'moći', uz koji stoji infinitivna dopuna *habere* (< *habeo*, 2. 'imati'), na hrvatski crkvenoslavenski preveden futurom glagola *imēti* (*ne budutъ imēti*). Slično kao u prethodnome primjeru (50), oblik *budu* + infinitiv mogao bi se uklopiti u značenje rečenice te bi se njime označavala buduća radnja: *može se reći da trudnice i dojilje (...) neće imati slobodan bijeg*. U tome bi se slučaju moralo pretpostaviti da se na hrvatski crkvenoslavenski nije htjelo prenijeti pravi smisao latinske rečenice. Naime, u latinskome je riječ o pripovijedanju o prošlim događajima, odnosno o tumačenju Isusovih riječi: *može se reći da trudnice i dojilje (...) nisu mogle imati slobodan bijeg*.²⁴² To potvrđuje i uporaba konjunktiva perfekta u zavisnoj rečenici zato što se prema pravilu o slaganju vremena tim oblikom označava radnja koja se događa prije radnje glavne rečenice (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 273). Međutim, s obzirom na to da je prijevod latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski poprilično mehanički (primjerice, veznik izrične rečenice *quod*, koji je zapravo oblikom odnosna zamjenica, preveden je odnosnom zamjenicom *eže*), može se pretpostaviti da je možda prevoditelj pogrešno protumačio latinski konjunktiv perfekta, koji je formalno istovjetan futuru drugomu, te ga mehanički preveo futurskim oblikom. Svejedno ostaje činjenica da je i u slučaju takvoga objašnjenja latinski modalni glagol u značenju 'moći' izostavljen u prijevodu na hrvatski crkvenoslavenski. Nije moguće sa sigurnošću utvrditi jesu li takvi primjeri samo slučajnost ili uobičajena praksa jer su zasada iznimno rijetko posvjedočeni u hrvatskome crkvenoslavenskome.

Ovdje ćemo također izdvojiti još jedan takav primjer u kojemu je oblik *budu* + infinitiv uporabljen u odnosnoj rečenici uvedenoj instrumentalom množine odnosne zamjenice (*imiže*). U latinskome joj odgovara odnosna rečenica s namjernim smislom, koja je uvedena relativnim prilogom *quo* u funkciji veznika. Na dodatni, namjerni smisao u latinskome upućuje uporaba

²⁴² Riječ je o retku iz Mt 24, 19: *A jao trudnicama i dojiljama u one dane!*

konjunktiva prezenta (*non possint*) u zavisnoj rečenici. Naime, kada u odnosnim latinskim rečenicama dolazi indikativ, one označavaju stvarnu radnju, a kada se u njima rabi konjunktiv, tada se u njima izražava dodatni smisao, najčešće namjera ili uzrok (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 313–314).

52)	Hom. s. Hieronymi presbyt.
hcs.	<i>imamъ (...) biti na krovê v naucê . imiže ne budet' goruće strêli dъêvle priti k nam' (BrVO 350a] ne budetъ moći (...) priti BrBer_{2/1} 229d)</i>
lat.	<i>debemus (...) esse in tecto et in domate, quo non possint ignita diaboli iacula pervenire</i>

Ako se zanemari latinski odgovarajući tekst, oblik *budu* + infinitiv u navedenome hrvatskom crkvenoslavenskom primjeru može funkcionirati kao predikat zavisne rečenice. Tada bi se njime označavalo predviđanje odnosno tvrdnja da se buduća radnja neće ostvariti: *moramo biti na krovu u nauku kamo neće doprijeti goruće strijele đavla*. Međutim, latinski odgovarajući tekst ukazuje na to da bi ipak trebalo pretpostaviti da se u toj rečenici ne izriče predviđanje odnosno tvrdnja o budućoj radnji. Osim toga, u latinskome se u konjunktivu nalazi modalni glagol *possum, posse, potui* 'moći', koji je u primjeru iz BrVO izostavljen u prijevodu na hrvatski crkvenoslavenski, kao što je to bio slučaj i kod prethodno navedenih primjera (38, 39). Usporedba s paralelnim tekstom u BrBer₂ pokazuje da je u njemu glagol *possum, posse, potui* preveden oblikom *budu* + infinitiv: *ne budetъ moći (...) priti*.

5. 2. 2. 6. *Budu* + infinitiv u posljedičnim rečenicama

Osim u namjernim, futurski oblik *budu* + infinitiv potvrđen je i u posljedičnim rečenicama. U hrvatskome se crkvenoslavenskome te rečenice uvode veznicima: *da, êko, êko da, tako êko* (HCJ 2014: 355). Izdvajamo zabilježene primjere:

53)	Slovo Ambr.
hcs.	<i>a nam' ubo aće toliko grêh' budet' težbk' da nikakože budet' se moći očistiti . slъzami sami(mi) . priloložemo (!) m(i)l(o)st' olêê i akrimoniû mast' posta (BrVO 25b = BrVat₅ 9c)</i>
lat.	<i>si tantum grave fuerit peccatum ut id minime solis fletibus abluatur addamus misericordiae oleo acrimoniam ieiunii</i>

U primjeru (53) *budu* + infinitiv stoji u posljedičnoj rečenici zavisnoj o pogodbenoj rečenici (uvedenoj veznikom *aće*), u kojoj je uporabljen oblik *budu* u svezi s pridjevom: *aće toliko grêh' budet' težok'.* Iz toga je jasno da cijela rečenica ima buduću referencu pa se može pretpostaviti da je to razlog uporabe futurskoga oblika *budu* + infinitiv u posljedičnoj rečenici. Unatoč tomu, uporaba futura u posljedičnim rečenicama nije uobičajena ni dosad zabilježena pojava u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Naime, konjunktiv latinskih posljedičnih rečenica na hrvatski se crkvenoslavenski najčešće prevodi kondicionalom te (rjeđe) prezentom (MIHALJEVIĆ 2020: 359).

U odgovarajućoj latinskoj posljedičnoj rečenici stoji konjunktiv prezenta: *ut...abluatur*. U posljedičnim rečenicama u latinskome u pravilu uvijek stoji konjunktiv, ali za razliku od namjernih, u kojima konjunktiv stoji prema pravilima o slaganju vremena (*consecutio temporum*), u posljedičnim on stoji apsolutno, odnosno u onome vremenu koje bi bilo da je rečenica nezavisna (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 295). Zanimljivo je primijetiti da je latinski konjunktiv prezenta *abluatur* (< *abluo*, 3. 'oprati, očistiti') na hrvatski crkvenoslavenski preveden glagolom *moći*: *budet' se moći očistiti*. U poglavlju o uporabi futurskoga oblika *budu* + infinitiv u namjernim rečenicama istaknuto je da je u nekoliko primjera primijećen običaj prevođenja latinskoga modalnog glagola u značenju 'moći' (*possum, posse, potui; queo*, 4.) futurskim oblikom *budu* + infinitiv,²⁴³ dok je u ovome primjeru situacija obratna.

Navodimo još jedan primjer u kojemu je oblik *budu* + infinitiv uporabljen u posljedičnoj rečenici. Riječ je o trećem primjeru u kojemu je oblik *budu* + infinitiv uporabljen u zavisnoj rečenici s potencijalno ostvarivom radnjom, a da je zabilježen u homiliji sv. Jeronima na Matejevo evanđelje (Mt 24, 15):²⁴⁴

54)	Hom. s. Hieronymi presbyt.
hcs.	<i>eže i ap(usto)l̃b g(lago)let' . da č(lovê)k̃b bezakoniê i protivnik̃b ṽzdvignet' se protivu vsêm' eže g(lago)let' se b(og)̃b . ili eže čtet' se . tako da smêti budet' v cr(ê)kvi b(o)ži stati i êvlati se da oñ bil' bi b(og)̃b (BrVO 349d = BrBer_{2/I} 229c)</i>
lat.	<i>De hoc et Apostolus loquitur: quod homo iniquitatis, et adversarius elevandus sit contra omne quod dicitur Deus, et colitur; ita ut audeat stare in templo Dei, et ostendere quod ipse sit Deus</i>

²⁴³ Vidi primjere (50), (51) i (52).

²⁴⁴ Vidi također primjere (51) i (52).

U primjeru (54) oblik *budu* + infinitiv dolazi u posljedičnoj rečenici (*tako da smêti budet'*), ovisnoj o izričnoj rečenici čija se radnja odvija u budućnosti, na što ukazuje svršeni prezent s prefiksom *vъz-/vъs-*: *eže i ap(usto)lъ g(lago)let' dа č(lovê)kъ bezakoniê i protivnik vъzdvignet' se*. To potvrđuje i latinski odgovarajući tekst u kojemu stoji konjunktiv perifrastične konjugacije aktivne. On se prema pravilima o slaganju vremena (*consecutio temporum*) u zavisnim rečenicama (u kojima dolazi konjunktiv) rabi za označavanje radnje koja se događa nakon radnje glavne rečenice, kada je ona izražena glavnim vremenom (prezent, futur i imperativ), što i jest slučaj u navedenom primjeru: *loquitur*_{prez.} (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 273). U posljedičnoj rečenici u latinskome stoji konjunktiv prezenta *audeat* (< *audeo*, 2. 'smjeti, usuditi se') s dopunama u infinitivu: *stare (...) et ostendere*.

Sljedeći je primjer također iz homilije, a riječ je o homiliji sv. Augustina na Ivanovo evanđelje (Iv 16, 23):

55)	Hom. s. Augustini ep.
hcs.	<i>i egda toliko budetъ da ničtože ūže budetъ pridati ūže bo bez' sum'ne tagda budetъ plna</i> (BrBer _{2/1} 185b)
lat.	<i>et quando tantum erit, ut aliquid ei iam non sit addendum, procul dubio tunc erit plenum</i>

U primjeru (55) bilježi se ista situacija kao u gore navedenim primjerima. *Budu* + infinitiv uporabljen je u posljedičnoj rečenici, zavisnoj od vremenske s budućom referencom (*egda toliko budetъ*), na što ukazuje i situacija u latinskome u kojemu stoji futur (*quando tantum erit*). U odgovarajućoj posljedičnoj rečenici u latinskome stoji konjunktiv prezenta perifrastične konjugacije pasivne (*sit addendum*). Prijevod bi te rečenice glasio: *i kada bude takvo da mu se ništa ne treba nadodati, tada će bez sumnje biti potpuno*. Kao i u ranije navedenim primjerima, može se pretpostaviti da je futurski oblik u posljedičnoj rečenici uporabljen jer je ona zavisna od rečenice s budućom referencom. Međutim, takva je uporaba svejedno neobična, najprije zbog toga što nije uobičajena u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, a zatim i zbog toga što se u posljedičnim rečenicama ipak ne izražava stvarna radnja već (moguća) posljedica radnje glavne rečenice.

Kao što se iz priloženih primjera može vidjeti, u hrvatskome su crkvenoslavenskome potvrde uporabe oblika *budu* + infinitiv u zavisnim namjernim i posljedičnim rečenicama osobito često potvrđeni u homilijama i sermonima (sadržanima u brevijarima) te – kao što se može vidjeti iz

dolje priloženih primjera – u zborničkim tekstovima. S druge strane, nijedan takav primjer u korpusu ovoga istraživanja nije pronađen u ostatku analiziranih spomenika – u misalima, fragmentima te *Senjskome ritualu*. S obzirom na to da su homilije i sermoni bili svojevrsni komentari koji su sadržavali različita tumačenja biblijskih odlomaka te su bili namijenjeni čitanju i propovijedanju, radi lakšega su razumijevanja pisani jezikom koji je sadržavao više elemenata narodnoga jezika. Potvrđenost primjera takve uporabe u spomenutim tekstovima također ukazuje na izraženiji utjecaj govornoga jezika u tim tekstovima. Naime, u čakavštini (i kajkavštini) futur često dolazi u namjernim i posljedičnim rečenicama, dok u štokavštini na istome mjestu stoji prezent (ZIMA 1887: 252).²⁴⁵ Stoga su primjeri uporabe futurskoga oblika *budu* + infinitiv u namjernim i posljedičnim rečenicama često zabilježeni i u neliturgijskome zborniku CFat. Izdvajamo izabrane primjere:

56)	Vita Adae et Evae
hcs.	<i>kako Adam kopati i težeti imat i siēti po zemli i da <u>budu imiti</u> plodi kimi <u>budu živiti</u> i on i vas narod ki bude po nih</i> (CFat 10r] žiti vačnut CŽg)
lat.	<i>ostendit ei laborare et colere terram, ut <u>habeant</u> fructum, unde <u>viverent</u> ipsi et omnes generationes eorum</i>

Oblik *budu* + infinitiv uporabljen je u namjernoj rečenici u starozavjetnom apokrifu o životu Adama i Eve: (*pokaza*) *kako Adam ima kopati, obrađivati i sijati po zemlji kako bi imao plodove od kojih će živjeti*. Na tu se rečenicu nadovezuje odnosna rečenica s namjernim smislom, uvedena odnosnom zamjenicom u instrumentalu množine (*kimi*), u kojoj je također uporabljen oblik *budu* + infinitiv (*budu živiti*). U njoj se tim oblikom također označava radnja koja će se potencijalno ostvariti u budućnosti: (*kako bi imao plodove*) *da od njih živi / od kojih će živjeti*. U latinskome u namjernoj rečenici uvedenoj veznikom *ut* stoji konjunktiv prezenta: *habeant*, a u odnosnoj s namjernim smislom konjunktiv imperfekta: *viverent*.

Izdvajamo izabrane primjere iz CFat u kojima *budu* + infinitiv dolazi u zavisnoj posljedičnoj rečenici:

57)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i>bude zlamine zač spadu s neba i oče toliko metane bude va eri da <u>se bude viditi</u> kako da bi zvezde s neba doli padale v mori</i> (CFat 16r)

²⁴⁵ Izdvajamo nekoliko primjera u kojima dolazi *budu* + infinitiv: *I naredi š nimi, da mu budu davati dohodak*. (Duklj 7.) / *I daše svakom banu sedam satnikov, i da budu rečeni satnici z bani puku suditi; a z duži aliti s hercezi pet knezov, i da š nimi pravo sude puku*. (Duklj 20.) / *Jer će dostojati ti razum, ta lipost, da bude imati svaku čast i milost*. (Marul.41.) / *Do grada ću iti, da me on vlastelin bude naučiti istinu od toga*. (Hekt. 16.) Vidi više primjera u: ZIMA 1887: 252–253.

58)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i>hoće poiti doli u dubinu da <u>se ne bude moći viditi</u> (CFat 16r)</i>

59)	Propovijed u prvi petak posta
hcs.	<i>kada činiš almužtvo čini e otaino tako da liva ruka tvoê <u>ne bude znati</u> ča čini desna (CFat 36r)</i>

Istaknut ćemo ovdje i činjenicu da se futurski oblik *budu* + infinitiv u CFat pojavljuje i u izričnim rečenicama nakon glagola *činiti*:

60)	Propovijed u prvi petak posta
hcs.	<i>ako ti budeš činiti da <u>budeš</u> zlo <u>hotiti</u> hudobam (CFat 36v)</i>

61)	Propovijed u prvi petak posta
hcs.	<i>oće učiniti da zemla <u>ne bude roditi</u> (CFat 38r)</i>

5. 2. 2. 7. Odnos s grčkim predložkom

Futurski oblik *budu* + infinitiv nešto se rjeđe pojavljuje u biblijskim tekstovima, za koje je moguće utvrditi grčki predložak. U njima se *budu* + infinitiv najčešće rabi u funkciji futura prvoga tako da u grčkome na mjestu toga oblika redovito dolazi futur: *tužiti budut'* / στενάξουσιν (7), *vzle(ži)ti budetb* / συναναπαύσεται, *stoêti budutb* / βοσκηθήσονται, *voditi bud(u)tb* / ἄξει (8), *verovati budutb* / πιστεύσουσιν (9), *g(lago)lati budu* / λαληθήσεται (14), *nastoêti budem'* / προσκαρτερήσομεν (15), *ne imêti budutb* / οὐχ ἔξουσιν (21), *sêdêti budetb* / καθήσεται (23). U analiziranome je korpusu zabilježen samo jedan primjer u kojemu se *budu* + infinitiv rabi u funkciji futura drugoga, a da je za njega moguće utvrditi grčki predložak. Riječ je o pogodbenoj rečenici kojoj u grčkome odgovara eventualna futurska rečenica koja se uvodi veznikom ἔάν s konjunktivom aorista: *aće (...) zabludit' b(u)dêtb* / ἔάν (...) πλανηθῇ (39).

U korpusu je također zabilježen samo jedan primjer s grčkim predložkom u kojemu je *budu* + infinitiv uporabljen u funkciji imperativa. U grčkome usporednom tekstu stoji imperativ aorista: *tvoriti budeši* / ποιήσον (47). Nije zabilježen nijedan primjer u kojemu je oblik *budu* + infinitiv

stoji u zavisnim namjernim ili posljedičnim rečenicama, a da je za njega moguće utvrditi grčki predložak.

hrvatski crkvenoslavenski	grčki
<i>budu</i> + infinitiv u funkciji futura prvoga	futur
<i>budu</i> + infinitiv u funkciji futura drugoga	ἐάν + konjunktiv
<i>budu</i> + infinitivi u funkciji imperativa	imperativ

5. 2. 2. 8. Odnos s latinskim predloškom

U primjerima u kojima se oblik *budu* + infinitiv rabi u funkciji futura prvoga, u latinskome na istome mjestu redovito stoji futur prvi: *tužiti budut'* / *moerebunt* (7), *vzlež(i)ti budetъ* / *accubabit*, *stoêti budutъ* / *morabuntur*, *voditi bud(u)tъ* (8), *vêrovati budutъ* / *credent* (9), *vzdr'žati budut'* / *continebunt* (10), *udržati budemъ* / *habebimus* (11), *imêti budeši* / *habebis* (12), *g(lago)lati budu* / *loquar* (14), *nastoêti budem'* / *instantes erimus* (15), *ne budeši tr'pti* / *non patieris* (17), *za malo držati budutъ* / *parvipendent* (19), *žiti budete* / *vivetis* (20), itd. Rijetko umjesto futura prvoga stoje druga sredstva za izražavanje budućnosti, kao što je primjerice perifrastična konjugacija aktivna. Zabilježena su samo dva takva primjera: u jednome je u latinskoj zavisnoj rečenici uporabljen konjunktiv imperfekta perifrastične konjugacije aktivne za označavanje radnje koja se događa poslije radnje glavne rečenice: *sêdêti budetъ* / *sessurus esset* (23), a u drugome stoji prezent perifrastične konjugacije aktivne za označavanje buduće radnje sa značenjskom nijansom predodređenost: *budetъ priti* / *est venturus* (22).

Primjeri uporabe futurskoga oblika *budu* + infinitiv u funkciji futura drugoga češće su zabilježeni u rubrikama, a u liturgijskim su tekstovima takvi primjeri potvrđeni uglavnom u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga. U njima na istome mjestu redovito stoji futur drugi: *imêti budete* / *habueritis* (36), *boêti se budetъ prêiti* / *timuerit* (37), *budu (...) vêrov(a)ti* / *credidero* (38), *zabludit' b(u)dêtъ* / *erraverit* (39), *postiti budet'* / *ieiunarit* (40).

Rijetko su potvrđeni primjeri u kojima je oblik *budu* + infinitiv uporabljen u funkciji imperativa. U jednome se primjeru u latinskome na istome mjestu nalazi futur s imperativnim značenjem: *tvoriti budeši* / *facies* (47), a u drugome prohibitivni konjunktiv perfekta: *ne boêti se budete* / *ne timueritis* (48). S obzirom na to da je prohibitivni konjunktiv perfekta formalno identičan futuru drugom, ne može se s potpuno sigurnošću reći je li riječ o svjesnoj uporabi oblika *budu* + infinitiv u funkciji imperativa ili je riječ o prevoditeljskoj pogreški. Stoga taj usporedni latinski oblik u tablici stavljamo u zagradu.

U primjerima u kojima oblik *budu* + infinitiv dolazi u zavisnim namjernim, u latinskome stoji konjunktiv prezenta: *da (...) budemo imeti / ut (...) illud habeamus* (49) ili konjunktiv prezenta modalnoga glagola u značenju *moći*, koji je u prijevodu na hrvatski crkvenoslavenski obično izostavljen: *da budete čestiti / ut (...) celebrare possitis* (50), *ne budutъ imêti / habere non quiverint* (51), *imiže ne budet' / quo non possint (...) pervenire* (52). U odgovarajućim posljedičnim rečenicama u latinskome stoji konjunktiv prezenta: *da (...) budet' se moći očistiti / ut (...) abluatur* (53), *da smêti budet' / ut audeat* (54).

hrvatski crkvenoslavenski	latinski
<i>budu</i> + infinitiv u funkciji futura prvoga	futur prvi (perifrastična konjugacija aktivna)
<i>budu</i> + infinitiv u funkciji futura drugoga	futur drugi
<i>budu</i> + infinitiv u funkciji imperativa	futur (s imperativnim značenjem) (prohibitivni konjunktiv perfekta)
<i>budu</i> + infinitiv u funkciji predikata zavisnih namjernih i posljedičnih rečenica	konjunktiv prezenta

5. 2. 2. 9. Zaključak

Futurski oblik tvoren od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva u analiziranome je korpusu najčešće potvrđen u brevijarskim tekstovima te u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga. Pritom se ostvaruje u funkciji futura prvoga, futura drugoga, u funkciji predikata zavisnih namjernih i posljedičnih rečenica te nešto rjeđe u funkciji imperativa.

Futurski oblik *budu* + infinitiv u funkciji je futura prvoga najčešće potvrđen u biblijskim tekstovima. U njima se tim oblikom izražava apsolutna budućnost, o čemu svjedoči i usporedba s grčkim i latinskim predlošcima u kojima na istome mjestu redovito stoji futur. Međutim, valja istaknuti da u pojedinim primjerima oblik *budu* + infinitiv izražava početak buduće radnje ili prijelaz u stanje koje traje u budućnosti, što ga dovodi u vezu s futurom tvorenim od ingresivnih faznih glagola (*včnu* + infinitiv).²⁴⁶ O njihovoj funkcionalnoj i semantičkoj bliskosti svjedoči i usporedba s drugim hrvatskoglagoljčnim spomenicima koji ulaze u korpus ovoga istraživanja. Naime, na mjestu se oblika *budu* + infinitiv u drugim spomenicima obično nalazi upravo *včnu* + infinitiv ili svršeni prezent (s prefiksom *vbz-* / *vbs-*). Zatečeno stanje potvrđuje ono što je u

²⁴⁶ Vidi poglavlje 5. 2. 1.

slavističkoj literaturi među prvima uočila H. Křížková, a u svojem istraživanju o razvoju slavenskoga futura tvorenoga s glagolom *biti* potvrdila M. L. Whaley, a to je da futurski oblici *budu* + infinitiv i *včnu* + infinitiv pokazuju sličan obrazac ponašanja. Ponajprije se to odnosi na njihovu aspektualnu ograničenost na infinitive nesvršenoga vida te mogućnost izražavanja ingresivnoga značenja. Polazeću upravo od te aspektualne ograničenosti, koju je Whaley smatrala ključnim čimbenikom za objašnjenje razvoja futura *budu* + infinitiv, u svojem istraživanju zaključuje da je prezent glagola *biti* (*budu*), kao glagol promjene stanja, u ranijoj fazi bio semantički vrlo blizak ingresivnim faznim glagolima. Prema Whaley, mogućnost upućivanja na buduću radnju kod navedenih pomoćnih glagola (*včnu* i *budu*) proizlazi upravo iz njihova značenja jer radnja i stanje koje označuju nužno nastupa nakon prethodnoga stanja. Međutim, Whaley pritom ne uzima u obzir činjenicu da kod futurskih oblika tvorenih s pomoću ingresivnih faznih glagola (*včnu* + infinitiv) futursko značenje ne proizlazi samo iz leksičkoga značenja pomoćnoga glagola, već se početak radnje ili stanja smješta u budućnost već samim gramatičkim oblikom pomoćnoga glagola, koji uvijek stoji u svršenome prezentu.

Pomoćni glagol *biti* (*budu*), kao i *včnu*, u analiziranome se korpusu najčešće povezuje s infinitivima koji se u rječniku starocrkvenoslavenskoga opisuju kao nesvršeni ili dvovidni: *tužiti*, *vzlež(i)ti*, *stoěti*, *voditi*, *verovati*, *vzdr'žati*, *udržati*, *iměti*, *g(lago)lati*, *nastoěti*, *cviti*, *tr'pti*, *za malo držati*, *sěděti*, *boěti se*, *žiti*, *suditi*, *moći*, *svaditi*, *kralevati*, *pěti*, *činiti*, *postiti*, *tvoriti*, *čbstiti*. Zahvaljujući istraživanju J. Kamphuisa, koje donosi nove uvide o glagolskome vidu u starocrkvenoslavenskome, uočava se da dio tih glagola Kamphuis svrstava u takozvane anaspektualne glagole, odnosno glagola koji nisu imali jasno određenu vidsku vrijednost: *tužiti*, *ležati*, *stoěti*, *věrovati*, *sěděti*, *boěti se*, *suditi*, *trěpěti*, koji su katkad za izražavanje futura rabili odgovarajući svršeni parnjak, obično tvoren prefiksom *vъz-/vъs-*, kojim se označavala promjena stanja. S obzirom na sve što je rečeno, čini se da za objašnjenje poticaja razvoja tih futurskih tvorbi (*budu* + infinitiv i *včnu* + infinitiv) u hrvatskome crkvenoslavenskome zasigurno valja uzeti i činjenicu da ti pomoćni glagoli često zahtijevaju glagole neodređena vida.²⁴⁷

U funkciji futura drugoga oblik *budu* + infinitiv najčešće je potvrđen u rubrikama liturgijskih tekstova, pisanim govornim jezikom, te u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga. Najčešće se pojavljuje u protazi pogodbenih rečenica, u kojima obično izražava radnju istovremenu s radnjom glavne rečenice. Takva je njegova uporaba zabilježena i u neliturgijskim, tj. zborničkim tekstovima.

²⁴⁷ Vidi također zaključak prethodnoga poglavlja o futurskome obliku *včnu* + infinitiv (5. 2. 1. 9.)

Oblik *budu* + infinitiv posvjedočen je i u zavisnim rečenicama u kojima se izražava potencijalno ostvariva radnja. Najčešće su to namjerne i posljedične rečenice. U takvoj se uporabi *budu* + infinitiv osobito često javlja u homiletskim tekstovima, vjerojatno zato što je u njima utjecaj narodnoga govora izraženiji. Naime, uporaba futurskih oblika u namjernim i posljedičnim rečenicama svojstvena je čakavštini (i kajkavštini), o čemu svjedoče i primjeri takve uporabe oblika *budu* + infinitiv posvjedočeni u zborničkim tekstovima.

5. 2. 3. *Imamъ* + infinitiv

U hrvatskome se crkvenoslavenskome za izražavanje buduće radnje rabila i sveza glagola *imêti* i infinitiva (u nastavku: *imamъ* + infinitiv) glagola svršenoga ili nesvršenoga vida. Pri tome glagol *imêti* u većoj ili manjoj mjeri zadržava svoje leksičko značenje pa se svezom *imamъ* + infinitiv nije izražavala samo buduća radnja već i dodatna značenjska nijansa neizbježnosti ili obvezatnosti vršenja buduće radnje (HCJ 2014: 253; VELA 2018: 62).

5. 3. 3. 1. Prethodna istraživanja

U hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima sveza *imêti* + infinitiv u funkciji označavanja buduće radnje osobito često rabila u zanijekanome obliku (HCJ 2014: 253). Jozo Vela u već spomenutoj disertaciji o sintaksi infinitiva u hrvatskome crkvenoslavenskome (VELA 2018) iznosi određenja zapažanja o uporabi sveze *imamъ* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Ona se u funkciji označavanja buduće radnje – i to pretežito u zanijekanome obliku – najčešće rabi u tekstovima sjeverne skupine, koji pokazuju starije jezično stanje te češće čuvaju prijevode s grčkoga. S druge strane, u jezično mlađim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima južne skupine, koji su u većoj mjeri prilagođeni latinskom, uporaba sveze *imamъ* + infinitiv naglo opada. Vela ističe i zanimljivost povezanu s distribucijom zanijekanih i potvrdnih oblika te sveze. Naime, u tekstovima se južne skupine, za razliku od sjeverne u kojima prevladavaju zanijekani oblici sveze *imamъ* + infinitiv, zanijekani i potvrdni oblici pojavljuju u otprilike podjednakom omjeru. Zatim, u neliturgijskim zbornicima, koji nastaju od kraja 14. stoljeća i pisani su jezikom u kojemu se u različitim omjerima miješaju čakavske i crkvenoslavenske osobitosti književnoga jezika, dolazi do ponovnoga povećanja uporabe sveze *imamъ* + infinitiv, pri čemu potpunu prevlast imaju potvrdni oblici (VELA 2018: 74–76). Autor pretpostavlja da je »s obzirom da je zanijekani *imamъ* + infinitiv futur I. osobito čest u starocrkvenoslavenskim tekstovima, moguće (je) da stariji spomenici čuvaju starocrkvenoslavensko naslijeđe, a da do znatnije upotrebe ovoga futura pod posrednim romanskim utjecajem dolazi tek u zborničkim tekstovima.« (VELA 2018: 76). Johannes Reinhart, koji se pozabavio sintaksom hrvatskoglagoljičnoga misala (REINHART 1993), iznosi također zapažanja o načinima izražavanja futura u hrvatskome crkvenoslavenskome u odnosu na starocrkvenoslavenski. Autor izdvaja hrvatske crkvenoslavenske primjere uporabe futurskih oblika u tekstovima *Staroga* i *Novoga zavjeta* te ih, ondje gdje je to moguće, uspoređuje sa starocrkvenoslavenskim. Što se tiče uporabe sveze *imamъ* + infinitiv, najviše je primjera zabilježeno u *Evandeljima* – ukupno njih 27. U 18 njih se u hrvatskome crkvenoslavenskome zadržava sveza *imamъ* + infinitiv, dok se u devet primjera nalazi drugačija tvorba: zanijekani

se oblik sveze redovito zamjenjuje zanijekanim svršenim prezentom, a potvrdni se oblici zamjenjuju na različite načine: svezom *vbčnu* + infinitiv, *hoću* + infinitiv te svršenim prezentom (s prefiksom *vbz-*).²⁴⁸ U jednome je primjeru uporabljen aorist, odnosno perfekt s *l*-participom (u *Prvotisku misala* (MPt) te *Novakovu misalu* (MNov)), što autor objašnjava pogrešnim prijevodom latinske perifrastične konjugacije aktivne (REINHART 1993: 216–219). U tekstovima *Apostola* i *Otkrivenja* izdvojena su četiri primjera uporabe sveze *imamь* + infinitiv u kojima u hrvatskome crkvenoslavenskome stoji drugačiji oblik. I zanijekani i potvrdni oblici zamijenjeni su svršenim prezentom. U dvama primjerima događa se obratna situacija pri čemu su starocrkvenoslavenski jednostavni futur te sveza *načnu* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome zamijenjeni svezom *imamь* + infinitiv²⁴⁹ (REINHART 1993: 224–226). U tekstovima *Staroga zavjeta* potvrđen je manji broj primjera uporabe sveze *imamь* + infinitiv – samo su četiri potvrde – u kojima se starocrkvenoslavenska sveza *imamь* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome u dvama primjerima zamjenjuje svršenim prezentom, zatim oblikom *včnu* + infinitiv te svršenim prezentom s prefiksom *vbz-*²⁵⁰ (REINHART 1993: 229).

Sustavnija je analiza uporabe sveze *imêti* + infinitiv u funkciji označavanja buduće radnje u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima uglavnom potvrdila ono što je izneseno u ranijim istraživanjima – zanijekani oblici sveze *imêti* + infinitiv svojstveni su tekstovima koje odlikuje starije jezično stanje, odnosno tekstovima koji čuvaju prijevode s grčkoga jezika. Razlog tomu je što se zanijekanim oblicima sveze *imamь* + infinitiv u gotovo svim zabilježenim slučajevima prenosi grčki konjunktiv aorista (rijetko futur) s dvjema negacijama (οὐ μή + konj. aor./fut.), kojim se u grčkome izražava kategorička negacija buduće radnje. Opadanje uporabe zanijekanih oblika sveze *imamь* + infinitiv u mlađim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima posljedica je revizije tih tekstova uslijed čega su oni u većoj ili manjoj mjeri prilagođivani latinskom. Naime, usporedba paralelnih mjesta u tekstovima sjeverne i južne skupine pokazala je da na mjestu zanijekanoga oblika sveze *imêti* + infinitiv u tekstovima južne skupine najčešće stoji svršeni prezent, vjerojatno pod utjecajem latinskoga, u kojemu u takvim slučajevima redovito stoji futur prvi.

²⁴⁸ U primjerima koje Reinhart navodi, prilikom zamjene oblikom *vbčnu* + infinitiv i svršenim prezentom (s prefiksom *vbz-/vbs-*), u grčkome usporednom tekstu stoji futur ili οὐ μή + konj. aor., a u slučaju zamjene oblikom *hoću* + infinitiv u grčkome stoji μέλλω + infinitiv (REINHART 1993: 218–219). Grčki su ekvivalenti važni utoliko što mogu ukazati na status sveze *imamь* + infinitiv. O tome će više riječi biti u analizi koja slijedi.

²⁴⁹ U grčkome usporednom tekstu u obama slučajevima stoji futur (REINHART 1993: 225–226).

²⁵⁰ U slučaju zamjene oblikom *včnu* + infinitiv u grčkome stoji futur, a na mjestu svršenoga prezenta (s prefiksom *vbz-/vbs-*) stoji οὐ μή + konj. aor. (REINHART 1993: 228–229).

Za razliku od zanijekanih oblika, koji pokazuju određeni obrazac uporabe (uglavnom se rabe za izražavanje snažnoga uvjerenja da se buduća radnja neće izvršiti te redovito stoje na mjestu grčkoga dvostruko zanijekanog konjunktiva aorista/futura), potvrdni se oblici rabe u različitim funkcijama i značenjima. Zabilježeni su primjeri u kojima sveza *imam̃* + infinitiv ima izraženije temporalno značenje – u takvim slučajevima uglavnom stoji na mjestu grčkoga i latinskoga futura – te primjeri u kojima prevladava njezino modalno značenje nužnosti ili obvezatnosti izvršenja buduće radnje. Nešto su češće takvi primjeri zabilježeni u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga (homilijama, sermonima, pasijama i sl.). U njima sveza *imam̃* + infinitiv stoji na mjestu latinskih konstrukcija *debeo* + infinitiv, *habeo* + infinitiv te perifrastične konjugacije aktivne, kojima se upućuje na buduću radnju, ali se uvijek zadržava i modalna značenjska nijansa. U grčkome u takvim primjerima stoji sveza μέλλω + infinitiv ili ἔχω + infinitiv.

U nastavku će rada najprije biti prikazani slučajevi u kojima sveza *imam̃* + infinitiv ima izraženije temporalno značenje. To su prije svega primjeri uporabe zanijekanoga oblika sveze *imam̃* + infinitiv, koji su u analiziranome korpusu ujedno i najbrojniji. Nakon zanijekanih oblika bit će prikazani primjeri uporabe potvrdnih oblika sveze *imam̃* + infinitiv, na prvome mjestu također oni za koje se može tvrditi da u njima *imam̃* + infinitiv ima izraženije temporalno značenje, a zatim i primjeri u kojima se svezom *imam̃* + infinitiv upućuje na buduću radnju uz naglašenu modalnu značenjsku nijansu.

5. 3. 3. 2. Zanijekani oblik sveze *imam̃* + infinitiv

U analiziranome korpusu zabilježeno je 87 različitih potvrda zanijekanoga oblika sveze *imam̃* + infinitiv²⁵¹ upotrijebljene u funkciji označavanja buduće radnje.²⁵² Najviše je primjera – ukupno njih 64 – zabilježeno u *Brevijaru Vida Omišljanina* (BrVO), zatim u *Prvome* (MBer₁) i *Drugome beramskom misalu* (MBer₂) – ukupno 14 primjera, dok su ostale potvrde sporadično zabilježene u drugim spomenicima.²⁵³

Zabilježena distribucija sveze *ne imam̃* + infinitiv ukazuje na to da su takvi oblici osobito često potvrđeni u hrvatskoglagoličnim spomenicima koji pripadaju takozvanoj sjevernoj (krčko-

²⁵¹ Dalje u tekstu zanijekani oblik sveze *imam̃* + infinitiv označavat će se izrazom *ne imam̃* + infinitiv.

²⁵² U tu statistiku nisu ubrojeni primjeri uporabe zanijekanih oblika sveze *imam̃* + infinitiv u kojima glagol *imēti* ima jače izraženo modalno značenje te označava radnju koja se treba, mora ili valja izvršiti. Takvi su primjeri zbog drugačijega statusa obrađeni zasebno kasnije u radu.

²⁵³ Dva su primjera sveze *ne imam̃* + infinitiv zabilježena u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, tri su primjera potvrđena u fragmentima 14. i 15. stoljeća, dva su primjera iz *Prvoga beramskog brevijara* (BrBer₁) – jedan zabilježen u službi u čast sv. Barbari i jedan u službi u čast sv. Katarini.

istarskoj) skupini (BrVO, MBer₁ i MBer₂), odnosno u spomenicima koji obično čuvaju starije prijevode (s grčkoga) te imaju arhaičnije jezično stanje, što je istaknuo i Jozo Vela u svojem radu (VELA 2018: 76). S druge strane, u *Drugome beramskom brevijaru* (BrBerTM), koji se svrstava u južne (zadarsko-krbavsku) skupinu, zabilježeno je samo šest primjera uporabe sveze *ne imamъ* + infinitiv, koji se podudaraju sa zabilježenim potvrđama u BrVO (5 primjera) te MBer₁ i MBerTM (1 primjer). Također, usporedba zabilježenih primjera u spomenicima sjeverne skupine (BrVO, MBer₁ i MBer₂) sa spomenicima južne skupine pokazala je da se ponegdje u jezično mlađim spomenicima južne skupine sveza *ne imamъ* + infinitiv zamjenjuje svršenim prezentom ili drugim sredstvom za izražavanje buduće radnje. O tome će više riječi biti kasnije u radu.

Analiza izdvojenih primjera uporabe sveze *ne imamъ* + infinitiv pokazala je da je velika potvrđenost toga oblika u spomenicima sjeverne skupine (i općenito u hrvatskome crkvenoslavenskome) povezana s tradicijom prevođenja tih tekstova s grčkoga jezika.²⁵⁴ Naime, zaniijekani se oblici sveze *imamъ* + infinitiv u gotovo svim zabilježenim slučajevima²⁵⁵ nalaze na mjestu grčkoga dvostruko zaniijekanog konjunktiva aorista (οὐ μή + konj. aor.). Iznimno rijetko umjesto konjunktiva aorista stoji futur (οὐ μή + fut.). Izdvajamo izabrane primjere:

1)	Iv 8, 52
hcs.	<i>ače kto slovo moe sьblûdetъ . se[mr]t[i] <u>ne imamъ vkusiti</u> v' vêki</i> (FgKuk 1b)
grč.	ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, <u>οὐ μὴ γεύσῃται</u> θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα
lat.	<i>Si quis sermonem meum servaverit, <u>non gustabit</u> mortem in aeternum.</i>

2)	Iz 9, 19–20
hcs.	<i>č(lovê)kь brata svoego ne pomiluet' . nъ uklonit se na desno . êko snêst' i vzlačet' ot šuihъ . i <u>ne imat' nasititi se</u></i> (BrVO 23b)
grč.	ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ οὐκ ἐλεήσει ἀλλὰ ἐκκλινεῖ εἰς τὰ δεξιὰ ὅτι πεινάσει καὶ φάγεται ἐκ τῶν ἀριστερῶν καὶ <u>οὐ μὴ ἐμπλησθῇ</u> ἄνθρωπος
lat.	<i>Vir fratri suo non parcet. Et declinabit ad dexteram et essuriet, et comedet ad sinistram, et <u>non saturabitur.</u></i>

²⁵⁴ U radu će se, ondje gdje je to moguće utvrditi s većom sigurnošću, nastojati istaknuti podudarnosti koje govore u prilog tomu da je određeni tekst na hrvatski crkvenoslavenski preveden s grčkoga jezika.

²⁵⁵ Samo se u trima primjerima – od ukupno njih 87 – na mjestu sveze *ne imamъ* + infinitiv ne nalazi grčki dvostruko zaniijekani konjunktiv aorista već futur. Ti će primjeri biti izdvojeni kasnije u radu.

3)	Otk 9, 6
hcs.	<i>v ti dni vzičut' č(lovê)ci smr'ti . i ne imut' obrêsti ee</i> (BrVO 271b) ²⁵⁶
lat.	<i>Et in diebus illis quaerent homines mortem, et <u>non invenient</u> eam.</i>
grč.	καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον καὶ οὐ μὴ εὕρῃσουσιν αὐτόν

4)	Rut 3, 18
hcs.	<i>sêdi deči doideže razumêeši kako napadety ti g(lago)lb . <u>ne imat</u> bo <u>prêmlčati</u> mužb . doideže končæety g(lago)lb d(b)n(b)sb</i> ²⁵⁷ (BrVO 465c)
grč.	κάθου θύγατερ ἕως τοῦ ἐπιγνῶναί σε πῶς οὐ πεσεῖται ῥῆμα οὐ γὰρ μὴ ἡσυχάσῃ ὁ ἀνὴρ ἕως ἂν τελέσῃ τὸ ῥῆμα σήμερον
lat.	<i>Expecta, filia, donec videamus quem res exitum habeat: <u>neque</u> enim <u>cessabit</u> homo, nisi compleverit quod locutus est.</i>

5)	Am 2, 14–16
hcs.	<i>i pogiblety bêstvo ot edra toka . i krêpki <u>ne imaty</u> <u>udržati</u> krêposti svoee . i hrabri <u>ne imaty</u> <u>sp(a)sti</u> d(u)še svoee . i strêlacy <u>ne imaty</u> <u>postoëti</u> i skori nogama svoima <u>ne imaty</u> <u>sp(a)sti</u> se i snuznacъ <u>ne imaty</u> <u>sp(a)sti</u> d(u)še svoee</i> (BrVO 448a-b)
lat.	<i>Et peribit fuga a veloce, et fortis <u>non obtinebit</u> virtutem suam, et robustus <u>non salvabit</u> animam suam: et tenens arcum <u>non stabit</u>, et velox pedibus suis <u>non salvabitur</u>, et ascensor equi <u>non salvabit</u> animam suam</i>
grč.	καὶ ἀπολείται φυγὴ ἐκ δρομέως καὶ ὁ κραταιὸς οὐ μὴ κρατήσῃ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ καὶ ὁ μαχητὴς οὐ μὴ σώσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ὁ τοξότης οὐ μὴ ὑποστῇ καὶ ὁ ὀξύς τοῖς ποσὶν αὐτοῦ οὐ μὴ διασωθῇ οὐδὲ ὁ ἱππεὺς οὐ μὴ σώσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ

²⁵⁶ Tekst Otkrivenja u *Brevijaru Vida Omišljanina* na mnogo se mjesta slaže s tekstom bosanskih kodeksa, za koje je utvrđeno da se naslanjaju na starije prijevode s grčkoga jezika (MIHALJEVIĆ 1997: 129), što dodatno potvrđuje tvrdnju o povezanosti uporabe sveze *ne imaty* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome s tradicijom prevođenja tih tekstova s grčkoga jezika.

²⁵⁷ U primjeru (4) hrvatski se crkvenoslavenski u potpunosti podudara s grčkim, dok se latinski prijevod ponešto razlikuje. To se jednostavno može vidjeti po tome da se grčka vremenska rečenica (ἕως ἂν τελέσῃ τὸ ῥῆμα σήμερον) na hrvatski crkvenoslavenski prevodi također vremenskom rečenicom iste strukture (*doideže končæety g(lago)lb d(b)n(b)sb*). U latinskome joj, s druge strane, odgovara odnosna rečenica u kojoj stoji finitni oblik glagola *loquor*, 3. 'govoriti' (*quod locutus est*), prilog σήμερον 'danas' je izostavljen.

6)	Otk 3, 3
hcs.	<i>ače li že ne pokaesi se ni pobediši . pridu na te êk(o) tatb i <u>ne imaši uvedêti</u> . ki čas' pridu na te (BrBer_{2/I} 172a [<u>ne imaši čuti</u> BrVO 267a)</i>
grč.	ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσης, ἥξω ὡς κλέπτῃς, καὶ οὐ μὴ γνῶς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ
lat.	<i>Si ergo non vigilaveris, veniam ad te tamquam fur et <u>nescies</u> qua hora veniam ad te.</i>

7)	1C 8, 13
hcs.	<i>têmže ače brašno s̃bblaznaet' brata moego . <u>ne imam' êsti</u> mesb vb vêk' (BrVO 108c)</i>
grč.	διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω
lat.	<i>Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, <u>non manducabo</u> carnem in aeternum, ne fratrem meum scandalizem.</i>

8)	Iz 28, 15
hcs.	<i>bura nosima . ače mimoidet' <u>ne imatb priti</u> na ni (BrBer_{2/I} 17b = BrVO 28d)</i>
grč.	καταγιγίς φερομένη ἐὰν παρέλθῃ οὐ μὴ ἔλθῃ ἐπ' ἡμᾶς ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν
lat.	<i>flagellum inundans cum transierit, <u>non veniet</u> super nos</i>

9)	Otk 3, 5
hcs.	<i>pobediv'i t(a)ko oblečet' se v rizu belu <u>ne imam' potrebiti</u> imene ego . ot knigb život'nihb (BrBerTM_I 178c] <u>ne imam' otmiti</u> BrVO 267a)</i>
grč.	ὁ νικῶν οὕτως περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς, καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς
lat.	<i>qui vicerit, vestietur vestimentis albis, et <u>non delebo</u> nomen eius de libro vitae</i>

10)	Otk 18, 7
hcs.	<i>proročica esam̃ i nisam̃ vdovica i plača <u>ne imam̃ videti</u> (BrBer_{2/I} 178c = BrVO 277d)</i>
grč.	κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω

lat.	<i>Sedeo regina: et vidua non sum, et luctum <u>non</u> videbo.</i>
------	---

U navedenim se primjerima jasno može vidjeti da na mjestu oblika *ne imat̃* + infinitiv u grčkome redovito stoji dvostruko zanijekani konjunktiv aorista/futur: *ne imat' nasititi se* / οὐ μὴ ἐμπλησθῇ, *ne imut' obrēsti* / οὐ μὴ εὐρήσουσιν^{fut.}, *ne imat prēm̃lčati* / οὐ μὴ ἡσυχάσῃ, *ne imat̃ udržati* / οὐ μὴ κρατήσῃ, *ne imat̃ sp(a)sti* / οὐ μὴ σώσῃ, *ne imat̃ postoēti* / οὐ μὴ ὑποστῇ, *ne imat̃ sp(a)sti se* / οὐ μὴ διασωθῇ, *ne imat̃ sp(a)sti* / οὐ μὴ σώσῃ, itd. Tim se oblikom u grčkome jeziku najčešće izražavalo izrazito poricanje, odnosno snažno uvjerenje da se radnja neće izvršiti (BOAS et al. 2019: 440). Štoviše, kombinacija dvaju negacija οὐ i μὴ, kojima se pridružuje konjunktiv aorista ili iznimno rijetko indikativ futura,²⁵⁸ najefikasniji je način iskazivanja negacije buduće radnje u grčkome jeziku (WALLACE 1996: 468). Osobito se često oblik οὐ μὴ + konj. aor./fut. pojavljuje u Septuaginti, ponajprije za prenošenje Kristovih riječi, nešto rjeđe u Novome zavjetu,²⁵⁹ dok je u klasičnome grčkom iznimno rijetko potvrđen (ROBERTSON 1914: 1174; WALLACE 1996: 468). S obzirom na takvu situaciju, obično se raširenost toga oblika u starozavjetnim (i novozavjetnim) tekstovima objašnjava utjecajem hebrejskoga izvornika, odnosno nastojanjem da se tim oblikom prenese funkcija i značenje hebrejskoga zanijekanog imperfekta koji se – obično u proročkim tekstovima te božanskim obećanjima – rabio za kao sredstvo za izražavanje sigurnosti da se nešto neće dogoditi (MOULTON 1908: 187–192; ROBERTSON 1914: 1174).

Zabilježena situacija ukazuje na to da je prevoditelj na starocrkvenoslavenski rabio zanijekani oblik sveze *imat̃* + infinitiv kako bi vjerodostojno prenio značenje grčkoga dvostruko zanijekanoga konjunktiva aorista/futura, odnosno kako bi, osim samo vremenskoga odnosa, izrazio i dodatnu značenjsku nijansu snažnoga uvjerenja da se radnja neće izvršiti. Odabir pomoćnoga glagola nije iznenađujući jer je glagol *imēti*, kada se u svezi s infinitivom rabio za označavanje buduće radnje, djelomično zadržavao leksičko značenje te se njime označavala neizbježnost ili nužnost vršenja buduće radnje, odnosno – u zanijekanome obliku u navedenim primjerima – sigurnost da se radnja neće izvršiti, odnosno da će rezultat određene radnje biti negativan: *ako tko bude čuvao moju riječ, neće (sigurno) okusiti smrti dovijeka (1), jest će*

²⁵⁸ Primjerice, u gore navedenim primjerima samo je jedan slučaj u kojemu umjesto aorista stoji futur: οὐ μὴ εὐρήσουσιν (3). S obzirom na to da se i aorisna i futurska osnova u grčkome tvore s pomoću sigme, u određenim je licima (1. l. jd. akt., 2. l. jd. med.) teško odrediti radi li se o konjunktivu aorista ili indikativu futura (usp. BOAS et al. 2019: 148–149, 181).

²⁵⁹ U Novome se zavjetu oblik οὐ μὴ + konj. aor./fut. najčešće pojavljuje prilikom navođenja Kristovih riječi, prvenstveno u Evanđeljima (64 puta) i Otkrivenju (16 puta) te u citatima iz Septuaginte (ROBERTSON 1914: 1174; WALLACE 1996: 468).

slijeva, ali se neće zasititi (2), ljudi će iskati smrt, ali je neće naći (3), čovjek se (nipošto) neće smiriti, dok ne ispuni svoju riječ (4), jaki neće zadržati svoju snagu, borac neće spasiti svoj život, strijelac se neće održati, brzi trkač neće pobjeći, jahač neće spasiti svoj život (5), doći ću kao tat, a ti nećeš znati u koji ću čas doći (6), i sl.

S obzirom na to da su gotovo svi zabilježeni primjeri uporabe sveze *ne imamъ* + infinitiv u analiziranome korpusu zabilježeni u biblijskim tekstovima, za njih je moguće utvrditi i latinski predložak. U latinskome na mjestu sveze *ne imamъ* + infinitiv uvijek stoji futur prvi: *ne imatъ vkusiti / non gustabit, ne imat' nasititi se / non saturabitur, ne imut' obrêsti / non inveniet, ne imat prêmľcati / neque cessabit, ne imatъ udržati / non obtinebit, ne imatъ sp(a)sti / non salvabit, ne imatъ postoêti / non stabit, ne imatъ sp(a)sti se / non salvabitur, ne imatъ sp(a)sti / non salvabit*, što ukazuje na to da se u latinskome dodatna značenjska nijansa snažnoga uvjerenja da se radnja neće izvršiti nije izražavala posebnim glagolskim oblikom već običnim futurom prvim.

Na poseban se način običaj prevođenja grčkoga dvostruko zanijekanoga konjunktiva aorista svezom *ne imamъ* + infinitiv te nastojanja da se i u starocrkvenoslavenskome izrazi dodatna značenjska nijansa snažnoga uvjerenja da se radnja neće izvršiti vidi u primjerima u kojima je grčki oblik οὐ μὴ + konj. aor./fut. uporabljen u opreci s futurom. Izdvajamo nekoliko izabranih primjera:

11)	Hoš 2, 6–8
hcs.	<i>sego radi se azъ zagraždû putъ ei koliimъ i zaziždû puti ee . i staza ee <u>ne imatъ obrêsti se</u> . i poženetъ hoti svoe i <u>ne imatъ postignuti</u> ihъ . i vziçetъ ihъ . i <u>ne imatъ obrêsti</u> ihъ</i> (BrVO 445d)
grč.	διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ φράσω τὴν ὁδὸν αὐτῆς ἐν σκόλοψιν καὶ ἀνοικοδομήσω τὰς ὁδοὺς αὐτῆς καὶ τὴν τρίβον αὐτῆς <u>οὐ μὴ εὕρη</u> καὶ καταδιώξεται τοὺς ἐραστὰς αὐτῆς καὶ <u>οὐ μὴ καταλάβῃ</u> αὐτούς καὶ ζητήσῃ αὐτούς καὶ <u>οὐ μὴ εὕρη</u> αὐτούς
lat.	<i>Propter hoc ecce ego sepiam viam tuam spinis, et sepiam eam maceria, et semitas suas <u>non inveniet</u>. Et sequetur amatores suos, et <u>non apprehendet</u> eos; et quaeret eos, et non inveniet</i>

U primjeru (11) iz knjige proroka *Hošee* grčki se futur na hrvatski crkvenoslavenski redovito prevodi svršenim prezentom, kojim se u hrvatskome crkvenoslavenskome također izražavala buduća radnja, dok je dvostruko zanijekani konjunktiv aorista u istoj rečenici preveden svezom

ne imamъ + infinitiv: *zagraždû*_(perf. prez.) (*putъ*) / φράσσω_(fut.) (τὴν ὁδὸν), *zaziždû*_(perf. prez.) *puti ee* .
i staza ee ne imamъ obrêsti se / ἀνοικοδομήσω_(fut.) τὰς ὁδοὺς αὐτῆς καὶ τὴν τρίβον αὐτῆς οὐ μὴ
εὕρῃ, *poženetъ*_(perf. prez.) *hoti svoe i ne imamъ postignuti ihъ* / καταδιώξεται_(fut.) τοὺς ἐραστὰς αὐτῆς
καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτούς / *vzičetъ*_(perf. prez.) *ihъ* . *i ne imamъ obrêsti ihъ* / ζητήσῃ_(fut.) αὐτούς
καὶ οὐ μὴ εὕρῃ. Futurom se izražava prava buduća radnja, a dvostruko zanijezanjem
konjunktivom aorista sigurnost da se buduća radnja neće ostvariti: *sagradit ću* (*put*), *opkolit ću*
joj puteve zidom i (sigurno) neće pronaći svojih staza, trčat će za svojim ljubavnicima, ali ih
neće dostići, tražit će ih i neće ih pronaći.

Istu situaciju ilustrira i primjer (12) zabilježen u knjizi proroka Sefanije:

12)	Sef 1, 12–14
hcs.	<i>ne imamъ bl(a)ga stvoriti g(ospod)ъ . ni že imamъ ozlobiti i budetъ sila ihъ v rashičenie</i> <i>. i domъ ihъ va ičeznovenie . i sьziždûтъ hrami . i ne imutъ požiti v nihъ . i nasadetъ</i> <i>vinogradi i ne imutъ piti vina ih'</i> (BrVO 458c)
grč.	<u>οὐ μὴ ἀγαθοποιήσῃ</u> κύριος οὐδ' <u>οὐ μὴ κακώσῃ</u> καὶ ἔσται ἡ δύναμις αὐτῶν εἰς διαρπαγὴν καὶ οἱ οἴκοι αὐτῶν εἰς ἀφανισμόν καὶ οἰκοδομήσουσιν οἰκίας καὶ <u>οὐ μὴ</u> <u>κατοικήσουσιν</u> ἐν αὐταῖς καὶ καταφυτεύσουσιν ἀμπελῶνας καὶ <u>οὐ μὴ πίωσιν</u> τὸν οἶνον αὐτῶν
lat.	<i>Non faciet bene Dominus, et non faciet male. Et erit fortitudo eorum in direptionem,</i> <i>et domus eorum in desertum: et aedificabunt domos, et non habitabunt; et plantabunt</i> <i>vineas, et non bibent vinum earum.</i>

U navedenome je primjeru grčki futur također preveden svršenim prezentom, a dvostruko zaniježani konjunktiv aorista svezom *ne imamъ* + infinitiv, čime se označava razlika između izražavanja obične radnje u budućnosti i naglašene sigurnosti da se radnja neće izvršiti: *sьziždûтъ*_(perf. prez.) *hrami* . *i ne imutъ požiti v nihъ* / οἰκοδομήσουσιν_(fut.) οἰκίας καὶ οὐ μὴ
κατοικήσουσιν ἐν αὐταῖς / *sagradit će kuće i u njima neće stanovati*, *nasadetъ*_(perf. prez.) *vinogradi*
i ne imutъ piti vina / καταφυτεύσουσιν_(fut.) ἀμπελῶνας καὶ οὐ μὴ πίωσιν τὸν οἶνον / *sadit će*
vinograde i iz njih neće piti vina.

U latinskome u obama primjerima na istome mjestu redovito stoji futur prvi: *zagraždû*_(perf. prez.)
/ *sepiam*_(fut.), *zaziždû*_(perf. prez.) *puti ee* . *i staza ee ne imamъ obrêsti se* / *sepiam*_(fut.) *eam maceria, et*
semitas suas non inveniet, *poženetъ*_(perf. prez.) *hoti svoe i ne imamъ postignuti ihъ* / *sequetur*_(fut.)
*amatores suos, et non apprehendet eos, vzičetъ*_(perf. prez.) *ihъ* . *i ne imamъ obrêsti ihъ* / *quaeret eos*,

et non inveniet (11); *sbziždūt_b*_(perf. prez.) *hrami* . i *ne imut_b požit_i* v *nih_b* / *aedificabunt domos, et non habitabunt, nasadet_b*_(perf. prez.) *vinogradi* i *ne imut_b piti* *vina* / *plantabunt vineas, et non bibent* *vinum* (12). Opisana situacija dodatno potvrđuje tvrdnju da se oblikom *ne imam_b* + infinitiv prenosio grčki dvostruko zanijekani konjunktiv aorista te da je prevlast zanijekanih oblika sveze *imēti* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome povezana s tradicijom prevođenja tih tekstova s grčkoga jezika.

Valja istaknuti još i to da se osobito često sveza *ne imam_b* + infinitiv u BrVO pojavljuje na posljednjih 89 listova kodeksa (379a–468b), na kojima je zabilježeno 36 potvrda toga oblika, dok je ostalih 23 raspoređeno u prvome dijelu koji obuhvaća znatno veći dio kodeksa (2a–378d).²⁶⁰ Kada je riječ o načinima izražavanja buduće radnje, tekstovi sadržani u tome dijelu BrVO pokazuju sličnost stanju zabilježenome u starocrkvenoslavenskome. Naime, analiza uporabe gramatičkih sredstava za izražavanje buduće radnje u BrVO pokazala je da se za izražavanje buduće radnje od složenih glagolskih oblika u tome dijelu najviše rabi sveza *ne imam_b* + infinitiv,²⁶¹ koja u svim zabilježenim slučajevima stoji na mjestu grčkoga dvostruko zanijekanog konjunktiva aorista,²⁶² što, prema onome što je dosada rečeno, ukazuje na to da se u tome dijelu BrVO više čuvaju prijevodi s grčkoga. Konkretno se to odnosi na tekstove starozavjetnih knjiga *Malih proroka*²⁶³: *Hošea, Amos, Mihej, Joel, Obadija, Jona, Nahum, Habakuk, Sefanija, Hahej, Zaharija, Malahija*²⁶⁴ te *Knjigu o Ruti*.²⁶⁵ S druge strane, zanijekani se oblik sveze *imam_b* + infinitiv u tome dijelu BrVO (379a–468b) nijedanput ne pojavljuje u tekstovima za koje je utvrđeno da su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga jezika,

²⁶⁰ Podsjećamo da se tekstovi sadržani na posljednjim listovima BrVO (379a–468b) u ovome istraživanju promatraju zasebno zato što je riječ o dijelu koji je ispisan drugačijim rukopisom od ostatka spomenika, a pokazuje i nešto pomlađiju jezičnu sliku (MIHALJEVIĆ 1997: 135).

²⁶¹ U ostatku kodeksa situacija je ponešto drugačija – analiza futurskih oblika na prvih stotinjak listova (2a–110d) pokazala je da se u tom dijelu za izražavanje buduće radnje najviše rabi sveza *včnu* + infinitiv (ČOSIĆ 2025: 61). Taj se konstrukcija od složenih futurskih oblika najčešće rabi za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome (HCJ 2014: 253), za razliku od starocrkvenoslavenskoga u kojemu prevladava sveza *imam_b* + infinitiv u zanijekanome obliku (BIRNBAUM 1958: 192–194).

²⁶² Vidi primjere (4), (5), (11), (12), (13).

²⁶³ Cjelovita je bibliografija navedena u izdanju preslovljenoga teksta BrVO (MIHALJEVIĆ, ŠIMIĆ, VELA 2023: 37–84).

²⁶⁴ Starozavjetnim knjigama *Malih proroka* u hrvatskoglagoljskim spomenicima sustavno se dugo godina bavio J. Vajs. U svojemu je istraživanju došao do zaključka da u hrvatskoglagoljskim brevijarima, uz mlađi prijevod s latinskoga iz 14. st., postoji i stariji prijevod *Malih proroka* s grčkoga predloška, koji potječe sa samih početaka staroslavenske pismenosti i sličan je parimejnomu tekstu. Taj je stariji prijevod sačuvan u BrVO te u BrVb₂, BrDrag te BrN₁ (RIBAROVA 1996: 27–34), što govori u prilog tvrdnji da su zanijekani oblici sveze *imam_b* + infinitiv svojstveni tekstovima koji čuvaju prijevode s grčkoga i imaju arhaičnije jezično stanje. Proučavanjem knjige proroka Jone utvrđeno je da je druga inačica prijevoda, prilagođena Vulgati, zastupljena u BrVat₅, BrMosk, BrBer₂, BrPm, BrVat₁₉, BrBrib, BrVat₁₀, BrN₂, BrBar, BrBroz (RIBAROVA 1987: 1598). U novije je vrijeme o prijevodima knjiga *Malih proroka* pisala H. Bauerová (vidi: BAUEROVÁ 1986; BAUEROVÁ 1987; BAUEROVÁ 1989; BAUEROVÁ 1991; BAUEROVÁ 1993).

²⁶⁵ Prema istraživanju J. Vajsa tekst *Knjige o Ruti* sačuvan u BrVO također je prijevod s grčkoga predloška koji potječe sa samih početaka slavenske pismenosti (VAJS 1926).

odnosno u knjigama *Tobija*, *Judita*, *Estera* i *Makabejskim knjigama* (BADURINA-STIPČEVIĆ 1994; BADURINA STIPČEVIĆ 2020).²⁶⁶

U prilog gore iznesenoj tvrdnji da se sveza *ne imamb* + infinitiv osobito često pojavljuje u tekstovima koji su prevedeni s grčkoga govori i usporedba primjera iz BrVO s istim mjestima u hrvatskoglagoljičnim brevijarima južne skupine, točnije *Vatikanskom brevijaru Illirico 5* (BrVat₅). Naime, u njemu se, kao što će se pokazati u nastavku na konkretnim primjerima, na mjestu sveze *ne imamb* + infinitiv redovito nalazi svršeni prezent, što je po svemu sudeći posljedica prilagođivanja BrVat₅ latinskom tekstu. S obzirom na to da su biblijska čitanja sačuvana u BrVO obično dulja nego u drugim hrvatskoglagoljičnim brevijarima (MIHALJEVIĆ 1997: 119), bilo je moguće usporediti samo manji broj primjera – ukupno njih devet. U svima se oblik *ne imamb* + infinitiv zamjenjuje svršenim prezentom ili kojim drugim oblikom (najčešće imperativom), ovisno o latinskome predlošku. Izdvajamo izabrane primjere:

13)	Hab 1, 5
hcs.	<i>i vidite narodi vi i prizrite i udivite se . i vidite čudesa i ičeznête . zane dêlo sadêlaû va dni vaše emuže <u>ne imate vêrovati</u></i> (BrVO 457a-b [<i>eže niktože êk(o) v(ê)ruetb</i> BrVat ₅ 236b)
grč.	ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ καὶ ἐπιβλέψατε καὶ θαυμάσατε θαυμάσια καὶ ἀφανίσθητε διότι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε ἕάν τις ἐκδιηγῇται
lat.	<i>Aspicite in gentibus, et videte; admiramini, et obstupescite: quia opus factum est in diebus vestris, quod nemo <u>credet</u> cum narrabitur.</i>

U primjeru (13) iz knjige *Habakuka* u BrVO stoji oblik *ne imate vêrovati*, kojIm se prenosi grčki dvostruko zanijekani konjunktiv aorista: οὐ μὴ πιστεύσητε. Oba oblika stoje u 2. licu množine. U BrVat₅ na istome mjestu stoji *niktože* (...) *v(ê)ruetb*, koji vjerno prenosi latinski tekst *nemo credet*. Naime, oblik *v(ê)ruetb* stoji u 3. licu jednine, kao i oblik *credet*, pri čemu je u obama tekstovima naveden i subjekt: *niktože* / *nemo* 'nitko'. U grčkome je, kao i u BrVO, subjekt neizrečen, odnosno iz glagolskoga je oblika jasno da je riječ o 2. licu množine, što govori o podudarnosti teksta BrVO s grčkim.

14)	Iz 7, 9
hcs.	<i>aće ne imate vêri . <u>ne imate razumêti</u></i> (BrVO 19c [<i>ne prebudete</i> BrVat ₅])

²⁶⁶ U njima su zabilježeni samo potvrdni oblici sveze *imamb* + infinitiv, koja se u tim slučajevima rabi za prevođenje latinske perifrastične konjugacije aktivne. Više riječi o tome bit će u nastavku rada.

lat.	<i>Si non credideritis, <u>non permanebitis.</u></i>
grč.	ἐὰν μὴ πιστεύσητε <u>οὐδὲ μὴ συνῆτε</u>

U primjeru (14) na mjestu na kojemu u BrVO stoji zanijekani oblik sveze *imamь* + infinitiv: *ne imate razumêti*, u BrVat₅ stoji svršeni prezent: *ne prebudete*. Odabir glagola *prebiti* upućuje na to da je tekst u BrVat₅ preveden s latinskoga jer se oblik *ne prebudete* značenjski podudara s latinskim tekstom: *non permanebitis* (permaneo, 2. 'ustrajati, ostati, biti'), dok se oblik *ne imate razumêti* iz BrVO podudara s grčkim: οὐδὲ μὴ συνῆτε (συνίημι 'razumjeti, znati'), što dokazuje da je primjer iz BrVO preveden s grčkoga jezika.

15)	Iz 6, 9
hcs.	<i>idi i rečēši lûdem' sim' . sluhom' uslišite . i <u>ne imate razumêti</u> . i zreče uzrite . i <u>ne imate poznati</u> (BrVO 31c) BrVO 31c [i ne mozête razumêti (...) i ne mozête poznati BrVat₅)</i>
lat.	<i>Vade, et dices populo huic: Audite audientes, et <u>nolite intelligere</u>: et videte visionem, et <u>nolite cognoscere.</u></i>
grč.	πορεύθητι καὶ εἰπὼν τῷ λαῷ τούτῳ ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ <u>οὐ μὴ συνῆτε</u> καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ <u>οὐ μὴ ἴδητε</u>

U primjeru (15) u BrVat₅ još jedanput je izostavljen zanijekani oblik sveze *imamь* + infinitiv, zato što navedeni tekst iz BrVat₅ više odgovara latinskome predlošku. Naime, na mjestu na kojemu u BrVO stoji zanijekani oblik sveze *imamь* + infinitiv (*ne imate razumêti*, *ne imate poznati*), u BrVat₅ stoji imperativ: *ne mozête razumêti*, *ne mozête poznati*, što u potpunosti odgovara situaciji u latinskome: *nolite intelligere*, *nolite cognoscere*. U grčkome pak stoji dvostruko zanijekani konjunktiv aorista: οὐ μὴ συνῆτε, οὐ μὴ ἴδητε, što se više podudara s tekstom iz BrVO.

Navedeni primjeri još jedanput potvrđuju tvrdnju da je uporaba zanijekanoga oblika sveze *imamь* + infinitiv svojstvena hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima koji čuvaju prijevode s grčkoga, pri čemu oblik *ne imamь* + infinitiv služi za prenošenje grčkoga dvostruko zanijekanog konjunktiva aorista/futura (οὐ μή + konj. aor./fut.). S druge strane, u tekstovima

koji su u većoj mjeri prilagođeni latinskomu na istome se mjestu umjesto oblika *ne imamъ* + infinitiv obično nalazi svršeni prezent, kojim se prenosi latinski futur prvi²⁶⁷ (BrVat₅).

Znatno je manje primjera – ukupno njih 17 – zabilježeno u misalima koji ulaze u korpus istraživanja, tj. u *Prvome* i *Drugome beramskom misalu* iz 15. stoljeća koji, kako je već ranije istaknuto, također pripadaju sjevernoj skupini tekstova čija je glavna odlika arhaičnije jezično stanje i čuvanje prijevoda s grčkoga. Svi zabilježeni primjeri potvrđuju ono što je ranije rečeno – zanijekani oblik sveze *imamъ* + infinitiv redovito stoji na mjestu grčkoga dvostruko zanijekanoga konjunktiva aorista (οὐ μὴ + konj. aor./fut.). Izdvajamo nekoliko takvih primjera:

16)	Lk 22, 18
hcs.	<i>g(lago)lû že v(a)mъ ūže <u>ne imamъ piti</u> ot ploda loz'nago dondeže c(êsa)rstvo b(o)žie pridêtъ</i> (MBer ₂ 55b = MBer ₁ 70b MSegn 66b)
grč.	λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ <u>πίω</u> ἀπὸ τοῦ νῦν ἀπὸ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως οὗ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἔλθῃ
lat.	<i>Dico enim vobis quod <u>non bibam</u> de generatione vitis donec regnum Dei veniat.</i>

17)	Mt 23, 39
hcs.	<i>g(lago)lû že v(a)mъ . <u>ne imate vidêti</u> me otselê doidêže r(e)čete . bl(agoslovle)nъ iže pride v' ime g(ospod)ne</i> (MBer ₁ 11c = MSegn 9b)
grč.	λέγω γὰρ ὑμῖν, οὐ μὴ με <u>ἴδητε</u> ἀπ' ἄρτι ἕως ἄν εἴπητε: εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου
lat.	<i>Dico enim vobis, <u>non</u> me <u>videbitis</u> amodo, donec dicatis: Benedictus, qui venit in nomine Domini.</i>

18)	Iz 50, 7
hcs.	<i>g(ospod)ъ ubo pomoč'nikъ moi bis(tъ) (...) i razumehъ êko <u>nê imamъ postidêti se</u></i> (MBer ₂ 53b)
grč.	κύριος βοηθός μου ἐγενήθη (...) καὶ ἔγνων ὅτι οὐ μὴ <u>αἰσχυνθῶ</u>
lat.	<i>Dominus Deus auxiliator meus (...) et scio quoniam <u>non confundar</u>.</i>

19)	Post 6, 3
-----	-----------

²⁶⁷ Podsjećamo da se u gotovo svim izdvojenim primjerima uporabe sveze *ne imamъ* + infinitiv u latinskome nalazi futur prvi ondje gdje se u grčkome nalazi dvostruko zanijekani konjunktiv aorista.

hcs.	<i>i r(e)če b(og) nê imat̃ prebiti duh̃ moi v' č(lovê)cê v' v(ê)k̃ zane pl(̃)tb est̃</i> (MBer ₂ 74d = MBer ₁ 90c = BrBer _{2/1} 95d = MSegn 78c)
grč.	καὶ εἶπεν κύριος ὁ θεός <u>οὐ μὴ καταμείνῃ</u> τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας
lat.	<i>Dixitque Deus: <u>Non permanebit</u> spiritus meus in homine in aeternum, quia caro est</i>

U primjerima (16), (17) i (18) i (19) na mjestu sveze *ne imat̃* + infinitiv u grčkome nalazi dvostruko zanijekani konjunktiv aorista: *ne imat̃ piti* / οὐ μὴ πῖω, *ne imate vidêti* / οὐ μὴ ἴδητε, *nê imat̃ postidêti se* / οὐ μὴ αἰσχυνθῶ, *nê imat̃ prebiti* / οὐ μὴ καταμείνῃ, dok u latinskome na istome mjestu stoji futur prvi: *ne imat̃ piti* / non bibam, *ne imate vidêti* / non videbitis, *nê imat̃ postidêti se* / non confundar, *nê imat̃ prêbiti* / non permanebit. Također, u navedenim se primjerima sveza *ne imat̃* + infinitiv bilježi i u jezično mlađem *Senjskom misalu* (MSegn), koji pripada južnoj skupini tekstova.

Usporedba zabilježenih primjera iz MBer₁ i MBerTM s mlađim *Senjskim misalom* (MSegn), koji pripada južnoj skupini tekstova, pokazala je da se u deset primjera (od ukupno njih 14) u MSegn također nalazi oblik *ne imat̃* + infinitiv,²⁶⁸ a u četirima se slučajevima oblik *ne imat̃* + infinitiv u MSegn zamjenjuje drugim sredstvom za izražavanje buduće radnje: svršenim prezentom (20), (21), oblikom *budu* + infinitiv (22) te svezom finitnoga oblika glagola *hotêti* + da + prezent (23):

20)	Iv 4, 13
hcs.	<i>vsak' iže p'et' ot vodi see . p(a)ki vžedaet se . a iže p'et' ot vodi ūže az' dam̃ emu <u>ne imat' vžedati se</u> v(a) v(ê)ki</i> (MBer ₁ 50d [<i>ne vžedaet̃</i> MSegn 40b)
grč.	πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν: ὃς δ' ἂν πίνη ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, <u>οὐ μὴ διψήσει</u> εἰς τὸν αἰῶνα
lat.	<i>Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum; qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, <u>non sitiet</u> in aeternum.</i>

21)	Mt 24, 35
hcs.	<i>n(e)bo i z(e)m̃la preidet̃ . a s(love)sa moê <u>ne imut̃ preiti</u></i> (MBer ₁ 1c [<i>me (!) mimoid(u)tb</i> MSegn 121b)

²⁶⁸ Vidi primjere (16), (17) i (19).

grč.	ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου <u>οὐ μὴ παρέλθωσιν</u>
lat.	<i>Caelum et terra transibunt, verba autem mea <u>non praeteribunt.</u></i>

22)	Mt 26, 29
hcs.	<i>amenъ g(lago)lŭ v(a)mъ êko ŭže <u>ne imamъ piti</u> ot ploda sego loz'nago daže do togo dne . egda piti vačnu s' vami novъ v' c(ěsa)rstvi b(o)ži (MBer₂ 55b = MBer₁ 70b = MVat₄ 74b [<i>ne b(u)du piti</i> MSegn 62d)</i>
grč.	λέγω δὲ ὑμῖν, <u>οὐ μὴ πῖω</u> ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου
lat.	<i>Dico autem vobis: <u>non bibam</u> amodo de hoc genimine vitis usque in diem illum, cum illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.</i>

23)	Iv 18, 11
hcs.	<i>čašu bo ŭže dalъ estъ mnê o(ta)cъ <u>ne imam li piti ee</u> (MBer₂ 66a = MBer₁ 81c [<i>ne h(o)češi da isp'ŭ ŭ</i> MSegn 71d)</i>
grč.	τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέν μοι ὁ πατήρ, <u>οὐ μὴ πῖω</u> αὐτό;
lat.	<i>Calicem, quem dedit mihi Pater, <u>non bibam</u> illum?</i>

S obzirom na sve što je dosad rečeno, opravdano se može zaključiti da je prevlast uporabe zanijekanoga oblika sveze *imamъ* + infinitiv u funkciji označavanja buduće radnje u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima povezana s tradicijom prevođenja tih tekstova s grčkoga jezika, pri čemu se oblik *ne imamъ* + infinitiv rabi za prevođenje grčkoga dvostruko zanijekanog konjunktiva aorista/futura. Dokazuju to izdvojeni primjeri uporabe zanijekanoga oblika sveze *imamъ* + infinitiv, u kojima se – od ukupno 85 zabilježenih potvrda – u njih 82 u grčkome na istome mjestu nalazi dvostruko zanijekani konjunktiv aorista/futur (u latinskome uvijek stoji futur prvi). Prevoditelj je, dakle, rabio zanijekani oblik sveze glagola *imamъ* i infinitiva kako bi vjerodostojno prenio funkciju i značenje grčkoga dvostruko zanijekanog konjunktiva aorista/futura, odnosno kako bi, osim čisto budućega vremena, izrazio i dodatnu značenjsku nijansu snažnoga uvjerenja da se radnja neće izvršiti.

U primjerima je takve uporabe sveze *imamъ* + infinitiv došlo do desementizacije glagola *imêti*, odnosno blijeđenja njegova osnovnog leksičkog značenja posjedovanja, uslijed čega se, u svezi s infinitivom, počeo rabiti u funkciji pomoćnoga glagola za tvorbu oblika kojim se izražava

buduća radnja, uz djelomično zadržavanje i dodatne značenjske nijanse koja proizlazi iz njegova temeljnog značenja. U takvim se slučajevima glagol *imêti* pojavljuje isključivo u prezentu te se primjećuje fiksirani red riječi u kojemu glagol *imêti* u svim potvrđenim slučajevima stoji ispred infinitiva, a sastavnice su rijetko rastavljene drugom riječi. Negacija uvijek stoji ispred finitnoga oblika glagola *imêti*: *ne imam' (te) ostaviti, ne imam' pogubiti, ne imaši obrêsti, ne imatъ vkusiti, ne imat' nasititi se, ne imat' učiti, ne imat' ostaviti, ne imat' prêbiti, ne imat' priti, ne imat' slišana biti, ne imate razumêti, ne imut' obrêsti, ne imutъ (k tomu) pomenuti*, itd. U jednome je primjeru negacija srasla s glagolom *imêti*: *nemat' vniti* (BrVO 281b).

Samo se u trima primjerima, zabilježenima u BrVO, na mjestu zanijekanoga oblika sveze *imamъ* + infinitiv u grčkome nalazi zanijekani futur, a ne oblik οὐ μή + konj. ao./fut.:

24)	Na 1, 3
hcs.	<i>g(ospod)ъ trpêlivъ i veliê krêpostъ ego . i nebezvinue <u>ne imatъ nebezvin'stvovati</u></i> (BrVO 456b [<i>stvorit' nevin'na</i> BrVat ₅ 236a)
grč.	κύριος μακρόθυμος καὶ μεγάλη ἡ ἰσχύς αὐτοῦ καὶ ἀθωῶν οὐκ ἀθωώσει
lat.	<i>Dominus patiens, et magnus fortitudine, et mundans <u>non faciet innocentem</u></i>

25)	Hab 1, 2
hcs.	<i>dokolê g(ospod)i vzapiû i ne imaši uslišati . vzovu k tebê obidimъ . i <u>ne imaši sp(a)sti</u></i> (BrVO 457a)
grč.	ἕως τίνος κύριε κεκράξομαι καὶ οὐ μὴ εἰσακούσης βοήσομαι πρὸς σὲ ἀδικούμενος καὶ οὐ σώσεις
lat.	<i>Usquequo, Domine, clamabo, et non exaudies? vociferabor ad te, vim patiens, et <u>non salvabis?</u></i>

26)	Izr 1, 22
hcs.	<i>eliko nezlobivi dr'žet' se po pravdê . <u>ne imut' postidêti se</u></i> (BrVO 351b)
grč.	ὅσον ἂν χρόνον ἄκακοι ἔχωνται τῆς δικαιοσύνης οὐκ αἰσχυνθήσονται οἱ δὲ ἄφρονες τῆς ὕβρεως ὄντες ἐπιθυμηταὶ ἀσεβεῖς γενόμενοι ἐμίσησαν αἴσθησιν
lat.	<i>Usquequo, parvuli, diligitis infantiam, et stulti ea quae sibi sunt noxia cupient, et imprudentes odibunt scientiam?</i>

U navedenim se primjerima (24), (25), (26) sveza *ne imamъ* + infinitiv rabi za izražavanje buduće radnje i stoji na mjestu grčkoga futura s negacijom: *ne imat' nebezvin'stvovati* / οὐκ ἄθωώσει, *ne imaši sp(a)sti* / οὐ σώσεις, *ne imut' postidēti se* / οὐκ αἰσχυνθήσονται. U latinskome stoji futur prvi: *non faciet innocentem, non salvabis*²⁶⁹. Takvi primjeri ukazuju na to da se sveza *imamъ* + infinitiv – iako su primjeri takve uporabe znatno rjeđi – nije rabila isključivo za prenošenje grčkoga dvostruko zanijekanog konjunktiva aorista već se njome mogla izražavati i prava buduća radnja. Pitanje je li se sveza *imamъ* + infinitiv najprije rabila za izražavanje buduće radnje pa je postala funkcionalnim ekvivalentom grčkomu konjunktivu aorista s dvjema negacijama ili je situacija išla obratnim slijedom ostaje otvorenim za daljna istraživanja. Ipak, s obzirom na to da su primjeri uporabe sveze *imamъ* + infinitiv za izražavanje buduće radnje (riječ je o potvrdnim oblicima) zabilježeni već u najstarijim hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima, zabilježenima u fragmentima 12. i 13. stoljeća, moguće je da se sveza *imamъ* + infinitiv kasnije specijalizirala u funkciju izražavanja sigurnosti da se buduća radnja neće ostvariti.

5. 3. 3. 3. Potvrdni oblici sveze *imēti* + infinitiv

U analiziranome su korpusu u funkciji izražavanja buduće radnje zabilježeni i potvrdni oblici sveze *imamъ* + infinitiv. Već je ranije spomenuto da se potvrdni oblici, za razliku od zanijekanih koji pokazuju određeni obrazac uporabe, rabe u različitim funkcijama i značenjima. Uz primjere u kojima sveza *imamъ* + infinitiv ima izraženije temporalno značenje – a takvi su osobito često potvrđeni u jezično starijim spomenicima – zabilježeni su i oni u kojima se svezom *imamъ* + infinitiv u većoj ili manjoj mjeri izražava modalno značenje. Nešto su češće primjeri s izraženijim modalnim značenjem potvrđeni u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga (homilijama, sermonima i sl.).

5. 3. 3. 3. 1. *Imamъ* + infinitiv na mjestu grčkoga ili latinskoga futura

U korpusu je izdvojeno 15 primjera u kojima sveza *imamъ* + infinitiv ima izraženu temporalnu funkciju označavanja budućnosti. Tri su primjera zabilježena u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, a 12 ih je potvrđeno u analiziranim tekstovima brevijara i misala (BrVO, BrBer₂, MBer₁ i MBerTM). U latinskome i grčkomu u svim potvrđenim slučajevima stoji futur:

27)	In annunt.
hcs.	<i>toûže est'stvo želanno braka n(e)b(e)skoe <u>ymēstiti imamъ</u></i> (FgHom 2a)

²⁶⁹ Za primjer (19) nije naveden latinski ekvivalent jer se latinski tekst uvelike razlikuje od grčkoga i hrvatskoga crkvenoslavenskoga.

grč.	ποία φύσις ἐν οὐρανῷ ἐπεθυμητική γάμου ἐστὶ πῶς οὖν τὰ ἀσώματα <u>μιγήσεται</u> σώμασι
------	--

28)	In annunt.
hcs.	<i>reče že dēva otkudu <u>imat'</u> o(t)ca <u>imēti</u> raždaemi ot mene</i> (FgHom 2a)
grč.	καὶ ἡ παρθένος πόθεν οὖν <u>ἔξει</u> πατέρα, ὡς λέγεις, ὁ ἐς ἐμοῦ μέλλων τίκτεσθαι

29)	Pass. XL Mart.
hcs.	<i>[ač]e sice osta[vim' <u>vze]ti e imut' krst'ēni i [na]plniti v̋s̋ mir̋</u></i> (FgSebast)
grč.	ἐὰν οὕτως ἀφῶμεν, <u>ἀροῦσιν</u> αὐτὰ οἱ χριστιανοὶ καὶ <u>πληρώσουσιν</u> ὅλον τὸν κόσμον

U primjeru (28) sveza *imat̃* + infinitiv uporabljena je u upitnoj rečenici: *a djevojka reče: odakle će imati oca onaj koji se ima roditi od mene*. U grčkom se predlošku na istome mjestu nalazi futur glagola ἔχω 'imati': ἔξει.

U primjeru (29) iz *Pasije četrdeset sebastenskih mučenika* sveza *imat̃* + infinitiv, prema rekonstruiranome tekstu, stoji u glavnoj rečenici zavisne pogodbene rečenice koja se uvodi veznikom *ač̃e* te označava radnju koja će se izvršiti u budućnosti, ako se ispuni uvjet izražen u zavisnoj pogodbenoj rečenici: *ako ovako ostavimo, uzet će ih kršćani i ispuniti cijeli svijet*. Pri tome pomoćni glagol *imēti* koordinira dva infinitiva: *[vze]ti imut'* i *[na]plniti*, a u grčkome stoje dva futura: ἀροῦσιν (αἶρω 'uzeti, podići') i πληρώσουσιν (πληρώω 'ispuniti, napuniti'). U obama se primjerima sveza *imat̃* + infinitiv rabi u funkciji futura prvoga.

Deset je primjera iz brevijara i misala zabilježeno u biblijskim tekstovima, a dva su iz apokrifne *Pasije Ivana apostola* (35), (36). Navodimo nekoliko izabranih primjera:

30)	Hoš 2, 21–23
hcs.	<i>i budet̃ va t̃ dañ g(lago)let̃ g(ospod)̃ . <u>poslušati imat̃ neba i nebo poslušaet̃ z(e)mle</u> . i z(e)m̃la <u>poslušati imat̃</u> ptice i vina i olễ . i ta <u>poslušati imut̃</u> iz(drai)la</i> (BrVO 446b)
grč.	καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ λέγει κύριος <u>ἐπακούσομαι</u> τῷ οὐρανῷ καὶ ὁ οὐρανὸς <u>ἐπακούσεται</u> τῇ γῇ καὶ ἡ γῆ <u>ἐπακούσεται</u> τὸν σῖτον καὶ τὸν οἶνον καὶ τὸ ἔλαιον καὶ αὐτὰ <u>ἐπακούσεται</u> τῷ Ἰσραελ

lat.	<i>Et erit in die illa: exaudiam, dicit Dominus, <u>exaudiam</u> caelos, et illi exaudient terram. Et terra <u>exaudiet</u> triticum, et vinum, et oleum, et haec <u>exaudient</u> Jezrahel.</i>
------	--

Može se reći da u primjeru (30) sveza *imamь* + infinitiv označava pravu buduću radnju, na što ukazuje i futur u grčkome i latinskome predlošku (*poslušati imamь* / ἐπακούσομαι / *exaudiam*, *poslušati imatь* / ἐπακούσεται / *exaudiet*, *poslušati imutь* / ἐπακούσεται / *exaudient*). Štoviše, oblik *imamь* + infinitiv uporabljen je u istoj funkciji kao i svršeni prezent: *poslušati imamь neba i nebo* *poslušatь z(e)mle*, na mjestu kojega u grčkome i latinskome također stoji futur: ἐπακούσεται / *exaudient*. Isti primjer navodi i Jozo Vela kao primjer u kojemu se modalno značenje obvezatnosti ili nužnosti izvršenja radnje može gotovo u potpunosti isključiti, zato što je subjekt Bog (*g(lago)letь g(ospod)ь*) pa značenje nužnosti ili obvezatnosti može isključiti »jer u Bogu nema prisile i njega se ne može primorati na nešto«. Ipak, Vela ne isključuje mogućnost da se svezom *imamь* + infinitiv, s obzirom da je riječ o Božjem obećanju, nastojala izraziti Božja obveza da ispuni dato obećanje (VELA 2018: 54). Međutim, s obzirom na to da u drugome dijelu rečenice dolazi do promjene subjekta: *z(e)mle* *poslušati imatь ptice i vina i olêê* . i *ta* *poslušati imutь iz(drai)la*, skloniji smo tumačenju da se u navedenom primjeru svezom *imamь* + infinitiv izražava prava buduća radnja, pri čemu se eventualno – kao što je i Vela naveo – može podrazumijevati dodatna značenjska nijansa sigurnosti u ostvarenje buduće radnje. Međutim, u nastavku se Božjega govora za izražavanje istoga značenja rabi svršeni prezent: i *vsêû û sebê* za *z(e)mli* . i *pom(i)luû nepomilovanû* . i *reku nelûdemь moimь* . *lûdie moi este vi* . i ti *rekuь g(ospod)ь b(og)ь našь ti esi* (BrVO 446b-c) / I *posijat ću* ga u zemlji, *zamilovat ću* Nemilu, Ne-narodu mom *reći ću*: 'Ti si narod moj!?', a on *će reći*: 'Bože moj!'.

31)	1C 7, 28
hcs.	<i>ače posagnet' d(ê)va nêst' sьgrêšila . skr'ьbь že pl(ь)t'skuû tьčiû imutь imêti takovi az' že vasь žeždû</i> (BrVO 107d = MBer ₂ 176c MVat ₄ 250d)
grč.	ἐὰν γήμη ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτεν. θλίψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἔξουσιν οἱ τοιοῦτοι, ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι
lat.	<i>Et si nupserit virgo, non peccavit: tribulationem tamen carnis <u>habebunt</u> eiusmodi.</i>

U primjeru (31) sveza *imamь* + infinitiv također ima izraženije temporalno značenje: *takvi će imati tjelesnu nevolju*. U latinskome i grčkome na istome mjestu stoji futur glagola 'imati': ἔξουσιν / *habebunt*. U Reinhartovu je istraživanju za ovaj primjer utvrđeno da na istome mjestu

u *Slepčenskome* (Slepč) i *Šišatovačkome apostolu* stoji sveza glagola *načeti* i infinitiva: *imēti načnutъ* (REINHART 1993: 226), kojom se označavao početak radnje koja se nastavlja u budućnosti. S obzirom na to, čini se da se i u ovome primjeru može gotovo u potpunosti isključiti značenje obvezatnosti ili nužnosti izvršenja radnje.

Sljedeći primjer (32) pokazuje sličnu situaciju jer se na mjestu na kojemu se u BrBer₂ i BrVat₅ nalazi sveza *imamъ* + infinitiv, u BrVO pojavljuje oblik s glagolom *včeti*: *hoditi včnut'*. I u njemu sveza *imamъ* + infinitiv ima izraženo temporalno značenje: *Ali imaš u Sardu nekolicinu imena što ne okaljaše svojih haljina; oni će hoditi sa mnom u bjelini jer su dostojni*.

32)	Otk 3, 4
hcs.	<i>na imaši malo imen' v sar'dehъ eže ne oskvrniše rizъ svoihъ . i <u>hoditi imutъ</u> sa m'noū v rizahъ belihъ . êko dos'toini sutъ</i> (BrBer ₂ 172a = BrVat ₅ 126b] <i>hoditi včnut'</i> BrVO 267a)
grč.	ἀλλὰ ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ <u>περιπατήσουσιν</u> μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοί εἰσιν
lat.	<i>Sed habes pauca nomina in Sardis qui non inquinaverunt vestimenta sua: et <u>ambulabunt</u> mecum in albis, quia digni sunt.</i>

I u sljedećim dvama primjerima iz misala sveza *imamъ* + infinitiv ima dominantnije temporalno značenje: *neće govoriti sam od sebe nego će govoriti što čuje* (33), *Ivan je kristio vodom, a vi ćete se krstiti duhom svetim* (34).²⁷⁰ I u grčkome i u latinskome na istome mjestu stoji futur: οὐ γὰρ λαλήσει / *non...loquetur*, λαλήσει / *loquetur*, βαπτισθήσεσθε / *baptizamini*:

33)	Iv 16, 13
hcs.	<i>egdaže priděť onъ d(u)hъ istin'ni nastavit' vi na v'su istinu . <u>nê o sebê bo imamъ g(lago)lati na eliko ače slišitъ g(lago)lati imamъ . gredučaê v'zves'titъ v(a)mъ</u> (MBer₂ 92b = MBer₁ 100b)</i>
grč.	ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς ἐν τῇ ἀληθείᾳ πάση: οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἀκούσει <u>λαλήσει</u> , καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

²⁷⁰ U istome se primjeru u drugim crkvenoslavenskim tekstovima nalazi svršeni prezent: *kr̃stiste* (!) se u *Vranešničkom apostolu* (Vraneš) te *kr̃stiite* se u *Šišatovačkome apostolu* (Šiš).

lat.	<i>Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem: <u>non</u> enim loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet loquetur, et quae ventura sunt annuntiabit vobis.</i>
------	--

34)	Dj 1, 5
hcs.	<i>êko ivanъ krstitъ vodoû . vi že <u>krstiti se imate</u> d(u)h(o)mъ s(ve)timъ</i> (MBer ₂ 94b = MBer ₁ 102c = BrVO 300a = MVat ₄)
grč.	<i>ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ ἐν πνεύματι <u>βαπτισθήσεσθε</u> ἀγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.</i>
lat.	<i>quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem <u>baptizabimini</u> Spiritu Sancto non post multos hos dies</i>

Ista je situacija i u primjerima iz apokrifne *Pasije Ivana apostola*. U primjeru (35) sveza *imate* + infinitiv uporabljena je u glavnoj rečenici zavisnosložene pogodbene rečenice, koju nakon uskrsnuća govori Stakteus pripovijedajući o strahotama koje je vidio u paklu i koje će stići dvojicu Efežana:²⁷¹ *kolike će svakojake muke trpjeti, ako se ne obrate*. U latinskome odgovarajućem tekstu stoji futur drugi. On se u latinskome obično rabio u zavisnim rečenicama, a kada se pojavljuje u glavnoj rečenici, tada se njime označava neizbježnost ostvarenja buduće radnje, što je – po svemu sudeći – slučaj i u ovome primjeru. U BrVat₅ stoji svršeni prezent: *gredeta*:

35)	Passio Ioannis ap.
hcs.	<i>kaku sl(a)vu otpustista . i kako različnu muku <u>priêti imata</u> . aće ne obratita se</i> (BrVO 51a = BrBer ₂ [<i>gredeta</i> BrVat ₅ 28d)
lat.	<i>quantam gloriam amiserunt, et quantam <u>incurrerint</u> poenam</i>

Čini se da se ista interpretacija može primijeniti i na primjer (36), u kojemu se svezom *imate* + infinitiv označava neizbježnost izvršenja buduće radnje: *(ako one, koji su od ovoga otrova umrli, uskrsneš u ime svoga Boga), i ja ću vjerovati tvojemu Bogu*. U latinskome stoji opisni izraz u kojemu je uporabljen futur: *immundabitur ab omni incredulitate cor meum / moje će se*

²⁷¹ O sadržaju cijeloga teksta *Pasije Ivana apostola* vidi u: BADURINA STIPČEVIĆ 2024.

srce očistiti od svake nevjericе. Valja istaknuti da se u navedenome primjeru nazire i ingresivna značenjska nijansa jer se naglasak stavlja na početak radnje: i ja ću povjerovati tvojemu Bogu.

36)	Passio Ioannis ap.
hcs.	<i>aće oće siê êže sim' pitiem' mr'tva esta vь ime b(og)a tvoego vskrêsêši . to i azъ vѣrovati imam' b(og)u tvoemu</i>
lat.	<i>si istos qui per hoc venenum mortui sunt in nomine Dei tui excitaveris, <u>immundabitur ab omni incredulitate</u> cor meum</i>

Glagol *imêti* u većem broju primjera stoji iza infinitiva: *poslušati imamъ*, *vêrovati imam'*, *vьmêstiti imatъ*, *poslušati imatъ*, *priêti imata*, *krstiti se imate*, *hoditi imutъ*, *proliêti se imutъ*, a samo u šest primjera stoji ispred infinitiva: *imat' imêti*, *imatъ piti*, *imat' biti*, *imatъ g(lago)lati*, *imata imêti*, *imutъ imêti*. Takvu tendenciju uočava i Večerka u inače rijetko potvrđenim primjerima u kojima potvrdni oblici sveze *imamъ* + infinitiv imaju izraženije temporalno značenje te napominje da istu poziciju pomoćni glagol ima i u (dijalektalno potvrđenome) složenom futuru u ukrajinskome (npr. *robitimu*) (VEČERKA 1993: 179).

Na osnovi svega što je rečeno može se zaključiti da se sveza *imamъ* + infinitiv u ograničenome broju primjera u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima rabila za izražavanje buduće radnje, pri čemu je temporalno značenje gotovo u potpunosti prevladavalo. U nekoliko se primjera može govoriti o izražavanju sigurnosti odnosno neizbježnosti izvršenja buduće radnje. S obzirom na to da su gotovo svi takvi primjeri zabilježeni u hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima koje odlikuje starije jezično stanje,²⁷² može se pretpostaviti da je opisana uporaba sveze *imamъ* + infinitiv svojstvena više tekstovima koji su pripadaju starijem tekstološkom sloju.

5. 3. 3. 3. 2. *Imamъ* + infinitiv u funkciji imperativa

U analiziranome su korpusu zabilježena samo dva primjera u kojemu sveza *imamъ* + infinitiv ima funkciju izražavanja zapovijedi ili molbe.

U primjeru (37) sveza *imamъ* + infinitiv uporabljena je za izražavanje blage zapovijedi, odnosno nužnosti izvršenja radnje u rečenici koju anđeo Gabrijel izgovara djevici Mariji:

²⁷² Tri su primjera zabilježena u fragmentima 12. i 13. stoljeća, deset je primjera zabilježeno u BrVO, jedan je primjer iz BrBer₂ te jedan iz MBer₁ / MBer₂.

prihvati/trebaš, imaš prihvatiti veće, čak i ako ne želiš. U grčkome na istome mjestu stoji imperativ aorista: κατάδεξαι.

37)	In Annunt.
hcs.	<i>i ne hoteći prieti imaši večšihъ</i> (FgHom 2a)
grč.	τὸ μεῖζον, καὶν μὴ θέλης, <u>κατάδεξαι</u>

Sveza *imamъ* + infinitiv u funkciji se imperativa pojavljuje i u primjeru zabilježenome u rubrici (KOVAČEVIĆ 2016: 274):

38)	rubrika
hcs.	<i>ne imutъ pustiti oficiê za umr'vše</i> (BrVO 6b = BrBer2/I 263d)

5. 3. 3. 4. *Imamъ* + infinitiv u vremenskome značenju s modalnom nijansom

5. 3. 3. 4. 1. *Imamъ* + infinitiv na mjestu latinske perifrastične konjugacije aktivne

Primjeri uporabe sveze *imamъ* + infinitiv koja stoji na mjestu latinske perifrastične konjugacije aktivne u gotovo su svim potvrđenim slučajevima zabilježeni u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga – riječ je o *Esteri*, *Drugoj knjizi o Makabejcima* homilijama, sermonima i sl. To navodi na zaključak da sveza *imamъ* + infinitiv, kao i *hoću* + infinitiv,²⁷³ u hrvatskome crkvenoslavenskome među ostalim služi i kao prijevodno sredstvo za latinsku perifrastičnu konjugaciju aktivnu. Pri tome glagol *imêti* stoji u prezentu, imperfektu, a pojavljuje se i u obliku participa (za razliku od ranije navedenih primjera u kojima stoji isključivo u prezentu). Valja istaknuti da su primjeri s glagolom *imêti* u imperfektu i participu češće zabilježeni u BrVO, dok su primjeri u kojima taj glagol stoji u prezentu uglavnom zabilježeni u BrN₂ te BrBer₂. Inače su svi potvrđeni primjeri uporabe sveze *imamъ* + infinitiv na mjestu latinske perifrastične konjugacije aktivne u analiziranome korpusu zabilježeni u brevijarima, a najviše u *Brevijaru Vida Omišljanina*.

Izdvajamo najprije primjere u kojima *imêti* stoji u prezentu:

39)	Est 5, 12
hcs.	<i>c(êsa)rica takođe estorъ . nikogože inogo zva s' c(êsa)remъ na brakъ razvê mene . une eže oče i ûtrê s c(êsa)remъ obedvati imamъ</i> (BrVO 406a-b)

²⁷³ Vidi poglavlje 5. 3. 4.

lat.	<i>Regina quoque Esther nullum alium vocavit ad convivium cum rege praeter me: apud quam etiam cras cum rege <u>pransurus</u> sum.</i>
------	--

U primjeru (39) svezom *imam*₆ + infinitiv izražava se buduća radnja (buduću referencu dodatno potvrđuje i vremenski prilog koji radnju smješta u budućnost: *ûtrê / cras*), koja je unaprijed određena te će se izvršiti u neposrednoj budućnosti: (na poziv kraljice Estere) *sutra ću/imam s kraljem objedovati*. U latinskome stoji perifrastična konjugacija aktivna u prezentu: *pransurus sum*.

40)	Otk 4, 8
hcs.	<i>s(ve)tb s(ve)tb s(ve)tb g(ospod)b b(og)b vs(e)mogi . iže e(stb) i iže b(ê)še i iže <u>priti imatb</u></i> (BrN ₂ 134b [<i>priti hotê e(stb)</i> BrBer ₂ 172d = BrVO 268a = BrVat ₅ 127a)
grč.	ἅγιος ἅγιος ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος
lat.	<i>Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, et qui est, et qui venturus est.</i>

U primjeru (40) sveza *imam*₆ + infinitiv jasno ukazuje na buduću radnju jer je uporabljena u kontekstu u kojemu se suprotstavlja prošla, sadašnja i buduća radnja: *iže e(stb)*, *iže b(ê)še* te *iže priti imatb*. U latinskome je za prošlu radnju uporabljen imperfekt (*qui erat*), za sadašnju prezent (*qui est*), a za buduću perifrastična konjugacija aktivna (*qui venturus est*), kojom se označava radnja koju netko namjerava učiniti te radnja koja je predodređena da se izvrši. U navedenome se primjeru označava očekivani i skori dolazak Gospodina: *onaj koji ima/će doći*. U grčkome na istome mjestu stoji poimeničeni particip prezenta: ὁ ἐρχόμενος 'onaj koji dolazi' (< ἐρχομαι 'dolaziti, ići; N. T. u tijelu, na zemlji; s nebesa; na koga sići').²⁷⁴ Valja primijetiti da se u BrVO, BrBer₂ te BrVat₅ na istome mjestu nalazi sveza *hotêti* + infinitiv s finitnim oblikom glagola biti: *priti hote estb*. Sveza *hotêti* + infinitiv također je jedno od sredstava kojim se prenosi latinska perifrastična konjugacija aktivna, a oblik s participom glagola *hotêti* i finitnim oblikom glagola biti mehaničko je prenošenje strukture latinske perifrastične konjugacije aktivne: *priti hote estb / venturus est*.

41)	1Sam 2, 34
-----	------------

²⁷⁴ U fragmentu s kraja 13. stoljeća također je zabilježen jedan primjer u kojemu je sveza *imam*₆ + infinitiv uporabljena na mjestu grčkoga participa prezenta mediopasivnoga: *azb lišiti se imam sužitiê* (FgHom 2a) / ὁ στερισκόμενος συζυγίας (In annunt.)

hcs.	<i>se že budetъ znamenie eže priti imamъ i e(stb) dviû s(i)nu tvoîû ofinъ i finiosъ . v(b) d(a)nъ edinъ um'reta oba (BrBer_{2/1} 208c [priêti imut' BrVO 313d)</i>
grč.	καὶ τοῦτό σοι τὸ σημεῖον ὃ ἦξει ἐπὶ τοὺς δύο υἱοὺς σου τούτους Οφνὶ καὶ Φινεες ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ ἀποθανοῦνται ἀμφότεροι
lat.	<i>Hoc autem erit tibi signum, quod <u>venturum est</u> duobus filiis tuis, Ophni et Phinees: in die uno morientur ambo.</i>

U primjeru (41) sveza *imamъ* + infinitiv rabi se također za označavanje buduće radnje s dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti radnje: *znak će ti biti ono što će/ima stići oba tvoja sina*. U latinskome na istome mjestu stoji perifrastična konjugacija aktivna (*venturum est*), a u grčkome futur (ἦξει).

Sveza *imamъ* + infinitiv zabilježena je i u zavisnoj objektnoj rečenici u kojoj označava buduću radnju koja se događa poslije radnje glavne rečenice, koja se u navedenome primjeru (42) također odvija u budućnosti. U latinskome na istome mjestu stoji konjunktiv prezenta perifrastične konjugacije aktivne, koji prema pravilu o slaganju vremena (*consecutio temporum*) u zavisnim rečenicama u kojima dolazi konjunktiv nadomješta konjunktiv futura, koji latinski nema (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 276–277). Pri tome ima funkciju označavanja radnje koja se događa poslije radnje glavne rečenice u kojoj stoji glavno vrijeme (prezent, futur prvi i futur drugi ili imperativ). U grčkome stoji futur (κληρονομήσω):

42)	Post 15, 8
hcs.	<i>reče že avram' k' g(ospod)u . vladiko g(ospod)i . po če^{so}mъ razumêû . êko û <u>imam' naslêdovati</u> (BrVO 141c = BrBer_{2/1} 99b)</i>
grč.	εἶπεν δέ δέσποτα κύριε κατὰ τί γνώσομαι ὅτι <u>κληρονομήσω</u> αὐτήν
lat.	<i>At ille ait: Domine Deus, unde scire possum quod <u>possesurum sim</u> eam?</i>

Oblik u kojemu glagol *imêti* stoji u imperfektu najčešće stoji u zavisnim rečenicama te se njime obično prenosi konjunktiv imperfekta perifrastične konjugacije aktivne:

43)	In festo s. Thomae episc. et mart.
hcs.	<i>skazana emu bis(tb) z(a)p(o)v(ê)db . êko k' cr(ê)kvi svoei <u>vratiti se imêše</u> . sb sl(a)voû i palmoû muki <u>priêti</u> k' g(ospode)vê (BrVO 58d)</i>

lat.	<i>ostenso sibi coelitus indicio, quod ad Ecclesiam <u>rediturus esset</u> cum gloria, et per martyrii palmam <u>migraturus</u> ad Dominum</i>
------	--

44)	Slovo Leon.
hcs.	<i>da narodi (...) znamenie roena otroka . iže nad' vsêm' iz(drai)lem' c(êsa)rstvo imêše <u>priêti</u> (BrVO 76d)</i>
lat.	<i>ut gens (...) signum nati pueri qui supra omnem Israel esset regnaturus, acciperet</i>

45)	Hom. s. Leonis papae
hcs.	<i>ne osuždenie vêrova sudb b(o)ži . abie <u>roditelica</u> êže <u>imêše biti</u> (BrVO 40a)</i>
lat.	<i>nec damnum credit pudoris Dei <u>Genitrix</u> mox <u>futura</u></i>

U primjeru (45) oblikom *imêše biti* prenosi se latinski particip futura, koji se odnosi na Djevicu Mariju: *Genitrix mox futura* / ona koja će uskoro postati roditeljica Boga.

Često glagol *imêti* stoji i u participu. U takvim se slučajevima svezom *imamъ* + infinitiv prenosi latinski particip futura, kojim se izražava buduća radnja s dodatnom značenjskom nijansom namjere ili predodređenosti (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 242):

46)	2Mak 3, 14
hcs.	<i>postavljenim že dnemъ vhoêše eliodorъ <u>narediti imêe</u> (BrVO 425c)</i>
lat.	<i>Constituta autem die intrabat de his Heliodorus <u>ordinaturus</u>.</i>

47)	2Mak 5, 11
hcs.	<i>simi takoe dêênimi . pod'zoritъ bis(tъ) c(êsa)rъ . družbu <u>imêûcîhъ osvaditi</u> iûdêi (BrVO 430a)</i>
lat.	<i>His itaque gestis, suspicatus est rex societatem <u>deserturos</u> Iudaeos</i>

48)	2Mak 5, 21
hcs.	<i>mne sebe ot gr'dine v z(e)mlû vistinu ka korableniû . pučinu že puta dêêniû <u>privesti imuća</u> . skvozê misli vznesenie (BrVO 430c)</i>

lat.	<i>existimans se prae superbia terram ad navigandum, pelagus vero ab iter agendum deducturum, propter mentis elationem</i>
------	--

U analiziranome su korpusu zabilježeni također primjeri u kojima se svezom *imamь* + infinitiv upućuje na buduću radnju, zadržavajući pritom modalno značenje nužnosti ili obezvatnosti vršenja radnje iskazane infinitivom. Usporedba s latinskim i grčkim odgovarajućim tekstom pokazala je da se pri tome sveza *imamь* + infinitiv rabi kao prijevodno sredstvo za više različitih glagolskih konstrukcija kojima se u tim jezicima upućuje na buduću radnju, zadržavajući pritom modalnu značenjsku nijansu: *debeo* + infinitiv, *habeo* + infinitiv, ἔχω + infinitiv te μέλλω + infinitiv.

5. 3. 3. 4. 2. *Imamь* + infinitiv na mjestu *debeo* + infinitiv

U analiziranome su korpusu primjeri uporabe sveze *imamь* + infinitiv za označavanje radnje koja se treba, mora ili valja izvršiti najčešće potvrđeni u brevijarima, poglavito u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga (homilijama, sermonima i sl.). U primjerima takve uporabe glagol *iměti* pojavljuje se najčešće u prezentu, ali može stajati i u imperfektu (53). Navodimo izabrane primjere:

49)	Slovo Leon.
hcs.	<i>кѣ sim' ubo toliko s(ve)tim' brakom' zvani (...) vižd'te kimi rizami <u>imam'</u> ukrasiti se</i> (BrVO 11b)
lat.	<i>Ad istas ergo tam sanctas nuptias invitati (...) videte qualibus indumentis <u>debeamus ornari.</u></i>

50)	Hom. s. Augusti
hcs.	<i>(...) družu že vistinu i stvorenijem' diviše se i razuměv'se i naslědovaše . <u>takovi v' naucě učenijē h(rъsto)va i mi imamo biti</u> (BrVO 342a)</i>
lat.	<i>(...) alii vero eto facta mirati, et intellecta assecuti. <u>Tales</u> nos in schola Christi <u>esse debemus</u></i>

51)	Hom. Bedae presb.
hcs.	<i>aće otvet'nikъ e(stъ) <u>imatъ</u> za moe grēhi <u>moliti se</u> (BrBer_{2/1} 102d] <i>imam'</i> (...) <i>moliti se</i> BrVO 154a)</i>

lat.	<i>Si advocatus est, <u>debet</u> pro nobis <u>intervenire</u> peccatis.</i>
------	--

52)	Hom. s. Ambrosii
hcs.	<i>aće sie tvoritǫ semr'tni semr't'nago hote priěti . o koliko sebe tvarǫ <u>očistiti imatǫ</u> . da svoemu tvorcu êvl'sšu se v plti mr'zak' ne budetǫ (BrBer_{2/I} 11a-b)</i>
lat.	<i>Et si hoc facit mortalis suscepturus mortalem, quanto magis se <u>mundare debet</u> creatura, ut suo creatori apparenti in carne non displiceat.</i>

53)	Hom. s. Ambrosii
hcs.	<i>i prežde <u>isceliti</u> siû <u>iměše</u> . êže prežde sazdana bê . ni otpusytiti se onǫ imatǫ iže po dviženiû veĉ d(u)ši neže čistotě sagrešilǫ bi (BrBer_{2/I} 196d)</i>
lat.	<i>et prior <u>sanari debuit</u>, qui prior creatus est: nec praetermitti illa quae mobilitate magis animi, quam pravitate peccaverat</i>

Usporedba s latinskim odgovarajućim tekstom pokazala je da se na istome mjestu u latinskome nalazi sveza *debeo* + infinitiv, koja se također rabila za upućivanje na buduću radnju. Međutim, s obzirom na to da mogućnost izražavanja buduće radnje kod sveze *debeo* + infinitiv proizlazi iz samoga leksičkog značenja upravnog glagola,²⁷⁵ ona se u latinskome uglavnom rabi u modalnome značenju te označava nužnost ili obvezatnost izvršenja buduće radnje (FLEISCHMANN 1985: 51). U latinskim tekstovima nisu pronađeni primjeri koji ukazuju na to da se glagol *debere* razvio u pomoćni glagol za tvorbu futura (PINKSTER 1985: 190–192).²⁷⁶ S obzirom na to da su navedeni primjeri uporabe sveze *imamǫ* + infinitiv uglavnom potvrđeni u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga, može se zaključiti da je sveza *imamǫ* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome služila kao prijevodno sredstvo za latinsku konstrukciju *debeo* + infinitiv. U takvim primjerima stoga izražava radnju koja se treba, mora ili valja izvršiti: *pozvani na tako svetu svadbu (...) gledajte kakvom se odjećom trebamo ukrasiti* (49), *takvi i mi imamo/trebamo/moramo biti u školi Kristovoj* (50), *ako je odvjetnik, treba se moliti za naše grijeh*e (51), *koliko se stvorenje treba očistiti da ne bude*

²⁷⁵ Glagol *debeo* u svezi s infinitivom ima značenje 'biti obvezan na nešto, morati, pristoji se, valja' (MAREVIĆ 2000: 680–681).

²⁷⁶ Glagol *debeo* u pomoćni se glagol za tvorbu futura razvio u samo jednome sardinijskom dijalektu (FLEISCHMANN 1985: 51).

mrsko svome Stvoritelju koji se pojavljuje u tijelu (52), onaj koji je prije stvoren morao je biti prije ozdravljen (53).

Samo su dva primjera zabilježena u biblijskim tekstovima. Jedan od njih potvrđen je u misalu i u njemu se svezom *imamъ* + infinitiv također izražava radnja koja se treba, mora ili valja izvršiti u budućnosti: *dužni smo /trebamo/moramo ljubiti jedni druge*. U latinskome stoji sveza *debeo* + infinitiv, a u grčkome glagol ὀφείλω s infinitivom, koji ima slično značenje kao i glagol *debere*:²⁷⁷

54)	1Iv 4, 11
hcs.	<i>v'zlûbleni to t(a)ko b(og)ъ vzlûbi ni . i mi <u>imamъ lûbiti se</u> mêû soboû b(og)a niktože nikoliže vidê</i> (M _{Ber} ₂ 102d = M _{Ber} ₁ 111b MVat ₄ 132d)
grč.	ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς <u>ὀφείλομεν</u> ἀλλήλους <u>ἀγαπᾶν</u>
lat.	<i>Carissimi, si sic Deus dilexit nos: et nos <u>debemus</u> alterutrum <u>diligere</u>.</i>

O nešto se izraženijem futurskom značenju može govoriti u drugome primjeru potvrđenome u biblijskim tekstovima. Riječ je o primjeru iz *Prve knjige o kraljevima* u kojemu je sveza *imamъ* + infinitiv uporabljena u zavisnoj rečenici uvedenoj odnosnom zamjenicom *iže*. U latinskome i grčkome odgovara joj zavisno-upitna rečenica čiji je veznik upitna zamjenica *quis* odnosno τίς. U navedenome se primjeru svezom *imamъ* + infinitiv izražava buduća radnja, ali može se reći da je zadržana i dodatna značenjska nijansa obveze ili predodređenosti: *tko će te naslijediti na tvome prijestolju*, odnosno *tko te ima/treba naslijediti* ili pak *komu je predodređeno naslijediti te*. U latinskome na istome mjestu stoji sveza *debeo* + infinitiv u konjunktivu (*sedere debeat*), a u grčkome futur (καθήσεται):

55)	1Kr 1, 20
hcs.	<i>viṣtinu g(ospod)i moi c(êsa)ru va te očesa zretъ vsehъ iz(drai)lъ da poviši imъ iže <u>sidiiti imatъ</u> na prestolê tvoemъ g(ospod)i moi c(êsa)ru po tebê</i> (Br _{Ber} ₂ 211c-d = BrVO 321b-c)
grč.	σύ κύριέ μου βασιλεῦ οἱ ὀφθαλμοὶ παντὸς Ἰσραὴλ πρὸς σέ ἀπαγγεῖλαι αὐτοῖς τίς <u>καθήσεται</u> ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ κυρίου μου τοῦ βασιλέως μετ' αὐτόν
lat.	<i>Verumtamen, domine mi rex, in te oculi respiciunt totius Israel, ut indices eis quis <u>sedere debeat</u> in solio tuo, domine mi rex, post te.</i>

²⁷⁷ Glagol ὀφείλω s infinitivom ima značenje 'moram, suđeno mi je; trebati, smjeti' (SENC 1988: 685).

Valja također napomenuti da navedeni primjer više odgovara latinskomu nego grčkomu predlošku²⁷⁸ pa se može pretpostaviti da je sveza *imam̃* + infinitiv u tom slučaju uporabljena kako bi prenijela latinsku konstrukciju *debeo* + infinitiv.

Što se tiče reda riječi, glagol *imēti* može stajati i ispred i iza infinitiva, ali nešto češće finitni oblik stoji ispred infinitiva: *imam' ukrasiti se*, *imamo biti*, *imat̃...moliti se*, *očistiti imat̃*, *iscēliti...imēše*, *imam̃ lûbiti*, *siditi imat̃*.

5. 3. 3. 4. 3. *Imam̃* + infinitiv na mjestu *ἔχω* + infinitiv i *habeo* + infinitiv

Zabilježeno je pet primjera u kojima na mjestu sveze *imam̃* + infinitiv u grčkome i latinskome stoji konstrukcija složena od glagola istoga značenja: *ἔχω* 'imati' + infinitiv te *habeo* 'imati' + infinitiv. Jedan je takav primjer zabilježen u fragmentarno sačuvanom tekstu *Mučenja sv. Jakova Perzijanca*, a četiri su primjera potvrđena u tekstovima evanđelja u misalima. Kako u analiziranome korpusu nije zabilježen velik broj takvih primjera, navodimo svih pet:

56)	Passio s. Iacobi
hcs.	<i>ne mni êko mečem' te t'kmo ubiû na razumêi êko aće se ne prêstu(pi)ši vêri v neiže stoiši . različno te <u>imam̃ mučiti</u> (FgJac)</i>
grč.	μη νομίσης, ὅτι ξίφει ἀπλῶς σε ἀναλίσκω; τοῦτο γὰρ γνώσῃ ὅτι, ἐὰν μὴ ταύτης τῆς ὁδοῦ ἐν ᾗ ἔστηκας παραβῇς πολλὰς βασιάνους ἐπαγαγεῖν σοι <u>ἔχω</u>

S obzirom na to da je utvrđeno da je tekst *Mučenja sv. Jakova Perzijanca* preveden s grčkoga jezika (GRABAR 1973: 155), može se reći da je u primjeru (56) sveza *imam̃* + infinitiv poslužila kao prijevodno sredstvo za grčku konstrukciju *ἔχω* + infinitiv. U grčkome se svezom *ἔχω* + infinitiv označavala radnja koju je netko sposoban ili ima mogućnost izvršiti. Isto se značenje u navedenome primjeru prenosi i svezom *imam̃* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome. Naime, riječi *različno te imam̃ mučiti* izgovara kralj koji prijeti najtežim mukama sv. Jakovu, ako se ne odrekne svoje vjere, pa se tako svezom *imam̃* + infinitiv upućuje

²⁷⁸ U hrvatskome crkvenoslavenskome na početku rečenice stoji prilog *vis̃tinu*, u latinskome također: *verumtamen*, dok je u grčkome izostavljen. Nadalje, dio rečenice: *iže siditi imat̃ na prestolē tvoem̃ g(ospod)i moi c(êsa)ru po tebē* doslovan je prijevod latinskoga teksta *quis sedere debeat in solio tuo, domine mi rex, post te*, dok bi doslovan prijevod grčkoga dijela glasio: *tko će sjesti na prijestolje mojega gospodara kralja* (τοῦ κυρίου μου τοῦ βασιλέως) *poslije njega* (μετ' αὐτόν).

na buduću radnju, ali se podrazumijeva i dodatna značenjska nijansa mogućnosti ili moći koju ima kralj nad izvršenjem prijetnje koju izgovara.

Isto se značenje može pretpostaviti i za sljedeće primjere iz Ivanova evanđelja. Vršitelj je radnje Isus Krist te se može reći da se svezom *imam* + infinitiv, osim blage obveze, naglašava posjedovanje sposobnosti ili mogućnosti subjekta da izvrši radnju:

57)	Iv 8, 26
hcs.	<i>i mnoga <u>imam</u> v(a)m̃ g(lago)lati i <u>suditi</u> . na iže me posla istinañ est̃ i nest̃ nepr(a)vdi v' nēm̃ (MBer₂ 14d)</i>
grč.	πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν· ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθὴς ἐστίν
lat.	<i>Multa <u>habeo</u> de vobis <u>loqui</u>, et <u>iudicare</u>: sed qui me misit, verax est; et ego quae audivi ab eo, haec loquor in mundo.</i>

58)	Iv 16, 12
hcs.	<i>i oće ina mnoga <u>imam</u> g(lago)lati v(a)m̃ . na ne možete nositi n(i)ne (MBer₂ 92a-b = MBer₁ 110b)</i>
grč.	ἔτι πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι
lat.	<i>Adhuc multa <u>habeo</u> vobis <u>dicere</u>, sed non potestis portare modo.</i>

Osim modalnoga značenja sposobnosti ili mogućnosti izvršenja radnje, svezom *imam* + infinitiv, na čijem mjestu u grčkome stoji ἔχω + infinitiv a u latinskome *habeo* + infinitiv, izražavala se i obvezatnost izvršenja radnje. Izdvajamo dva primjera u kojima smo zabilježili takvo značenje:

59)	Iv 4, 32
hcs.	<i>on že r(e)če im̃ . az̃ braš'no <u>imam</u> ēsti eg(o)že vi nē vēste (MBer₂ 27b = MBer₁ 51a = MSegn)</i>
grč.	ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἐγὼ βρωσὶν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε
lat.	<i>Ille autem dicit eis: Ego cibum <u>habeo</u> manducare, quem vos nescitis.</i>

U primjeru (59) ponovno se navode Kristove riječi u kojoj on učenicima govori kako je njegova zadaća da vrši Božju volju: *ja imam jesti / valja mi jesti hranu koju vi ne poznajete.*

60)	Lk 14, 18
hcs.	<i>pr'vi r(e)če emu . selo kupih̃ <u>imam̃</u> nuû iziti i <u>viditi</u> e . molû te imêi mē otrečena</i> (MBer ₂ 105c = MBer ₁ 116a = MVat ₄ 135d)
grč.	ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ: ἀγρὸν ἡγόρασα καὶ <u>ἔχω ἀνάγκην ἐξελθὼν ἰδεῖν αὐτόν</u> : ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρητημένον
lat.	<i>Primus dixit ei: Villam emi, et <u>necesse habeo exire</u>, et <u>videre</u> illam: rogo te, habe me excusatum</i>

U primjeru (59) značenje obvezatnosti ili nužnosti vršenja radnje dodatno potvrđuju grčki i latinski predložak. Naime, u grčkome uz glagol ἔχω kao objekt stoji imenica ἀνάγκη 'sila, potreba, nužda', a u latinskome uz glagol *habeo* stoji prilog *necesse* 'potrebno, nužno, neizbježno': *potrebno je da izađem i vidim je / trebam/moram izići i vidjeti je* (njivu koju je vršitelj radnje kupio).

Primjeri u kojima sveza *imam̃* + infinitiv stoji na mjestu latinske konstrukcije *habeo* + infinitiv rijetko su potvrđeni u nebiblijskim tekstovima, koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga (61). U navedenom primjeru *imam̃* + infinitiv označava buduću radnju uz, kako se čini, zadržavanje modalne nijanse mogućnosti: *sada ćete vidjeti/možete vidjeti stablo koje je izraslo iz toga korijena i napunilo svu zemlju*:

61)	Sermo s. Augustini
hcs.	<i>na nine <u>viditi imate</u> stab'lo eže vsta ot sego korene i naplni vsu vselenuû z(e)ml̃b</i> (BrBer ₂ 144b)
lat.	<i>sed modo <u>videre habetis</u> arborem, quae surrexit de ista radice, et implevit orbem</i>

Umjesto infinitiva uz glagol *habeo* češće stoji izravni objekt, koji se dopunjuje nekom vrstom sredstva za izražavanje namjere – odnosno rečenicom (62) ili gerundom (63):

62)	responzorij
hcs.	<i>ceceliê me k vam posla da ukažete mnê s(veta)go vrbana . êk(o) k nemu <u>imam̃</u> tainaê ee g(lago)lati</i> (BrBer _{2/II} 167d)
lat.	<i>Caecilia me misit ad vos, ut ostendatis mihi sanctum Urbanum; quia ad ipsum <u>habeo secreta quae perferam</u>.</i>

U primjeru (62) *imam* + infinitiv označava obvezatnost izvršenja buduće radnje: *Cecilija me poslala da mi pokažete svetoga Urbana, jer mu imam/moram povjeriti njezine tajne*. U latinskome uz glagol *habeo* stoji izravni objekt *secreta*, a zatim slijedi odnosna rečenica s namjernim smislom: *imam tajne koje moram/trebam povjeriti / imam tajne da ih povjerim*.

63)	Hom. s. Ambrosii ep.
hcs.	<i>egda pred' g(ospode)mъ rabъ ne obrečety dostoěnie ot nego <u>imatъ priti</u> (BrBer₂ 196c] <i>imat' prositi</i> BrVO 310b)</i>
lat.	<i>cum apud Deum servus et interveniendi meritum, et <u>ius habeat impetrandi</u></i>

U primjeru (63) *imam* + infinitiv označava radnju koja se treba ili mora izvršiti: *kada sluga kod Gospodina ne pronađe zagovor on njega ga treba tražiti*.

U svim se potvrđenim primjerima glagol *imēti* nalazi ispred infinitiva: *imamъ mučiti*, *imamъ...g(lago)lati i suditi*, *imamъ g(lago)lati*, *imamъ ēsti*, *imamъ...iziti i viditi*.

5. 3. 3. 4. *Imam* + infinitiv za μέλλω + infinitiv

U analiziranome su korpusu zabilježena četiri primjera u kojima *imam* + infinitiv stoji na mjestu grčke sveze glagola μέλλω i infinitiva.²⁷⁹ Za dva primjera poznat je samo grčki predložak, a dva su primjera iz teksta Otkrivenja, za koje je se, s obzirom na to da su potvrđeni u BrVO, pretpostavlja da su prevedeni s grčkoga:²⁸⁰

63)	In Annunt.
hcs.	<i>az bo rabъ esamъ togo e[go]že <u>imaši uzrēti</u> (FgHom 2d)</i>
grč.	ἐγὼ δοῦλός εἰμί ἐκείνου ὃν <u>μέλλεις τίκτειν</u>

64)	Periodus Ioannis
hcs.	<i>ona že rekosta da v'veden budeta v t'mnicu . tu <u>imata obličitelъ vou vidēti</u> (FrPeriod)</i>
grč.	οἱ δὲ εἶπον ἀχθήσεσθε τὼς ἐν τῇ φυλακῇ καὶ <u>μέλλετε θεωρᾶν</u> τὸν κατηγοροῦν ὑμῶν

²⁷⁹ Vidi poglavlje 3. 1.

²⁸⁰ Vidi bilješku 281.

U primjerima (63) i (64), za koje je poznat samo grčki predložak, svezom *imam̃* + infinitiv najvjerojatnije se označava buduća radnja koja se treba uskoro dogoditi: *ja sam rob onoga koga ćeš vidjeti* (61), *bit ćete odvedeni u tamnicu i tamo ćete vidjeti svojega tužitelja* (62).

U sljedećim dvama primjerima sveza *imam̃* + infinitiv označava buduću radnju. Eventualno se u primjeru (63) može govoriti o izražavanju namjere: *tako, jer si mlak i nisi niti vruć niti hladan, povratit ću te / namjeravam te povratiti iz svojih usta*.

65)	Otk 3, 16
hcs.	<i>tako e^ko ubumaren' (!) esi . i ni tepl' ni studen' . <u>izblûvati</u> te <u>imam̃</u> ot ust' moi' (BrVO 267c)</i>
grč.	οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ καὶ οὐτε ζεστὸς οὐτε ψυχρὸς, <u>μέλλω</u> σε <u>ἐμέσαι</u> ἐκ τοῦ στόματός μου
lat.	<i>sed quia tepidus es, et nec frigidus, nec calidus, <u>incipiam</u> te <u>evomere</u> ex ore meo</i>

64)	Otk 10, 7
hcs.	<i>na vь dni gl(a)su sedmago anĵ(e)la egda <u>imut' vstrubiti</u> . i <u>skončati</u> tainu b(o)žiu (BrVO 272a)</i>
grč.	ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἐβδόμου ἀγγέλου, ὅταν <u>μέλλῃ σαλπίζειν</u> , καὶ <u>ἐτελέσθῃ</u> τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ
lat.	<i>sed in diebus vocis septimi angeli, cum coeperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei</i>

U primjerima iz biblijskih tekstova, za koje je moguće utvrditi i latinski odgovarajući tekst, u latinskome stoji sveza ingresivnog glagola (*incipio*, 3. 'početi') i infinitiva: *incipiam (te) evomere* (63) i *coeperit (tuba) canere* (64). Sveza *incipio* + infinitiv u latinskome se u funkciji označavanja buduće radnje počinje rabiti u djelima ranokršćanske književnosti 2. i 3. stoljeća upravo kao prijevodni ekvivalent grčkoj konstrukciji μέλλω + infinitiv, što je osobito vidljivo u starijem prijevodu *Biblije* na latinski jezik – *Vetus Latina* (FLEISCHMAN 1982: 51).

Sveza *imēti* + infinitiv može se pojaviti i u zavisnim rečenicama u kojima označava radnju koja se događa poslije radnje glavne rečenice. U latinskome se u obama potvrđenim primjerima nalazi konjunktiv imperfekta, kojim se prema pravilu o slaganju vremena označava radnja koja se događa istovremeno s radnjom glavne rečenice:

65)	1Mak 1, 6
hcs.	<i>otpadъ na loži svoemъ pozna êko <u>umrêti imatъ</u> (BrVO 408a [umrêti imêl bi (BrVat₅ 219c)</i>
lat.	<i>post haec decedit in lectum, et cognovit quia <u>moreretur</u></i>

66)	In s. trans. Lodovici
hcs.	<i>približaûci se tomu vrimeni v' ko <u>imiše</u> duh' <u>vratiti</u> na nebo (BrBar 451a)</i>
lat.	<i>appropinquante tempore quo spiritum <u>rederet</u> caelo</i>

5. 3. 3. 5. Odnos s latinskim predloškom

Zanijekani su oblici sveze *imatъ* + infinitiv svojstveni biblijskim tekstovima koji su prevedeni s grčkoga. S obzirom na to da su svi ti primjeri potvrđeni u biblijskim tekstovima, za njih je moguće utvrditi i latinski predložak. U latinskome se u takvim primjerima na istome mjestu većinom nalazi futur prvi: *ne imam' pogubiti / non percutiam, ne imam' êsti / non manducabo, ne imaši uslišati / non exaudies, ne imaši uvêdêti / nescies, ne imat' nasititi se / non saturabitur, ne imatъ udržati / non obtinebit, ne imam umrêti / non moriemur, ne imate hoditi / non ambulabitis, ne imut' obrêsti / non invenient*, itd.

Na mjestu se potvrdnih oblika sveze *imatъ* + infinitiv u latinskome nalaze različiti oblici i konstrukcije s pomoću kojih se u latinskome izražavala buduća radnja (s dodatnim modalnim značenjem). U primjerima koji su zabilježeni u starijim tekstovima u kojima se potvrdnim oblicima sveze *imatъ* + infinitiv izražava prava buduća radnja, u latinskome uvijek stoji futur prvi: *poslušati imatъ / exaudiam, poslušati imatъ / exaudiet, poslušati imutъ / exaudient, imutъ imêti / habebunt, hoditi imutъ / ambulabunt*.

U mlađim se tekstovima potvrdni oblici sveze *imatъ* + infinitiv nešto češće pojavljuju u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga: homilijama, sermonima, svetačkim službama i sl. U njima u najvećem broju slučajeva izražava buduću radnju s dodatnom značenjskom nijansom. U latinskome na istome mjestu stoje različite konstrukcije i oblici koji služe kao opisna sredstva za izražavanje buduće radnje. Najčešće se na mjestu sveze *imatъ* + infinitiv pojavljuje konstrukcija *debeo* + infinitiv, kojom se u latinskome označavala radnja koja se treba, mora ili valja izvršiti. Pri tome se glagol *imêti* osim u prezentu: *imatъ isplniti / implere debeo, imaši nenaviditi / debes (...)* odisse, očistitit *imatъ / mundare debet, diviti se ne imatъ / mirari non debemus*, može pojaviti i u obliku imperfekta: *imêše taiti / allare debuerat, isceliti siû imêše /*

sanari debuit. Osim konstrukcije *debeo* + infinitiv, na mjestu se sveze *imamъ* + infinitiv u latinskome pojavljuje i konstrukcija *habeo* + infinitiv. Valja pritom uzeti u obzir da u istim primjerima u grčkome stoji istovrijedna konstrukcija $\epsilon\chi\omega$ + infinitiv: *imamъ...g(lago)lati i suditi* / $\epsilon\chi\omega...λαλεῖν καὶ κρίνειν$ / *habeo...loqui, imamъ êsti* / $\epsilon\chi\omega$ φαγεῖν / *habeo manducare*, i sl. Rijetki su primjeri u kojima sveza *imamъ* + infinitiv odgovara latinskoj *habeo* + infinitiv, a da su zasigurno prijevodi s latinskoga (primjerice: *viditi imate* / *videre habetis*). Svezom *imamъ* + infinitiv prenosi se također latinski particip futura, pri čemu glagol *imêti* stoji u participu u onome padežu u kojemu je imenica na koju se odnosi: *narediti imêe* / *ordinaturus, imêûcihъ osvaditi* / *deserturos, priversti imuča* / *deducturum*. Osim participa futura, svezom *imamъ* + infinitiv prevodi se i perifrastična konjugacija aktivna – najčešće u prezentu ili konjunktivu imperfekta: *obedvati imamъ* / *pransurus sum, priti imatъ* / *venturus est, priti imatъ* / *venturum est, imam' naslêdovati* / *possesurus sim, vratiti se imêše* / *rediturus esset*.

hrvatski crkvenoslavenski	latinski
<i>ne imamъ</i> + infinitiv	futur prvi ²⁸¹
(<i>ne</i>) <i>imamъ</i> + infinitiv	futur prvi <i>debeo</i> + infinitiv perifrastična konjugacija aktivna <i>habeo</i> + infinitiv
<i>imêi</i> + infinitiv	particip futura

5. 3. 3. 6. Odnos s grčkim predloškom

Analiza odabranoga korpusa pokazala je da se sveza *imamъ* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome u velikoj mjeri rabi pod utjecajem grčkoga. Naime, za izražavanje se buduće radnje osobito često rabe zanijekani oblici sveze *imamъ* + infinitiv koji su služili kao sredstvo s pomoću kojega se prenosila funkcija i značenje grčkoga konjunktiva aorista (rjeđe futura) s dvjema negacijama (οὐ μὴ + konj. aor./ind. fut.): : *ne imat' nasititi se* / οὐ μὴ ἐμπλησθῇ, *ne imut' obrêsti* / οὐ μὴ εὐρήσουσιν, *ne imat prêmlčati* / οὐ μὴ ἡσυχάσῃ, *ne imatъ udržati* / οὐ μὴ κρατήσῃ, *ne imatъ sp(a)sti* / οὐ μὴ σώσῃ, *ne imatъ postoêti* / οὐ μὴ ὑποστῇ, *ne imatъ sp(a)sti se* / οὐ μὴ διασωθῇ, *ne imatъ sp(a)sti* / οὐ μὴ σώσῃ, itd. Rjeđe su zabilježeni primjeri u kojima se na mjestu zanijekanoga oblika sveze *imamъ* + infinitiv nalazi futur: *ne imat' nebezvin'stvovati*

²⁸¹ Napominjemo da su zanijekani su oblici sveze *imamъ* + infinitiv svojstveni tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s grčkoga.

/ οὐκ ἂθώσῃ, *ne imaši sp(a)sti* / οὐ σώσεις, *ne imut' postidēti se* / οὐκ αἰσχυνθήσονται. Potvrđni se oblici sveze *imam̃* + infinitiv u malobrojnim primjerima rabe za izražavanje prave buduće radnje. U takvim slučajevima u grčkome redovito stoji futur: *poslušati imam̃* / ἐπακούσομαι, *poslušati imat'* / ἐπακούσεται, *posušati imut̃* / ἐπακούσεται, *imut̃ imēti* / ἔξουσιν, *imat'...imēti* / ἔξει, itd.

S druge strane, primjeri u kojima se svezom *imam̃* + infinitiv izražava buduća radnja s modalnom značenjskom nijansom nešto su rjeđe zabilježeni u tekstovima s grčkim predloškom. Obično se u takvim slučajevima u grčkome nalazi sveza ἔχω + infinitiv ili μέλλω + infinitiv. U jednome se primjeru, za koji je poznat i latinski predložak u kojemu stoji sveza *debeo* + infinitiv, u grčkome nalazi glagol ὀφείλω s infinitivom.

hrvatski crkvenoslavenski	grčki
<i>ne imam̃</i> + infinitiv	οὐ μή + konj.aor./ind.fut. futur
(<i>ne</i>) <i>imam̃</i> + infinitiv	futur ἔχω + infinitiv μέλλω + infinitiv (ὀφείλω + infinitiv)

5. 3. 3. 7. Zaključak

Analiza odabranoga korpusa pokazala je da je sveza *imam̃* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome polifunkcionalno sredstvo izraza. Ipak, izdvojeni primjeri pokazuju da je moguće utvrditi određene obrasce uporabe. Naime, uočava se različita posvjedočenost i distribucija zanijekanih i potvrđnih oblika sveze *imam̃* + infinitiv, ovisno o tome radi li se o prijevodu s grčkoga ili latinskoga, odnosno pripadaju li spomenici u kojima su potvrđeni primjeri uporabe sveze *imam̃* + infinitiv sjevernoj (jezično starijoj) ili južnoj (jezično mlađoj) skupini hrvatskih glagoljičnih tekstova.

Zanijekani su oblici sveze *imam̃* + infinitiv najčešće zabilježeni u tekstovima sjeverne skupine, koje odlikuje arhaičnije jezično stanje i čuvanje starijih prijevoda s grčkoga. Usporedba s grčkim (i latinskim) predloškom pokazala je da je uporaba sveze *ne imam̃* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome povezana s tradicijom prevođenja tih tekstova s grčkoga. Naime, sveza *ne imam̃* + infinitiv rabila se kao funkcionalni ekvivalent grčkom dvostruko zanijekanom konjunktivu aorista (rjeđe indikativa futura), kojim se izražavala kategorička

negacija buduće radnje. U primjerima takve uporabe sveza *ne imamъ* + infinitiv pokazuje visok stupanj gramatikaliziranosti: glagol *imêti* gotovo je u potpunosti desemantiziran, a temporalno značenje sveze prevladava. Valja također istaknuti i to da se kod sveze *ne imamъ* + infinitiv uočava fiksiranje reda riječi, pri čemu finitni oblik glagola *imêti* s negacijom uvijek dolazi ispred infinitiva.

Opisana situacija objašnjava i naglo opadanje zanijekanih oblika sveze *imamъ* + infinitiv u mlađim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima južne skupine (usp. VELA 2018: 74–76). Naime, ti su tekstovi u većoj mjeri prilagođivani latinskome, u kojemu – sudeći prema latinskim usporednim tekstovima – nije postojalo posebno sredstvo za izražavanje kategoričke negacije buduće radnje već se u tu svrhu rabio futur prvi. Stoga u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima južne skupine na mjestu sveze *ne imamъ* + infinitiv obično stoji svršeni prezent (s prefiksom *vъz-/vъs-*), najvjerojatnije prema latinskome predlošku.

Iako znatno rjeđe, u korpusu su zabilježeni i primjeri u kojima potvrdni oblici sveze *imamъ* + infinitiv izražavaju dominantno temporalno značenje budućnosti. Pretežito temporalnu vrijednost sveze *imamъ* + infinitiv u takvim primjerima potvrđuje i futur u grčkome i latinskome odgovarajućem tekstu. Primjeri takve uporabe također su pretežito zabilježeni u jezično starijim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Zanimljivo je primijetiti da kod tih primjera pomoćni glagol *imêti* gotovo uvijek dolazi nakon infinitiva, kao što je to, primjerice, slučaj u dijalektalno potvrđenim futurskim oblicima u ukrajinskome (*robitimu*).

S druge strane, u mlađim spomenicima južne skupine prevladavaju potvrdni oblici sveze *imamъ* + infinitiv. Iščezavanje zanijekanih oblika, koji se, kao što je već ranije istaknuto, u hrvatskome crkvenoslavenskome rabe pod utjecajem grčkoga, posljedica je većeg prilagođivanja tih tekstova latinskomu predlošku.

Potvrdni su oblici općenito nešto češće potvrđeni u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga. Usporedba s latinskim izvornikom pokazala je da na mjestu sveze *imamъ* + infinitiv u latinskome stoje različiti opisni izrazi s pomoću kojih se izražavala buduća radnja, ali s dodatnom značenjskom nijansom: perifrastična konjugacija aktivna, *debeo* + infinitiv te *habeo* + infinitiv. Zatečeno stanje navodi na zaključak da je sveza *imamъ* + infinitiv služila kao prijevodno sredstvo za navedene konstrukcije. Tomu u prilog govori i činjenica da se glagol *imêti* pojavljivao u svim oblicima i vremenima u kojima je bio latinski odgovarajući oblik, a ne samo u prezentu. Tako je glagol *imêti* potvrđen i u obliku participa, kada se svezom *imamъ* + infinitiv prenosio latinski particip futura.

U primjerima takve uporabe sveza *imam* + infinitiv ovisno o kontekstu izražava različita modalna značenja, koja su podložna subjektivnom tumačenju i katkad ih teško odrediti. Stoga je latinski (i grčki) izvornik često služio kao pomoć pri određivanju i tumačenju značenja sveze *imam* + infinitiv. Tako je utvrđeno da sveza *imam* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima u najvećemu broju primjera označava obvezatnost ili neizbježnost vršenja buduće radnje. U njima, naime, u grčkome i latinskome dolaze konstrukcije istoga ili sličnoga značenja; *debeo* + infinitiv; ἔχω + infinitiv; *habeo* + infinitiv. U slučajevima u kojima u grčkome i latinskome dolaze konstrukcije μέλλω + infinitiv, perifrastična konjugacija aktivna te particip futura, može se govoriti o izražavanju predodređenosti ili namjere da se određena radnja izvrši.

5. 3. 4. *Hoću* + infinitiv

U funkciji izražavanja buduće radnje u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima posvjedočena je i konstrukcija složena od modalnoga glagola *hotêti* ('htjeti', 'željeti', 'biti voljan'²⁸²) i infinitiva glagola svršenoga ili nesvršenoga vida (u nastavku: *hoću* + infinitiv). Valja napomenuti da je primarna funkcija te sveze izražavanje modalnosti, pri čemu se glagol *hotêti* rabi u svojem temeljnom leksičkom značenju te se njime izražava želja, spremnost, volja ili namjera govornika da se izvrši radnja izražena infinitivom (VELA 2018: 115, 123). Međutim, glagoli želje zbog svojega su značenja čest leksički izvor za razvoj futura u jezicima svijeta (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 254), pa se takav razvoj bilježi i u hrvatskome crkvenoslavenskome. Analiza provedena za potrebe ovoga istraživanja pokazuje da se na odabranome hrvatskom crkvenoslavenskom korpusu, koji obuhvaća tekstove različitoga porijekla i starosti, može donekle pratiti razvoj sveze *hoću* + infinitiv tijekom kojega se iz izvorno modalnoga značenja postupno razvija vremenska funkcija označavanja buduće radnje. Valja pritom istaknuti da je sveza *hoću* + infinitiv u analiziranim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima u većini primjera zabilježena u funkciji označavanja buduće radnje s modalnom značenjskom nijansom namjere ili predodređenosti ostvarenja buduće radnje, pri čemu uglavnom služi kao prijevodno sredstvo za latinski participa futura ili perifrastičnu konjugaciju aktivnu. Samo se u rijetkim slučajevima može govoriti o čistome vremenskom značenju, a takvi su primjeri uporabe sveze *hoću* + infinitiv gotovo isključivo potvrđeni u tekstovima koji su pod većim utjecajem govornoga jezika, poput rubrika u liturgijskim tekstovima te neliturgijskih zborničkih tekstova.

5. 3. 4. 1. Prethodna istraživanja

Već je ranije u nekoliko navrata istaknuto da su gramatička sredstva za izražavanje budućnosti u čijoj tvorbi sudjeluje infinitiv (*včnu/načnu/počnu, budu, imamъ, hoću* + infinitiv) djelomično istraženi u okviru proučavanja sintakse infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku (VELA 2018). U navedenome se istraživanju ističe da je kod infinitivne konstrukcije s glagolom *hotêti* katkad teško razgraničiti modalno od čisto vremenskoga značenja, za razliku

²⁸² S obzirom na to da glagol *hotêti* još uvijek nije leksikografski obrađen u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, ovdje su navedena njegova osnovna značenja na osnovi pretrage kartotečne građe za izradu *Rječnika*. U hrvatskome crkvenoslavenskom geslaru navode se mnogi latinski (*velle, nolle, discernere, volere, niti, placere, curare, proponere, coepi, conari, cupere, concupiscere, cogitare, quaerere, exigere*) i grčki ((ἐ)θέλω, βούλομαι, ἔχω, μέλλω) prijevodni ekvivalenti, što ukazuje na to da se *hotêti* rabio u mnogo širem značenju. Njegova se funkcija pomoćnoga glagola za izricanje futura jasno naznačuje u rječniku starocrkvenoslavenskoga jezika, u kojemu se također napominje da je glagol *hotêti* pritom nerijetko zadržavao svoje izvorno značenje (SLOVNÍK IV 1983–1997: 789).

od, primjerice, sveza *vĉnu* + infinitiv i *budu* + infinitiv, ĉije je futursko znaĉenje bilo lako utvrditi. Razlog tomu je ĉinjenica da glagol *hotĕti* u velikome broju primjera u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima zadrŹava svoje leksiĉko, odnosno modalno znaĉenje. Budući da se futurska funkcija iz njega razvija postupno u procesu gramatikalizacije, katkad je teŹko odrediti koje od tih dvaju znaĉenja prevladava u pojedinome primjeru. Unatoĉ tomu, spomenuto istraŹivanje daje uvid u obrasce uporabe sveze *hoĉu* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima: rijetko je u funkciji izraŹavanja buduće radnje zabiljeŹena u liturgijskim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima (tj. misalima i brevijarima), dok je u zborniĉkim tekstovima, koji su pisani jezikom u ĉijoj je osnovi ĉakavŹtina proŹeta crkvenoslavenskim jeziĉnim osobitostima, uobiĉajeno sredstvo za izraŹavanje apsolutne budućnosti (VELA 2018: 74). Do sliĉnoga zakljuĉka u svojem istraŹivanju sintakse hrvatskoglagoljiĉnih misala dolazi i Johannes Reinhart, koji je istraŹivao kako se futurski oblici iz starocrkvenoslavenskoga prenose u hrvatski crkvenoslavenski. IstraŹivanje je pokazalo da se sveza *hoĉu* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome uglavnom ne uvodi kao zamjensko sredstvo za futurske oblike u starocrkvenoslavenskome te da, ondje gdje je novouvedena, uglavnom stoji kao prijevodni ekvivalent latinskoj perifrastiĉnoj konjugaciji aktivnoj. U grĉkome u takvim sluĉajevima obiĉno stoji konstrukcija $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omega$ + infinitiv ili particip prezenta (REINHART 1993: 233).

Kada sveza *hoĉu* + infinitiv stoji na mjestu latinske perifrastiĉne konjugacije, glagol *hotĕti*, osim u finitnome, moŹe stajati i u infinitnome obliku, odnosno u participu. O sintaktiĉkim je svojstvima sveze aktivnoga participa glagola *hotĕti* s infinitivom (u nastavku: *hote(i)*_{ptcp.} + infinitiv) pisao Jozo Vela u spomenutoj disertaciji (VELA 2018). Autor iznosi zapaŹanje da se svezom *hote(i)* + infinitiv prevodi latinski particip futura na *-urus* te perifrastiĉna konjugacija aktivna, pri ĉemu se participu *hotĕ(i)* katkad pridruŹuje i oblik pomoćnoga glagola *biti* (*hote(i)* + infinitiv + prez. gl. *biti*). U takvim sluĉajevima sveza *hote(i)* + infinitiv moŹe obnaŹati sve funkcije koje ima latinski particip futura ili perifrastiĉna konjugacija aktivna, primjerice oznaĉavati zavisnu radnju koja se odvija poslije radnje glavne reĉenice (VELA 2018: 80–88). Naime, u latinskome perifrastiĉna konjugacija aktivna u zavisnim reĉenicama nadomjeŹta konjunktiv futura te oznaĉava radnju koja se dogaĊa poslije radnje glavne reĉenice (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 276–277). U takvim sluĉajevima gubi svoju izvornu funkciju oznaĉavanja namjere ili predodreĊenosti vrŹenja buduće radnje (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 242–243). Takvi su primjeri uporabe sveze *hoĉu* + infinitiv zabiljeŹeni i u ovome istraŹivanju, pa će viŹe rijeĉi o tome biti u analizi koja će biti predstavljena u nastavku rada.

Sustavnija analiza uporabe sveze *hoću* + infinitiv u hrvatskoglagoljičnim spomenicima nastojat će dodatno rasvijetliti njezin status u tome jeziku. Predmetom analize bit će i sintaktičke strukture u kojima glagol *hotêti* stoji u participu, zato što primjeri takve uporabe, iako je ona u najvećoj mjeri potaknuta utjecajem latinskoga (u manjoj mjeri grčkoga) jezika, na određeni način mogu predstavljati primjere početne faze gramatikalizacije sveze *hoću* + infinitiv. Naime, riječ je o prvim potvrdama u kojima je osim modalne, prisutna i temporalna vrijednost sveze *hoću* + infinitiv, pri čemu ona označava buduću radnju s modalnom nijansom namjere ili predodređenosti. U skladu s time ćemo strukturirati i analizu koja slijedi, odnosno najprije ćemo navesti primjere u kojima se svezom *hoću* + infinitiv izražava temporalno značenje s modalnom nijansom, a zatim i primjere u kojima izražava čisto temporalno značenje, koji su zabilježeni tek u tekstovima koji su pisani govornim jezikom.

Osnovni je način određivanja značenja i funkcije sveze *hoću* + infinitiv interpretacija konteksta u kojemu je uporabljena. Pri tome ključnu ulogu ima latinski odnosno grčki odgovarajući tekst jer se jedino usporedbom s tim jezicima može s većom sigurnošću odrediti ima li *hoću* + infinitiv u pojedinome primjeru čisto vremensko ili (i) modalno značenje.

S obzirom na to da analizirani korpus obuhvaća tekstove različite vrste i podrijetla napisane hrvatskim crkvenoslavenskim u razdoblju od 12. do 17. stoljeća, istraživanje je pokazalo da je moguće donekle pratiti razvojni put sveze *hoću* + infinitiv iz modalnoga prema čistomu futurskom značenju. U određivanju se stupnja njezine gramatikaliziranosti uzimaju u obzir različiti parametri gramatikalizacije, kao što je, primjerice, gubljenje značenja upravnoga glagola, gubljenje morfosintaktičkih obilježja, fonetska erozija te klitizacija pomoćnoga glagola. U usporedbi sa starocrkvenoslavenskim, u hrvatskome je crkvenoslavenskome sveza *hoću* + infinitiv svakako dosegla viši stupanj gramatikalizacije, što se – kao što je već ranije istaknuto – najjasnije očituje u tekstovima napisanim jezikom u kojemu su izraženiji elementi narodnoga govora. Taj podatak nije iznenađujuć s obzirom na to da se glagol *hotêti* procesom gramatikalizacije razvio u pomoćni glagol za tvorbu futura na gotovo cijelome južnoslavenskom jezičnom području (osim na zapadu toga područja, tj. u slovenskome jeziku te kajkavskome narječju). Širenje toga tipa futura u južnoslavenskim jezicima vrlo je vjerojatno u najvećoj mjeri potaknuto kontaktom s drugim jezicima balkanskoga jezičnog saveza, čije je jedno od osnovnih obilježja upravo futur koji se tvori s pomoću glagola želje ili htijenja. Nasuprot tomu, taj se tip futura nije proširio u suvremenim zapadnoslavenskim i istočnoslavenskim jezicima.

5. 3. 4. 2. *Hoću* + infinitiv u vremenskome značenju s modalnom nijansom

Budući da futursko značenje sveze *hoću* + infinitiv proizlazi iz njezina izvornoga leksičkog značenja, koje je postupno slabilo tijekom procesa gramatikalizacije, ovdje ćemo izdvojiti odabrane primjere u kojima se ta sveza rabi u modalnome značenju. U tim slučajevima glagol *hotêti* još uvijek zadržava svoje puno leksičko značenje te izražava htijenje ili želju da se izvrši radnja izražena infinitivom. Valja primijetiti da se u takvim slučajevima glagol *hotêti* pojavljuje u svim vremenima i oblicima koja neki glagol može imati, tj. u finitnim oblicima: prezentu (4), imperfektu (1), aoristu (3) ili u infinitnome obliku, odnosno u participu (2). Primjeri izražavanja modalnoga značenja mogu se pronaći u tekstovima iz cijeloga razdoblja povijesti uporabe hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika, a ovdje ćemo samo ilustracije radi navesti po jedan primjer iz svakoga razdoblja: primjer (1) potvrđen je u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, primjeri (2), (3), i (4) zabilježeni su u brevijarima i misalima 14. i 15. stoljeća, a primjer (5) potvrda je iz zborničkoga teksta koji potječe iz 15. stoljeća:

1)	Intr. 1C
hcs.	<i>druz[i] že <u>hotêêhu pućati</u> ženi vzdržaniê radi</i> (FgOmiš 1c)
grč.	<i>ἄλλοι δὲ ἤθελον καταλιμπάνειν τὰς γυναῖκας προφάσει τῆς ἐγκρατείας</i>

2)	Jdt 7, 13
hcs.	<i>budi b(og)ъ meû nami i toboû êko stvori o nasъ zalaê . <u>ne hote q(lago)lati</u> mirotvorna sa asurii togo radi prêda n(a)съ b(og)ъ v ruki ihъ</i> (BrVO 391b)
lat.	<i>Judicet Deus inter nos et te, quoniam fecisti in nos mala, <u>nolens loqui</u> pacifice cum Assyriis, et propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum.</i>

3)	Est 4, 4
hcs.	<i>eže slišavši raz'žaločena bisi . i poslala rizu da otnetimъ vrêtičemъ odêl' bi se eû . ûže <u>priêti ne hotê</u></i> (BrVO 404d)
lat.	<i>Quod audiens consternata est, et vestem misit, ut ablato sacco induerent eum: <u>quam accipere noluit.</u></i>

4)	Iv 9, 27
hcs.	<i>čto paki <u>hoćete slišati</u> . eda i vi uč(e)nici ego <u>hoćete biti</u></i> (MBer ₁ 58a)

grč.	τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;
lat.	<i>quod iterum <u>vultis audire</u>? numquid et vos <u>vultis</u> discipuli eius <u>fieri</u>?</i>

5)	Lectio de Iosepho
hcs.	<i>riza tvoê sa m'noû snidet' v' ad' <u>ne hoću</u> bo s(vê)ta sego <u>gledati</u> ne vide osipa (COxf 18d)</i>
lat.	<i>Unaque mecum tunica nunc ad infernum usque descendat: neque enim iam lucem absque te <u>intueri volo</u>, fili mi Joseph.</i>

U grčkome i latinskome predlošku u takvim slučajevima stoji glagol istoga značenja s infinitivnom dopunom. U grčkome je riječ o glagolu θέλω 'htjeti, željeti' (ἤθελον καταλιμπάνειν / *hotêêhu puçati*; θέλετε ἀκούειν / *hoçete slišati*; θέλετε...γενέσθαι / *hoçete biti*), a u latinskome o glagolu volo, velle, volui 'htjeti, željeti' (*vultis audire* / *hoçete slišati*; *vultis...fieri* / *hoçete biti*; *intueri volo* / *ne hoću...gledati*) ili zanijekanoj inačici nolo, nolle, nolui 'ne htjeti' (*accipere noluit* / *priêti ne hotê*; *nolens loqui* / *ne hote g(lago)lati*). Iako se glagol θέλω u grčkome također rabio za izražavanje buduće radnje (te se razvio u pomoćni glagol za tvorbu futura u suvremenome grčkom), ovdje se ne može pretpostaviti njegovo vremensko značenje. Naime, u funkciji se izražavanja buduće radnje sveza θέλω + infinitiv počinje rabiti tek u kasnome srednjovjekovnome grčkom, a u ranijim je razdobljima takva njezina uporaba bila svojstvena tekstovima nižega registra. U latinskome se glagol volo, velle, volui u svezi s infinitivom također mogao rabiti za upućivanje na buduću radnju, međutim, u većini slučajeva taj glagol ipak zadržava svoje modalno značenje. Dakle, usporedba s latinskim i grčkim odgovarajućim tekstom dodatno podupire tvrdnju o modalnome značenju sveze hoću + infinitiv u navedenim hrvatskim crkvenoslavenskim primjerima. Takvi primjeri stoga neće biti predmet analize ovoga istraživanja.

U analiziranome su korpusu, osim primjera u kojima prevladava modalno značenje sveze hoću + infinitiv, zabilježeni i primjeri u kojima se s većom sigurnošću može govoriti o izražavanju buduće radnje, uz zadržavanje modalne značenjske nijanse. To znači da se u tim slučajevima svezom hoću + infinitiv upućuje na buduću radnju, ali se ne izražava samo *kada* će se nešto dogoditi, već se podrazumijeva i dodatna značenjska nijansa predodređenosti, očekivanja, namjere ili spremnosti da se izvrši radnja izražena infinitivom. Pritom se sveza hoću + infinitiv pojavljuje u dvjema inačicama: u jednoj glagol *hotêti* stoji u participu, a u drugoj u finitnome

obliku. S obzirom na distribuciju tih inačica (sveze s participom posvjedočene su u jezično starijim tekstovima, dok su one s finitnim oblikom svojstvene mlađim tekstovima), čini se da se prisutnost dviju inačica sveze *hoću* + infinitiv može objasniti različitim stupnjevima njezine gramatikaliziranosti u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. Stoga ćemo u nastavku rada najprije razmotriti primjere u kojima glagol *hotêti* u svezi s infinitivom stoji u participu, a zatim i primjere u kojima je uporabljen njegov finitni oblik.

5. 3. 4. 2. 1. Glagol *hotêti* u participu + infinitiv + pomoćni glagol *biti*

Prethodno je naznačeno da se sveza *hoću* + infinitiv, kada se njome izražava buduće radnja s modalnom značenjskom nijansom, ostvaruje u dvjema inačicama. U jednoj od njih glagol *hotêti* stoji u participu prezenta aktivnog (*hote(i)*), kojemu se uz infinitiv pridružuje još i finitni oblik glagola *biti* (dalje u tekstu: *hote(i)*_{ptcp.} + infinitiv + gl. *biti*). Primjeri su takve strukture sveze *hoću* + infinitiv (*c(êsa)rstvovati*_{inf.} *hote*_{ptcp.} *estb*_{fin.gl.}), u analiziranome korpusu rijetko zabilježeni (ukupno 17 potvrda), te su gotovo svi primjeri posvjedočeni u brevijarima: tri su potvrde zabilježene u fragmentima brevijara iz 12. i 13. stoljeća, 12 u BrVO i BrBer2 i dvije u RitSegn.

Primjeri uporabe sveze glagola *hotêti* u participu i infinitiva te pomoćnoga glagola *biti* uglavnom su potvrđeni u antifonama i responsorijima, koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga. Izdvajamo najprije potvrde zabilježene u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, u kojima se sveza *hote(i)*_{ptcp.} + infinitiv + gl. *biti* pojavljuje isključivo u antifonama:

6)	antifona
hcs.	<i>ot siona pridetъ iže c(êsa)rstvovati hote estb g(ospod)ъ višni i velie ime ego</i> (FgLond 1a = BrVO 31d BrBer _{2/1} 19c)
lat.	<i>De Sion veniet, qui regnaturus est Dominus Emmanuel, magnum nomen eius.</i>

7)	antifona
hcs.	<i>Sione obnovi se [uz]riši pravago tvoego [i]že pri[ti] hote est'</i> (FgVb 3a = BrVO 23a BrBer _{2/1} 13d] <i>gredet'</i> BrVat ₅ 8d)
lat.	<i>Sion renovaberis, et videbis iustum tuum, qui venturus est</i>

8)	antifona
hcs.	<i>ti iže priti hote esi pridi tebe bo požidaemъ [d]a s[pa]seši lû[di svoe]</i> (FgVb 3c = BrVO 23b BrBer _{2/1} 13d BrVat ₅ 8d)

lat.	<i>tu es qui <u>venturus es</u>, Domine, quem expectamus, ut salvum facias populum tuum</i>
------	---

Usporedba s latinskim odgovarajućim tekstom pokazuje da se na mjestu sveze *hote(i)_{ptcp.}* + infinitiv + gl. *biti* u latinskome dosljedno nalazi perifrastična konjugacija aktivna: *c(êsa)rstvovati hote estb / regnaturus est, pri[ti] hote est' / venturus est, priti hote esi / venturus es*. Ta se konstrukcija sastoji od participa futura na *-urus* i oblika pomoćnoga glagola *biti* (*regnaturus est*) te može stajati u svim glagolskim vremenima i načinima u kojima se javlja glagol *biti*.²⁸³ U latinskome najčešće izražava prospektiv, odnosno radnju koja se događa poslije radnje glavnoga glagola, ali s dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti, očekivanja ili neizbježnosti izvršenja radnje u neposrednoj budućnosti (PINKSTER 2015: 428). Isto tako, kada je riječ o situacijama na koje utjecaj ima vršitelj radnje, latinskom perifrastičnom konjugacijom aktivnom može se izražavati i namjera, spremnost ili odlučnost da se izvrši radnja izražena infinitivom. U navedenim hrvatskim crkvenoslavenskim primjerima sveza *hote(i)_{ptcp.}* + infinitiv + gl. *biti* izražava buduću radnju sa značenjskom nijansom predodređenosti, očekivanja ili neizbježnosti izvršenja radnje u neposrednoj budućnosti. Naime, u svim se primjerima najavljuje skori Gospodinov dolazak. S obzirom na opisanu situaciju, može se pretpostaviti da navedeni oblik sveze *hote(i)* + infinitiv + gl. *biti* (npr. *c(êsa)rstvovati hote est*), u hrvatskome crkvenoslavenskome predstavlja prijevodni kalk prema latinskoj perifrastičnoj konjugaciji aktivnoj. Pri prenošenju se perifrastične konjugacije aktivne svezom participa glagola *hotêti* i infinitiva prevodi latinski particip futura²⁸⁴ (*c(êsa)rstvovati hote / regnaturus*), a glagolom *biti* prenosi se isti pomoćni glagol (*estb / est*).

Izdvajamo dalje izabrane primjere zabilježene u analiziranim brevijarima (BrVO i BrBer₂). Valja istaknuti da u misalima koji ulaze u korpus istraživanja (MBer₁ i MBer₂) nije pronađen nijedan primjer u kojemu se pojavljuje sveza *hote(i)_{ptcp.}* + infinitiv + gl. *biti*:

9)	antifona
hcs.	<i>êko sa vistinu estb pr(o)r(o)kb . iže <u>priti hote estb</u> va v(as)b mirb</i> (BrVO 201c = BrBer _{2/1} 124c)

²⁸³ U primjeru (7) perifrastična konjugacija aktivna stoji u konjunktivu imperfekta: *esset redempturus*, za razliku od ostalih primjera u kojima je u prezentu: *regnaturus est, venturus est, visurus sum, conspecturi sunt*. Konjunktiv imperfekta perifrastične konjugacije aktivne u navedenome primjeru stoji u zavisnoj rečenici prema pravilu o slaganju vremena u latinskome (*consecutio temporum*) te služi kao zamjena za konjunktiv futura, kojega u latinskome nema (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 272–273).

²⁸⁴ Sveza *hoću* + infinitiv služi kao prijevodno sredstvo latinskoga participa futura i kada on nije dio perifrastične konjugacije aktivne. Više će riječi o tome biti kasnije u radu.

lat.	<i>quia hic est vero propheta, qui <u>venturus est</u> in mundum</i>
------	--

10)	responzoriј
hcs.	<i>iže priti hote est' . pridet' ne zakъsnit' i ūže ne budet' straha v koncih' n(a)ših' êko tь est' sp(a)sitel' n(a)šъ (BrVO 24d = BrBer_{2/1} 14d)</i>
lat.	<i>Qui <u>venturus est</u>, veniet, et non tardabit: et iam non erit timor in finibus nostris: quoniam ipse est Salvator noster.</i>

11)	antifona
hcs.	<i>ti li esi iže priti hote esi . ili inogo požidaemъ (BrBer_{2/1} 12d] esi gredei BrVO 22a)</i>
lat.	<i>tu es qui <u>venturus es</u> an alium exspectamus</i>

12)	Otk 1, 4
hcs.	<i>blagodēt' vam' i mir ot togo iže est' i iže bê i iže priti hote est' ot sed'mъ d(u)hъ sučih' prêd' prêstolom' ego (BrVO 265a = MBer₁ 186d)</i>
grč.	<i>χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, καὶ ἀπὸ τῶν ἐπτὰ πνευμάτων ἃ ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ</i>
lat.	<i>Gratia vobis, et pax ab eo, qui est, et qui erat, et qui <u>venturus est</u>: et a septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt</i>

13)	Otk 1, 8
hcs.	<i>azъ esm' al'paedo . začelo i konъc' . g(lago)let' g(ospod)ъ b(og)ъ . iže est' iže bê . i iže priti hote est' vsedr'žitel' (BrVO 265b)</i>
grč.	<i>ἐγώ εἰμι τὸ Ἀλφα καὶ τὸ Ὠ, λέγει κύριος ὁ θεός, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ</i>
lat.	<i>Ego sum alpha et omega, principium et finis, dicit Dominus Deus: qui est, et qui erat, et qui <u>venturus est</u>, omnipotens.</i>

14)	Otk 4, 8
hcs.	<i>s(ve)tъ s(ve)tъ s(ve)tъ g(ospod)ъ savaot' vsedrъžitel' . iže bê . i iže est' . i iže priti hote est' (BrVO 268a)</i>

grč.	ἅγιος ἅγιος ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος
lat.	<i>Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, qui erat, et qui est, et qui venturus est.</i>

U analiziranim brevijarima sveza *hote(i)* + infinitiv + gl. *biti*, osim u tekstovima prevedenima s latinskoga, tj. antifonama i responzorijima (9), (10), (11) pojavljuje se i u tekstovima za koje je utvrđeno da se u velikoj mjeri oslanjaju na prijevode s grčkoga. Riječ je o trima primjerima zabilježenim u tekstu Otkrivenja u BrVO²⁸⁵ (12), (13), (14). U grčkome odgovarajućem tekstu na mjestu sveze *hote(i)* + infinitiv + gl. *biti* stoji poimeničeni particip prezenta aktivnog glagola ἐρχομαι 'dolaziti, ići': ὁ ἐρχόμενος 'onaj koji dolazi'. Iako je riječ o participu prezenta, iz konteksta je jasno da se njime upućuje na buduću radnju jer se u svim navedenim primjerima jasno suprostavlja prošla, sadašnja i buduća situacija: *iže est' / ὁ ὢν, iže bê / ὁ ἦν te iže priti hote est' / ὁ ἐρχόμενος*. U latinskome odgovarajućem tekstu stoji perifrastična konjugacija aktivna: *venturus est*. S obzirom na to da se u grčkome na mjestu sveze *hote(i)* + infinitiv + gl. *biti* nalazi particip prezenta a u latinskome perifrastična konjugacija aktivna, može se pretpostaviti da je ta sveza u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima u određenome trenutku bila uobičajeno sredstvo označavanja predodređene ili očekivane buduće radnje ili da je na ovome mjestu hrvatski crkvenoslavenski tekst Otkrivenja redigiran prema latinskomu predlošku. Naime, tekst Otkrivenja u BrVO na mnogo se mjesta slaže s tekstom bosanskih kodeksa te s ruskim tekstom Otkrivenja Rumjancevskoga muzeja (MIHALJEVIĆ 1997: 129), za koje je utvrđeno da se naslanjaju na starije prijevode s grčkoga jezika. Međutim, u primjeru (12) u *Hvalovu zborniku* te ruskome tekstu Otkrivenja Rumjancevskoga muzeja stoji particip prezenta: *i gredučago* (REINHART 1993: 226).

Jedna je potvrda sveze *hote(i)* + infinitiv + gl. *biti* zabilježena u RitSegn:

15)	oratio
hcs.	<i>ki priti hote e(stb) suditi živ(i)m' i mrtvimъ i veku ognem (RitSegn 40v] gredet' 39v)</i>
lat.	<i>qui venturus est iudicare vivos et mortuos et saeculum per ignem</i>

Zaključno se može reći da se sveza *hote(i)*_{ptcp.} + infinitiv + gl. *biti* u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima pokazuje kao prijevodno sredstvo latinske perifrastične

²⁸⁵ Vidi bilješku 258.

konjugacije aktivne te da pritom ima funkciju izražavanja buduće radnje s dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti, očekivanja ili neizbježnosti izvršenja radnje.

U analiziranome su korpusu zabilježena dva primjera u kojima sveza *hote(i)*_(ptcp.) + infinitiv + gl. *biti* stoji u imperfektu. U latinskome joj odgovara perifrastična konjugacija aktivna, također u imperfektu: *roditi se hote bēše / futurum...erat; otstupiti hote bēše / recessurus erat*. U latinskome se imperfektom perifrastične konjugacije aktivne izražavala radnja koja se shvaća kao buduća u odnosu na vremenski trenutak u prošlosti (takozvana *budućnost u prošlosti*), pri čemu se nerijetko zadržavala i dodatna značenjska nijansa predodređenosti ili namjere (PINKSTER 2015: 472). Prema tome, može se tvrditi da sveza *hote(i)*_{ptcp.} + infinitiv + gl. *biti* u navedenome hrvatskom crkvenoslavenskom primjeru ima istu funkciju označavanja budućnosti u prošlosti, što je, kako se čini, u najvećoj mjeri potaknuto stanjem u latinskome predlošku:

16)	Homilia s. Gregorii
hcs.	<i>město ubo iděže g(ospod)ъ rodil' se bi . dom' hlěba sprěd' rečeno bis(tъ) . êko tъ tu <u>roditi se hote bēše</u> iže izbranie svoe vъ vĕčnĕmъ pitĕni pitĕl' bi</i> (BrVO 40c = BrVat ₅ 22d)
lat.	<i>Locus ergo, in quo Dominus nascitur, domus panis antea vocatus est: quia <u>futurum profecto erat</u> ut ibi ille per naturam carnis appareret qui electorum mentes interna satietate reficeret.</i>

17)	Hom. Haimonis ep.
hcs.	<i>egda ũže blizъ sućem' muĕ udom' . pro telesnoe nastoĕnie . ot nih' <u>otstupiti hote bēše</u></i> (BrVO 285a)
lat.	<i>cum imminente passionis articulo, per corporalem praesentiam ab illis <u>recessurus erat</u></i>

U obama se hrvatskim crkvenoslavenskim primjerima nazire i dodatna značenjska nijansa predodređenosti ili očekivanosti izvršenja radnje: *roditi se hote bēše* 'imao se/trebao se roditi', *otstupiti hote bēše* 'imao je/trebao je otići'. Hrvatski crkvenoslavenski prijevod u primjeru (16) ne slijedi doslovno latinski predložak, već je prenesen smisao latinske rečenice. Naime, u latinskome se perifrastična konjugacija aktivna za izražavanje budućnosti u prošlosti rabila samo u aktivu (PINKSTER 2015: 472) pa je u primjeru (17) ona opisno uporabljena: *futurum*

profecto erat ut ibi ille per naturam carnis appareret ('bilo je predodređeno da se ondje u naravi tijela pojavi'), što je na hrvatski crkvenoslavenski prevedeno izrazom *roditi se hote bēše*. Takva situacija u kojoj se svezom *hote(i)_{ptcp.} + infinitiv + gl. biti* perifrastična konjugacija aktivna ne prenosi mehanički mogla bi ukazivati na to da je sveza *hote(i)_{ptcp.} + infinitiv + gl. biti* u hrvatskome crkvenoslavenskome bila poprilično uvriježena kao sredstvo izražavanja buduće radnje s dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti, očekivanja ili neizbježnosti izvršenja radnje.

Primjeri navedeni u ovome odjeljku ukazuju na to da se izvorno modalni glagol *hotêti* u hrvatskome crkvenoslavenskome počeo rabiti u novim kontekstima, uslijed čega je došlo do desemantizacije, odnosno blijeđenja njegova leksičkog značenja (HEINE, KUTEVA 2005: 15). S obzirom na strukturu sveze *hote(i)_{ptcp.} + infinitiv + gl. biti* i činjenicu da obično dolazi u tekstovima prevedenima s latinskoga, opravdano se može zaključiti da je uporaba sveze *hote(i)_{ptcp.} + infinitiv + gl. biti* u najvećoj mjeri potaknuta jezikom izvornika, tj. latinskim.

5. 3. 4. 2. 2. Glagol *hotêti* u participu + infinitiv

Svezom participa glagola *hotêti* i infinitiva (u nastavku: *hote(i) + infinitiv*) prevodi se latinski particip futura (i kada nije dio perifrastične konjugacije aktivne) te grčki particip prezenta glagola μέλλω. Pri tome se sveza *hote(i) + infinitiv* rabi u istim funkcijama i značenjima u kojima se rabi latinski²⁸⁶ i grčki particip.²⁸⁷ Primjerice, u navedenim primjerima sveza *hote(i) + infinitiv* stoji kao atributna dopuna imenskoj riječi (18), (19) te kao objekt glavnoga glagola rečenice (20), (21):

18)	berš
hcs.	<i>na križi vistinu <u>umrêti hote</u> g(ospod)ъ . mater' dêvu dêvъcu poruči</i> (BrVO 51b)
lat.	<i>In cruce denique <u>moriturus</u> huic matrem suam virginem virgini commendavit.</i>

19)	Sermo s. Augustini ep.
-----	------------------------

²⁸⁶ Latinski particip futura izriče radnju koja će se dogoditi poslije radnje glavnoga glagola (*Librum tibi valde profuturum mitto.* / Šaljem ti knjigu koja će ti veoma koristiti.), zatim radnju koju netko namjerava izvršiti (*Galli ad Clusium venerunt Romanorum contra oppugnaturi.* / Gali su došli pred Kluzij da jurišaju na rimski tabor.), te radnju koja je predodređena nekome da se dogodi (*Ave, Caesar, morituri te salutant.* / Zdravo, Cezare, pozdravljaju te oni kojima je određeno da umru.) (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 242).

²⁸⁷ Particip glagola μέλλω 'htjeti, željeti' u grčkome je jeziku vršio zamjensku funkciju grčkoga participa futura te se njime označavala radnja koja se događa poslije druge radnje jer je particip futura u grčkome imao je funkciju izražavanja svrhe ili cilja radnje glavnoga glagola.

hcs.	<i>vspomeni se m(a)rie v' knjigahъ isaije proroka d(ê)vu ũže <u>poroditi hoteću</u> čla esi</i> (BrBer _{2/II} 136a-b)
lat.	<i>Recole, Maria, in libro Isaiae, prophetae virginem quam <u>parituram</u> legisti.</i>

20)	Homilia s. Gregorii papae
hcs.	<i>pročae ũže skoro <u>prii hoteća</u> . věduće da boim se</i> (BrVO 11d)
lat.	<i>alia e proximo <u>ventura</u> formidamus</i>

21)	CommPs 17, 1
hcs.	<i>g(lago)la <u>hotećaē</u> na posl(ê)d(ъ)kъ <u>zbiti se</u> o vs(ê)h' v(ra)z(ê)h'</i> (PsFr 14d)
grč.	ἐλάλησε τὰ μέλλοντα ἐπ' ἐσχάτων πληροῦσθαι περὶ πάντων τῶν ἐχθρῶν

U navedenim je primjerima latinski particip futura (*moriturus*, *parituram*, *ventura*) te grčki particip glagola μέλλω (τὰ μέλλοντα) na hrvatski crkvenoslavenski preveden svezom aktivnoga participa prezenta glagola *hotêti* i infinitiva (*umrêti hote*, *poroditi hoteću*, *prii hoteća*, *hotećaē...zbiti se*). Pri tome sveza *hote(i)* + infinitiv zadržava isto značenje i funkciju koju te konstrukcije imaju u latinskome i grčkome, odnosno označava radnju koja se događa poslije radnje glavnoga glagola s dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti ili namjere. S obzirom na takvo stanje, može se zaključiti da u navedenim slučajevima sveza *hote(i)*_{ptcp.} + infinitiv služi kao prijevodno sredstvo za prenošenje latinskoga participa futura ili grčke konstrukcije (ὁ) μέλλων_(ptcp.) + infinitiv te da je uporaba sveze *hote(i)* + infinitiv u navedenoj funkciji i značenju u najvećoj mjeri potaknuta utjecajem latinskoga i grčkoga izvornika.

Ivanova-Mirčeva isto tvrdi za situaciju u starobugarskome (IVANOVA-MIRČEVA 1960), ali se Jozo Vela, koji je u svojoj disertaciji o sintaksi infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome razmatrao i svezu *hotêti* + infinitiv, samo djelomično slaže s njom (VELA 2018: 81–83). Naime, Vela na osnovi primjera uporabe sveze *hote(i)* + infinitiv ne isključuje latinski i grčki utjecaj, ali smatra da se »ipak (se) ne može reći da je riječ o isključivo književnoj jezičnoj osobini stranoj govornom jeziku« (VELA 2018: 84). O tome osobito svjedoče primjeri u kojima se sveza *hote(i)* + infinitiv u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima ne pojavljuje isključivo kao prijevodni ekvivalent latinske perifrastične konjugacije aktivne ili grčke konstrukcije μέλλω + infinitiv, već kao sredstvo izražavanja namjere (VELA 2018: 85). U takvim primjerima u latinskome i grčkome stoje sredstva s pomoću kojih se u tim jezicima

izražava namjera: u latinskome se nalazi ili zavisna namjerna rečenica s veznikom *ut*: *ut iret, ut tollat* (22), ili gerundiv s prijedlogom *ad*: *ad effugandum*²⁸⁸ (11), a u grčkome infinitiv koji uz glagol kretanja ima funkciju izražavanja svrhe ili rezultata:²⁸⁹ λαβεῖν (10):

22)	Jon 1, 3
hcs.	<i>dastb naimb svoi . i vsêd' va nb <u>bêžati hote</u> š nimi ot lica g(ospod)na</i> (BrVO 454c] <i>da idetb</i> BrVat ₅ 235c)
lat.	<i>dedit naulum eius et descendit in eam <u>ut iret</u> cum eis in Tharsis de facie Domini</i>

23)	2Sam 4, 1
hcs.	<i>se zaimodavac eter' pride <u>hote poêti</u> .b. s(i)ni moê v rabotu sebê</i> (MVb ₂ 51b = MVat ₄ 46c] <i>hoêet' poêti</i> BrVO 349d)
lat.	<i>ecce creditor venit <u>ut tollat</u> duos filios meos ad serviendum sibi</i>
grč.	ὁ δανιστής ἦλθεν <u>λαβεῖν</u> τοὺς υἱοὺς μου ἑαυτῷ εἰς δούλους

24)	Vita s. Hieronymi
hcs.	<i>etera že ot klerik' (...) <u>hoteča izag'nati</u> eronima (...) nenavisti ugotovaše</i> (BrBer _{2/II} 150c)
lat.	<i>quidam ex clericoum (...) <u>ad effugandum</u> urbe Hieronymum (...) insidias paraverunt</i> ²⁹⁰

25)	Post 12, 15 (prepričavanje)
hcs.	<i>privede <u>žiti hote</u> š neû c(êsa)r̃ paraonb</i> (BrVO 140c)
grč.	καὶ εἰσήγαγον αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον Φαραῶ
lat.	<i>sublata est mulier in domum Pharaonis</i>

Uporaba sveze *hote(i)* + infinitiv u navedenome značenju nije neuobičajena. Naime, volitivni modalni glagoli, poput glagola *hotêti*, tijekom svojega razvojnog puta prema pravim futurskim oblicima prolaze kroz niz semantičkih promjena. Prema tipološkim istraživanjima, pretpostavljeni je semantički razvojni put volitivnih glagola sljedeći: želja > spremnost >

²⁸⁸ O načinima izražavanja namjere u latinskome vidi u: GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 285.

²⁸⁹ O takvoj uporabi infinitiva u grčkome vidi u: VAN EMDE BOAS 2019: 589–590.

²⁹⁰ Primjeri (24) i (25) preuzeti su iz: VELA 2018: 84.

namjera > predviđanje.²⁹¹ Ključnu fazu u razvojnome putu prema pravome futurskom obliku predstavlja mogućnost izražavanja namjere jer, prema tipološkim istraživanjima futura, sva jezična sredstva koja se razvijaju u futur prolaze kroz fazu izražavanja namjere (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 256). Stoga primjere koji su gore navedeni – iako su takvi rijetko zabilježeni u analiziranome korpusu – valja smatrati pokazateljem stupnja gramatikalizacije sveze *hoću* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome. Međutim, teško je odrediti je li mogućnost izražavanja namjere potaknuta latinskim i grčkim predloškom ili je pak potaknuta situacijom u govornome jeziku. Čini se da bi druga mogućnost mogla biti vjerojatnija te da se glagol *hotêti* u govornome jeziku počeo gramatikalizirati u futur, ali da taj proces nije dovoljno potvrđen u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima.

5. 3. 4. 2. 3. Glagol *hotêti* u finitnome obliku + infinitiv

Osim primjera u kojima glagol *hotêti* stoji u participu, a uz infinitiv mu se pridružuje i glagol *biti* (*c(êsa)rstvovati hote est*), češće su u korpusu zabilježeni slučajevi u kojima se glagol *hotêti* pojavljuje u finitnome prezentskom obliku (*hočet' priti*). Takav je oblik sveze *hoću* + infinitiv u najvećem broju slučajeva zabilježen u tekstovima prevedenim s latinskoga: misnim sekvencijama (30), molitvama (31), *Knjizi o Tobiji*²⁹² (28) itd., ali ga se može pronaći i u biblijskim tekstovima za koje je moguće utvrditi i grčki predložak:

26)	Prop 3, 15
hcs.	<i>êže stvoreno est' b(ogo)мъ . prêbivaet' êže hočet' biti</i> ûže bêše . i b(og)ъ popravitiъ što minu (BrVO 363b)
grč.	τὸ γινόμενον ἤδη ἐστίν καὶ ὅσα τοῦ γίνεσθαι ἤδη γέγονεν καὶ ὁ θεὸς ζητήσει τὸν διωκόμενον
lat.	<i>Quod factum est, ipsum permanet: quae futura sunt, iam fuerunt: et Deus instaurat quod abiit.</i>

27)	Prop 6, 10
hcs.	<i>iže priti hočet' ûže vzbvêčeno est' ime ego i vêste č(lovê)ki</i> (BrVO 365b)
grč.	εἴ τι ἐγένετο ἤδη κέκληται ὄνομα αὐτοῦ καὶ ἐγνώσθη ὃ ἐστὶν ἄνθρωπος
lat.	<i>Qui futur^{us} est, iam vocatum est nomen eius et scitis quod homo sit</i>

²⁹¹ Napominjemo da je razvojni put pretpostavljen i da je moguće da se u različitim jezicima istim gramatičkim sredstvom istodobno izražava spremnost i namjera da se radnja izvrši. Isto tako, isti izraz može istodobno izražavati namjeru te implicirati predviđanje (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994: 256).

²⁹² BADURINA-STIPČEVIĆ 1994.

28)	Tob 2, 17–18
hcs.	<i>tobiê že karaše e g(lago)le . ne mozête tako g(lago)lati êko s(i)n(o)ve s(ve)tihъ esmъ i žiznъ onu čaemъ . ûže b(og)ъ <u>dati hočetъ</u> tēmъ iže vêru svoû prêminuûтъ ot nego (BrVO 382b-c)</i>
lat.	<i>Tobias vero increpabat eos, dicens: Nolite ita loqui: quoniam filii sanctorum sumus, et vitam illam expectamus, quam Deus <u>daturus est</u> his qui fidem suam numquam mutant ab eo.</i>

29)	Otk 2, 10
hcs.	<i>ničesože ihъ ne boi se . êže <u>hočeši priêti</u> (BrVO 266a)</i>
grč.	<i>μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν</i>
lat.	<i>Nihil horum timeas quae <u>passurus es</u>.</i>

30)	Dies irae
hcs.	<i>kolik' trepetъ <u>hočetъ biti</u> . egda sudac' budetъ priti . i vsa naprasno porazitъ (MBer₁ 230b)</i>
lat.	<i>Quantus tremor <u>est futurus</u>, quando iudex est venturus, cuncta stricte discussurus!</i> ²⁹³

31)	Credo
hcs.	<i>...vzide na n(e)bo i sêditъ o d(e)snoû o(t)ca i p(a)ki <u>hočet' priti</u> sъ sl(a)voû . suditi živimъ i mr'tvimъ (MBer₁ 140d = BrVO 15a)</i>
lat.	<i>...ascendit ad caelos, sedet ad dexteram Dei Patris omnipotentis, inde <u>venturus est</u> iudicare vivos et mortuos.</i>

32)	Iv 7, 35
hcs.	<i>rêše že v' sebê iûdei kamo si <u>hočetъ iti</u> êko mi ne obrečemъ ego . eda v ras'seênie êzikъ idêt' učiti narodi (MBer₂ 39c)</i>

²⁹³ Primjer (25) i primjer (28) pokazuju da na mjestu latinske perifrastične konjugacije aktivne u hrvatskome crkvenoslavenskom može stajati i drugo gramatičko sredstvo za izražavanje budućnosti: *budetъ priti* / *venturus est*, *idetъ* / *iturus est*. Dakle, perifrastična se konjugacija aktivna ne prevodi nužno svezom *hoću* + infinitiv, ali se sveza *hoću* + infinitiv redovito – kada izražava buduću radnju s modalnom značenjskom nijansom – nalazi na mjestu perifrastične konjugacije aktivne.

lat.	<i>Dixerunt ergo Iudaei ad semetipsos: Quo hic <u>iturus est</u>, quia non inveniemus eum? numquid in dispersionem gentium iturus est, et docturus gentes?</i>
grč.	εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτούς: ποῦ οὗτος <u>μέλλει πορεύεσθαι</u> , ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὐρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;

33)	Mt 16, 27
hcs.	<i>s(i)nъ bo č(lověča)ski <u>přiti hočetъ</u> v sl(a)vě svoei sъ anĵ(e)li s(ve)timi</i> (MBer ₁ 198d = MBer ₂ 166d)
grč.	<u>μέλλει</u> γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου <u>ἔρχεσθαι</u> ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ
lat.	<i>Filius enim hominis <u>venturus est</u> in gloria Patris sui cum angelis suis</i>

34)	Mt 2, 13
hcs.	<i><u>hočet'</u> bo irud' <u>iskati</u> otročete da pogubit' e</i> (MBer1 13a)
grč.	<u>μέλλει</u> γὰρ Ἡρώδης <u>ζητεῖν</u> τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι αὐτό
lat.	<i><u>Futurum est</u> enim <u>ut</u> Herodes <u>quaerat</u> puerum ad perdendum eum.</i>

U latinskome se odgovarajućem tekstu na istome mjestu redovito nalazi latinska perifrastična konjugacija aktivna: *hočet' biti / futura sunt, priti hočet' / futurus est, dati hočetъ / daturus est, hočetъ biti / est futurus, hočet' priti / venturus est, hočetъ iti / iturus est*, a u grčkome konstrukcija μέλλω + infinitiv: *hočeši priēti / μέλλεις πάσχειν, hočetъ iti / μέλλει πορεύεσθαι, priti hočetъ / μέλλει (...) ἔρχεσθαι, hočet' (...) iskati / μέλλει (...) ζητεῖν*. Svezom finitnoga oblika glagola μέλλω i infinitiva u grčkome se također upućivalo na buduću radnju, pri čemu se zadržavala i modalna nijansa predodređenosti, namjere ili spremnosti da se radnja izvrši.²⁹⁴ S obzirom na to, može se zaključiti da se u takvim slučajevima svezom *hoču* + infinitiv (kao i u primjerima u kojima je *hotēti* u participu) izražava buduća radnja sa značenjskom nijansom predodređenosti ili neizbježnosti izvršenja radnje (26, 27, 28, 29, 30, 31, 32) te namjere (32), (34). Stoga se taj oblik osobito često pojavljuje u biblijskim i liturgijskim kontekstima u kojima nije dovoljno rabiti obični futur kojim se izražava *kada* će se nešto dogoditi već je važno izraziti predodređenost, neizbježnost i sigurnost ostvarenja – namjeravane ili obećane – radnje u

²⁹⁴ Vidi poglavlje 3. 1. 2.

budućnosti. Tako je vršitelj radnje izražene svezom *hoću* + infinitiv često Isus ili je radnja povezana s božanskim djelovanjem (30, 31, 33).

Osim u prezentu, glagol *hotêti* u svezi s infinitivom može stajati i u prošlome vremenu, točnije u imperfektu²⁹⁵ (u nastavku: *hotêah* + infinitiv). I u takvim se slučajevima na mjestu sveze *hotêah* + infinitiv u latinskome nalazi perifrastična konjugacija aktivna, a u grčkome neki oblik sveze μέλλω + infinitiv. Perifrastična konjugacija aktivna stoji u imperfektu, bilo indikativu (35) bilo konjunktivu²⁹⁶ (36). Kao što je već ranije istaknuto, perifrastična konjugacija aktivna u indikativu imperfekta služila kao sredstvo za izražavanje takozvane budućnosti u prošlosti, često pritom zadržavajući svoje izvorno značenje predodređenosti ili namjere (PINKSTER 2015: 472). U navedenim se primjerima svezom *hotêah* + infinitiv također izražava budućnost u prošlosti, odnosno radnja koja se događa nakon radnje glavnoga glagola. Tu tvrdnju dodatno podupire i to što je glagol *hotêti* uporabljen u kontekstu u koje se njegovo leksičko značenje ne uklapa (35, 36) te s neživim subjektom koji nema sposobnost volje (11) (VELA 2018: 79):

35)	Sermo s. Augustini
hcs.	<i>muč(e)n' bo e(stb) m(u)koû svoeû êk(o) <u>hotêhu b(i)ti m(u)č(e)ni</u> za nimb</i> (BrVat ₁₉ 237c)
lat.	<i>passus est enim passione sua quia <u>erant passuri</u> post ipsum</i>

36)	Iv 18, 32
hcs.	<i>s(lovo) eže r(e)če zn(a)m(e)nue koeû sem'rtiû <u>hotiše um'riti</u></i> (MBer ₁ 71d)
lat.	<i>sermo (...) quem dixit significans qua morte <u>esset moriturus</u></i>
grč.	ὁ λόγος ὃν εἶπεν σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν

37)	Sermo s. Augustini
hcs.	<i>t(b)gda eûp'tênem' zn(a)m(e)n(a)v'se bo se eže po ras'petii <u>hotêaše biti</u></i> (PsFr 91d)

²⁹⁵ Napominjemo da su i kod inačice u kojoj glagol *hotêti* stoji u participu te mu se uz infinitiv pridružuje i pomoćni glagol *biti* (*c(êsa)rstvovati hote est*) potvrđeni oblici u imperfektu kojima se izražava budućnosti u prošlosti (vidi primjere (16) i (17)).

²⁹⁶ Prema pravilu o slaganju vremena u latinskome (*consecutio temporum*), konjunktiv prezenta i imperfekta perifrastične konjugacije aktivne stoji u zavisnim rečenicama umjesto konjunktiva futura, koji u latinskome ne postoji, te označava radnju koja se događa poslije radnje glavne rečenice (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 273–274).

grč.	τότε τοῖς Αἰγυπτίοις ἐσήμαεν γὰρ τὸ σκότος τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ <u>μέλλον γίνεσθαι</u> (CommPs 104, 28)
------	--

Izraženija značenjska nijansa namjere, spremnosti ili odlučnosti uočljiva je u primjerima u kojima je sveza *hotêeahb* + infinitiv uporabljena sa subjektom koji ima sposobnost volje i mogućnost utjecaja na situaciju koja se odvija. U latinskome sad već očekivano stoji perifrastična konjugacija aktivna u imperfektu, a u grčkome sveza glagola μέλλω u imperfektu i infinitiva:

38)	Dj 12, 6–10
hcs.	<i>kada <u>hotêaše</u> irudb <u>izvesti</u> ga v toi noči (...) anġ(e)lb g(ospodb)nb pride (...) iz'šad'sa proidosta (...)</i> (MHrv 167 a/b)
lat.	<i>cum autem <u>producturus</u> eum <u>esset</u> Herodes in ipsa nocte (...) angelus Domini astitit (...) exeuntes processerunt</i>
grč.	ὅτε δὲ ἤμελλεν <u>προαγαγεῖν</u> αὐτὸν ὁ Ἡρώδης τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ (...) ἄγγελος κυρίου ἐπέστη (...) ἐξελθόντες προῆλθον

39)	Homilia s. Hieronymi
hcs.	<i>ki lûbo darb <u>prikazati</u> <u>hotêhb</u> b(og)u tvoû piču stratih'</i> (BrVat ₅ 89b)
lat.	<i>quodcumque donum <u>oblaturus</u> eram Deo in tuos consumo cibos</i> ²⁹⁷

S obzirom na cjelokupnu zabilježenu situaciju, može se reći da sveza *hoću* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome ponajprije služi kao prijevodno sredstvo za latinsku perifrastičnu konjugaciju aktivnu te u manjoj mjeri za grčku konstrukciju μέλλω + infinitiv, neovisno o tome u kojemu se obliku ili funkciji te konstrukcije pojavljuju. Sukladno tomu, ona u hrvatskome crkvenoslavenskome u prezentu označava buduću radnju, najčešće s dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti ili neizbježnosti izvršenja radnje te nešto rjeđe namjere. Nadalje, kada glagol *hotêti* stoji u imperfektu tada izražava takozvanu budućnost u prošlosti, nerijetko zadržavajući i dodatnu značenjsku nijansu predodređenosti ili namjere. Napominjemo da je do istoga zaključka što se tiče latinskoga predloška došao i Reinhart koji je analizirao futur u hrvatskoglagoljičnim misalima i pri tome uspoređivao odnos hrvatskoga crkvenoslavenskoga

²⁹⁷ Primjeri (38) i (39) preuzeti iz: VELA 2018: 79.

i starocrkvenoslavenskoga. Autor zaključuje da sveza *hoću* + infinitiv u hrvatskoj redakciji rijetko dolazi kao zamjena za koje drugo sredstvo kojim se u starocrkvenoslavenskome izražava buduća radnja te da se, u rijetkim primjerima u kojima je ona u hrvatskome crkvenoslavenskom novouvedena, pojavljuje kao prijevodni ekvivalent latinskoj perifrastričnoj konjugaciji aktivnoj (REINHART 1993: 233).²⁹⁸

Međutim, čini se da sveza *hoću* + infinitiv pritom pokazuje određeni stupanj gramatikalizacije. Naime, u korpusu se uočava različita distribucija oblika sveze *hoću* + infinitiv ovisno o tome je li glagol *hotêti* u participu kojemu se pridružuje i glagol *biti* (*c(êsa)rstvovati hote est*) ili u finitnome obliku (*hočet' priti*). Primjeri u kojima *hotêti* stoji u participu kojemu se uz infinitiv pridružuje i finitni oblik glagola *biti*, nešto su rjeđe zabilježeni u odnosu na sveze s finitnim oblikom glagola *hotêti* (*hočet' priti*). Nadalje, takvi oblici, koji se pokazuju kao rezultat formalno doslovnoga prenošenja latinske perifrastrične konjugacije aktivne (*c(êsa)rstvovati hote est / regnaturus est*), u analiziranome su korpusu u najvećoj mjeri potvrđeni u najstarijim, fragmentarno sačuvanim tekstovima iz 12. i 13. stoljeća te u BrVO. Nasuprot tomu, nijedan takav primjer u ovome istraživanju nije zabilježen u analiziranim misalima (MBer₁, MBer₂). Pretpostavka je da je sveza finitnoga oblika glagola *hotêti* i infinitiva (*hočet' priti*) mlađega postanka i da predstavlja napredniji stupanj gramatikalizacije sveze *hotêti* + infinitiv u odnosu na oblike u kojima je taj glagol u participu.

Ako se na svezu *hoću* + infinitiv primijene osnovni parametri gramatikalizacije, može se utvrditi da je ona u hrvatskome crkvenoslavenskome prošla tri faze: fazu ekstenzije, desemantizacije te dekategoriizacije. Faza ekstenzije i desemantizacije zabilježena je već u najstarijim hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima, sačuvanim u fragmentima 12. i 13. stoljeća: glagol *hotêti* u svezi s infinitivom počinje se rabiti u funkciji izražavanja buduće radnje (modalno značenje > temporalno značenje s modalnom nijansom). U toj je fazi sveza *hoću* + infinitiv formalno identična latinskoj perifrastričnoj konjugaciji aktivnoj: *c(êsa)rstvovati hote est : regnaturus est*. Ista se sveza, osim za izražavanje buduće radnje s modalnom nijansom, počinje rabiti i za izražavanje takozvane *budućnosti u prošlosti* (ekstenzija). Leksičko je značenje modalnoga glagola *hotêti* počelo blijedjeti te u novoj gramatičkoj funkciji u svezi s infinitivom označava radnju koju netko namjerava izvršiti te radnju koja je predodređena i neizbježna da se dogodi. Značenje namjere osobito se jasno očituje u primjerima u kojima sveza *hotêti* + infinitiv u hrvatskome crkvenoslavenskome služi kao jedno od sredstava za izražavanje

²⁹⁸ „De facto keine Rolle spielt die *hoću*-Periphrase, die in den wenigen Belegen, wo sie neu eingeführt wurde, als Äquivalent für lat. -urus-Konstruktionen steht.“ (REINHART 1993: 233).

namjere (blijeđenje i postupno gubljenje (ili poopćavanje) leksičkoga značenja).²⁹⁹ Nadalje, proces dekategorizacije, kako se čini, događa se nešto kasnije – u primjerima u kojima glagol *hotêti* stoji u finitnome prezentskom obliku (gubitak dotadašnjih morfosintaktičkih obilježja svojstvenih manje gramatikaliziranim oblicima). U prilog tomu govori i činjenica da se svezom glagola *hotêti* u finitnome obliku i infinitivom i dalje izražava isto značenje, odnosno buduća radnja s modalnom značenjskom nijansom. Promjena koja se dogodila odnosi se samo na morfosintaktička svojstva sveze *hotêti* + infinitiv, pri čemu se upravni glagol *hotêti* pojavljuje u finitnome glagolskom obliku, najčešće u prezentu kada označava buduću radnju s modalnom nijansom te se počinje češće pojavljivati ispred infinitiva (*hočety biti*, *hočet' priti*, *hočety iti*), a ne nakon infinitiva, kao što je to bio slučaj u primjerima s *hotêti* u participu (*priti hote esi*, *c(êsa)rstvovati hote est*, *priti hote est*).³⁰⁰ Iz svega navedenoga može se zaključiti da se sveza *hoću* + infinitiv u tekstovima koji su napisani hrvatskim crkvenoslavenskim uglavnom rabila kao prijevodno sredstvo za latinsku perifrastičnu konjugaciju aktivnu te grčku konstrukciju μέλλω + infinitiv te kao sredstvo izražavanja namjere. U analiziranome su korpusu iznimno rijetko zabilježeni primjeri u kojima prevladava temporalno značenje sveze *hoću* + infinitiv, a većina je takvih primjera zabilježena u tekstovima koji su nastali pod većim utjecajem govornoga jezika.

5. 3. 4. 3. *Hoću* + infinitiv u vremenskome značenju

5. 3. 4. 3. 1. *Hoću* + infinitiv u funkciji futura prvoga

U analiziranome su korpusu rijetko zabilježeni primjeri za koje se može tvrditi da u njima prevladava vremensko značenje sveze *hoću* + infinitiv. Izdvajamo ovdje svih deset potvrđenih primjera:

40)	Izl 4, 1 (Prepričavanje)
hcs.	<i>moisêi že otveča . ne hotet otvečati mnê . ni vsposlušauť gl(a)sa moego . nъ rekut' nêst se tebê êvil' g(ospod)ъ</i> (BrVO 193d <i>ne hotet' vêrovati</i> BrVat ₅ 91c]
grč.	ἀπεκρίθη δὲ Μωυσῆς καὶ εἶπεν <u>ἐὰν οὖν μὴ πιστεύσωσιν μοι</u> μηδὲ εἰσακούσωσιν τῆς φωνῆς μου ἐροῦσιν γὰρ ὅτι οὐκ ὤπταί σοι ὁ θεός

²⁹⁹ Vidi primjere (22), (23), (24) i (25).

³⁰⁰ U poglavlju o uporabi sveze *hotêti* + infinitiv u modalnome značenju naznačeno je da se u tim slučajevima glagol *hotêti* pojavljuje u finitnome obliku u prezentu, imperfektu ili aoristu te u infinitnome, odnosno u participu. Pri tome glagol *hotêti* može stajati bilo iza infinitiva. Kod sveza u kojima je glagol *hotêti* u participu te mu se pridružuje i glagol *biti*, on se uvijek nalazi iza infinitiva, dok se kod sveza u kojima je u finitnome obliku on najčešće nalazi ispred infinitiva (*hočety priti*), iako se katkad mogu pronaći i primjeri u kojima stoji nakon infinitiva: *dati hočety*, *priti hočety*.

lat.	<i>Respondens Mysēs ait: <u>Non credent</u> mihi, neque audient vocem meam, sed dicent: Non apparuit tibi Dominus.</i>
------	--

U primjeru (40) sveza *hoću* + infinitiv uporabljena je parafrazi teksta *Knjige Izlaska* te ima funkciju futura prvoga. U latinskome odgovarajućem tekstu stoji futur prvi: *non credent*, a u grčkome pogodbeni rečenica s konjunktivom aorista: ἐὰν οὖν μὴ πιστεύσωσιν.

U parafrazi starozavjetnoga teksta sveza *hoću* + infinitiv uporabljena je i u primjeru (41):

41)	Post 19, 13 (Prepričavanje)
hcs.	<i>izvedi e iz grada sego . êko <u>pogubiti hoćet'</u> g(ospod)ь mēsto se (BrVO 144b)</i>
grč.	ἐξάγαγε ἐκ τοῦ τόπου τούτου ὅτι ἀπόλλυμεν ἡμεῖς τὸν τόπον τοῦτον
lat.	<i>educ de urbe hac: <u>delebimus</u> enim locum istum</i>

42)	Izl 16, 4
hcs.	<i>se azъ odaždû v(a)mъ hlebi s' n(e)b(e)se (...) o semъ ubo iskušu e aće v' zakonê moemъ <u>hotetъ hoditi</u> ili <u>ne hotêтъ</u> (MBer₂ 45c)</i>
grč.	ἰδοὺ ἐγὼ ὧς ὑμῖν ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἐξελεύσεται ὁ λαὸς καὶ συλλέξουσιν τὸ τῆς ἡμέρας εἰς ἡμέραν ὅπως πειράσω αὐτοὺς εἰ <u>πορεύσονται</u> τῷ νόμῳ μου ἢ οὐ
lat.	<i>Ecce ego pluam vobis panes de caelo: egrediatur populus, et colligat quae sufficiunt per singulos dies: ut tentem eum <u>utrum ambulet</u> in lege mea, <u>an non</u>.</i>

U primjeru (42) sveza *hoću* + infinitiv uporabljena je u zavisnoupitnoj rečenici: *aće v' zakonê moemъ hotetъ hoditi ili ne hotêтъ*. U latinskome joj odgovara ista vrsta zavisne rečenice s konjunktivom prezenta, koja se uvodi disjunktivnim upitnim česticama *utrum...an* (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 264): *utrum ambulet (...)* *an non*. U grčkome stoji također zavisnoupitna rečenica u kojoj dolazi futur: *πορεύσονται*.

43)	Hom. s. Augustini ep.
hcs.	<i><u>hoću tvoriti</u> eže izvolû . niktože me ne ostaviť ot vole moee . aće svobodaň es(a)mъ (BrVO 220b = BrVat₅ 103a)</i>
lat.	<i><u>faciam</u> quod volo, nemo me prohibeat a voluntate mea, si liber sum</i>

U primjeru (43) sveza *hoću* + infinitiv uporabljena je u funkciji futura prvoga. U latinskome joj odgovara futur prvi: *faciam*.

44)	Dies irae
hcs.	<i>semr'tb hoće naz(a)db stati kada mr'tvi budu vs'tati računb b(og)u vb vs'ém' v'zdati</i> (FgNov)
lat.	<i>mors stupebit et natura, cum resurget creatura, iudicanti responsura</i>

45)	Dies irae
hcs.	<i>knigi se hote otvoriti, a v' nihb oće siko biti k(a)ko hoće b(og)b suditi</i> (FgNov)
lat.	<i>liber scriptus proferetur, in quo totum continetur, unde mundus iudicetur</i>

U primjerima (44) i (45) sveza *hoću* + infinitiv izražava čisto buduće vrijeme. O tome svjedoči usporedba s latinskim predloškom u kojemu stoji futur prvi: *hoće (...) stati / stupebit, se hote otvoriti / proferetur, v nihb oće biti / continetur, hoće (...) suditi / iudicetur*. Također, valja primijetiti da je u navedenim primjerima sveza *hoću* + infinitiv uporabljena i s neživim subjektom koji nema sposobnost volje (*semr't* (44), *knigi* (45)), što ukazuje na to da je glagol *hotêti* u potpunosti izgubio svoje leksičko značenje.

Primjeri u kojima se može govoriti o potpunoj desemantizaciji glagola *hotêti* potvrđeni su i u rubrikama, odnosno u uputama za obavljanje liturgijskih obreda, koje su pisane govornim jezikom. Naime, u primjerima (46) i (47) sveza *hoću* + infinitiv uporabljena je s neživim subjektom koji nema sposobnost volje – subjekt je *blagdan* i *cr(ê)k(a)vb* (VELA 2018: 62) pa se može tvrditi da izražava čisto buduće vrijeme. U prilog tomu govori inačica sveze *hoću* + infinitiv iz primjera (47) zabilježena na istome mjestu iz MBer₂: *ne će...priklanati*. U tome je obliku došlo do fonetske erozije glagola *hotêti* te je on postao enklitika, što ukazuje na to da je proces gramatikalizacije doveden do kraja.

46)	rubrika
hcs.	<i>ot onogo bl(a)gd'ne ki hoće zaûtra biti</i> (BrVO 4c)

47)	rubrika
-----	---------

hcs.	<i>začb c(êsa)r_b navhodonos(o)r_b zap(o)v(ê)daše klanati se t(ê)lu zl(a)tu ko b(ê)še postavil' . zato cr(ê)k(a)v_b <u>ne hoće</u> na onu or(a)c(iû) <u>prêklanati</u> kol(ê)n_b (MBer₁ 89b] <i>ne će...priklanati</i> MBer₂ 73c)</i>
------	--

48)	rubrika
hcs.	<i>iže <u>hoćet'</u> čisti l(e)kciû rećet' p(o)v(e)li</i> (BrVO 8a)

49)	rubrika
hcs.	<i>položi se p(o)pu ki <u>hoće peti</u> (MBer₁ 24c] <i>oće (...) pēti</i> (MBer₂ 3a)</i>

Primjeri u kojima se svezom *hoću* + infinitiv izražava čisto buduće vrijeme potvrđeni su i u CFat, hrvatskoglagoljičnome neliturgijskom zborniku. Potvrđeni primjeri ukazuju na to da u njima dolazi do gubljenja leksičkoga značenja glagola *hotēti* te se on počinje rabiti u funkciji pomoćnoga glagola za tvorbu futura. Izdvajamo nekoliko izabranih primjera iz CFat:

50)	Vita Adae et Evae
hcs.	<i><u>hoću položiti</u> prestol moi na oblacih nebeskih i budu podoban višnemu</i> (CFat 9r] <i>položu</i> ČŽg)
lat.	<i><u>ponam</u> sedem meam super sidera caeli et ero similis altissimo</i>

51)	Vita Adae et Evae
hcs.	<i>i dvima sudoma <u>suditi hoće</u> G(ospodi)n' B(og)'</i> (CFat 14r)
lat.	<i>his duobus <u>iudicabit</u> Dominus</i>

52)	Adventska propovijed o sudnjem danu
hcs.	<i>budet zlamine zač <u>hoće se</u> more <u>zdvignuti</u></i> (CFat 16r)

53)	Propovijed s legendom o smrti Bogorodice
hcs.	<i>ki godi bude veroval <u>hoće</u> progledati</i> (CFat 21r)

Pravim se futurom mogu smatrati oblici zabilježeni u tekstu *Zrcalo duhovnoga*, zato što kod oblika potvrđenih u tom tekstu pomoćni glagol nema svoj puni oblik zbog fonetske erozije te je došlo do klitizacije toga glagola zajedno s promjenom u redoslijedu riječi. Izdvajamo nekoliko primjera:

54)	Zrcalo duhovno
hcs.	<i>biti će goen u Betsaidi i kraleovati će u Kafernaumu i biti će krsćanin od jimenā (CFat 44v)</i>

55)	Zrcalo duhovno
hcs.	<i>u prvi dan dvignuti će se more svrhu višine od gor (CFat 46r)</i>

56)	Zrcalo duhovno
hcs.	<i>i človik neće znati ki zuk bude ono da samim načinomъ znati će Go(spodi)n Bog' (CFat 47r)</i>

5. 3. 4. 4. Odnos s grčkim predloškom

Sveza *hoću* + infinitiv u analiziranome je korpusu češće potvrđena u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga. U rjeđe zabilježenim primjerima za koje je moguće utvrditi i grčki odgovarajući tekst (uglavnom su to biblijski tekstovi), svezi glagola *hotêti* i infinitiva u grčkome najčešće odgovara konstrukcija glagola μέλλω i infinitiva, kojom se izražava namjera, spremnost ili odlučnost da se izvrši radnja izražena infinitivom.

U trima slučajevima u kojima glagol *hotêti* stoji u participu te mu se uz infinitiv pridružuje i pomoćni glagol *biti*, u grčkome je potvrđen poimeničeni particip prezenta glagola έρχομαι: *priti hote est'* / ό έρχομενος ('onaj koji dolazi') (12, 13, 14). Kada glagol *hotêti* u svezi s infinitivom stoji u participu, u grčkome se na istome mjestu nalazi particip glagola μέλλω s infinitivom: *hotećaê (...)* *zbiti se* / τὰ μέλλοντα (...) πληροϋσθαι (21). U primjerima u kojima se svezom *hote(i)* + infinitiv izražava namjera, u grčkome se može naći infinitiv kojim se izražava svrha, namjera ili cilj: *hote poêti* / λαβειν (23). U potvrdama u kojima glagol *hotêti* u svezi s infinitivom stoji u finitnome obliku (prezenta ili imperfekta), u grčkome se na istome mjestu obično nalazi glagol μέλλω, također u finitnome obliku prezenta ili imperfekta, i infinitiv: *hoćeši priêti* / μέλλεις πάσχειν (29), *hoćetъ iti* / μέλλει πορεύεσθαι (32), *priti hoćetъ* / μέλλει

(...) ἔρχεσθαι (33), *hočet'* (...) *iskati* / μέλλει (...) ζητεῖν (34), *hotiše um'riti* / ἤμελλεν ἀποθνήσκειν (36), *hotêaše* (...) *izvesti* / ἤμελλεν προαγαγεῖν (38). U navedenim se slučajevima svezom glagola *hotêti* i infinitiva izražava buduća radnja sa dodatnom značenjskom nijansom predodređenosti ili neizbježnosti njezina izvršenja, a rjeđe namjere.

Kada se sveza *hoću* + infinitiv rabi za izražavanje čisto vremenskoga značenja, u grčkome stoji futur: *hotetb hoditi ili ne hotêtb* / πορεύονται (...) ἢ οὐ (42).

hrvatski crkvenoslavenski	grčki
<i>hotêti</i> u participu + infinitiv + gl. <i>biti</i>	poimeničeni particip prezenta glagola ἔρχομαι
<i>hotêti</i> u participu + infinitiv	μέλλω u participu + infinitiv
<i>hotêti</i> u finitnom obliku + infinitiv	μέλλω + infinitiv
<i>hotêti</i> u finitnom obliku + infinitiv	futur

5. 3. 4. 5. Odnos s latinskim predloškom

Usporedba hrvatskih crkvenoslavenskih primjera s latinskim predloškom pokazala je da se na mjestu sveze glagola *hotêti* i infinitiva u funkciji izražavanja buduće radnje u latinskome obično nalazi particip futura ili perifrastična konjugacija aktivna. U slučajevima u kojima glagol *hotêti* stoji u participu te mu se uz infinitiv pridružuje i finitni oblik pomoćnoga glagola *biti*, u latinskome dosljedno stoji perifrastična konjugacija aktivna, kojom se izražava buduća radnja s dodatnom značenjskom nijansom namjere, predodređenosti ili neizbježnosti izvršenja radnja u neposrednoj budućnosti: *c(êsa)rstvovati hote estb* / *regnaturus est* (6), *pri[ti] hote est' / venturus est* (7), *priti hote esi / venturus es* (8), *priti hote estb / venturus est'* (9). Glagol *biti* pritom, osim u prezentu, može stajati i u imperfektu: *roditi se hote bêše / futurum erat (ut per naturam carnis appareret)* (16), *otstupiti hote bêše / recessurus erat* (17). Kada se sveza glagola *hotêti* i infinitiva rabi kao prijevodno sredstvo za latinski particip futura, glagol *hotêti* također stoji u participu, u onome padežu u kojemu je imenica na koju se odnosi: *umrêti hote / moriturus* (18), *poroditi hoteću / parituram* (19), *priti hoteća / ventura* (20). U primjerima u kojima se svezom participa glagola *hotêti* i infinitiva izražava namjera, u latinskome mogu stajati različita sredstva s pomoću kojih se izražava namjera – namjerna rečenica: *bêžati hote / ut iret* (22), *hote poêti / ut tollat* (23), ili gerundiv s prijedlogom *ad*: *hoteća izag'nati / ad effugandum* (24).

U slučajevima u kojima glagol *hotêti* u svezi s infinitivom dolazi u finitnome obliku, u latinskome redovito stoji perifrastična konjugacija aktivna: *hočet' biti / futura sunt* (26), *priti*

hoćet' / *futurus est* (27), *dati hoćetъ* / *daturus est* (28), *hoćeši priěti* / *passurus es* (29), *hoćetъ biti* / *est futurus*, *hoćetъ iti* / *iturus est* (32), *hoćet'* (...) *iskati* / *futurum est (ut quaerat)* (34), *hotěhu b(i)ti m(u)č(e)ni* / *erant passuri* (35), *hotiše um'riti* / *esset moriturus* (36), *hotéaše* (...) *izvesti* / *producturus* (...) *esset* (38), *prikazati hotěhъ* / *oblaturus eram* (39). Postojanje dviju inačica (*hotěti* u participu i *hotěti* u infinitivu) moglo bi se objasniti različitim stupnjem gramatikaliziranosti te sveze u hrvatskome crkvenoslavenskome. Dok je u jezično starijim tekstovima sveza glagola *hotěti* u participu i infinitiva odraz doslovnoga prenošenja strukture latinske perifrastične konjugacije, u kasnijim se razdobljima sveza *hoću* + infinitiv rabi kao semantičko prijevodno sredstvo te latinske konstrukcije. Kao što se iz priloženih primjera može vidjeti, glagol *hotěti* pritom uglavnom dolazi ispred infinitiva, što ukazuje na fiksiranje reda riječi unutar te konstrukcije.

U rjeđe zabiljenim primjerima u kojima sveza *hoću* + infinitiv izražava čistu buduću radnju, u latinskome stoji futur prvi: *hoću tvoriti* / *faciam* (43), *hoće stati* / *stuebit* (44), *se hote otvoriti* / *proferetur*, *oće..biti* / *continetur* (45).

hrvatski crkvenoslavenski	latinski
<i>hotěti</i> u participu + infinitiv + gl. <i>biti</i>	perifrastična konjugacija aktivna
<i>hotěti</i> u participu + infinitiv	particip futura na -urus
<i>hotěti</i> u finitnome obliku + infinitiv	perifrastična konjugacija aktivna
<i>hotěti</i> u finitnome obliku + infinitiv	futur prvi

5. 3. 4. 6. Zaključak

Analiza odabranoga korpusa pokazala je da se sveza glagola *hotěti* i infinitiva u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima primarno rabi u funkciji označavanja buduće radnje s modalnom značenjskom nijansom predodređenosti ili neizbježnosti izvršenja radnje u nesporednoj budućnosti te, kada je riječ o situacijama na koje utjecaj ima vršitelj radnje, namjere ili odlučnosti da se izvrši radnja izražena infinitivom. Najčešće je potvrđena u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga. Usporedba s latinskim predloškom pokazuje da se na mjestu sveze glagola *hotěti* i infinitiva u latinskome uvijek nalazi funkcionalno i semantički istovrijedna perifrastična konjugacija aktivna. U rjeđe potvrđenim primjerima za koje je moguće utvrditi grčki predložak svezi glagola *hotěti* i infinitiva odgovara grčka konstrukcija glagola μέλλω s infinitivom, kojom se također izražava buduća radnja s dodatnim modalnim značenjem predodređenosti ili namjere. Na osnovi svega navedenog može

se zaključiti da je uporaba sveze glagola *hotêti* i infinitiva u navedenome značenju i funkciji u velikoj mjeri potaknuta utjecajem jezika izvornika, u prvome redu latinskoga.

Međutim, u analiziranome su korpusu izdvojeni i primjeri u kojima se sveza glagola *hotêti* (u participu) i infinitiva rabi kao sredstvo za izražavanje namjere. Primjeri takve uporabe mogu ukazivati na visoki stupanj gramatikaliziranosti sveze glagola *hotêti* i infinitiva te na to da njezina uporaba nije bila u potpunosti strana govornom jeziku. Naime, tipološka istraživanja pokazuju da volitivni modalni glagoli, poput glagola *hotêti*, tijekom svojega razvojnog puta prema pravim futurskim oblicima prolaze kroz niz semantičkih promjena, među kojima je i izražavanje namjere. Štoviše, sposobnost izražavanja namjere predstavlja ključnu i posljednju fazu u razvojnome putu prema pravome futurskom obliku. No, primjeri su takve uporabe rijetko zabilježeni u analiziranome korpusu, a rijetko su zabilježeni i primjeri u kojima je glagol *hotêti* u potpunosti desemantiziran, odnosno u kojima sveza glagola *hotêti* i infinitiva izražava pravu budućnosti. Takvi su primjeri u liturgijskim tekstovima potvrđeni u parafrazama starozavjetnih tekstova (dva primjera), u zavisnoupitnoj rečenici u tekstu *Knjige Izlaska* (jedan primjer), u homiliji te u misnoj sekvenciji za umrle (*Dies irae*). Četiri su primjera zabilježena u rubrikama, odnosno uputama za obavljanje liturgijskih obreda, koje su pisane govornim jezikom. Takvo stanje upućuje na to da je sveza glagola *hotêti* i infinitiva u govornome jeziku vjerojatno dosegla visoki stupanj gramatikaliziranosti, međutim, takva je njezina uporaba bila svojstvena narodnome govoru te tekstovima koji su sadržavali više elemenata govornoga jezika. O tome svjedoči i stanje zatečeno u CFat, hrvatskoglagoljičnome zborniku s kraja 17. stoljeća, u kojemu je sveza glagola *hotêti* i infinitiva češće rabi kao sredstvo izražavanja prave budućnosti. Također, u tim se zborničkim tekstovima mogu pronaći i primjeri u kojima je sveza glagola *hotêti* i infinitiva dosegla punu gramatikalizaciju, odnosno primjeri u kojima je pomoćni glagol *hotêti* postao klitika.

5. 3. 5. *Budu + l-particip*

5. 3. 5. 1. Prethodna istraživanja

Složeni glagolski oblik koji se sastoji od trenutnoga prezenta pomoćnog glagola *biti* (*budu*) i drugoga aktivnog participa preterita (*l-participa*), tradicionalno se u gramatikama slavenskih jezika, pa tako i hrvatskoga crkvenoslavenskoga, svrstava u kategoriju futura drugoga ili egzaktnoga, te se određuje kao oblik kojim se izražava buduća radnja koja se može dogoditi prije druge buduće radnje. U hrvatskome se crkvenoslavenskome, prema dosadašnjim saznanjima, obično rabio u pogodbenim rečenicama (HCJ 2014: 210). Na sličan se način futur drugi opisuje i u gramatikama starocrkvenoslavenskoga (DAMJANOVIĆ 2003: 148; HABURGAEV 1974: 267), u kojima se još napominje i to da se futurom drugim katkad također označavala radnja koja se promatra kao dovršena (može biti da se dogodila i u prošlosti), ali se rezultati te radnje očituju u budućnosti (HABURGAEV 1974: 267; LUNT 2001: 114). Whaley analizom uporabe futura drugoga u starocrkvenoslavenskim primjerima dolazi do istoga zaključka – takozvani futur drugi u starocrkvenoslavenskome ne izražava buduću radnju *per se* već se tim oblikom izražava pomaknuta percepcija stanja („*a displaced perception of state*“), čije se ostvarenje događa u trenutku koji slijedi nakon trenutka govorenja (WHALEY 2000: 110).³⁰¹

Međutim, u znanstvenoj se literaturi već dugo godina vodi rasprava o tome ima li slavenski futur drugi (ili bolje reći sveza *budu + l-particip*) samo temporalno ili (i) modalno značenje (PENKOVA 2024: 30–31).³⁰² Zagovornici teorije o temporalnom značenju smatraju futur drugi (odnosno svezu *budu* s *l-participom*) relativnim vremenom, čije je osnovno značenje izražavanje vremenskoga odnosa, ali ne isključuju mogućnost izražavanja i modalnih značenjskih nijansi koje, prema njihovom mišljenju, futur drugi poprima isključivo zbog konteksta u kojemu je uporabljen (usp. VEČERKA 1993: 181). S druge strane, određeni broj znanstvenika pristaje uz teoriju o modalnome značenju futura drugoga. Češki slavist Pavel Vyskočil je na osnovi analize primjera iz starocrkvenoslavenskih tekstova došao do zaključka da futur drugi vjerojatno treba smatrati glagolskim načinom (*modus*), te ga je nazvao kondicionalom futura (VYSKOČIL 1956: 260–261). Francuski slavist Lepissier u svojem radu o slavenskome futuru drugom osvrće na tvrdnje koje je iznio Vyskočil. Lepissier proširuje korpus i na druge slavenske tekstove (*Nomokanon Ivana Skolastika, Sintagme u četrnaest*

³⁰¹ Vidi više u poglavlju 3. 3. 2. 4.

³⁰² Za detaljan pregled dosadašnjih istraživanja o temporalnoj i modalnoj koncepciji slavenskoga futura drugoga vidi: PENKOVA 2024: 30–39.

naslova, Zakon sudnji ljudem) u kojima je zabilježio približno pedeset primjera uporabe futura drugoga. Analiza izdvojenih primjera navela ga je na zaključak da futur drugi obuhvaća tri funkcije: vremensku, modalnu i eventualnu (u protazi pogodbene rečenice) (LÉPISIER 1960: 89–100). Takvo tumačenje oblika takozvanoga futura drugoga potvrđuje i ovo istraživanje.

U nastavku rada izdvojeni su i u osnovnim crtama opisani primjeri uporabe futura drugoga zabilježeni u hrvatskome crkvenoslavenskom korpusu, razvrstani prema gramatičkoj strukturi rečenice u kojoj se taj oblik pojavljuje. Iako su potvrđeni nešto češće nego u starocrkvenoslavenskome,³⁰³ oblici futura drugoga razmjerno su rijetka pojava i u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. U korpusu je zabilježeno pedesetak različitih primjera uporabe tog oblika.³⁰⁴ U najvećemu se broju slučajeva rabi u zavisnim rečenicama – pogodbenim, odnosnim, vremenskim i dopusnim, u kojima se tim oblikom u pravilu izražava radnja koja se treba dogoditi prije druge buduće radnje, no, ovisno o kontekstu, može služiti i za izražavanje dodatnih, modalnih značenja. U određenome broju primjera oblik futura drugoga pojavljuje se i u drugim zavisnim rečenicama (primjerice namjernim), katkada u glavnim te nezavisnosloženim. U njima uglavnom nema funkciju izražavanja prethodnosti radnje već su razlozi njegove uporabe u takvim rečenicama različiti i ne uvijek u potpunosti jasni. Izdvojeni primjeri uspoređeni su s latinskim (ili grčkim) odgovarajućim tekstovima.

5. 3. 5. 2. *Budu + I-particip* u vremenskim rečenicama

Najprije izdvajamo potvrde futura drugoga u vremenskim rečenicama, a u korpusu je zabilježeno ukupno sedam takvih primjera. U njima se futurom drugim izražava radnja koja se treba dogoditi prije druge buduće radnje, izražene svršenim prezentom (*uzrite, rečeši, ne v'zmožeši*) u glavnoj rečenici.

(1)	antifona
hcs.	<i>egda že <u>vzbošlo budet'</u> slbnce ot n(e)b(e)se . uzrite c(êsa)rъ c(êsa)rem' ishode ot matere</i> (BrVO 38b)
lat.	<i>cum <u>ortus fuerit</u> sol de caelo, videbitis regem regum procedentem a matre</i>

³⁰³ U kanonskim je starocrkvenoslavenskim spomenicima potvrđeno sveukupno sedam oblika futura drugoga (VEČERKA 1993: 180).

³⁰⁴ Nijedan takav oblik nije zabilježen u fragmentima iz 12. i 13. stoljeća, *Senjskome ritualu*, te u tekstovima službi u čast sv. Tomi Becketu, sv. Elizabeti, sv. Dominiku, sv. Bonifaciju, sv. Barbari te sv. Franji (u tekstovima službi futuri su općenito iznimno rijetko zabilježeni).

(2)	Ez 3,27
hcs.	<i>egda g(lago)lalb budu t(e)bê otvoru usta tvoê i rečeši im̃</i> (BrBer _{2/I} 255c)
grč.	καὶ ἐν τῷ λαλεῖν με πρὸς σὲ ἀνοίξω τὸ στόμα σου καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς
lat.	<i>cum autem locutus fuero tibi, aperiam os tuum, et dices ad eos</i>

(3)	Homilija s. Thomae Aquini
hcs.	<i>ti egda pilb budeši žedati ne v'zmožeši</i> (BrBer _{2/I} 203a)
lat.	<i>tu cum biberis, sitire non poteris</i>

(4)	Mt 24, 32
hcs.	<i>eg'da ũže bud(e)t' vêt'vie ee omladêlo vête êko bliz' e(stb) l(ê)to</i> (MBer ₁ 133d)
grč.	ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἀπαλὸς καὶ τὰ φύλλα ἐκφύη, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος
lat.	<i>cum iam ramus eius tener fuerit, (et folia nata³⁰⁵) scitis quia prope est aetas</i>

U latinskome im odgovaraju vremenske rečenice u kojima u zavisnoj stoji futur drugi (*ortus fuerit, biberis, locutus fuero, tener fuerit*), koji označava buduću radnju koja će se dogoditi prije druge buduće radnje (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 260), a u glavnoj futur prvi (*videbitis, non poteris, aperiam*). Samo je u primjeru (4) u glavnoj prezent (*scitis*). Zavisna je rečenica uvedena takozvanim *cum temporale* s kojim uvijek stoji indikativ. U takvim se rečenicama u latinskome označuje samo vrijeme, bez dodatnoga značenja.³⁰⁶

U jednome je primjeru futur drugi uporabljen u vremenskoj rečenici s veznikom *doideže*, u kojoj označava radnju koja je istovremena s radnjom glavne rečenice, što signalizira i veznik koji je uporabljen: *doideže* ('sve dok', 'dok god'). U latinskome na istome mjestu stoji vremenska rečenica s veznikom *quamdiu* u kojoj se također nalazi futur drugi (*videro*).

(5)	Est 5,13
-----	----------

³⁰⁵ Tekst u zagradi izostavljen je u hrvatskome crkvenoslavenskome.

³⁰⁶ U latinskome se kao veznik vremenskih rečenica pojavljuje i takozvani *cum historicum* ili *narrativum* uz koji uvijek stoji konjunktiv, a obično se rabi za pripovijedanje prošlih događaja (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 287–288). Uporaba konjunktiva u zavisnim rečenicama u latinskome označava njihovu unutarnju zavisnost, odnosno sadržajnu povezanost s glavnom rečenicom. U njima se ne izražava piščevo nego tuđe mišljenje (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 272).

hcs.	<i>i egda siê vsa imamb . ničtože mene imêti mnû doideže markodêê (!) iûdêê <u>vidêlb</u> <u>budu</u> prêdb vanskimi c(êsa)rŕskimi (BrVO 406b)</i>
lat.	<i>et cum haec omnia habeam, nihil me habere puto, quamdiu <u>videro</u> Mardochaeum, Judaeum sedentem ante fores regias</i>

5. 3. 5. 3. *Budu* + *I*-particip u pogodbenim rečenicama

Futur drugi često se pojavljuje i u pogodbenim rečenicama – zabilježeno je jedanaest takvih primjera. U njima se futurom drugim izražava radnja koja se treba dogoditi prije druge buduće radnje, ali – ovisno o kontekstu – može poprimiti i kondicionalnu značenjsku nijansu. Naime, u pogodbenim se rečenicama općenito ne izriče stvarni događaj nego se uvijek podrazumijeva određeni stupanj nesigurnosti jer se u zavisnoj rečenici uvijek (čak i u stvarnim rečenicama) izriče uvjet koji se mora ispuniti da bi se ostvarila radnja glavne rečenice (MIHALJEVIĆ A.). Pri tome nije sigurno hoće li se taj uvjet ispuniti ili neće. Tako se zbog česte njegove uporabe u pogodbenim rečenicama futuru drugome u slavenskim jezicima pripisuje i modalno značenje. Štoviše, postoje i mišljenja da futur drugi u starocrkvenoslavenskome ima isključivo modalno značenje te da ga se treba smatrati glagolskim načinom (*futurum conditionalis*) (VYSKOČIL 1956: 261). Međutim, takvo određenje futura drugoga kao isključivo glagolskoga načina nije opće prihvaćeno u znanstvenoj literaturi (usp. LEPISSIER 1960: 89–100; VEČERKA 1993: 181). Istraživanja slavenskih tekstova izvan starocrkvenoslavenskoga korpusa, u kojima je potvrđen veći broj primjera uporabe futura drugoga nego što je to slučaj u starocrkvenoslavenskome, omogućila su da se nešto točnije utvrdi značenje i funkcija futura drugoga. Prema tome se futurom drugom ponajprije izražava radnja koja prethodi drugoj budućoj radnji, ali on ovisno o kontekstu može poprimiti i druge značenjske nijanse (LEPISSIER 1960: 99; VEČERKA 1993: 181). Tvrdnju o primarno temporalnome značenju futura drugoga dodatno podupire i činjenica da se u kasnijem razvoju pojedinih slavenskih jezika (primjerice, slovenskoga i poljskoga te kajkavskoga narječja) taj oblik razvio u morfološko sredstvo za futur, kojim se izricala apsolutna budućnost.

Čini se da se isto tumačenje može primijeniti i na primjere zabilježene u hrvatskome crkvenoslavenskome: futurom drugim u pogodbenim se rečenicama izražava radnja koja se treba dogoditi prije druge buduće radnje, ali – ovisno o kontekstu – i kondicionalna značenjska nijansa. To znači da je futurom drugim izražen uvjet koji se mora prethodno ispuniti da bi se ostvarila radnja glavne rečenice. Izdvojit ćemo nekoliko takvih primjera:

(6)	Homilija sv. Anselma
hcs.	<i>aće glasomъ moimъ poslušati vshotelъ budeši zdravъ z družinoû izideši pagubu mora (BrBer_{2/II} 174c] BrBer₁ budeši poslušalъ³⁰⁷)</i>
lat.	<i>si dictis meis obtemperare <u>volueris</u>, sanus cum commitantibus tibi periculum evades</i>

(7)	Iv 6,51
hcs.	<i>aće kto <u>êlъ budetъ</u> ot sego hliba živetъ v' v(ê)ki (BrBer_{2/I} 202a)</i>
grč.	<i>ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα</i>
lat.	<i>si quis <u>manducaverit</u> ex hoc pane, vivet in aeternum</i>

(8)	1Mak 5,40
hcs.	<i>aće <u>prešalъ budetъ</u> prvêe k namъ ne vzmôžem' pobêditi i êko mogi vzmôžetъ protivu namъ (BrVO 420b-c)</i>
lat.	<i>si <u>transierit</u> ad nos prior, non poterimus sustinere eum, quia potens poterit adversum nos</i>

U latinskom odgovarajućem tekstu navedenim hrvatskim crkvenoslavenskim primjerima odgovaraju stvarne (realne) pogodbene rečenice, u kojima se u zavisnoj izriče uvjet koji se zamišlja kao stvaran ili istinit, bez naznake hoće li se doista ispuniti (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 300). U zavisnoj rečenici uvijek stoji futur drugi, kojim se izriče radnja koja prethodi budućoj radnji izraženoj futurom prvim u glavnoj rečenici (*evades*, *vivet*, *non poterimus*).

5. 3. 5. 4. *Budu + I-particip u odnosnim rečenicama*

Futur drugi jednako je često kao u pogodbenim zabilježen i u odnosnim rečenicama. U njima se tim oblikom u pravilu izražava radnja koja prethodi drugoj budućoj radnji:

(9)	L 6, 38
hcs.	<i>toûže ubo mêrouû eûže <u>mêrili budete</u> . vzmêrit se v(a)mъ (MBer₁ 111d)</i>

³⁰⁷ Latinski je tekst doslovnije prenesen u BrBer₂ nego što je to slučaj u BrBer₁. Naime, u BrBer₂ u futuru drugome stoji glagol *vshotêti*, kao što je to slučaj i u latinskome (*volueris*). U BrBer₁ glagol *volueris* je izostavljen, a u futuru drugome je glagol *poslušati*, koji je u latinskome infinitivna dopuna (*obtemperare*) glagolu *volueris*: *aće ti rek'sihъ s'lovesъ moiъ budeši pos'lušati* (BrBer₁ 387c).

grč.	ὅ γὰρ μέτρῳ <u>μετρεῖτε</u> ἀντιμετρήσεται ὑμῖν
lat.	<i>eadem quippe mensura qua <u>mensi fueritis</u>, remetietur vobis</i>

(10)	Est 4,16
hcs.	<i>idi i zberi vse iûdêi . eže v suzêhь <u>obrêlь budeši</u> i molite za me (BrVO 405b-c)</i>
lat.	<i>Vade et congrega omnes Iudaeos quos in Susan <u>repereris</u>, et orate pro me</i>

U latinskome im odgovaraju odnosne rečenice, u kojima stoji futur drugi za izražavanje radnje koja se događa prije druge buduće radnje, a u glavnoj je rečenici futur prvi (*remetietur*) ili imperativ (*orate*). Veznik je odnosna zamjenica *qui, quae, quod*.

U grčkom se u primjeru (9)³⁰⁸ odnosna rečenica uvodi odnosnom zamjenicom u dativu (ὅ) u kojoj stoji indikativ prezenta (μετρεῖτε).

Međutim, u većini zabilježenih primjera futur drugi, osim što označava radnju koja se događa prije druge radnje, izražava i dodatno eventualno značenje (usp. LEPISSIER 1960). Takvo značenje signalizira i veznik rečenice. U hrvatskome crkvenoslavenskome riječ je o vezniku *iže koliždo* ('tko god'), u latinskome u istome značenju *quicumque/quodcumque*, a u grčkome ὅς uz koji dolazi konjunktiv s modalnom česticom ἄν.

11)	Hom. s. Ambrosii
hcs.	<i>edinь každy čto <u>stvorilь budetь</u> sie ot g(ospod)a primetь (BrBer₁ 149c = BrBer₂)</i>
lat.	<i>unusquisque quodcumque <u>fecerit</u> bonum, hoc recipiet a Domino</i>

12)	1Mak 2,41
hcs.	<i>vsak' č(lovê)kь iže koliždo <u>prišalь budetь</u> k namь v brani v dan soboti borim se protivu emu (BrVO 412a)</i>
lat.	<i>omnis homo, quicumque <u>venerit</u> ad nos in bello die sabbatorum, pugnemus adversus eum</i>

13)	1C 11,27
-----	----------

³⁰⁸ Grčki se ne navodi za primjer (10) zato što je tekst *Knjige o Esteri* na hrvatski crkvenoslavenski preveden s latinskoga (BADURINA STIPČEVIĆ 2000).

hcs.	<i>iže koliždo êľb budetľ i pilľ čašu g(ospod)nu nedostoêň povinan' budetľ telu i krvi g(ospod)ni (BrBer_{2/I} 202b)</i>
lat.	<i>Itaque quicumque <u>manducaverit</u> panem hunc, vel <u>biberit</u> calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini</i>
grč.	ὅς <u>ἄν ἐσθίῃ</u> τὸν ἄρτον ἢ <u>πίνῃ</u> τὸ ποτήριον τοῦ κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ κυρίου.

14)	De assumptione beatae Mariae Virginis
hcs.	<i>čto rêš'ne vaz'vêčau h(r̃sto)vľ propovedit(e)ľ oče ače zakletľ budu i tvoe hv(a)li nikoliže <u>mlč'ľ budu</u> (BrBer₂ 116d)</i>
lat.	<i>quod ut verum fatear, Christi praeconia, etiamsi voluero adiuratus, neque tuas laudes omnino <u>tacere queo</u></i>

U latinskome odgovarajućem tekstu u svim su primjerima odnosne rečenice, u kojima stoji futur drugi za izražavanje radnje koja se događa prije druge buduće radnje, a u glavnoj je rečenici futur prvi (*recipiet, venerit, reus erit*).

U grčkome, koji je utvrđen samo za primjer (13), u zavisnoj rečenici nalazi konjunktiv prezenta s modalnom česticom ἄν (ἄν ἐσθίῃ...πίνῃ). Konjunktiv s modalnom česticom ἄν uporabljen u odnosnoj rečenici (veznik je odnosna zamjenica ὅς) ukazuje na to da se tom odnosnom rečenicom izražava dodatni smisao. U ovome primjeru ona ima značenje eventualne pogodbene rečenice u kojoj se konjunktivom prezenta označava iterativna radnja sadašnja (MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 229).

5. 3. 5. 5. *Budu + I-particip u dopusnim rečenicama*

U nekoliko je primjera (točnije: tri) futur drugi zabilježen i u dopusnim rečenicama. Dva su (15 i 16) gotovo identična primjera iz *Estere*, a jedan (17) je iz *Evandjelja po Ivanu*. U njima se futurom drugim izražava radnja koja prethodi drugoj budućoj radnji.

U latinskome im odgovaraju dopusne rečenice s veznikom *etiam si*, koji inače dolazi s indikativom. U ovim primjerima u zavisnoj stoji futur drugi, a u glavnoj futur prvi (*dabitur, impetrabis, vivet*).

U grčkome u primjeru (17) također dolazi dopusna rečenica, uvedena veznikom κἄν ('ako i'). U vremenima i načinima one se povode za pogodbenim rečenicama (MUSIĆ, MAJNARIĆ

2004: 228). U ovome primjeru u zavisnoj stoji (eventualni) konjunktiv aorista (kao ekvivalent latinskome futuru drugome) za izražavanje pogodbe koja će se izvršiti jedanput u budućnosti (MUSIĆ, MAJNARIĆ 2004: 225–226).

(15)	Est 5, 3
hcs.	<i>oče ače polovnuu čestʹ c(êsa)rstviê moego <u>prosila budešʹ</u> dast' se tebê</i> (BrVO 405d)
lat.	<i>etiam si dimidiam partem regni <u>petieris</u>, dabitur tibi</i>

(16)	Est 5, 6
hcs.	<i>oče ače polovnuu čestʹ c(êsa)rstviê moego <u>prosila budeši isprosiši</u></i> (BrVO 405d)
lat.	<i>etiam si dimidiam partem regni mei <u>petieris</u>, impetrabis</i>

(17)	Iv 11,25
hcs.	<i>iže veruetʹ va me oče ače <u>umrlʹ budetʹ</u> oživitʹ</i> (MBer ₂ 36b] <i>umretʹ</i> MBer ₁)
grč.	ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ καὶ ἀποθάνῃ ζήσεται
lat.	<i>qui credit in me, etiam si <u>mortuus fuerit</u>, vivet</i>

5. 3. 5. 6. Pojedinačni slučajevi uporabe futura drugoga

U korpusu je također zabilježen relativno veliki broj primjera u kojima je oblik futura drugoga uporabljen u funkciji i značenju drugačijem od onoga koje mu se u gramatikama tradicionalno pripisuje. U takvim se primjerima sveza trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i *l*-participa pojavljuje u različitim vrstama zavisnih rečenica, a katkad i u glavnim te u nezavisnosloženim rečenicama. U njima, međutim, u većini slučajeva nema temporalno značenje, odnosno ne izražava radnju koja se događa prije druge buduće radnje, već ima takoreći modalno značenje, koje podrazumijeva širi spektar različitih uporaba.

U korpusu je zabilježen primjer u kojemu je futur durgi uporabljen u namjernoj rečenici:

(18)	Sermo s. Ambrosii
hcs.	<i>nečistotu sa vsêmbʹ telesnimʹ pohotêniembʹ daleče ot v(a)s otrinite da eg'da d(a)nʹbʹ g(ospod)na rof'istva pridetʹ sp(a)sitelno da <u>budete častili</u></i> (BrBer _{2/1} 11c)

lat.	<i>iactantiam, cum omni carnali delectatione procul a vobis repellatis: ut cum dies dominicae nativitatis advenerit salubriter ipsa <u>celebrare possitis</u></i>
------	---

Oblik takozvanoga futura drugoga u izdvojenome primjeru (*budete častili*) stoji u zavisnoj namjernoj rečenici uvedenoj veznikom *da*, koji je uobičajeni veznik namjernih rečenica u hrvatskome crkvenoslavenskome (HCSJ 2014: 355). U tom je primjeru također vidljiva sintaktička pojava koja se pripisuje utjecaju govornoga jezika, a to je udvajanje veznika *da* (u latinskome stoji samo jedan veznik *ut*), između kojih se mogu naći različiti konstituenti³⁰⁹ (MIHALJEVIĆ, ŠIMIĆ, VELA 2021: 342–343). Udvajanje *da* u hrvatskoglagoljičnim tekstovima ograničeno je na modalne (irealne) kontekste u kojima se u zavisnim rečenicama izriču potencijalno ostvarivi događaji. Ne iznenađuje dakle činjenica da je ta pojava potvrđena i u namjernim rečenicama zato što one same po sebi izražavaju nestvarnu radnju, tj. radnju čije se ostvarenje očekuje tek u budućnosti (MIHALJEVIĆ, ŠIMIĆ, VELA 2021: 348). U rečenicama u kojima je zabilježeno udvajanje veznika *da* glagol obično stoji u prezentu, rijetko u kondicionalu, a potvrđen je i jedan primjer u kojemu se pojavljuje i imperativ. U odgovarajućim latinskim rečenicama gotovo je uvijek konjunktiv prezenta, veoma rijetko konjunktiv imperfekta (MIHALJEVIĆ 2019: 607–608).

Uporaba oblika *budu* + *l*-particip u namjernim rečenicama nije uobičajena u hrvatskome crkvenoslavenskome. U tim se rečenicama obično pojavljuje svršeni prezent (kao ekvivalent latinskome konjunktivu prezenta) ili znatno češće kondicional I. (njime se uobičajeno prevodi latinski konjunktiv imperfekta) (MIHALJEVIĆ 2020: 289–290). Međutim, valja istaknuti da su, osim navedenoga primjera s konstrukcijom *budu* + *l*-particip, u hrvatskome crkvenoslavenskome sporadično zabilježeni i primjeri u kojima se u namjernim rečenicama pojavljuju i druga sredstva za izražavanje buduće radnje. Primjerice, u istome se primjeru u *Brevijaru Vida Omišljanina* umjesto konstrukcije *budu* s *l*-participom u namjernoj rečenici pojavljuje konstrukcija *budu* s infinitivom: *sp(a)s(i)telno da budete čbstiti* (BrVO 20c), te u *Baromićevu brevijaru* s glagolom *čtovati* umjesto *častiti*: *sp(a)s(i)t(e)lno da bud(e)te čtov(a)ti* (BrBar 81c) (ĆOSIĆ 2025:). U obama je navedenim primjerima veznik *da* također udvojen. Jedan je primjer s konstrukcijom *budu* + infinitiv u namjernoj rečenici zabilježen i u *Žgombićevu zborniku*: *da b(u)de imeti plod̃* (preuzeto iz MIHALJEVIĆ 2020: 279), te jedan s

³⁰⁹ U izdvojenome se primjeru između udvojenih veznika *da* nalazi umetnuta vremenska rečenica: *da eg'da d(a)нь g(ospod)na roj'istva pridet̃ sp(a)sitelno da budete častili*.

konstrukcijom *včeti* s infinitivom u BrVO: *dam' imъ sr(ъd)ce edino . i putъ edinъ . da boêti se vьčnut' mene vъ vse dni ih'* (BrVO 23c).

U latinskome u odgovarajućoj namjernoj rečenici prema pravilu o slaganju vremena stoji konjunktiv prezenta³¹⁰ modalnoga glagola *possum, posse, potui* ('moći') uz koji kao nadopuna stoji glagol u infinitivu (*celebrare*). U hrvatskome crkvenoslavenskome izostavljen je glagol *possum, posse, potui*, a futurom drugim prenesen je latinski infinitiv *celebrare* ('častiti').

Jasno je da oblik futura drugoga u ovome primjeru nema temporalno značenje, a pogotovo ne označuje prethodnost u odnosu na drugu buduću radnju. S obzirom na to da se u istoj funkciji osim sveze *budu* s *l*-participom pojavljuju i druga sredstva za izražavanje buduće radnje (iako iznimno rijetko), čini se da je njegova uporaba u namjernoj rečenici povezana s nastojanjem da se futurskim oblikom izrazi nestvarna radnja, nego što je povezana sa značenjem same sveze *budu* s *l*-participom. Primjeri uporabe oblika futura drugoga u namjernim rečenicama na mjestu latinskoga konjunktiva zabilježeni su i u tekstu *Besjeda Grgura Velikoga*, koji je na češki crkvenoslavenski preveden s latinskoga (v. više u: HAUPTOVÁ 2008: 91).

Na mjestu se latinskoga konjunktiva prezenta oblik futura drugoga nalazi i u sljedećem primjeru, u rečenici koja je uvedena upitnom zamjenicom *čto*:

19)	Post 37, 20
hcs.	<i>poidite da ubiem' i i vložim' i v čis'ternu...i tagda êvit' se čto pros'pêlъ budetъ emu s(a)nъ ego</i> (BrBer _{2/1} 115c] <i>prospêetъ</i> MBer ₂)
grč.	νῦν οὖν δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν καὶ ῥίψωμεν αὐτὸν εἰς ἓνα τῶν λάκκων (...) καὶ ὁψόμεθα τί ἔσται τὰ ἐνύπνια αὐτοῦ
lat.	<i>occidamus eum, et mittamus in cisternam veterem...et tunc apparebit quid illi prosint somnia sua</i> ³¹¹

U latinskome joj odgovara zavisnoupitna rečenica u kojoj je veznik upitna zamjenica *quid*. U njoj stoji konjunktiv prezenta (*prosint*) zato što se radnja zavisne promatra kao istovremena radnji glavne rečenice. Pri prevođenju se latinskih zavisnoupitnih rečenica na hrvatski

³¹⁰ U latinskome u zavisnim rečenicama, koje se smatraju istovremenima s glavnim, prema pravilima o slaganju vremena (*consecutio temporum*) stoji konjunktiv prezenta (ako je u glavnoj rečenici prezent, futur I, futur II ili imperativ) ili konjunktiv imperfekta (ako je u glavnoj rečenici imperfekt, perfekt ili pluskvamperfekt) (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 272–273, 284).

³¹¹ Grčki odgovarajući tekst nije naveden zato što hrvatski crkvenoslavenski više odgovara latinskom: *apparebit – êvit' se* ('pokazati se'), *prosint – pros'pêlъ budetъ* ('koristiti, biti od koristi'), dok su u grčkome na istim mjestima glagoli koji imaju drugačije značenje: *ὁψόμεθα* – 'vidjet ćemo', *τί ἔσται* – 'što će biti'. Prema grčkome je i suvremeni prijevod: *Vidjet ćemo što će biti od njegovih snova!* (Post 37,20).

crkvenoslavenski konjunktiv prezenta obično prevodi prezentom ili kondicionalom I., a konjunktiv imperfekta najčešće kondicionalom I., iznimno rijetko i prezentom (MIHALJEVIĆ 2020: 264). U ovome je primjeru latinski konjunktiv prezenta (*prosint*) u pojedinim spomenicima neočekivano preveden oblikom futura drugoga, dok je u drugim preveden prezentom (*prospēto*).

Sveza *budu* s *l*-participom ni u ovome primjeru nema funkciju izražavanja prethodnosti u odnosu na drugu buduću radnju jer se radnja zavisne rečenice može smatrati istovremenom s radnjom glavne: ubit ćemo Josipa i tada će se pokazati koliko mu (u tom trenutku) njegov san (o tome da mu se svi poklanjaju) koristi.

Futur drugi u jednome je primjeru zabilježen u glavnoj rečenici zavisnosložene rečenice čija je zavisna sastavnica pogodbeno rečenica s veznikom *ače*. U njoj se futuro drugom ne izražava radnja koja prethodi drugoj budućoj radnji već radnja koja će se sigurno dogoditi, ako se ispuni uvjet izražen u zavisnoj rečenici: ako te posluša, (kao rezultat toga) steći ćeš brata.

Tomu u prilog govori i latinski. Naime, u latinskome se futur drugi također nalazi u glavnoj (*lucratus eris*), a isti je oblik uporabljen i u zavisnoj pogodbenoj (*audierit*). Uporaba futura drugoga u glavnoj rečenici nije tako uobičajena u latinskome jer se on obično rabi u zavisnim rečenicama. Međutim, futur drugi u glavnoj rečenici rabi se kada se želi izraziti stroga vremenska veza između dviju budućih radnji, odnosno da će se radnja glavne rečenice ostvariti tek nakon što se ispuni uvjet iz zavisne (PINSKTER 2015: 462–463). U grčkome stoji aorist (ἐκέρδῃσας):

20)	Mt 18,15
hcs.	<i>ače te poslušati vačnetʹ priobrēl' budeši brata tvojego</i> (MBer ₁ 47c] <i>priobrēlʹ esi</i> MNov)
grč.	ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδῃσας τὸν ἀδελφόν σου
lat.	<i>si te audierit, lucratus eris fratrem tuum</i>

U primjeru (21) futur drugi (*otrlʹ budeši*) uporabljen je u nezavisnosloženoj rečenici, kojoj prethodi složena rečenica, sastavljena od zavisne pogodbene (*ače imaši zaliho teles'naē*) i glavne rečenice (*dai ničimʹ*). U njoj se izražava uvjet koji se treba ispuniti kako bi se ostvarila radnja nezavisnosložene rečenice (*tagda otrlʹ budeši*). Može se reći da u ovom primjeru futur drugi označava rezultat proizišao iz radnje zavisnosložene rečenice koji će se ostvariti nakon što se ispuni ono što je izrečeno u zavisnosloženoj rečenici. U odgovarajućemu latinskom tekstu

stoji indikativ perfekta *tersisti*, kojim se u ovome primjeru vjerojatno izražava rezultativno stanje, iako je uporaba aktivnoga perfekta u tome značenju rijetko zabilježena u latinskim tekstovima (PINKSTER 2015: 446–447).

21)	Hom. s. Thomae Aquini
hcs.	<i>ače imaši zaliho teles'naê dai ničimъ i tagda <u>otrlъ budeši</u> nozi g(ospod)ni</i> BrBer _{2/1} 143a
lat.	<i>si habes superflua, da pauperibus, et Domini pedes <u>tersisti</u></i>

Zabilježen je i jedan primjer u kojemu futur drugi stoji u nezavisnosloženoj rečenici. Primjer je pronađen u jednome od tekstova koji su naknadno dodani BrBer₁, točnije u tekstu homilije sv. Bede Časnoga (RADOŠEVIĆ, DÜRRIGL 2023: 140–141). U ovome se primjeru futur drugi najvjerojatnije rabi u funkciji futura prvoga. Takvi su primjeri nerijetko potvrđeni u neliturgijskim zbornicima.

22)	Homilija sv. Bede Časnoga
hcs.	<i>(slišite ubo) zmožniê z'mož'ni <u>trpeli budute</u> mučeniê</i> (BrBer ₁ 167a)
lat.	<i>potentes autem potenter tormenta <u>patientur</u></i> ³¹²

Primjeri opisane uporabe sveze *budu* s *l*-participom zabilježeni u hrvatskome crkvenoslavenskome u funkciji koja nije temporalna nisu izolirana pojava u slavenskim jezicima (vidi druge primjere u: HAUPTOVÁ 2008; LEPISSIER 1960; WHALEY 2000).

5. 3. 5. 6. *Budu* + *l*-particip u funkciji imperativa

U primjeru koji slijedi oblik futura drugoga uporabljen je u nezavisnosloženoj rečenici u kojemu, kako se na prvi pogled čini, ima značenje imperativa (*ne boêli se budete*):

23)	1Mak 3, 22
hcs.	<i>samъ g(ospod)ъ staret' e pred' licemъ našimъ . vi že <u>ne boêli se budete</u> ihъ</i> (BrBer _{2/1} 251c)
lat.	<i>ipse Dominus conteret eos ante faciem nostram, vos autem <u>ne timueritis</u> eos</i> ³¹³

³¹² Redak je preuzet iz *Knjige mudrosti* 6,7: *moćnici će biti moćno kažnjeni*.

³¹³ Grčku paralelu ne navodimo zato što je tekst *Prve knjige o Makabejcima* na hrvatski crkvenoslavenski preveden s latinskoga (BADURINA STIPČEVIĆ 2020), ali napominjemo da i u grčkome na istome mjestu stoji imperativ u 2. l. mn. *μη φοβείσθε* ('ne bojte se').

Takvo tumačenje naizgled potvrđuje odgovarajući latinski tekst u kojemu na istome mjestu stoji zaniijekani konjunktiv perfekta (*ne timueritis*). Riječ je o takozvanome prohibitivnome konjunktivu, s pomoću kojega se u 2. licu jednine i množine izražava stroga zabrana (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 267). S obzirom na to da je konjunktiv perfekta u latinskome formalno istovjetan futuru drugome – osim u 1. l. jd. (GORTAN, GORSKI, PAUŠ 2005: 109), uporaba sveze *budu* + *l*-particip u ovome se primjeru može objasniti upravo tom podudarnošću. Pretpostavlja se da je prilikom prevođenja došlo do pogreške pri čemu je latinski konjunktiv perfekta pogrešno protumačen i prenesen oblikom futura drugoga (GALIĆ 2023: 334). Tu tvrdnju dodatno potkrepljuje činjenica da se takvi primjeri, prema onome što je zasad poznato, pojavljuju samo u *Prvoj knjizi o Makabejcima*, odnosno u tekstu koji je na hrvatski crkvenoslavenski preveden s latinskoga jezika³¹⁴ te da su svi zaniijekani. Dodat ćemo još i to da je, osim futura drugoga, koji je potvrđen i u drugim hrvatskim crkvenoslavenskim spomenicima³¹⁵, na istome mjestu zabilježena i sveza *budu* s infinitivom³¹⁶ te jedanput i imperativ³¹⁷. Isti je slučaj zabilježen i u dolje navedenom primjeru:

24)	1Mak 2,62
hcs.	<i>ot sl(o)v(e)sъ č(lověk)a grěšna <u>ne boěli se budete</u></i> (BrVat ₅ 222b] <i>nebo êvi se budête</i> ³¹⁸ (!) BrVO 412d <i>ne boěli se budutъ</i> BrN ₂ 241b)
lat.	<i>a verbis viri peccatoris <u>ne timueritis</u>, quia gloria eius stercus et vermis est</i>

5. 3. 5. 7. Redoslijed riječi

Sastavnice futura drugoga, kao i drugih složenih glagolskih oblika, u hrvatskome crkvenoslavenskome ne moraju biti susljedne već mogu biti razdvojene drugim rečeničnim dijelovima (HCSJ 2014: 257). Ipak, u korpusu su rijetko zabilježeni primjeri u kojima su sastavnice razdvojene drugim riječima (*bud(e)t' vêt'vie ee omladêlo*). U ostalim su primjerima sastavnice susljedne, pri čemu se u gotovo svim slučajevima particip nalazi na prvome mjestu, a potom slijedi pomoćni glagol (*vъzšlo budet', g(lago)lalb budu, pilb budeši, vidêl budu, mlbč'lb*

³¹⁴ Dodatni argument te tvrdnje može biti i činjenica da su gotovo svi oblici futura drugoga u BrVO pronađeni u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga (*Estera*, *Prva* i *Druga knjiga o Makabejcima*) i svi bez iznimke stoje na mjestu latinskoga futura drugoga.

³¹⁵ *vi že* ne boěli se budete *ihb* = BrN₂ 241d; BrVat₅ 222d; BrBrib; BrMosk₁; BrN₁ (GALIĆ 2023.a: 334)

³¹⁶ *vi že* ne boěti se budete *ihb* = BrVO 415a; BrVb₂ (GALIĆ 2023.a: 334).

³¹⁷ *ne boite se* = BrDab (GALIĆ 2023: 334).

³¹⁸ U BrVO došlo je do pogreške pisara. Zbog sličnosti glagoljičnih slova *t*, *l* i *v* pisar je vjerojatno zamijenio slovo *t* ili *l* slovom *v* pa je umjesto *ne boěti/boěli se budête* napisao *nebo êvi se budête*.

budu, *vshotelb budeši*, *pilb budeši*, *prosila budešb*, *dešli budete*, *ne bošli se budete*, *trpeli budutb*). Samo su dva primjera u kojima se pomoćni glagol nalazi ispred participa: *budeši poslušalb*, *budete častili*. U jednome je primjeru (11) zabilježena koordinacija dvaju participa uz samo jedan oblik pomoćnoga glagola (*êlb budetb* i *pilb*).

5. 3. 5. 8. Odnos s grčkim predloškom

Primjeri uporabe futura drugoga u analiziranome su korpusu nešto rjeđe zabilježeni u tekstovima za koje je moguće utvrditi grčki predložak. U grčkome u odgovarajućim zavisnim rečenicama obično stoji konjunktiv. U vremenskoj rečenici stoji konjunktiv aorista: *bud(e)t' (...)* *omladêlo* / ὅταν (...) γένηται, u eventualnoj futurskoj također konjunktiv aorista: *aće (...)* *êlb budetb* / ἐάν (...) φάγη. U jednoj je odnosnoj rečenici potvrđen futur: *toûže (...)* *mêrili budete* / ὅ (...) μετρεῖτε, dok je u drugoj zabilježen konjunktiv aorista s modalnom česticom *äv*: *iže koliždo êlb budetb i pilb* / ὅς äv ἐσθίη (...) ἢ πίνη. U dopusnoj se rečenici također bilježi konjunktiv aorista s modalnom česticom *äv*: *oće acê umrlb budêtb* / κὰν ἀποθάνη. U pojedinačno zabilježenim slučajevima uporabe futura drugoga, u grčkome u jednome primjeru u zavisnoupitnoj rečenici stoji futur: *čto pros'pêlb budetb* / τί ἔσται, dok je u jednome primjeru potvrđen aorist: *priobrêl' budeši* / ἐκέρδησας.

hrvatski crkvenoslavenski	grčki
<i>budu</i> + <i>l</i> -particip	konjunktiv aorista s modalnom česticom <i>äv</i>
pojedinačna uporaba sveze <i>budu</i> + <i>l</i> -particip	futur, aorist

5. 3. 5. 9. Odnos s latinskim predloškom

Kao što je već ranije istaknuto, futur drugi u analiziranome se hrvatskom crkvenoslavenskom korpusu češće pojavljuje u tekstovima koji su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga. U svim primjerima u kojima se *budu* + *l*-particip rabi u zavisnim vremenskim, odnosnim te pogodbenim rečenicama u latinskome na istome mjestu stoji futur drugi: *vbzšlo budet' / ortus fuerit*, *g(lago)lalb budu / locutus fuero*, *pilb budeši / biberis*, *bud(e)t' omladêlo / tener fuerit*, *vidêlb budu / videro*, *vshotelb budeši / volueris*, *êlb budetb / manducaverit*, *prešalb budetb / transierit*, *mêrili budete / mensi fueritis*, *obrêlb budeši / repereris*, itd. U primjerima u kojima se futur drugi pojavljuje u drugim vrstama zavisnih rečenica u kojima se izražava potencijalno ostvariva radnja, u latinskome obično stoji konjunktiv: *da budete častili / ut (...) celebrare possitis*, *čto pros'pêlb budetb / quid (...) prosint*. U jednome se primjeru u latinskome nalazi prezent modalnoga glagola *queo* ('moći'): *mlbč'lb budu / tacere queo*. U jednome je

primjeru u latinskome zabilježen i perfekt: *otrlb budeši / tersisti*. U primjerima u kojima je futur drugi uporabljen u funkciji imperativa, u latinskome stoji prohibitivni konjunktiv perfekta: *ne boêli se budete / ne timueritis*. Međutim, kako je latinski prohibitivni konjunktiv formalno identičan futuru drugom, vjerojatno je riječ o pogreški pri prevođenju. Potvrđen je također jedan primjer uporabe futura drugoga u funkciji izražavanja radnje koja se događa poslije trenutka govorenja. O tome svjedoči i usporedba s latinskim predloškom, u kojemu stoji futur: *trpeli budutb / patientur*.

hrvatski crkvenoslavenski	latinski
<i>budu + l-particip</i>	futur drugi
pojedinačna uporaba sveze <i>budu + l-particip</i>	konjunktiv prezenta, modalni glagol <i>queo</i> ('moći'), perfekt, prohibitivni konjunktiv perfekta, futur

5. 3. 5. 9. Zaključak

U analiziranome je hrvatskome crkvenoslavenskome korpusu zabilježeno približno 50 različitih primjera uporabe futura drugoga. U najvećemu se broju slučajeva rabi u zavisnim rečenicama – odnosnim, pogodbenim, vremenskim te dopusnim – u kojima futur drugi u pravilu izražava radnju koja se događa prije druge radnje u budućnosti, iznimno rijetko (jedan potvrđeni primjer) i radnju koja je istovremena s radnjom glavne rečenice. Ovisno o kontekstu u kojemu se futur drugi pojavljuje, on može poprimiti i modalnu značenjsku nijansu – kondicionalnu ili eventualnu – i to osobito u pogodbenim, odnosnim i dopusnim rečenicama.

Većina je takvih primjera uporabe futura drugoga zabilježena u tekstovima koji su prevedeni s latinskoga. U latinskome im odgovara isti tip zavisnih rečenica, u kojima uvijek stoji futur drugi koji izražava radnju koja se događa prije druge buduće radnje, koja je u glavnoj rečenici izražena futurom prvim ili imperativom. U potvrđenim se primjerima na mjestu latinskoga futura drugoga se dosljedno pojavljuje sveza *budu s l-participom*, tj. futur drugi, a na mjestu futura prvoga perfektivni prezent. Istaknut ćemo još i to da gotovo svi primjeri zabilježeni u BrVO potječu iz tekstova za koje je utvrđeno da su na hrvatski crkvenoslavenski prevedeni s latinskoga: *Estera*, *Prva* i *Druga knjiga o Makabejcima* (samo je jedan primjer iz antifone). U njima se futur drugi rabi isključivo u pogodbenim, odnosnim, vremenskim i dopusnim rečenicama.

U rijetkim primjerima za koje se može utvrditi i grčki odgovarajući tekst u zavisnim rečenicama stoji takozvani eventualni konjunktiv prezenta ili aorista s modalnom česticom *ǣv*, koji se u pogodbenim rečenicama inače rabe kao ekvivalenti latinskome futur drugome.

U korpusu je zabilježeno i nekoliko primjera ponešto neuobičajene uporabe futura drugoga – otprilike njih deset. U njima futur drugi u zavisnim rečenicama ne izražava radnju koja prethodi drugoj budućoj radnji već onu koja se događa istovremeno s radnjom glavne rečenice ili, češće, poslije nje. To podrazumijeva uporabu futura drugoga u namjernoj te u zavisnoupitnoj rečenici (s upitnom zamjenicom *čto* u službi veznika), u kojima on stoji na mjestu latinskog konjunktiva prezenta. Futur drugi se javlja i izvan tipičnog konteksta zavisnih rečenica. U jednome je primjeru uporabljen u glavnoj rečenici složene pogodbene rečenice, u kojoj izražava radnju koja će se sigurno dogoditi ako se ostvari uvjet izražen u zavisnoj rečenici. U latinskome također stoji futur drugi u istoj funkciji. Slično značenje ima i futur drugi uporabljen u nezavisnosloženoj rečenici kojoj prethodi složena pogodbena rečenica – u njoj izražava radnju koja će se dogoditi ako se ispuni radnja složene pogodbene rečenice. U latinskome na istome mjestu ovaj put stoji perfekt s rezultativnim značenjem. U dvama je primjerima uporabljen u značenju imperativa, ali čini se da je riječ o pogreški prevoditelja koji je konjunktiv perfekta, formalno identičan oblik futuru drugome, pogrešno na hrvatski crkvenoslavenski preveo futurom drugim. U jednome je primjeru futur drugi uporabljen u službi futura prvoga, što bi se moglo objasniti utjecajem govornoga jezika.

Primjeri su to uglavnom pojedinačne uporabe futura drugoga, a potvrđeni su u BrBer₁, BrBer₂, MBer₁, MBer₂, MHrv. Oni nisu izolirana pojava u hrvatskome crkvenoslavenskome, već ih se može pronaći i u drugim crkvenoslavenskim tekstovima, primjerice onima češke redakcije (usp. HAUPTOVÁ 2008).

6. ZAKLJUČAK

Sustavnije istraživanje gramatičkih sredstava za izražavanje budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku (present, *včnu*, *budu*, *imamь*, *hoću* + infinitiv te *budu* + *l*-particip) te njihovo sagledavanje iz šire jezične perspektive iznjedrilo je nova saznanja o njihovom statusu. Istraživanje, naime, pokazuje da je supostojanje više različitih sredstava za izražavanje budućnosti u hrvatskome crkvenoslavenskome posljedica njihova razvoja iz različitih odnosno sličnih jezičnih izvora tijekom povijesti toga jezika te činjenice da su se ta sredstva rabila u različitim funkcijama.

Osnovno je sredstvo za izražavanje budućnosti present svršenoga vida. Valja pritom istaknuti da takav način izražavanja futura nije bio ograničen samo na glagole koji su po svojem leksičkom značenju svršeni, već se tendencija izražavanja budućnosti presentom svršenoga vida bilježi i kod glagola koji po svojem značenju nisu iskazivali radnju koja ima inherentan cilj, poput glagola stanja i aktivnosti. Pojedini su takvi glagoli već u starocrkvenoslavenskome za izražavanje futura rabili isključivo svoj perfektivizirani parnjak s prefiksom *vbz-/vbs-* (primjerice: *radovati se* – *vbzradovati se*), koji se u istome značenju, osim u futuru, javljao i u aoristu. Present tih glagola označavao je početak radnje odnosno promjenu stanja koje traje u budućnosti. Uporaba presentskih oblika s prefiksom *vbz-/vbs-* u funkciji izražavanja apsolutne budućnosti obilno je posvjedočena i u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima. Istraživanje pokazuje da se u jezično mlađim spomenicima južne skupine present s prefiksom *vbz-/vbs-* osobito često pojavljuje na mjestu na kojemu se u tekstovima sjeverne skupine nalazi futurski oblik tvoren od ingresivnoga pomoćnog glagola i infinitiva (*včnu* + infinitiv), što ukazuje na njihovu funkcionalnu i semantičku bliskost.

Osim prezenta svršenoga vida, u analiziranome su korpusu potvrđeni i malobrojni primjeri u kojima je u funkciji označavanja buduće radnje zabilježen i nesvršeni present. Njime se najčešće označavaju svezremenske ili opće istine te radnja koja se ponavlja u budućnosti.

Futurski oblik sastavljen od ingresivnoga faznog glagola i infinitiva (*včnu* + infinitiv) najčešće je potvrđena složena tvorba kojom se u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima izražava apsolutna budućnost. Pritom je često prisutna i ingresivna značenjska sastavnica, pa se tim oblikom označavao početak buduće radnje odnosno nastupanje stanja koje se nastavlja u budućnosti. S obzirom na funkcionalnu i semantičku podudarnost s presentom perfektiviziranih glagola s prefiksom *vbz-/vbs-*, složeni futur *včnu* + infinitiv može se promatrati kao analitičko sredstvo za izražavanje početka radnje ili promjene stanja koje traje u budućnosti. Takvo

tumačenje podupire i činjenica da se pomoćni glagol *včeti* u analiziranome korpusu često povezuje s infinitivima glagola stanja i aktivnosti, primjerice: *c(êsa)rstvovati*, *radovati se*, *vladati*, *žiti*, *diviti se*, *sêdêti*, *stoêti*, *ležati*, *znati*, *hoditi*, *razumêti*, *êsti*, *piti*, *vêrovati*, *plakati*, *boêti se*. Naime, pojedini su od tih glagola za izražavanje budućnosti tvorili vidski parnjak perfektiviziran najčešće prefiksom *vbz-/vbs-*, kojim se označavala promjena stanja. Futurski oblik *včnu* + infinitiv pokazuje se kao izrazita hrvatska crkvenoslavenska jezična crta svojstvena, kako se čini, ponajprije tekstovima koji su bili prilagođivani latinskomu izvorniku prije treće, ujedno i posljednje, revizije hrvatskih crkvenoslavenskih tekstova. Naime, u starijim tekstovima koji čuvaju prijevode s grčkoga taj se oblik pojavljuje rijetko, dok se u jezično mlađim spomenicima južne skupine uočava težnja da se *včnu* + infinitiv zamijeni drugim drugim sredstvima za izražavanje budućnosti, ponajprije prezentom svršenoga vida (s prefiksom *vbz-/vbs-*).

Sličan obrazac ponašanja pokazuje i futur tvoren od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budu*) i infinitiva. Tim se oblikom u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima izražava apsolutna buduća radnja, što potvrđuje i usporedba s grčkim i latinskim predloškom, u kojima na odgovarajućem mjestu redovito stoji futur. U pojedinim je primjerima pritom prisutna i ingresivna značenjska sastavnica, pa se futurskim oblikom *budu* + infinitiv označava i početak radnje odnosno promjena stanja koje potom traje u budućnosti. Tim se taj oblik funkcionalno i semantički približava futuru tvorenomu od ingresivnoga faznog glagola (*včnu* + infinitiv) te prezentu svršenoga vida s prefiksom *vbz-/vbs-*. Na njihovu funkcionalnu i semantičku bliskost upućuje i činjenica da se na mjestu oblika *budu* + infinitiv u drugim hrvatskoglagoljičnim spomenicima obično pojavljuje upravo futurski oblik *včnu* + infinitiv ili svršeni prezent (s prefiksom *vbz-/vbs-*). H. Křížková, koja je među prvima u slavističkoj literaturi uočila sličnost u uporabi navedenih sredstava za izražavanje budućnosti, pretpostavlja da se u funkciji pomoćnoga glagola za tvorbu futura najprije počeo rabiti ingresivni fazni glagol. Budući da se isti glagol mogao upotrebljavati i za izražavanje ingresivnosti u drugim glagolskim vremenima, primjerice u aoristu, nije bio posve prikladan kao pomoćni glagol za tvorbu futura. Stoga ga je postupno zamijenio pomoćni glagol *biti* (*budu*). Rezultati ovoga istraživanja također pokazuju da se pomoćni glagol *biti*, kao i *včeti*, u tvorbi futura u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima povezuje uglavnom s infinitivima glagola stanja i aktivnosti, primjerice: *tužiti*, *vzlež(a)ti*, *stoêti*, *voditi*, *verovati*, *tr'pti*, *sêdêti*, *boêti se*, *žiti*, *kralevati*, *suditi*, *moći*. To upućuje na zaključak da se futur *budu* + infinitiv, jednako kao i futur *včnu* + infinitiv, može promatrati kao analitičko

sredstvo za izražavanje početka radnje ili stanja koje traje u budućnosti, ponajprije uz glagole stanja ili aktivnosti.

U hrvatskome se crkvenoslavenskome za izražavanje buduće radnje rabila i sveza pomoćnoga glagola *imêti* i infinitiva. U analiziranome korpusu najčešće su potvrđeni zanijekani oblici sveze *imamъ* + infinitiv, kojima se izražava snažno uvjerenje da se buduća radnja neće ostvariti. Budući da su takvi primjeri u najvećoj mjeri zabilježeni u tekstovima koji čuvaju starije prijevode s grčkoga, mogu se smatrati starocrkvenoslavenskim naslijeđem. Tomu u prilog govori i činjenica da zanijekani oblici sveze *imamъ* + infinitiv gotovo isključivo stoje na mjestu grčkoga konjunktiva aorista s dvjema negacijama, kojim se izražava kategorička negacije buduće radnje. U takvim primjerima prevladava temporalna vrijednost sveze *imamъ* + infinitiv. Za razliku od zanijekanih oblika, koji pokazuju određeni obrazac uporabe – izražavaju snažno uvjerenje da se buduća radnja neće izvršiti te redovito stoje na mjestu grčkoga dvostruko zanijekanog konjunktiva aorista ili futura – potvrdni se oblici pojavljuju u različitim funkcijama i značenjima. Primjeri u kojima se izražava apsolutna buduća radnja, bez dodatne modalne nijanse, vrlo su rijetki te su također uglavnom potvrđeni u tekstovima starijega tekstološkog sloja. Njihovu temporalnu vrijednost potvrđuje i činjenica da im u grčkome i latinskome odgovara futur. S druge strane, u tekstovima prevedenima s latinskoga (homilijama, sermonima, pasijama i sl.) nešto su češće potvrđeni primjeri u kojima prevladava modalno značenje sveze *imamъ* + infinitiv, pri čemu se njome izražava nužnost ili obvezatnost izvršenja buduće radnje. U takvim slučajevima sveza *imamъ* + infinitiv stoji na mjestu latinskih konstrukcija *debeo* + infinitiv, *habeo* + infinitiv te perifrastične konjugacije aktivne, koje također upućuju na buduću radnju, ali pritom zadržavaju i modalnu značenjsku nijansu. U grčkome u takvim primjerima stoji sveza μέλλω + infinitiv ili ἔχω + infinitiv.

Sveza glagola *hotêti* i infinitiva u hrvatskim se crkvenoslavenskim tekstovima primarno rabi za izražavanje buduće radnje s modalnom značenjskom nijansom predodređenosti ili neizbježnosti njezina izvršenja u neposrednoj budućnosti te, kada je riječ o situacijama na koje vršitelj radnje može utjecati, namjere ili odlučnosti da se izvrši radnja izražena infinitivom. Najčešće je potvrđena u tekstovima prevedenima s latinskoga, u kojima joj u pravilu odgovara latinska perifrastična konjugacija aktivna. U malobrojnim primjerima u kojima je moguće utvrditi i grčki predložak svezi glagola *hotêti* i infinitiva odgovara istovrijedna konstrukcija glagola μέλλω s infinitivom. Može se stoga zaključiti da je uporaba sveze glagola *hotêti* i infinitiva u temporalnome značenju s izraženom modalnom značenjskom nijansom u znatnoj mjeri potaknuta jezikom izvornika, u prvome redu latinskoga. Primjeri u kojima prevladava

temporalno značenje sveze *hoću* + infinitiv, bez modalne sastavnice, iznimno su rijetko potvrđeni u analiziranome korpusu. Zabilježeni su ponajprije u parafrazama starozavjetnih tekstova, u jednoj homiliji, u misnoj sekvenciji *Dies irae* te najviše u rubrikama liturgijskih tekstova, koje su pisane govornim jezikom. Takvo stanje upućuje na zaključak da se oblik *hoću* + infinitiv u futurskome značenju rabio u govornome jeziku, ali da u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima nije bio u široj uporabi kao sredstvo za izražavanje apsolutne budućnosti.

Zaključno se može reći da su od opisanih sredstava za izražavanje buduće radnje u hrvatskome crkvenoslavenskome svršeni prezent, futur *včnu* + infinitiv i futur *budu* + infinitiv funkcionalno usporedivi s današnjim futurom prvim jer služe kao sredstva za izražavanje apsolutne budućnosti. Nasuprot tomu, sveze *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv u pravilu zadržavaju modalnu značenjsku nijansu te se samo iznimno rabe kao neutralna sredstva za izražavanje buduće radnje. mogu smatrati sredstvima za izražavanje buduće radnje s modalnom značenjskom nijansom. Prema raspodjeli uobičajenih jezičnih izvora za razvoj futura koju iznose Bybee i suradnici (BYBEE, PAGLIUCA, PERKINS 1994), prva skupina sredstava za izražavanje budućnosti (svršeni prezent, *včnu* + infinitiv, *budu* + infinitiv) potječe od gramatičkih sredstava za izražavanje aspekta. S druge strane, sveze *imamъ* + infinitiv i *hoću* + infinitiv razvijaju se iz modalnih glagola, čije futursko značenje nastaje kao rezultat procesa gramatikalizacije izvorno leksičkoga materijala.

POPIS LITERATURE

1. BADURINA-STIPČEVIĆ, V. 1994. Tobija, Judita i Estera u hrvatskoglagoljskim brevijarima. *Književna smotra* 92–94: 209–212.
2. BADURINA STIPČEVIĆ, V. 2020. Hrvatskoglagoljske Makabejske knjige. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.ž
3. BEEKES, R. S. P. 2011. *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*. Second edition. M. de Vaan (revised and corrected by). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
4. BENIĆ, M. 2024. Contemporary Croatian future II: a tense or a mood?. *Zeitschrift für Slawistik* 69/2: 273–302.
5. BIRNBAUM, H. 1958. *Untersuchungen zu den Zukunftsumschreibungen mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
6. BYBEE, J., PAGLIUCA, W., PERKINS, R. 1994. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
7. COMRIE, B. 1985. *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. ĆOSIĆ, D. 2025. Izražavanje buduće radnje u *Brevijaru Vida Omišljanina*. *Slovo* 75, 57–81.
9. ĆOSIĆ, D., A. MIHALJEVIĆ. 2026. Glagolski oblici u *Prvome i Drugome beramskom misalu*. Mihaljević, A., Požar, S., Radošević, A. (ur.). *Studije o Prvome i Drugome beramskom misalu*. Zagreb: Staroslavenski institut.
10. DAHL, Ö. 1985. *Tense and Aspect Systems*. New York – Oxford: Basil Blackwell.
11. DAHL, Ö. 2000. The grammar of future time reference in European languages. *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Empirical Approaches to Language Typology EUROtyp 20–6. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 309–328.
12. DAMJANOVIĆ, S. 1984. *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
13. DAMJANOVIĆ, S. 2003. *Staroslavenski jezik. 4. izdanje*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
14. DUKAT, Z. 1983. *Gramatika grčkoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
15. FLEISCHMAN, S. 1982. *The Future in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

16. GALDI, G. 2016. On *coepi/incipio* + infinitive: some new remarks. *Early nad Late Latin: Continuity or Change?*. Adams, J. N, Vincent, N. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 246–264.
17. GALIĆ, J. 2023.a Sintaksa imperativnih rečenica u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
18. GALIĆ, J. 2023.b Glagolski oblici u *Prvome beramskom brevijaru*. A. Mihaljević, M. Mihaljević, A. Radošević (ur.). *Studije o Prvome beramskom brevijaru*. Zagreb: Staroslavenski institut, 271–291.
19. GALIĆ, J., M. MIHALJEVIĆ. 2023. Sintaksa odnosnih rečenica u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. *Medhótá šrávaĥ II. Misao i slovo: zbornik u čast Mislava Ježića povodom sedamdesetoga rođendana*. Andrijanić, I.; Grčević, M.; Marotti, B. (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 15–45.
20. GORTAN, V., GORSKI, O., PAUŠ, P. 2005. *Latinska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
21. GRABAR, B. 1972. Apokrifna Djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi (Nastavak iz Radova knjiga 6). 3. Djela Pavla i Tekle, *Radovi Staroslavenskog instituta*, 7/7: 5–30.
22. GRAMATIKA 1993. = *Gramatika na staroblgraskija ezik. Fonetika. Morfologija. Sintaksis*, gl. red. I. Duridanov. Sofija: BAN.
23. HABURGAEV, G. A. 1974. *Staroslavjanskij jazyk*. Moskva: Prosveščenie.
24. HAUPTOVÁ, Z. 2008. Tak zvaně futurum exactum v staroslověnském překladu Besěd Řehoře Velikého. *Varia Slavica: Sborník příspěvků k 80. narozeninám Radoslava Večerky*, 95–101.
25. HCJ. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
26. HEINE, B., T. KUTEVA. 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
27. IVANOVA-MIRČEVA, D. 1962. *Razvoj na bdešte vreme (futurum) v blgarskija ezik ot X do XVIII vek*. Sofija: BAN.
28. KAMPHUIS, J. 2020. *Verbal Aspect in Old Church Slavonic. A Corpus-Based Approach*. Leiden – Boston: Brill.
29. KATIČIĆ, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.

30. KLENOVAR, M. 1990. Morfološka funkcija prefiksa *vbz-/vbs-* u hrvatskoj redakciji crkvenoslavenskog jezika. *Suvremena lingvistika* 29–30, 41–49.
31. KOVAČEVIĆ, A. 2016. *Negacija od čestice do teksta: usporedna i povijesna raščlamba negacije u hrvatskoglagoljskoj pismenosti*. Staroslavenski institut. Zagreb.
32. LÉPISSEIER, J. 1960. Le futur antérieur en vieux slave. *Revue des Études Slaves* 37, 1/4: 89–100.
33. LESKIEN, A. 1919. *Grammatik der altbulgarischen (Altkirchenslavischen) Sprache*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
34. LUNT, H. G. 2001. *Old Church Slavonic Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
35. MARKOPOULOS, T. 2009. *The Future in Greek: From Ancient to Medieval*. Oxford: Oxford University Press.
36. MATASOVIĆ, R. 2010. *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika. 2. izdanje*. Zagreb: Matica Hrvatska.
37. MATASOVIĆ, R. 2017. Proto-Indo-European and language typology. Kapović, M. (ur.). *The Indo-European Languages*, Second edition, London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 153–171.
38. MIHALJEVIĆ, A. 2020. *Hrvatskoglagoljični tekstovi prevedeni s latinskoga*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
39. MIHALJEVIĆ, M., ŠIMIĆ, A., VELA, J. 2021. Iz sintakse Drugoga beramskog brevijara. Studije o Drugome beramskom brevijaru. Ur. Milan Mihaljević i Andrea Radošević. Zagreb: Staroslavenski institut. 325–350.
40. MIHALJEVIĆ, M. 2019. Udvajanje dopunjača u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku. Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 45/2. Zagreb. 601–618.
41. MUSIĆ, A., MAJNARIĆ, N. 2004. *Gramatika grčkoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
42. PALMER, F. R. 2001. *Mood and Modality. Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
43. PENKOVA, Y. A. 2024. *Slavjanskoe predbuduščee v tipologičkoj perspektive*. Moskva: Ruska akademija nauka.
44. PINKSTER, H. 2015. *The Oxford Latin Syntax. Vol 1*. Oxford: Oxford University Press.
45. POLANČEC, J. 2024. *Glagolski vid. Uvod u aspektologiju*. Zagreb: Ibis grafika.
46. POLJAKOV, O. 2009. Die Bildung des Futurs in den slavischen Sprachen. *Slavistica Vilnensis* 54/2, 65–82.

47. RADOŠEVIĆ A., DÜRRIGL, M.-A. 2023. Stvaranje beramskoga kodeksa: brevijar – pjesmarica – zbornik. A. Mihaljević, M. Mihaljević, A. Radošević (ur.). *Studije o Prvome beramskom brevijaru*. Zagreb: Staroslavenski institut, 131–160.
48. REINHART, J. 1993. *Untersuchungen zur Syntax des Kroatisch-Kirchenslavischen. Das glagolitische Missale romanum*. Habilitationsschrift zur Erlangung der Lehrbefugnis an der Universität Wien.
49. SIHLER, A. 1995. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York – Oxford: Oxford University Press.
50. SILIĆ, J., PRANJKOVIĆ, I. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
51. SMYTH, H. W., MESSING, G. M. (ur.). 1956. *Greek Grammar*. Harvard: Harvard University Press.
52. TANDARIĆ, J. 1979. Senjski ritual iz 1507. i njegovo mjesto u glagoljskoj pismenosti. *Croatica Christiana periodica* 3/3, 185–189.
53. THOMPSON, R. 2017. Greek. Kapović, M. (ur.). *The Indo-European Languages*, Second edition. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 287–316.
54. VEČERKA, R. 1993. *Altkirschenslavische (altbulgarische) Syntax. II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg i. Br.: Weiher Verlag.
55. VELA, J. 2018. *Sintaksa infinitiva i supina u hrvatskome crkvenoslavenskome jeziku*. Doktorska disertacija. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
56. VONDRÁK, W. 1912. *Altkirchenslavische Grammatik*. Zweite Auflage. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
57. VUKOVIĆ, P. 2014. Futur drugi u suvremenom hrvatskom jeziku. *Jezik* 61/3: 81–94.
58. VYSKOČIL, P. 1956. Staroslověnské *sътворилъ бѣдѣ*. *Slavia* XXV: 260–261.
59. WACKERNAGEL, 2009. *Lectures on Syntax. With Special Reference to Greek, Latin, and Germanic*. Langslow, D. (ur.). New York: Oxford University Press.
60. WHALEY, M. L. 2000. *The Evolution of the Slavic 'Be(come)'-type Compound Future*. Doctoral dissertation. The Ohio State University.
61. ZUBČIĆ, S. 2021. Morfologija glagola u *Drugome beramskom brevijaru*. *Studije o Drugome beramskom brevijaru*. Zagreb: Staroslavenski institut, 297–309.